

LIBANON

Z S I D Ó L A P

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉ-
SZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

Turóczi-Trostler József: STEFAN ZWEIG
Elek Oszkár: KARDOS ALBERT
N. E.: HERENDI SZÉDERTÁLAK
Zsoldos Jenő: IRODALMUNK ÚJ TALMUDSZEMLÉLETE
Balázs György: A NÁZNÁNFALVI FAZSINAGÓGA

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Waldapfel Imre: „ISZTISZKA” BUDÁN
Komlós Aladár: TAGJA VOLT-E ARANY LÁSZLÓ AZ IZR. MAGYAR
EGYLETNEK?
Fejér Lajos: ADATOK A MÁRAMAROSI ZSIDÓ ZENEKARRÓL

KÖNYVEK

Heller Bernát: Kerényi Károly: ÉNEKEK ÉNEKE. Steiner Lenke: Szemere Samu:
FILOZÓFIAI TANULMÁNYOK. *Hahn István: Rosenthal-Weinberger: ÁBRAHÁM.*
Bródy László: Molnár Akos: SZABADULÁS. AZ ORSZ. MAGY. ZSIDÓ MÚZEUM
GYARAPODÁSA.

VII. ÉVFOLYAM

1942. I. SZÁM

BUDAPEST

LIBANON

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI
EGYESÜLET FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

AZ EGYESÜLET PÁRTOLÓ TAGJAI TAGDIJ FEJÉBEN KAPJÁK

Szerkesztőbizottság

BALÁZS GYÖRGY, GRÓZINGER M. JÓZSEF, GRÜNVALD
FÜLÖP, KANIZSAI ERNŐ, KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI
ERNŐ

Kiadóhivatal és az Egyesület titkári hivatala

BUDAPEST, VII., SIP-UTCA 12.

Hivatalos óra

Hétfőn 3—5-ig

**AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEI MEGTEKINTHETŐK
BUDAPEST, VII., DOHÁNY-UTCA 2.**

Vasárnap 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Csütörtök 4—7-ig

Szombat 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Minden cikkért szerzője felel

Felelős szerkesztő: MUNKÁCSI ERNŐ

Felelős kiadó: KOHN ZOLTÁN

Löbl D. és Fia. — F. v. : Dr. Löbl Ödön.

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM
TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

AZ EGYESÜLET MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK :
KANIZSAI ERNŐ ÉS ZSOLDOS JENŐ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG :
BALÁZS GYÖRGY, GRÜNVALD FÜLÖP, GRÓZINGER M. JÓZSEF,
KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI ERNŐ

1942

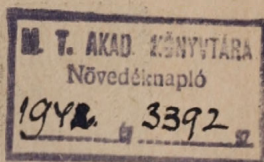
HETEDIK ÉVFOLYAM

B U D A P E S T

A LIBANON DOLGOZÓTÁRSAI 1942-BEN:

Balassa József	Katona József
Balázs György	Kohn Zoltán
Bánóczy László	Komlós Aladár
Bernstein Béla	Komlós Ottó
Blaustein Sándor	Mohácsi Jenő
Bródy László	Naményi Ernő
Büchler Sándor	Roth Emil
Elek Oszkár	Rubinyi Mózes
Fejér Lajos	Scheiber Sándor
Fokos-Fuchs Rafael	Soós Magda
Goldberger Salamon	Szabolcsi S. Miklós
Grózinger M. József	Szemere Samu
Grünvald Fülöp	Steiner Lenke
Hahn István	Turóczy-Trostler József
Heller Bernát	Waldapfel Imre
Hirschler Pál	Waldapfel József
K. Friedrich Klára	Weisz Pál
Kandel Sámuel	Widder Salamon
	Zsoldos Jenő

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK, CIKKEK:

BALASSA JÓZSEF: Kertész Manó	37
BALÁZS GYÖRGY: A náznánfalvi fazsinagóga	21
BÁNÓCZI LÁSZLÓ: Ribáry Géza	36
BÜCHLER SÁNDOR: Egy középkori héber könyvillusztráció	65
ELEK OSZKÁR: Kardos Albert	5, 46
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Leo Schestow vallásfilozófiai elmélete	110
GRÜNVALD FÜLÖP: Löw Lipót	72
HAHN ISTVÁN: Dr. Guttmann Mihály	97
K. FRIEDRICH KLÁRA: „Beiktattott az elsőrangú királyi könyvbe”	104
KANDEL SÁMUEL: A mai zsidó útja	40
KOHN ZOLTÁN: Holtponton	76, 106
MOHÁCSI JENŐ: Reichard Pirooska emlékezete	99
N. E.: Herendi szédertálak	11
NAMÉNYI ERNŐ: Fényes Adolf	66
ROTH EMIL: A chászidizmusról	101
SCHEIBER SÁNDOR: A cicit szerepe megállapodásoknál	115
SZABOLCSI S. M.: Egykorú francia tudósítás Sabbataj Cevi mozgalmáról 48,	79
SZEMERE SAMU: Cohen Hermann	33
STEINER LENKE: Kóbor Tamás	38
TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Stefan Zweig	1
WEISZ PÁL: Konzervatív zsidóság	67
ZSOLDOS JENŐ: A zsidó írók és amit tenniök kellene	113
Irodalmunk új talmudszemlélete	16

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

BERNSTEIN BÉLA: A hamis vádak történetéhez	52
BLAUSTEIN SÁNDOR: Héber nevek magyarázata Ilosvai Selymes Péternél	119
BÜCHLER SÁNDOR: Zsidó orvosok	50
FEJÉR LAJOS: Adatok a máramarosi zsidó zenekarról	26
GOLDBERGER SALAMON: Zsidó maradt-e Bergson?	118
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Spinoza száz év előtt	56
GRÜNVALD FÜLÖP: A rohonci kuruckori préda	84
Egy pesti zsidó ifjú levele 1848 április havában	120
Gróf Forgách Simon oltalomlevele	52
KOMLÓS ALADÁR: Tagja volt-e Arany László az Izr. Magyar Egyletnek?	26
RUBINYI MÓZES: Vészi József, a költő	54
WALDAPFEL IMRE: „Isztiszka” Budán	24
WALDAPFEL JÓZSEF: A szegedi zsidó gyermekek magyar tanítója 1844-ben	55
ZSOLDOS JENŐ: A Magyarító Egylet levele Heilprin Mihályhoz	85
Az első talmudi „gyöngyszemek” irodalmunkban	82

KÖNYVEK:

BALASSA JÓZSEF: A Magyar Nyelvőr története. <i>Fokos-Fuchs D. Ráfael</i> . . .	57
BEN S'LOMO: G'sarim. <i>Widder Salamon</i> . . .	126
BIALIK: A talmudista. <i>N. E.</i> . . .	128
KECSKEMÉTI ÁRMIN: Izráel története a bibliai korban. <i>Balázs György</i> . . .	86
KERÉNYI KÁROLY: Énekek éneke. <i>Heller Bernát</i> . . .	27
Két Haggáda. <i>Hirschler Pál</i> . . .	59
Két új Javne könyvről. <i>Roth Emil</i> . . .	62
KOMLÓS ALADÁR: Ararát. <i>N. E.</i> . . .	88
Az első csillag. <i>Bródy László</i> . . .	125
MOHÁCSI JENŐ: Hegedű és koldusbot. <i>Sz. B.</i> . . .	128
MOLNÁR ÁKOS: Szabadulás. <i>Bródy László</i> . . .	31
Mózes öt könyve és a haftárák. <i>Komlós Ottó</i> . . .	61
NEUMANN ALBERT: Elijáhu legendák. <i>Scheiber Sándor</i> . . .	88
PAP IZSÁK legújabb versei. <i>Sós Magda</i> . . .	122
ROSENTHAL-WEINBERGER: Ábrahám. <i>Hahn István</i> . . .	30
Száz év zsidó magyar költői. <i>Szabolcsi S. Miklós</i> . . .	123
Szefer hasana lijehudi Amerika. <i>Grózinger M. József</i> . . .	90
SZEMERE SAMU: Filozófiai tanulmányok. <i>Steiner Lenke</i> . . .	29
I. M. I. T. Évkönyv K.	127
VIDOR PÁL: A szombat könyve. <i>Katona József</i> . . .	90
W. MUNKÁCSI NOÉMI versei. <i>Zsoldos Jenő</i> . . .	62
WALDAPFEL JÓZSEF: Katona József. <i>Zsoldos Jenő</i> . . .	89

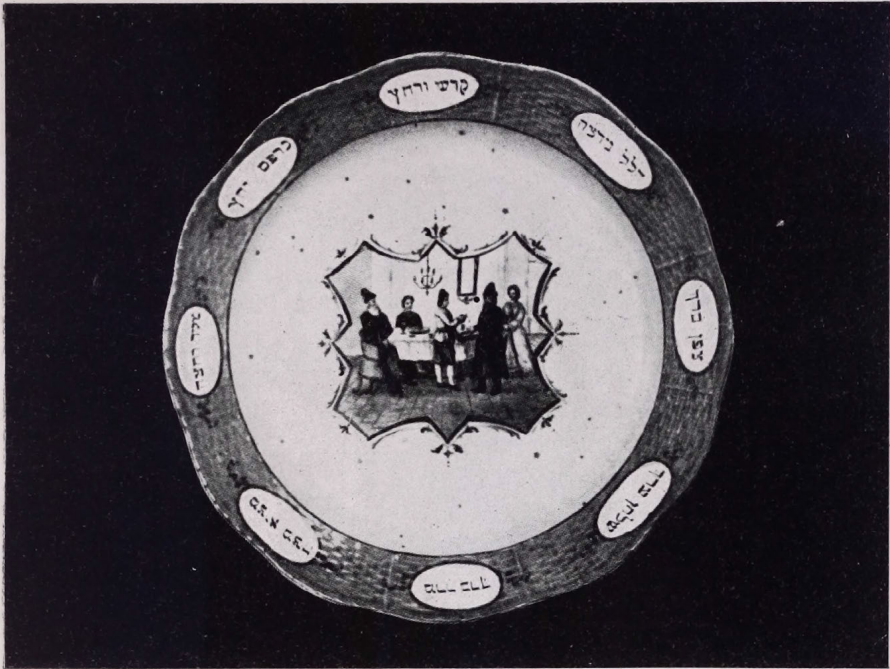
MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK:

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása	32,	64
Az Országos Magyar Zsidó Múzeum közgyűlése	91	
Igazgatói jelentés az 1941—42. évről	94	

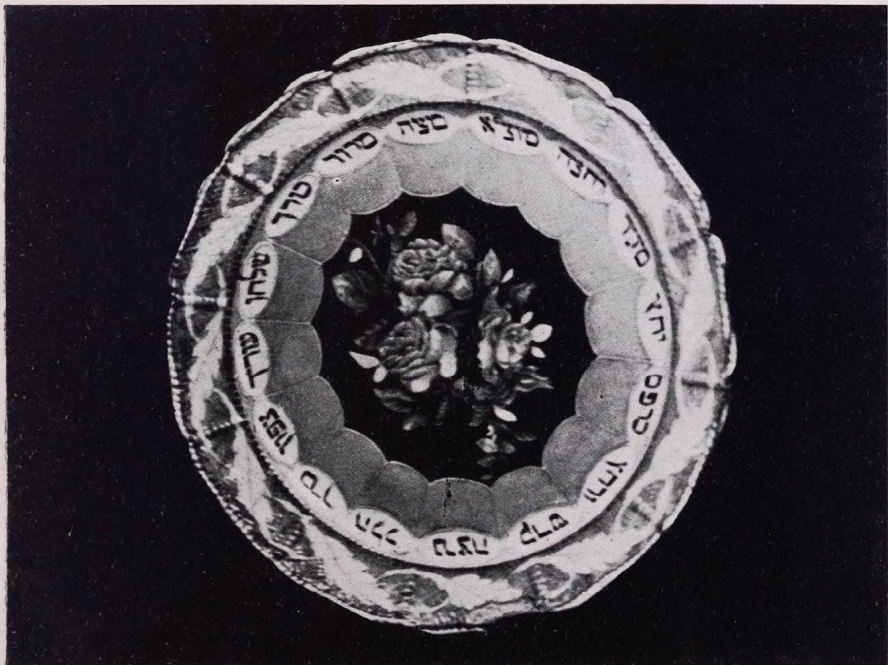
KÉPMELLÉKLETEK:

- 1 — 7. Herendi szédertálak.
8. Szédertál. (*Fischer Vilmos kolozsvári festészetéből.*)
9. Cohen Hermann. (*Horowitz L. érme.*)
10. Kertész Manó. (*Beck András érme.*)
11. Kóbor Tamás. (*Beck Ö. Fülöp érme.*)
12. Ribáry Géza. (*Garam plakettje.*)
- 13—14. Herendi porcellánkupa.
15. Középkori héber könyvillusztráció a Festetics hercegi levéltárból.
16. Öreg festő a téli tájban. (*Fényes Adolf.*)
17. Löw Lipót szobra. (*Telcs Ede.*)
19. Kossuth-bankó. (*Tyroler József rajza.*)
- 20—21. Petőfi Sándor képmása. I., II. állapot. (*Tyroler József acélmetszetei.*)

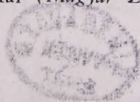

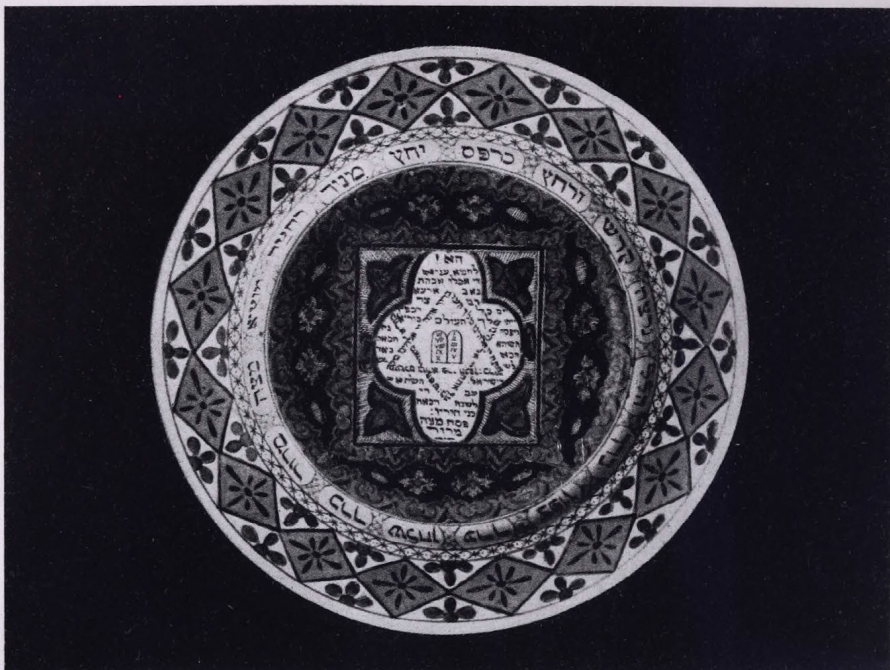

1. ábra. Herendi Szédertál (Magyar Zsidó Múzeum).

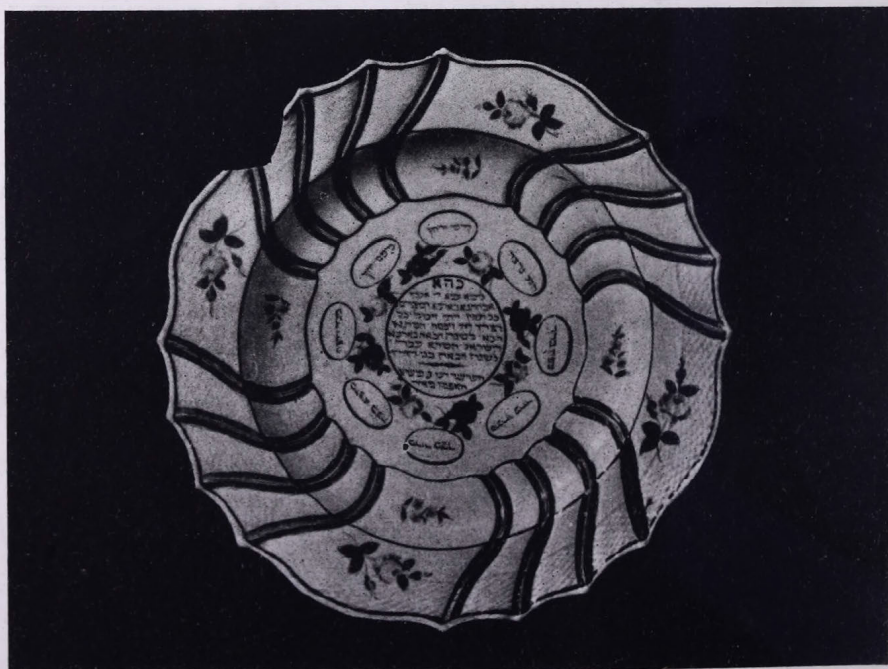

2. ábra. Herendi Szédertál (Magyar Zsidó Múzeum).

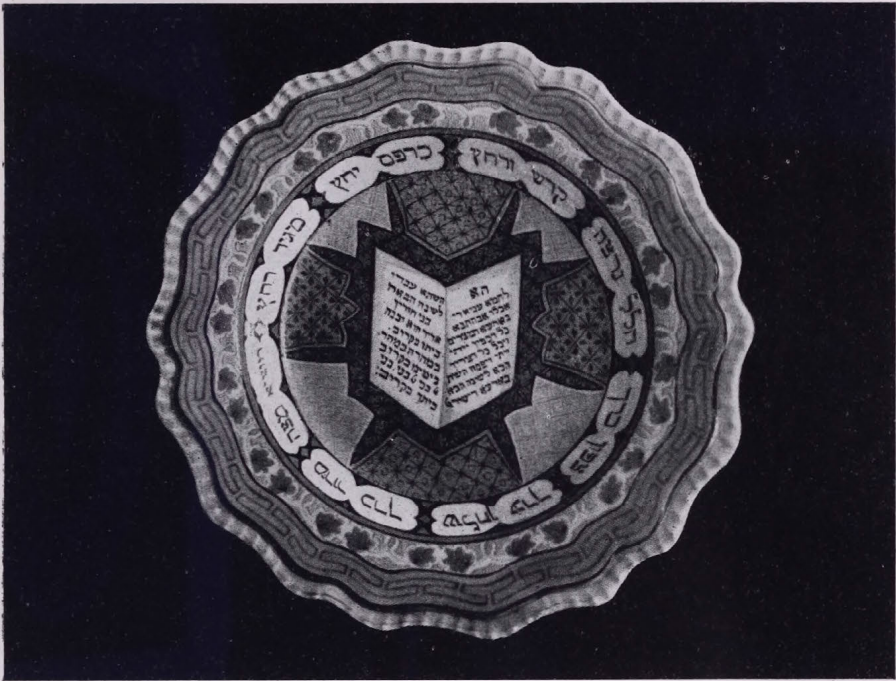

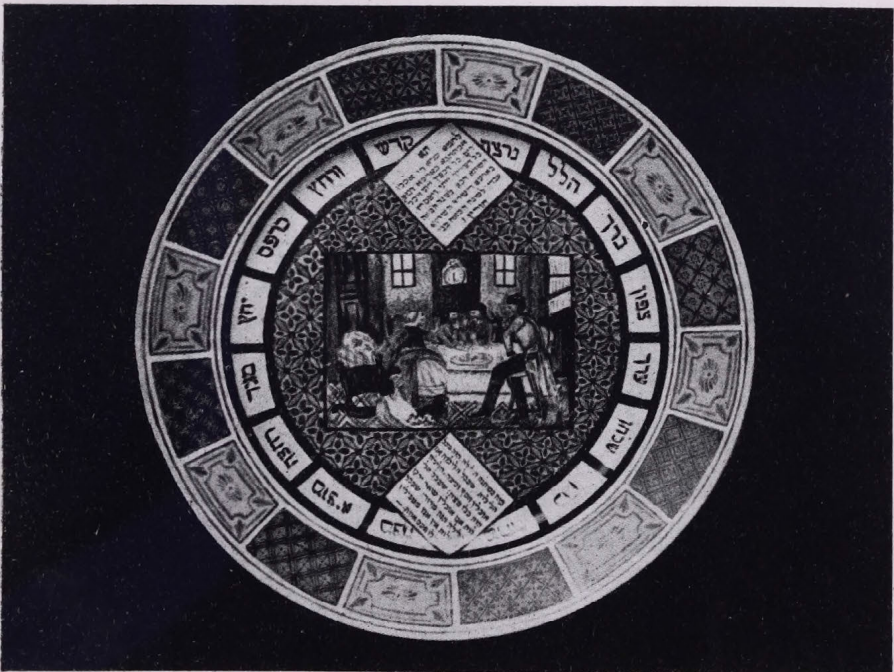
3. ábra. Herendi Szédertál (Szombathelyi Múzeum).

4. ábra. Herendi Szédertál (Szombathelyi Múzeum).

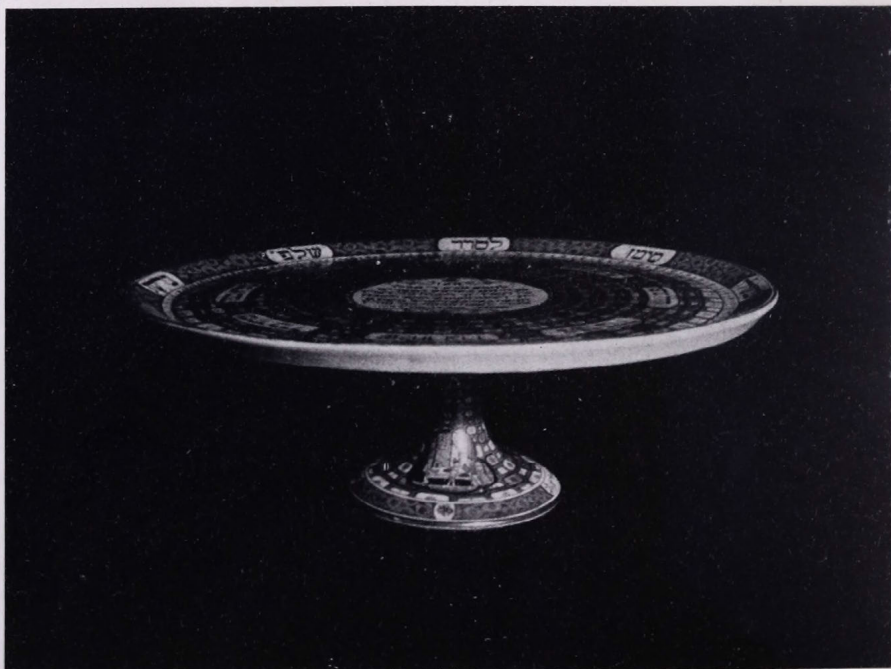
5. ábra. Herendi Szédertál (Friedmann Ignác gyűjteménye).

6. ábra. Herendi Szédertál (Friedmann Ignác gyűjteménye).

7. ábra. Herendi Szédertál (Steiner Béla tulajdona).

8. ábra. Szédertál farkasházi Fischer Vilmos kolozsvári festészetéből.
(Magyar Zsidó Múzeum).

Stefan Zweig

(1881—1942)

Stefan Zweig a világirodalom halottja, azé a világirodalomé, amely Voltaire és Goethe óta nemzeti nyelveken nemzetfölötti közönséghez fordult. Emberiség, szellem, kultúra, humanizmus... ezeket a fogalmakat sokszázados európai gyakorlat szentesítette. Időnként jelszavakká és programmökká koptak. Erejük megfogyott, nemességük elhomályosult. De mindig akadt egy erasmista kisebbség, amely hitetlen korokban is mítosznak kijáró ünnepeket celebrált nekik. Stefan Zweig hitt bennük. Létét kötötte hozzájuk. Ők alkották érzéseinek és gondolatainak kategóriarendszerét. Nekik köszönhette légköri biztonságérzetét. Mihelyt ez a biztonságérzet megszűnt, élete elvesztette minden értelmét. Öngyilkos lett. Tettét azzal a fájdalmas megrendüléssel vettük tudomásul, amely az értelmünknek megközelíthetetlen elemi tünemények láttára fog el bennünket. Nem idézünk Socratesi helyzeteket, Seneca-pillanatokot vagy más jólismert világirodalmi analógiát. Sem az élettörténet, sem a szellem története nem ismétli meg magát. Mindenkinék a maga külön életét kell élnie, a maga külön halálát kell halnia. De minden lélektani kíváncsiságnak és ideológiai elfogultságnak is el kell némulnia olyankor, amikor az emberi szellem egy utolsó erőfeszítéssel széttöri börtönét és megtagadja a testet, hogy a „biológiai” megsemmisülés pillanatában igazolja jogát egy autonóm örökélethez.

A legfüggetlenebb szellemnek sem közömbös, milyen testben és milyen atmoszferikus környezetben él. Stefan Zweig Bécsben született, egy olyan világban, amely tisztában volt a maga történeti helyzetével és sorsával, szertartásos ünnepélyességgel készülődött a halálra és búcsúzóban még egyszer magához ölelt minden régi és új szépséget. A felismert veszély, a halál árnyékában izgalmasabb és édesebb az élet, felelőtlenebb a játékosztón, hamarabb mosódnak el a tudat és a tudattalan, a múlt és jelen, kollektív és egyéni emlékezet funkcionális határai, könnyebben egyezkednek a végletek, fogékonyabb a szem meg a fül minden árnyalat iránt, érzékenyebb az embertani és lélektani, a zenei és nyelvi kultúra. Minden osztrák művésznek jutott valami a Mozart hagyatékából. Minden osztrák íróban van valami az irónikus utódból és a tékozló örökösből, a balgából és halálból. Freud ösmereténélkül is született freudisták. Ehhez járul, hogy Bécs, a népek, nemzetiségek, keleti, nyugati, déli kultúráramok alexandriai gyűjtőhelye, mindig közelebb esett a világirodalomhoz, mint a legtöbb német város, valahogyan mindig világirodalom „kicsinyben”.

Ebbe a világba született bele Stefan Zweig, még pedig zsidó származásánál fogva nyugtalanabb lélekkel, megolthatatlanabb szépségyszomjúsággal, a kollektív emlékezőképességnek rugalmasabb lehetőségeivel. Nem érte be azzal, amit családjától és íróóseitől örökölt, vagy maga körül látott, hanem bejárta az európai irodalom legszebb tájait és korszakait, állandóan kereste a

találkozást emberekkel és könyvekkel, és mindenütt akadt bámulni és felfedezni valója. Találkozásainak és felfedezéseinek anyagából építette meg a maga panteonját. Itt helyezte el eszményeit és hőseit, rokonait és örök útítársait a szellemben. Dante, Goethe, Balzac, Dickens, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Stendhal, Casanova, Hölderlin, H. von Kleist, Nietzsche, Saint-Beuve, Renan, Marceline Desbordes Valmore, Verhaeren, Rimbaud, Baudelaire, Romain Rolland, Rilke, Joyce, H. Carossa, A. Schweitzer, Herzl, Rodin, Kainz, Masereel, Händel, Busoni, Toscanini, Mesmer, Freud . . . micsoda beláthatatlan és részeiben összemérhetetlen névsor! Zweighoz az írók és költők állanak a legközelebb. Két formában recipiálja őket. Az egyik a közvetlenebb és kötöttebb, a fordítás. Diszkrét nyelvi udvariassággal fordít. Felelőssége tudatában sohasem él vissza a nyelvvilágok közti különbséggel. Verhaerent ő fedezi fel, M. Desbordes-Valmoret, Romain Rolland-t ő mutatja be a német közönségnek, s nagyrésze van Baudelaire, Verlaine délkeleteurópai meghonosításában.

A fordítónak párja az esszéíró. Zweig perspektivikus sokoldalúsága itt mutatkozik meg az igazi termékenységében, amikor pillanatról-pillanatra alkalmazkodik a változó helyzetekhez, amikor egyre újabb, egyre meglepőbb feltételek mellett szembesíti az élményt a művel, az alkotót az anyaggal, a prófétát a korával, az orvost a betegével, amikor egyre mélyebbre merészkedik a leláncolt démonia, a fellázadt orosz, a meghasonlott tudat örvényeibe, hogy megértse, leleplezze, nevére nevezze s így veszélytelenítse azt a félelmetes világot, amelyet csak álmaink titkos jelbeszédéből ismerünk. Micsoda infernális freudi kaland, ott járni a szédítő meredek szélén, a tudattalan kísérteti félhomályában, edzett és nyitott szemmel! Ahol a tények, az adott „eset” nem elégitik ki a Zweig kíváncsiságát, ott képzelt eseteket szerkeszt magának, amelyeknek meggyőző ereje semmivel sem kisebb a valóságosakénál. Van eset, amikor minden csak az út, a szembesítés élménye miatt van, amikor mindez egyfelől hallatlan nyelvi izgalmak, másfelől izgalmas perspektivikus eltolódások forrása. Sok esszéje baráti kalauz, mások egy magasabbrendű szellemi propaganda eszközei.

Zweig németül ír, de írásközben egy európai elit nevében gondolkozik, egy láthatatlan kórus szívével érez, korának ütőerén a keze. Idejében felismeri e kor legmélyebb szükségleteit és legtermékenyebb pillanatait. Mindig elébe megy korának, vagy korát megelőzve, félúton találkozik vele. Érthető, hogy évekig a kultúr világ legolvasottabb írója. Megadva az időszerűségnek, ami az időszerűségé, a szellemnek, ami a szellemé, az esszé területének, látókörének fokozatos tágításával így jut el a „Maria Stuart”-ban, a „Marie Antoinette”-ben „Fouché”-ban, a „Magellán”-ban a regényes-történeti, a „Brazília”-ban a földrajz- és kultúrlélektani evokációhoz, az „Erasmus”-ban és „Castellio”-ban pedig nemzetfölötti eszmék, emberfajták és világképek szembesítésének új, végzetdrámaszerű formájához. A múlt heves, gátalan aktualizálása olyan közel hozza az embereket és eseményeket a szemünkhöz, hogy kezdettől fogva kor és sorstársainknak érezzük őket.

Zweig novellái álcázott esszék. Sokszor itt is lélektani kíváncsisággal, a megértő elemzés szenvedélyével pótolja az „ősélményt”; szembesítő technikája itt is világokat mozgósít aránylag szűk helyen. Alakjai tájba, városba és időbe ágyazva téren és időn kívül élnek. Tiszta típusok és paradigmák. Koruk, rangjuk, osztályuk, nemük, vérmérsékletük mellett elsősorban alkotójuk lélektani tapasztalata, tudása, az irodalom determinálja és állítja őket olyan környezetbe, ahol zavartalanul szembesíthetők létük törvényével, végzetükkel.

Existenciális félelem, szerelem, halál... rendszerint ezek a helyzetek döntenek életükről, leplezik le feltéte őrjöngésüket, korbácsolják utolsó lélekvesztő ütemre vagy némítják el örökre vérkeringésüket. Leghíresebb novellái már címükkel is sejtetik a közös forrásvidéket és eredetet („Égő titok”, „Ámokfutó”, „Egy szív halála”, „Megzavart érzelmek”). Terminológiai és formai varázsuk addig tart, amíg együttlélekzünk az eredeti erotikus és légköri feszültséggel. A „virtuozitás” szó meg fogalom nem meríti ki ennek a túlérett szóművészetnek a lényegét, amely nem ismeri sem a „járatlan út”, sem a „megmérhetetlen láz”, sem az „individuum ineffabile” óvatos tilalomfáját. Mindvégig megőrzi novellisztikus östermészetét, lélektani-technikai rugalmasságát, még akkor is, amikor évek múlva a „Türelmetlen szép”-ben még egyszer visszatér első motívumaihoz, csak hogy ezúttal tágabb regényszerű keretben, csökkent heveségű, bölcsőbb belátással és megértéssel.

A dráma nem szükségszerű, hanem csupán választott formája Zweignak, akárcsak újromantikus rokonainak és kortársainak. Irónikus vagy ünnepélyes dialektikai játék. Az Iliász, a rokokó, a Biblia, a tündéri Velence világa fikatív valóságok, a költő szava vagy impresszionista alkalom hívta őket szép vagy mulatságos pillanatnyi létre. Mindössze háromszor töri át az újromantika kötelező játékszabályait: a „Tersites”-ben (1907), a „Jeremiás”-ban (1917) és a „Volpone”-ban (1926). Az első merész megcsúfolása a romantika szép monizmusának: Achilleszt, a leggáncstalanabb görög férfieszeményt elmarasztalja a legnyomorultabb, leggörgögtelenebb göröggel szemben. A „Jeremiás”-t a költő legmegrázóbb európai helyzete sugallta, a „Volpone”-ban pedig feszületlenül, tartózkodás nélkül, szinte rögtönözve futtatja játékosztónét.

Zweig nemes és érzékeny lírikus. De lírizmusa hamarosan elapad. Nem sokkal éli túl Rilkével és Hofmannstahlal rokon ifjúságát. Későbbi éveiben alig s inkább csak lelkileg fontos ünnepi alkalmakkor hallani a hangját. Inspirációs forrásai képzelt és érzelmes helyzetek, szép pillanatok, képbén, könyvbén, emberben átszellemesített „magasabbrendű” élet, életet helyettesítő szép szavak és formák kultusza. Történeti helye ott van a német impresszionizmus átfogó lírai együttesében.

Zweig zsidónak született. Az is maradt. Zsidóságát természetes formának érezte, de nem tüntetett vele, ahogyan az egészséges ember sem tünetet az egészségével, de viszont azt is magától értetődőnek tartotta, hogy németül érez, gondolkodik, beszél és ír. Az bizonyos, hogy zsidóságában eleinte túlteng a periférikus elem, hogy több benne a családi hagyomány, érzelmes emlék, iskolás Bibliái-ismeret, mint élő emlékezet. Hálás humanista-művészi ürügy a többi mellett, a legjobb esetben romantikus utópia, amilyennek a kezdő cionizmust látta (találkozása Theodor Herzl-lel). Zsidó nő- és férfi-alakjait sokszor ugyanazzal a személytelen szenvedéllyel, karakterológiai és lélektani kíváncsisággal kíséri a jellem- és sorsdöntő novellisztikus fordulatig. („Égő titok”) vagy a teljes pusztulásba, mint nem-zsidó ellenalakjait, máskor viszont mintha leplezetlenebb együttérzés vegyülne a hangjába, mintha többet ültetne át létükbe a maga követelődő zsidó pátozából, az „egyetlen”, „szükségszerű” út izgalmaiból, abból a mitikus zsidó felismerésből, hogy ha veszélyben a világ metafizikai-fizikai egysége, az egyes ember elhatározásán, tettén áll, vajjon megmenthető-e, vagy sem. Salomonsohn szegény ágról-szakadt ügynökökből lett gazdag emberré („Egy szív halála”), minden gondolata a családjáé. S éppen benne csalódik. Öregségére be kell látnia, hogy út, szenvedés, lemondás, pénz... minden hiába. Először körülötte válik értelmetlenné, aztán

benne omlik össze a világ. Menthetetlen, akárcsak ő maga. Kispolgári Lear király, kivert, szegény vad. Magánya annál gyógyíthatatlanabb, mert elejétől kezdve benne élt, mert azonkívül, hogy biológiai „egyedüllét”, szociológiai „tanácstalanság”, egyúttal metafizikai zsidómagány. (Ugyancsak ügynökségen kezdte, de jóval többre viszi, magasabbra emelkedik, Herr von Kékesfalva, a „Türelmetlen szív” zsidó származású magyar földesura. Érthető, hogy bonyolultabb, jóval veszélyeztetettebb az élete s „világibb” esemény a pusztulása). Mindez persze — s idetartozik Zweig flandriai legendája, az „Élet csodái” is — még csak magánjellegű találkozás a zsidó író és zsidó teremtményei között. De idővel egyre gyakrabban kerül abba a helyzetbe, hogy találkozásai belső szemebesítéseké mélyüljenek, s hogy az egész osztatlan zsidósággal kell szembesítenie magát.

A világháború utolsó éveiben, fájdalmas helyzetéhez, békevágyához ünnepek szimbolumot keres, amelynek történeti teljessége és gazdagsága nem szorul kiegészítésre, vagy módosításra, hanem kívül esik minden időn és mégis mindig időszerűsíthető, amely az Isten fenségében és szent pátozában lélekzik, de megjárta a kétely és kétségbeesés, a megalázkodás és önvád legiracionálisabb mélységeit és éppen ezért nyitva áll minden szenvedés előtt, amelynek akkora a megváltó ereje, hogy egymaga helyreállíthatja az európai ember megrendült hitét. Jeremiásra esik a választása. A Jeremiás-pillanat összefolyik a Michelangelo-pillanattal: Zweig a proféta mögött felfedezi a zsidó profétát és a szenvedő konkrét embert, a vándor nép mögött a megalázott zsidóságot és küldetését, a szellem oltára és az időtlen szellemi Jeruzsálem mögött a feldúlt templomot s a romvárost. A „Jeremiás” az egyéni és kollektív, szent és profán, emberi és zsidó emlékezet szembesítésének színjátéka. Lírai fénytől árad, mint minden érzelmi felfedezés és partraszállás. Innen már csak egy lépés a feltétlen azonosulásig . . .

Zweigban ezután továbbélnék a Jeremiás-szimbolika hangjai, de meggyőzőbb, szebb mondanivalója nincs a zsidóságról. A halottaiból feltámadó Ráchel Jeremiás szájával és érveivel menti a zsidóságot Isten előtt és kér kegyelmet a pusztulásra ítélt Jeruzsálemnek. („Ráchel pörbeszál Istennel”.) Panasz, vitája része annak az egyoldalú, sokezeréves párbeszédnek, amelyet a szenvedő zsidóság folytat kifürkészhetetlen akaratú Istenével. A jeruzsálemi szentélyből elrabolt hét ágú mécses sorsa Jeremiás látomását igazolja és folytatja: jelkép és fényforrás, együttbujdosik a zsidósággal, végül hazatalál az anyaföldre s eltemetve várja, hogy újra feltámadjon és beragyogja az örök-béke templomát („Az eltemetett mécses”).

Zweig bibliai evokációjában („Bibliai ballada”) csak az evokatív élmény lírai izgalma válik verssé, a „Harmadik galamb (zsidó) legendája”-ban a forma kérdése a legfőbb érdek. Legemberibb, legmeggyőzőbb zsidó alakja a könyvbolond Mendel („Buchmendel”); a könyv népe-gondolat „Don Quijote”-ja. Nincsen hazája. Jámor keleti ősök elfajult, elvilágiasodott utóda: vallása a könyv, temploma a kávéház. Körülötte világok omlanak össze, ő időn kívül tengődik nyomorúságos haláláig. Ami Zweignál ritkaság, nemcsak együttél, hanem együtt is érez hőisével, sőt ami egyedüláll nyelvi gyakorlatában s a legmélyebb „intimitás” jele: jiddisül beszélteti.

Turóczi-Trostler József

Kardos Albert

Néhány hónapja, hogy Kardos Albert betöltötte nyolcvanadik évét. Nagy tisztelettel és szeretettel tekintünk a mi *great old man*ünkre: büszkék vagyunk reá. Hogy ezt így leírjuk, olyan a látszata, mintha elkoptatott szólás tompa kongásával kelletlenkednénk. De még ha röpke pillantást vetünk is életére és munkássága súlyát a legapróbb jelenségeket is finom érzékenységgel mérő mérleg serpenyőjére bízunk, legott érezzük: olyan sugalmas erő szállja meg lelkünket, hogy a bizalmatlanság pehelyvirága szerterebben; a szeretet, tisztelet és büszkeség szürkére csévelt szavai Kardos Albertről szóltunkkor az igazság verőfényében nemesednek meg.

*

Az ősi debreceni kollégium neveli fel, hálásan is gondol reá. Nem kisebb szeretettel emlékezik meg egyetemi tanáiról: „Annyi fényes tehetség, annyi tudós elme talán seholsem sorakozott egymás mellé, mint a nyolcvanas években az egyetem bölcsészeti karán: Budenz József, Simonyi Zsigmond, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv . . .” (*Debreceni Független Újság*, 1927. jún. 28., 5. l.) Gyulai Pál éles kritikai elméjével, Beöthy Zsolt a stílus választékosságával s a finomabb jelenségeket is kitapintó érzékével, Heinrich Gusztáv előadásának kedélyességével, fordulatosságával kapja meg, Simonyi Zsigmond a nyelv múltjának és jelenének gazdagságát tárja fel előtte, Budenz a rokonépek világába vezet.

Kardos Albert Gyulai Pált „emberi, irodalmi és tanári példaképé”-nek tartotta, mély tanítványi ragaszkodással nyilatkozott róla mindenkor, házában is sokszor megfordult. (L. Kardos Mária tanárnak, K. A. leányának 1942 febr. 18-án írott levelét.) Simonyi barátjául fogadta, a barátság családjukra is kiterjedt. Beöthy Zsolt is szívébe zárta. Valahányszor Debrecenben járt, felkereste régi, szeretett tanítványát. Egyszer így szólt Kardos Albert édesanyjának: „Tegnap a fiamnál ebédeltem, ma a szellemi fiamnál vacsorázom.” (Lengyel Miklós tanügyi főtanácsos levele, 1942 febr. 16.).

A lelkes ifjú az egyetemen olyan buzgalommal hallgatja Kármán Mórt, mint amilyen benső meggyőződéssel követi módszerét a mintagimnáziumban. Az ifjúság lelkesedett Kármán Mórért. Négyesy László azt írja róla, hogy a pedagógiai elmélet legfőbb tekintélye volt, „a nemzeti élet nagy alakjai közül való, neveléstana nemzeti alkotás” (*Orsz. Tanáregyl. Közlöny*, 1915, 65-68. l.). Így vélekedik róla Kardos Albert is, tanítási és nevelési módszerében ő volt az eszményképe, „a magyarság és a zsidóság legtokéletesebb szintézisé”-ül, „örökös példakép”-ül tiszteli. Klasszikus veretű sorokban így jellemzi: „A mintagimnáziumban a tanítást mintaszerű magasrendű művészetté fejlesztette, a tantervet pedig úgy megtöltötte embernevelő anyaggal és nemzeti szellemmel, hogy a magyar középiskola vagy harminc éven át ennek a kármáni tantervnek az alapján állott erősen és fejlődött magasra”. (*Izr. Magy. I. T. Évk.-e* 1939, 6. l.).

Iskolai munkáját Kármán Mór szelleme hatja át. Növendékek százait nevelte és tanította a haza üdvére és javára. Ady Lajos, a debreceni tankerület főigazgatója, kiemeli, hogy az igazgatóvá lett Kardos Albertben az administrator nem nyomta el a pedagogarchost. (*Kardos Albert-Emlékkönyv*-ben: *Dr. Kardos Albert, a pedagogus*, 5—10. l.).

Minden hivatalos elismerésnél többet nyom a latban a tanítványok hálája és hódolata. Egyik szentesi, ma már a patriarcha-kor határán járó tanítványa, a magyar mondattani kutatás kiváló tudósa, ezt írja hozzám intézett levelében (1942 febr. 11.): „Érdekes magyarázataival felköltötte tanítványai érdeklődését, gondolkozásra serkentette őket, . . . örült, ha talpraesett feleletet kapott.” Zsidó gimnáziumi volt növendéke, dr. Engel Miklós ügyvédjelölt, tanulmányá kiszélesedő levélben jellemzi: Kardos Albert didaktikai sugalmára valóságosan benne éltek az irodalomban; az egész osztályt lelkes munkaközösség szelleme hatotta át; kedvelt Csokonai-jának szentelt órái ünnepi hangulatot keltek.

A XX. század magyar költészetében kiemelkedő Tóth Árpád, Kardos Albert tanítványa, a *Köszönöm* című szép költeményben fejezi ki háláját fedhetetlen tanárának. Boldog emlékezése fiatalkori képére röppen vissza:

*Él és eszmél még a halk kert,
Győzve súlyos őszökön, —
Hadd írom a Kardos Albert
Szép könyvébe: köszönöm.*

(Kardos A. Emlékk. 91. 1.)

Kardos Albert jóleső érzéssel és lelke mélyén őrzi ma is, hogy Tóth Árpád az ő nevét „aranyból többet érő költemény ékkövé”-be foglalta (*Debr. F. Újs.*, 1930 március 18).¹

A magyar szellem világát nemcsak tanítványai elé tárta. Tisztelettel szólunk a tanárról, de nem csökken a lélek hódoló figyelme akkor sem, mikor Kardos Albertben a lelketől lelkezett magyar irodalom tudósát és lángoló szeretettel dédelgetett anyanyelvének Argus száz szemével őrködő és érte Briareus száz karjával hadakozó *chevalier servant*-ját fogjuk vallatóra. Mikor 1927-ben munkásságának negyvenéves jubileumát ülte, Baltazár Dezső püspök szép levélben üdvözli. Vallja, hogy Kardos Albert minden babért megérdemel: „*A magyar nemzeti kultúra veterán hőstét ünneplem benne, tisztelettel hajtom meg magamat fel sem mérhető érdemei előtt . . .*” (*Debreceni Független Újság*, 1927 június 28. sz.).

Már egyetemi hallgató korában feltűnik. Mikor 1883-ban az *Egyetemes Philológiai Közlöny* kiadja nagy tanulmányát, *A XVI. század magyar lírai költészetét*, vidám önérzet büszke tudatával mondhatta: „*Veni, vidi, vici*”. De nemcsak ennek az előkelő tudományos folyóiratnak olvasóit hódította meg. Munkájával győzött már akkor is, mikor az még csak kézirat volt: az egyetem bölcsészeti karának pályadíját nyerte el vele.

Fejtegeti, hogy a XVI. századi magyar himnuszok szerzői protestáns költők és fordítók. Hűséges karképet fest, mielőtt a XVI. század hazafias költészetét méltatná. Értékeli Balassi Bálint istenes, hazafias és szerelmi lírájának szépségeit. Éles, beható, józan és következtetni tudó ítélete, nyelvének választékossága, világitó és szemléltető ereje is megkapja az olvasót.

¹ Kardos Albert Récekeresztúron (Szolnok-Doboka m.) született 1861 dec. 26.-án. Gyermekkorát Hajdúszoboszlón tölti, gimnáziumi tanulmányait a debreceni ősi kollégiumban végzi, felsőbb tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán. Magyarból, történelemből, latinból és németből nyer tanári képesítést. Majd a mintagimnáziumban gyakorol, 1887-ben a szentesi községi gimnázium tanára, 1891-ben a debreceni állami főreáliskolába kerül, 1916-ban igazgatója lesz, 1920-ban nyugalomba vonúl, 1921-ben kezdi szervezni a debreceni zsidó gimnáziumot, nyolc évig áll az élén. Ezt a működését dr. Szántó Sámuel így jellemzi: „Kardos Albert egész munkát végzett, az ő egyénisége, az ő neve adott tekintélyt, adott vezetést az új iskolának; pedagógiai vezetése emelte arra a magas szintre, mely a felsőbb hatóságok megaláztatását vívta ki . . . Kardos Albert a maga képére fejlesztette az iskolát”. (*Debr. F. Újs.* 1930 márc. 18).

Az Ó-Testamentum szellemétől áthatott reformáció kora sokáig foglalkoztatja még. Maga mondja egyik cikkében, XVI. századi irodalmunk kulturális jelentőségében (Egy. Phil. Közl., 1900), hogy a XVI. század irodalmán „ifjúkori szerelemmel” csüng, tanulóévei legszebb emlékei felűződnek hozzá.

A fiatal Kardos Albert még egy tanulmányával keltett feltűnést, Szilágyi és Hajmási mondájával a magyar költészetben (Egy. Phil. Közl., 1885).

Eredetét illetően kétségtelennek tartja, hogy a nép képzelete alkotta a mondát. Úgy hiszi, hogy ellene mond a történeti származásnak. Igaz, Thury József az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben (1893) történeti adatokat talált Szilágyira és Hajmásira vonatkozóan, de józan mérlegeléssel mégis arra az eredményre jutunk, hogy Szilágyi és Hajmási csak felváltotta a mondahősöket. A folklórejelenségeket latba vetve, megállapíthatjuk, hogy ma is áll Kardos Albert tanítása: Szilágyi és Hajmási történetének monda az alapja.²

Néhány esztendő múlva szép könyve jelenik meg az Athenaeum *Olvasótár*-ában (1892). Előadásának eleven és meleg hangjával sok olvasót hódított magának (*A magyar szépirodalom története. A legrégebb időktől fogva Kisfaludy Károlyig*).

Megrajzolja a mondák világát, a középkor és a reformáció kora jellemzésében megismétli álláspontját. Élesen rávilágít arra a jelenségre, hogy a protestáns írók tárgyért és szellemért, sőt kifejezésért is a zsidó költészethez fordulnak. Ki kell emelnünk a *Szigeti Veszedelem*-nek és a *Murányi Vénus*-nak több szempontból való, gondos fejezetését, nem kevésbé a Mikiesnek és a Bessenyeinek szentelt fejezeteket. Megkapóan szól a XVIII. század irodalmi mozgalmairól. Meglepő bíráló és méltató készséggel tárgyalja Kazinczy nyelvújító törekvését, Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor és Csokonai költészetét. Őszintén vallja, hogy Kölcsey melábulját, érzelmességét és pesszimizmusát nem tartja elég mélynek és őszintének.

Szereti az összevetést: Zrinyit Gyöngyösivel, a XVIII. század költői irányait egymással hasonlítja össze. Ítéletei a Gyulai Pál szellemében nevelkedett és a maga józan, okos bíráló készségének, tudatára is jutott kritikai elmének meglepő erejéről tanuskodnak. Nyelve gazdag szemléltető hasonlatokban, a maga egészében választékos és könnyed, jóleső ellentétben a ma divatba jött metafizikai kövevés és légjáró szópókhálósítás olvasógyötrő stílusával. Méltán állíthatjuk Riedl Frigyes munkája (*A magyar irodalom főirányai*) és Beöthy Zsolt könyve (*A magyar irodalom kistükré*) mellé.

Nem kisebb dícséret illeti *A magyar költészet történeti áttekintését* sem. Ez a munkája *A magyar költészet kincsházá*-ban jelent meg (1895), előkelő társaságban: az antológiát Endrődi Sándor szerkesztette, a verstani bevezetést Négyesy László írta hozzá. Felhasználja benne előbbi művének anyagát is, de most már Kisfaludy Károlyval meg korával és a következő korszakokkal is foglalkozik.

² Hermann Antal *Szilágyi és Hajmási című népballada és rokonsága* c. tanulmányában (*Budapesti Szemle*, 1888, és a *Kisfaludy Társaság Évkönyveiben*, új folyam, 1889—90) cigány, szerb és egyéb változásokra mutat rá. Szegedy Rezső *Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben* c. d.-ban (*Ethnographia*, 1911) nem egy változatával foglalkozik és keresi a kapcsolatot a székely balladákkal. Honti János, a jeles fiatal folklóre-kutató, *A Szilágyi és Hajmási-monda rokonai és eredetkérdésében* (*Ethnographia, Népelet*, 1939) vizsgálja a déli szláv mondát, a germán Waltarius és az ezzel kapcsolatos lengyel Walczercz-mondát; tüzetesen összeveti ezeket egymással; hangoztatja, hogy nemzetközi folklóre-tárgytörténetbe akarja beállítani: „Sőt már Kardos Albert is rámutat a monda elemeinek vándormotívum voltára”. (35. C.) Honti a lengyel mondával hozza rokonságba. Azt, amit a kutatók hangoztattak Kardos Alberttel az élükön, e sorok írója is megerősítheti: *Francis James Child* bámulatos gazdagságú, skót és angol népballadákat tartalmazó *Scottish and English Popular Ballads* c. gyűjteménye olyan balladákat is közöl, melyeknek a tárgya a Sz. és H.-é. *Child* bevezető tanulmányban hivatkozik is a mi Sz. és H.-ra (A kérdéssel most készülő cikkben foglalkozom.)

Remekbe készült kis fejezetben jellemzi a magyar romanticizmust. Ki kell emelnünk a Vörösmartnyak szentelt fejezeteket és Bajza méltatását. Felsőszakoztatja a ballada és a dráma művelőit. A Petőfiről, Tompáról, Aranyról írott jellemzések a lényegyet legmélyebben látó és a legszebb magyar esztétikai értékelések közül valók. Tökéletes arcképet fest a komor tépelődések költőjéről, Vajda Jánosról. Anyagát műfajok szerint csoportosítja. Nyelvének színe, biztonsága és ötletessége, méltató és megkülönböztető készségének ereje még elevenebben él és még diadalmasabban hódít, mint *A magyar szépirodalom történeté*-ben.

Már évek óta figyelni Beöthy Zsolt az ő szívvel-lélekkel, vizsgáló elmével és nemes akarattal dolgozó, régi tanítványát. Beöthy arra gondolt, hogy a magyar irodalom múltjába elmélyedni kívánók részére nagyszabású irodalomtörténetet szerkeszt. Munkatársul felkéri Kardos Albertet is. Előszavában ezt írja Beöthy: „Így egyfelől minden egyes cikk oly szakember tollából kerülvén, kinek az illető tárgy sajátlagos tanulmányai körébe esik, ez a mód alaposság és megbízhatóság tekintetében is biztosítékot nyújt. Másfelől *kiváló írók közreműködése* által a munka érdekes és becses emléke irodalomtörténetírásunk jelen állásának.” Valóban, kitűnő tudósok és írók társaságában van együtt Kardos Albert: Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Pulszky Ferenc, Szilády Áron, Szász Károly, Fraknoi Vilmos, Marczali Henrik és Alexander Bernát körében, hogy csupán néhány névre hivatkozzunk. Azt írja Kéky Lajos szép *Beöthy Zsolt*-jában, hogy a *Képes Irodalomtörténet*-et a közönség azzal a megbecsüléssel fogadta, melyet nagy közművelődési jelentőségénél fogva meg is érdemel. Szellemi életünkben nagyjelentőségűnek mondja ezt a munkát „melyre tündökletes fényt áraszt a nemzet életének ezredévi fordulója” (87. l.).

Ebben a műben (*A magyar irodalom története*. Képes díszmunka, 1899, 2. kötet) Kardos Albertnek öt cikke jelent meg, *A protestáns kor áttekintése* kiváló korpép. Szemügyre veszi ennek a kornak vallásos irodalmát: jellemzi a bibliafordítókat, prédikátorokat és polémikusokat. Kiemelkedik az a kép, melyet Károli Gáspár bibliafordításáról nyújt; a hitviták ismertetése drámai frissességgel pereg le előttünk. Nem kevésbé lebilincselő *Balassi Bálint*nak szentelt fejezete; kivált szerelmi lírájának rajza válik ki. Igaz, néhány évvel később Erdélyi Pál könyve, *Balassa Bálint*, (1899) módosítja Kardos Albertnek magáról a költőről alkotott arcképét, Eckhardt Sándor rámutatott Balassi irodalmi mintáira, Joannes Secundusnak és a renaissance más költőinek sugalmazására, lepődjében (1941-ben) is egész könyvet szentelt a nagy költőnek, hogy bonnyolult életét „közelebb hozza a mai magyarhoz”; Waldapfel József B. költeményeinek kronológiáját tisztázza, az Erdélyi Pál felfedezte *Credulus és Júlia* eredetijét is Waldapfel találja meg Cristoforo Castelletti egyik pástordrámájában, lengyel kapcsolatait is ő fűrkészi. Túróczi-Trostler Józseffel versenyt kutat a B.-versszak eredete körül is; így elég sok történt a B.-kutatók terén, de az is tagadhatatlan, hogy Kardos Albertnek mesteri jellemzése B. költészetéről ma is elevenen él.

A *Debrecen íróiról és irodalmi életéről* írott fejezet valóságos lélektani és okfejtő rajz. *Kisfaludy Károlyt* is Kardos Albert írta: finom elemző készségét és a kapcsolatok éles meglátását kell kiemelnünk benne.

Kardos Albert híre-neve lendülőbb szárnyra kap és hovatovább erős gyökeret ereszt a köztudatban az a meggyőződés, hogy lelkes bűvára a XVI. század irodalmának; ezt nemcsak az *Egy. Phil. Közöny* közzétette tanulmányaival, nemcsak a *Képes Irodalomtörténet* essayivel, hanem közbeeső dolgozataival is derekasan igazolta: rámutat arra, hogy az egyik protestáns ének nem más, mint Horatius-Eheu *fugacesé*-nek szabad fordítása (*Egy Phil. Közl.*, 1888); a *Fővárosi Lapok*-ban gondos tanulmánya jelent meg: a *Debreceni Disputa*: hibáztatja, hogy ez a munka nagyon elfogult Melius-szal szemben, ellentétbe állítja a „gyáva” Dávid Ferencsel. (1892, március 22., 578—590 l. 12, hasábos). Így nem csodáljuk, mikor az Athenaeum a *Műveltség Könyvtárát* tervezi,

Kardos Albertet is felkéri munkatársúl. A *Műveltség Könyvtár*-ában 1912-ben jelent meg *A magyar irodalom története 1900-ig*. A kötetet Ferenczi Zoltán szerkeszti, egyes korszakait Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán írja.

Kardos Albert az 1526-tól 1664-ig terjedő kort méltatja, így az ellenreformáció íróival is foglalkozik. Nyomatékosan kell rámutatnunk arra, hogy az írói egyéniség feltárásában, az élelétátnak ugyanaz az ereje, a korfestésben ugyanaz a megjelenítő készség nyilvánul, mint a *Képes Ir.*-ben, de kutatásának mezeje szélesebb, mint amott, mert az egész protestáns kort ő dolgozza fel, az ellenreformációénak jó részét is. Különösen becses a Pázmány-fejezet. Pintér Jenő folyóiratának, az *Irodalomtörténet*-nek az egész művel szemben szigorú G. Gy. jegyű kritikusa, így jellemzi: „Kardos Albert esszyszerűleg dolgozik; igyekszik az egész irodalmi kor egységét állandóan éreztetni, de a közlés és tanítás feladatáról sem feledkezik meg, csinosan s nem egyszer bizonyos átmelegedéssel ír...” (1913, 461. l.).

A csinosan és átmelegedéssel való írás jellemző Kardos Albert irodalmi tanulmányaira is. A *Magyar Szalon*-ba 1886-ban kitűnő esszét ír *Kisfaludy Sándor szerelmei*-ről. Csalhatatlan valóságérzéssel szól a költő szerelmi életéről. Ki kell emelnünk finom, pasztelleszerű rajzát a Rajna regényes vidékén őrtálló, Szegedy Róza képét maga elé álmodó Kisfaludy Sándorról. Nem kisebb dicsérettel szólhatunk *Kölcsey és Debrecen*-jéről (*Fővárosi Lapok*, 1897. ápr. 5. sz.). Remeklő esztétikai rátermettséggel utal arra a jelenségre, hogy „csodálatos ellentét” mered Kölcsey lényé és a kollegium szelleme között. Különösen megkapó a Csokonai — Debrecen és Kölcsey — Debrecen lényegmegvilágító erőt sugárzó párhuzama. Említsem-e még *A katolikus világi írók-at* (*Magyar Szemle*, 1892), *A Martinovics-összeesküvés és a magyar irodalom c. tanulmányt* (*Budapesti Hírlap*, 1895) és a Kazinczy Ferencnek szentelt *Egy irodalmi reformátor-t* (*Magyar Hírlap*, 1899). Szellemükbe szeretettel, szívesen és megértően merül el, de annyira mohó készséggel, mint a Csokonaiéba, bizonyára egykébe sem. Mint ahogyan a mese hőseit az Akastyánhegy s griffmadarak honja vonzza maga felé, hogy *Toldi szerelmének* szép hasonlatát idézzem, úgy nyögözi le Kardos Albertet is Csokonai Vitéz Mihály költészete és Debrecen szellemének világa.

Mélységes szeretet és hálás hódolat ez felnevelő dajkája, az alma mater és az annyira lelkének való *milieu moral* iránt, hogy Taine-nel szóljak. Pap Károlynak, a debreceni egyetemen a magyar irodalomtörténet professzorának hozzám intézett szíves, Kardos Albertet igazságosan értékelő levelében (1942. febr. 8) azt írja, hogy mint titkár, később mint főtitkár a *Csokonai-Kör*-nek egyik legmunkásabb és leghasznosabb értéke volt: „Sohasem reprezentált (ezt mások végezték helyette), de annál többet dolgozott, pénzt és tagokat gyűjtött, ülést és ünnepélyt rendezett, évkönyveket adott ki, nemcsak a Csokonai-kultusz ápolása, ereklyéinek gyűjtése, hanem a város kulturális, közelebről irodalmi múltjának felderítése körül a nemrég elhunyt *Zsoltai Lajossal együtt igen sokat tett*. Az 1905 tavaszán tartott országos Csokonai-napok rendezésében is oroslánrésze volt”.³

*Csokonai tragikum*a a *Magyar Szó*-ban látott napvilágot (1901, nov. 22. és 23. számaiban). Lebilincselően és mesteri kézzel ecseteli benne a tragikus sorsú Csokonai lelki válságait; s részletesen szól Csokonainak szívhez szóló búcsúbeszédéről és búcsúleveléről. A *Csokonai Lapok*-ban (1904) *Csokonai mecenásai*-ról ír: Puky Istvánról,

³ *Emlékkönyv*-et adott ki a *Csokonai-Kör* három irodalmi népéről (1909). Mint az *Előszó*ban írja, az első a költészetnek (Csokonainak, 1905), a második a hazafiságnak (Bocskaynak, 1906), a harmadikat a *Füvészkönyv* íróinak, Diószegi Sámuelnek és Fazekas Mihálynak szentelte a Csokonai-Kör.

Sárközy Istvánról, Beck Pálról, gróf Széchenyi Ferencről és Rhédey Lajosról. Rámutat arra, a mecenatusnak milyen hatása volt rá. *Csokonai-kultusz régi versgyűjtemé-nyeinkben* c. dolgozatában (*Régi Okiratok és Levelek Tára*, 1906) kéziratos köteteket tanulmányozott át: ezek híven tanuskodnak arról a nagy tiszteletről, mellyel a közönség Csokonai iránt viselkedett. *Csokonai és Rousseau*-ban (*Debreceni Protestáns Lapok*, 1913. négy közleményben) azt fejtegeti tanúlságosan, mennyire hatott Rousseau érzelmességével és természetimádásával a magyar költőkre; líráján érzi a *Nouvelle Héloïse* ihletését, a *Foi du vicaire savoyard* sugalmát pedig *A lélek halhatatlanságá-ban*. *Csokonai és a színpad*-ban (*Uránia*, 1914) kiadja a Csokonai-Kör egyik legbecesebb erekléjét, Csokonainak színpad után esengő levelét; tárgyalja Csokonainak akkor még csak kéziratban lappangott vígjátékát, a *Culturát*. A nagy Csokonai-irodalomban senki sem jellemezte jobban vígjátékait: „Három vígjátéka igazán nem egyéb, mint farsangi bohóság, mint jelenetezett diáktréfa...” *Csokonai síremlékei* című dolgozata (*Debreceni Szemle*, 1931) gondos levéltári kutatásokról tesz bizonyosságot.

Nincs terünk, minden, Csokonaira vonatkozó dolgozatról számot adnunk. A *fidus Achates* hűsége nem volt kitartóbb, Aeneas, mint Kardos Alberté Csokonai mellett. Mégis megtörtént, hogy az a Dorogy—Ortutay Gyula, aki *Csokonai utóéleté-re* éber szemet nyitott, *álmos* szemet húnyt Kardos Albert Csokonai-kutatásai előtt.

Nem kisebb az élelátása az újabbakban sem. Kivált *Zirc emlékezete és a Mohács* című cikkére kell rámutatnunk: szilárd megalapozással igazolja benne Pázmándi Horvát Endre hatását Kisfaludy Károlyra (*Irodalomtörténet*, 1931).

Külön kell szólnunk azokról a magvas, elmécbresztő cikkekről is, melyeket egy-egy munka vagy dolgozat megjelenése alkalmából tett közzé.

Szilády Áron Balassi-könyve arra serkenti, hogy ő maga is állást foglaljon: Balassi ihletője Ungnádne Losonczy Anna hasonló nevű leánya volt (*Századok*, 1884). Ha ezzel a feltevessel nem győzött is, érdekes megokolása figyelemre méltó. Mikor az Akadémia kiadja Telegdi Miklósnak egyik könyvecskéjét, megkapóan méltatja (*Egy. Phil. Közl.*, 1885). Szilády Áron kiváló becsü *Régi Magyar Költők Tárá*-nak első kötetét közzéteszi az Akadémia, szívesen tanulmányozza Kardos Albert is, de éber szemlélődésre valló dolgozatban (*Miért oly gyarló középkori verselésünk?*) feddőzve utal arra, hogy a kötet egyik-másik darabja verses ruhához könnyű szerrel jutott (*Egy. Phil. Közl.*, 1894). Mikor Erdélyi Pál becses könyve, *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században*, megjelent, „elcsodálkozik” a nagy gazdagságon: hirdeti a teljes közzététel szükségét (*Egy. Phil. Közl.*, 1899). Nagy József *Az irodalomtörténet korszakaiban* új korfelosztásra törekszik: a *stilus* választja alapul. Kardos Albert éles logikát vetítő bíráló erő catapultájával semmisíti meg ezt az álláspontot (*Irodalomtörténet*, 1912).

Eljutottunk a kritikushoz. A magyar kritika legkiválóbb mesterének Gyulai Pálnak méltó követője szeretett és becsült tanítványa, Kardos Albert. Bírálatainak az értékek elfogulatlan feltárása, a hibák és fogyatkozások kérlelhetetlen feddése, a tárgy mély és helyes ismerete: jellemző vonásai.

Koltai Virgil Czuczor *Gergelyé-ről*, E. Ph. K. 1885, Kóbori János *Magyar dalnoki rendjé-ről*, E. Ph. K. 1896, Borbély György és Borbély Sándor *Nyelvünk védelméről* (*Magy. Nyelvőr*, 1911 és a Boldogházáról (u. o., 1924) írott bírálatai érdemelnek különös figyelmet. Nagy éles kritikai cikke ez: *Mikor halt meg Madách?* Miután a legaprólékosabb gondnal megállapította a Madách-életrajzok felületességét ebben a mozzanatban hiteles halálzási napul 1864 április 5.-ét jelöli meg. (*Debreceni Szemle*, 1932). Csaknem szíven sebzí *Az Ember Tragédiá*-jának könyvnapi kiadása, hibáit könyörtelenül szedi gombostűre (*Irodalomtörténet*, 1933).

Pintér Jenő az irodalomtörténeti kutatások legfőbb sáfárja, hatalmas munkájában tisztes helyet juttat Kardos Albert tudományos eredményeinek is. Bizonyára csak a véletlenül múlt, hogy *értékelései*, kivált a Csokonaira és a Kölcseyre vonatkozók, nem foglalnak helyet azokban a kritikai szemlékben, melyekben a kiváló méltatókat szólaltatja meg irodalomtörténetírásunk halhatatlan emlékü mestere.

Kardos Albertnek nemcsak az irodalom a dédelgetett kedveltje, hanem az a finommívű hangszer is, melyen megzendül a szív és az ész sugalma: *a nyelv*. Az ő lelke mélységes szeretetével becézett magyar nyelve olyan szent előtte, mint amilyen ünnepi hangulat fogja el, valahányszor benyit a magyar szellem csarnokába.

*

Mint az irodalmi kutatásban és a kritikában Gyulai Pál, a nyelvtudományban Szarvas Gábor az eszményképe. Megkapó arcképet is fest róla a sárospataki *Őrálló*-ban (1895, 83. és 84. sz.). Hangoztatja, hogy Szarvas Gábor fáradhatatlan és kérlelhetetlen öre volt a nyelvnek; emlékéét úgy becüljük meg a legjobban, ha örököljük „a mester páratlan munkakedvét, lankadatlan kitartását, a helyes és tiszta magyar nyelvért való önfeláldozó rajongását”. Ha valakiről elmondhatjuk, hogy csorbíthatatlanul örökölte Szarvas Gábor lelki hagyományozásából ezeket a javakat, Kardos Albertre szegződik biztos tekintetünk.

Fiatalon írta az Akadémiától Sámuel-díjjal kitüntetett munkáját, *A göcseji nyelvjárás-t.* (*Magy. Nyelvőr*, 1884—1885). Simonyi Zsigmond *A Magyar Nyelv*-ben (1889) a göcseji nyelvjárásról szólva, Kardos Albert munkájáról ezt írja: „E nyelvjárásnak legtüzesebb és legrendszeresebb tárgyalása”. (I. k., 231. l.)

Bevezetését még annak is gyönyörűség olvasnia, kinek nem kenyere a nyelvstudomány. Reszletezőn tárgyalja a diftongusokat, a magánhangzók időmértékét, hangszín-változásukat; rámutat a hangkoppatás jelenségeire; kitűnően megfigyeli kiejtésük nyíltságát és zártságát; vizsgálja a hangilleszkedés jelenségeit; gondja éppen ilyen szemes a mássalhangzók körében. Példák hatalmas tömegével dolgozik. Alaktani megfigyelései nem kevésbé találóak. Tanulságosan tárgyalja a jelentéstani mozzanatokot is.

Elek Oszkár.

(Folytatjuk.)

Herendi Szédertálak

A széderasztal legfőbb dísze: a szédertál. Alakja, anyaga évszázadokon át országok szerint változott. A szefardoknál a középkorban kosár alakja volt és valószínűleg vesszéből készült. Ilyen kosárnak a képét mutatja a British Museum 14. századbéli (Add 14761.) haggádája. Később a fémek jutottak szerephez, így az ezüst, ón és az arab kultúrkörben az ezüsttel és vörösrézrel berakott tansirozott bronz, réz, néhol; különösen Lengyelországban, fából készültek. Külön helyet érdemelnek azok a majolika tálak, amelyeket a 16. századtól kezdődően az Azulai család tagjai generációkon át szignáltak. Egy ilyen majolika tála van a Magyar Zsidó Múzeumnak 1675-ből: Jákob Azulai munkája Pesaróból. Egész sora volt e tálaknak az elpusztult bécsi Zsidó Múzeumban: Pesaróból 1530-ból, Páduából 1532-ből, Urbinóból 1556-ból és Faenzából 1575-ből. E majolika tálak kultúrhistoriai fontossága igen nagy. Az Azulai név magyarázatát ezek adják meg. Tudvalévően ez a név jelentékeny spanyol eredetű tudósok családi neve, akik a 15. századtól kezdve Fezben és Marokkóban éltek.¹ A Spanyolországban, különösen az építkezéseknél, felhasznált fémfényes zománcú csempéket „azulejos”-nak hívták. Az Azulai család tehát egyszerűen mesterség név és viselői már Spanyolországban kerámikusok voltak. Olaszországban és Északafrikában, ahová elvetődtek, megtartották családi névül mesterségnevüket, ami a családi nevek keletkezésénél világszerte

¹ Lásd *The Jewish Encyclopedia* II. 375.

szokásos volt. Olaszországban tovább folytatták mesterségüket. Valószínű, hogy az olasz majolika, korábban a mezzamajolika, meghonosításában nagy részük volt. Úgy látszik, hogy a zsidók hozták a kerámiák zománcainak előállításí titkát Olaszországba. A zománcok és a festékek készítesí módját az egyes családok féltve őrzött titokként kezelték. Ha ezeknek a fémfényű, lüsteres csempeknek, tálaknak útját nézzük, ez az út összeesik a zsidók vándorlásának útjával. Babiloniából, Perzsiából kiindulva Egyiptomon át jutott ezeknek a művészi agyagáruknak készítesí Spanyolországba. Sarre német kutató 1895-ben és 1898-ban Fosztatban végzett ásátásai alkalmával ilyen fémfényű agyagedények töredékére bukkant. Ismeretes, hogy Fosztatban a zsidó kolónia igen tekintélyes és magaskultúrájú volt. Azt is tudjuk, hogy ezt a várost már a 12. században lerombolták. Innen került a kerámia-művészetnek ez a faja Majorcára, amelynek zsidó lakossága különösen a 12. században szaporodott meg.² Minthogy ez a gyártás a zsidóknak Spanyolországból való kiútesítesí után terjedt el Olaszországban, mégpedig először Pesaróban és később Urbinóban, a szignált szédertálak azt látszanak igazolni, hogy a zsidók hozták ezt a nemes technikát Babiloniából, Perzsiából Egyiptomon és Spanyolországon át Olaszországba.³

A kerámiát, úgy látszik, később is útték a zsidók. Így Prágában is találunk céhen kívül álló zsidó műhelyeket. Ezek a műhelyek kétségen kívül készítesítek szédertálakat, azonban tudunkkal egy sem maradt fenn napjainkig. Külön megemlítésreméltó a Lubicza Królevszkai fajánszgyár, amely a belzi caddik udvartartása közelében készítesítt többek közt szédertálakat is. A gyár 1840 körül alakult, tulajdonosai és munkásai zsidók voltak. Ilyen tálak voltak Maximilian Goldstein lwow-i gyűjteményében.⁴ Általában, ha tekintetbe vesszük a zsidó sorsot, csodálkozunk kell azon, hogy még annyi kerámiái emlék maradt fenn, mint amennyit napjainkban ismerünk.

A 19. században mindenfelé készítesítek keménycserépből és porcellánból szédertálak, azonban ezeket a termékeket művészi színvonalra csak egy férfiú emelte, akinek nevéhez a magyar porcellánipar tulajdonképeni megteremtesí fűződik: farkasházi Fischer Móric. Nem akarunk kitérni annak méltatására, hogy Fischer Móric munkássága mit jelentett a magyar műiparban. A porcellángyártást Magyarországon Batthyány Tódor gróf (1700 körüli), a holiczi gyár és Bretzenheim Ferdinánd herceg (regéci) rövidéletű kísérletei után 1839-ben Fischer Móric teremtette meg herendi gyárában. A gyár még ma is fennáll, fénykora azonban Fischer Móric működésére esett. Tatai fazekas családból származott és vérbeli kerámikus volt, akit mesterségéhez művészhajlamai láncolták. Egész életének története művészi törekvéseinek harca az anyagi lehetőségek korlátaival. A művészi porcellángyártás mindenütt csak mecénás uralkodó védelme alatt virágozhatott és Fischer Móric helyzete annál nehezebb volt, mert sajátos viszonyaink között, az uralkodó támogatására alig számí-

² Lásd Kayserling: Geschichte der Juden in Spanien und Portugal I. 156. ss. The Jewish Encyclopedia II. 417.

³ V. ö. dr. Wartha Vince: Az agyagművészség, Az Iparművészet Könyve II. 531.; Friedrich Jaenicke: Grundriss der Keramik I. 258.; Ernst Cohn-Wiener: Jüdische Kunst 175. I.

⁴ Kolb Jenő közlése. Lásd: M. Goldstein—Dr. K. Dresdner: Kultura i Sztuka Ludu Zydzowskiego na Zimích Polskich.

hatott. Néhány főnemesi család pártfogása lehetővé tette, hogy olyan termékeket állítson elő, amelyek az egész világon a legnagyobb elismerést szereztek neki, de ezzel nem járt együtt anyagi haszna. Élete végén, 1876-ban, a csőd alól feloldott üzemet kénytelen átadni fiainak, akik más utakon keresték a gyár boldogulásának lehetőségeit. 1880-ban halt meg Tatán.

Már 1842-ben, tehát alig három évvel a gyár megalapítása után az első magyar iparműkiállításon elég gazdag kollekcióval vett részt és a legnagyobb elismerésben részesült. Kossuth Lajos jelentésében azt írja róla: „s az iparműkiállítás 14.000 látogatói közt bizonyosan egy sem volt, kinek szemei a' honi műipar örvendetes fejleményének ezen díszes jeleit örömmel ne szemlélte volna”. Még mielőtt Fischer Móric átvette a herendi gyárat, a pápai keménycserepgyárnak volt bérlője és ebből az időből származnak e gyár zsidó vonatkozású készítményei Kilényi Pál kerámiai gyűjteményében volt három szédertál⁵ Ezeknek leírása a következő: a) Szédertál, kőcserep kerek karimáján violaszínű apró virágos és vonalas díszítéssel, közepén héber feliratos, festett képpel. Átmérője 24 cm. b) Szédertál, kőcserep kerek karimáján apró violás barna virágok, közepén festett életkép héber felirattal. Átmérője 24.5 cm. c) Szédertál, kőcserep kerek karimáján violaszín vonalas szegély és apró virágok, közepén négyszögletes festett keretben ugyanilyen színű rabbit ábrázoló alak héber felirattal. Mind a három tányérnak fenekén benyomott bélyeg PÁPA felirattal. Sajnos, a Kilényi-gyűjtemény aukciójának katalógusa csak a középső képeket közli, amelyek az akkor legelterjedtebb haggáda illusztrációk másolatai. Az első tálon a Jachac (a Macca kettétörésének jelenete), a második tálon a Maror elfogyasztásának jelenete van, amint ezeket a velencei haggádából ismerjük. Tudvalevően ez a széder-rendjét ábrázoló képsorozat a későbbi haggáda-kiadványokban egyesült az amsterdami haggáda képanyagával. Így többek közt az Anton Schmidnél 1823-ban Bécsben nyomott haggáda is, amely valószínűleg e szédertálak képeinek mintájául szolgált. A harmadik szédertál képe az amsterdami haggáda Hachamját, a bölcs fiút, ábrázolja, s ez alátámasztja feltevésünket a mintát illetőleg. Ugyanebben a gyűjteményben volt még egy tányér, kőcserep kerek csipkézetszerű harántirányban bordázott kékmázos karimával, közepén fehér alapon késsel festett rabbit ábrázoló mellkép. Marcus Benedict felirattal. Fenekén benyomott bélyeg: PÁPA. Átmérője 23 cm. Volt még a gyűjteményben egy teljesen hasonló kivitelű tányér, csak zöld karimával és feketén festett képpel, Széchenyi képével. Ismeretes, hogy Marcus Benedict (Mordeháj Bennet), a fehérmegyei csurgói születésű morva országos főrabbi, különösen a kultúra iránt fogékonyabb magyar zsidók közt igen nagy tekintélynek örvendett és 1829-ben halt meg. Nagyon valószínű tehát, hogy mind ez a tányér, mind a szédertálak abban az időben készültek, amikor Fischer Móric volt a pápai gyár bérlője.

A herendi gyár szédertálai közül 7 ismeretes, közülük kettő van a Magyar Zsidó Múzeumban, kettő a Szombathelyi Múzeumban, kettő Dr. Friedmann Ignác gyűjteményében és egy Steiner Béla herendi vendéglős tulajdonában. Évszámmal csak egy van ellátva, ez az évszám: 1873. Véleményünk szerint négy, a 2., 12., 3., 5. számú, ennél az időpontnál lényegesen régiebb, a négyes számú hasonló korú, a 7. számú pedig újabb.

⁵ Dr. Siklóssy László: A Gyűjtő 1916. III. 4. szám.

1. Az Országos Magyar Zsidó Múzeum szédertálai közül az egyik (L. sz. 321/1913. 1. ábra) mély tál fonatos széllel és hullámos peremmel. Karimája világoszöld, ovális fehér medaillonokkal, amelyeken a széder rendje szerepel, közepén ritka arany csillagcskákkal díszített rózsaszín mezőben a Ráháca, a kézművészet jelenete a velencei haggada képsorozata szerint, azonban lényegesen módosítva, különösen a ruházatot illetőleg. A nők a múlt század közepének öltözetét viselik. A tál igen finom kivitelű és festése a java herendi porcellánfestés idejére mutat. Rokonságot mutat ez a tál nemcsak alakjában, de festési módjában is a herendi gyárnak magyar népzéleti alakokat ábrázoló tálaival. Átmérője 35 cm, mélysége 5.4 cm, jelzése benyomott bélyező: HEREND.

2. A Magyar Zsidó Múzeum második szédertála (L. sz. 334/1913. 2. ábra) jelzése fenekén: HEREND benyomva) ugyancsak a korábbi tálak közé tartozik, 35 cm. átmérőjű, 4 cm. mély, hullámos szélű, fonatos karimájú tál, peremét rózsaszín alapon zöld levélfonat díszíti. A tálon magán ovális medaillonokban a széder rendje, közepén pedig világoskék mezőkkel körülvett 17 cm. átmérőjű fekete mezőben három piros rózsza zöld levelekkel. A rózsák az ú. n. Famille Rose csoporttal rokonok.

3. A Szombathelyi Múzeum egyik szédertála (L. sz. 3. ábra) HEREND benyomott jelzésű, 29,2 cm. átmérőjű, 2,5 cm. mélységű kerek tál. A tál pereme lila határvonalú, és lilával keretezett zöld rombuszokkal van ékesítve, a perem hajlásán karmin csillagsor alatt a széder rendje, belső része rózsaszín, kékeszöld és fekete ornamentalsel van kitöltve közepén négyzetes keret, világos sárgászöld, ugyanilyen színű a keret sarkaiban helyetfoglaló levélalakú és ovális dísz. Középen fekete betűkkel a Ha Lachma szövege, a hexagramm formában elhelyezett bor-, a szőlő- és Habdala áldásmondások Mózes kőtábláit veszik körül. Alul Pészach, Macca, Maror felírás.

4. A Szombathelyi Múzeum másik (129. szám 4. ábra) tála jóval későbbi, jelzése benyomott HEREND F. M., átmérője 30 cm., magassága 4 cm. Fonatosszélű peremes tál. Peremén 4—4 zöld és rózsaszín sáv, a 4—4 csík között rózsaszín rózsák zöld levelekkel. A tányér peremén túl a rózsák alatt nefejejcsék. Ovális medaillonokban a széder rendje, ezen belül felváltva sárga és rózsaszín rózsák, ennek belsejében körben elhelyezve a Ho lachma szövege. alatta pedig héber betűvel: Herend den 3 März Hoffmann Méir.

5. A Friedmann-gyűjtemény egyik tála (5. ábra) szintén korai termék, jelzése bemélyített Herend, 25 cm. átmérőjű. Peremén szürke, majd zöld sáv, beljebb lila szalagban kék meander dísz. Beljebb rózsaszínű levelek váltakoznak kék vonalkás dísszel. A mélyedés szélén a széder rendje fehér mezőnyökben feketével árnyalt vörös betűkkel. A belső dísz közül négy mezőny rózsaszínű, négy mezőny kék, hasonló színű dísszel. Belül fehér lapon fekete betűs könyv, amelyet zöld keret vesz körül. A szöveg a Ho lachma és az Addirhu kezdete. Ez a tál is, amely a többiekénél kisebb, különösen finom festésű.

6. A Friedmann-gyűjtemény másik tála (6. ábra), az egyetlen évszámmal jelzett tál, korábban dr. Kiss Arnold budai főrabbi tulajdona volt. 33 cm. átmérőjű kerek sima szélű tál, feltűnő sok gyártási hibával. Fenekén benyomott jelzés HEREND, alatta mázalatti vörös kurzív írással: Hakáton Méir Hoffmann 1873. Peremén barna és világoskék szektorokból álló keret a tál mélyedésének szélén fehér mezőkben ugyanolyan színű mintákkal két rombusz alakú fehér kihagyás az egyikben, a Halachma fekete és piros betűkkel, a másikban a Mánistane ugyanolyan betűkkel. A tál közepén a széder-asztal körül helyetfoglaló család képe. A tarka terítővel borított asztalon szédertál, borosüveg, könyv, pohár. Előtérben kék Ferencz József kabátos férfi tarka házispakában, baloldalt számon piros ruhás, fehér kötényes kisleány, kezében könyvvel, mellette bölcshőben csecsemő. Az asztalnál ülő fiatal nő egyik kezével a bölcshőt fogja, másik kezével élénken gesztikulál, — talán a csecsemő helyett a mánistanét mondja —, ruhája sárga, köténye lila, főköötője fehér. Az asztal másik oldalán a nézővel szemben egyszerű népies óra alatt két vitatkozó férfi, egyik barna, másikon szürke kabát, az egyik fején sapka, másikén széleskarimájú kalap.

7. Végül az általunk ismert hetedik szédertál (7. ábra), Steiner Béla herendi vendéglős tulajdonában van. A hullámos szélű tál átmérője 31 cm., pereme zöld lila; levelekkel és rózsákkal, belül lila virág és levéldísz között a széder rendje, fekete betűkkel kerek mezőnyökben. A felső két mezőben pedig arany betűkkel Szimon Steiner és Toni Steiner felirat. A tál közepét virágdísz foglalja el. Ez a tál a legkésőbbi.

Itt megemlítjük még, hogy a Vasvármegyei Műtörténeti Kiállításon (1912) 341. szám alatt szerepelt: „Húsvéti tányér porcellán, zsidó feliratokkal, Herend?” (XIX. század). Átm. 19 cm. Kiállító Miske Kálmán báró. A tányér hollétéről — az akkori tulajdonos eladta — nem tudunk.

A herendi gyárnak több tála ezidőszerint nem ismeretes, azonban ezeknek a tálaknak folytatását képezik a farkasházi Fischer Vilmos kolozsvári porcellánfestészetéből származó tálak. Fischer Vilmos, aki Herenden a gyár festőosztályát vezette és egyéniségével és művészi tudásánál fogva kimagaslott Fischer Móric fiai közül, amikor a gyár válságba került, Kolozsvárott alapított porcellánfestészetet. Több tál került ki műhelyéből, a legszebb a Magyar Zsidó Múzeumban van, 35 cm. átmétőjű, 11 cm. magasságú talpas tál, jelzése „Fischer Vilmos porcellánfestészetéből Kolozsvárott 1881.” (8. ábra). Ez a tál Fischer Vilmos saját keze munkája. Ezt bizonyítja a tál alján fekete mintás fémes jellegű festésben található jelzés: „Fischer Vilmos Kolozsvárt fest.” A zománccfestéssel festett tál a legszebb szédertálak egyike. Fischer Vilmos különösen a kínai porcellánok hatása alatt készítette Kolozsvárott darabjait kiemelkedő zománccfestéssel. A tál széle vörös alapon arany díszítés, belső lapja kék alapon fehér és vörös mozaikszerű dísz, a kihagyásokban fehér alapon fekete betűkkel a széder rendje. Középen a Holachma és Peszach, Macca, Maror. A talpát a lappal azonos minta borítja és két ovális kihagyása közül az egyik a Rachaca, a másikon pedig a Maggid jelenete. Nagyon érdekes, hogy ezekben a jelenetekben Fischer Vilmos a széder résztvevőinek is teljesen kínai jelleget adott. Fischer Vilmos festészetéből még számos tál került ki. Egy dr. Munkácsi Ernő tulajdonában van, egy másik, Katz Zsigmond, Kolozsvár jelzésű, dr. Oppenheimer Ferenc ügyvédé.

Fischer Vilmos kezemunkája az a rendkívül szép porcellánkupa, amelyet 1862-ben Fischer Móric készíttetett Herenden Schreiber (Szófér) Benjámint pozsonyi főrabbi részére és amely ezidőszerint özv. Freudiger Abrahámné tulajdonában van. A díszítés jellege teljesen azonos a 8. ábrán bemutatott tállal. Az alkalmazott kék és vörös színek valamivel világosabbak és az aranyozás dúsabb. A kupán négy széderjelenet ábrázolása (Maggid, Rachacá, Móci-macca, Baréch) teljesen azonos jellegű a kolozsvári tálon található képecskékével. A kupa 11 cm. magas, felső átmérője 7.8 cm., talpáé 5 cm. Az ajánlása, amely a „Lehajjim” kívánsággal kezdődik és a „Lesana hábba Birusálájim”-mal végződik, fehér mezőbe van elhelyezve és vörös szegélyű arany betűkkel festve. Talpa áttört művű dús aranyozású, ugyancsak aranyozott zöld gyíkkal díszített fogója. Jelzése: Magyar címer, 862. évszám és írott betűkkel bemélyítve Herend. Ez a kupa a legszebb zsidó tárgyú herendi darab.

Amint jeleztük, a 4. és 5. számú tálak „Méir Hoffmann” jelzést viselik. Ez a Hoffmann Méir a gyárnak festője volt a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben. Különösen virágmintákat festett. Az általa jelzett két tál nem tartozik a herendi gyár legsikerültebb alkotásai közé.⁶

⁶ Dr. Ruzicska Ilona szívesége révén a következőt közölte róla a gyár vezetősége Hoffmann nevű festőre a gyárunk alkalmazásában levő személyek közül Schindler és Édl István festők emlékeznek, de csak közvetve hallottak róla. Mindkét személy szerint gyárunknak alkalmazottja volt egy Fischer nevű festő, aki ezelőtt körülbelül 15 évvel halt meg, ő beszélt Hoffmann nevű festőről, akit kis inas korában ismert. Bővebbet tudott róla mondani Pesovár Ferenc úr a Herend község jegyzőjének apja. Ő körülbelül 85 éves ma és jó egészségnek örvend még, szerinte Hoffmann nevű festőt ő személyesen ismerte. Nevezett 1863—70-ig (tévődésen alapulhat, mert az egyik tál az 1873. évszámot viseli) lakott Herenden és volt a gyárnak alkalmazottja, jó festő volt, főleg virág és virágcsokor mintákat festett. Levelezését Bécsből kapta és zsidó vallású volt. Nem volt rokona Fischer Mór-nak azt határozottan tudja. Keresztnevét nem ismerik, mert csak vezetéknevén szólították. Nős ember volt, a felesége csinos volt. A többi festők társaságába nem járt, nem ivott, pedig akkor a festőknek egyik legnagyobb erénye az ivó tehetőség volt. Gerinc. vagy csípő hibája miatt kissé sánta volt.

A herendi tálak mintegy fél évszázadra lezárják a művészi kerámia-szedtálak sorát. Készültek ugyan díszes tálak cseh porcellángyárakban és képekkel tarkított keménycseréptálakat festettek Nyitrán, de ezek tömegtermékek s művészi méltatásra nem tarthatnak igényt. Csak századunk huszas-harmincas éveiben vetettek ismét súlyt a művészi alkotásokra. Az úttörés érdeme Friedrich Adleré, akinek nemes egyszerűségében is művészi tála a berlini zsidó múzeum gyűjteményében foglalt helyet.

N. E.

Irodalmunk új talmudszemlélete

Bevezető „A héber mese jelentkezése irodalmunkban” című tanulmányhoz.

Nincs talán európai irodalom, amely évszázadokon át olyan közeli rokonságot tartott volna fenn a bibliával, mint a magyar. Szentkönyveink történetei, erkölcsi törvényei, isteni rendelkezései mint idézetek, példák, tanuságok, tekintélyi érvek, értelmező megjegyzések, forrásutalások átkerülnek irodalmunkba s a biblia nyelvi formái, stiluselemei szinte ellenőrizhetetlenül felszívódnak a magyar írás vérkeringésébe. Ennek a szellemi magatartásnak követelményére kéri aztán számon Bessenyei György a magyar irodalmi multtól a világi költészetet, s fakad ki irodalmunk stílusának bibliás jellege miatt: „olvasd a halhatlan Jungot, Popét, Lucanust stb. Meg látod majd az írás módját micsoda. Még magyarul, a mint szokták mondani, profanus írók nem is voltak. Hallerbul, ki Telemakhust fordította és Gyöngyösiből áll a világ. A többi szent írás módja volt, melyeket a reformatus papoktól tanultunk; de mi világi írók a szerint nem mehetünk. Hijába ajánlod nekünk régi áhíratos magyarságot és pedigetlen hogyodat, hogy az Úr Isten Ő Szent Felsege hasonló képpen nem különben Ádámot első Atyánkot a Paradicsomba helyeztette, melyre nézve ahhoz képest támaszta néki az Évát az ő feleségét az ő mély álmában . . . Mi ugyan itt meg nem állunk a magyarságban . . . Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és francziákat? — Markalfot, Argeliust, Álmos könyvet, mert a többi magyar könyv mind szent írás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világosság, poétaság nincsen”.¹

Ez az irodalmi bibliakultusz természetesen a magyarság szemléletében nem jelentette az ótestamentum és a zsidóság azonosulását. Ellenkezőleg: a biblia mint a kereszténység könyve elszakad a zsidó közösségtől, megszűnik ősi-népi viszonya eredendő forrásával, helyét a magyar ismeret a zsidó vallási-erkölcsi életben a talmuddal helyettesíti. A magyarság a bibliát kizárólagos tulajdonává teszi és a talmudot jelöli ki a zsidóság szentkönyvéül. Amidőn Bod Péter sajtó alá adta a szentírásban előforduló példázatok és ábrázolások lelki értelemmel megvilágított gyűjteményét, Borosnyai Zsigmond nagyenyedi professzor a könyv elé írt ajánló versében a közfelfogás rendjét vetíti vissza:

¹ Magyar néző 56. 1. Magy. Nemzeti Múzeum. Var. 1455. g.

*A Sidóé Talmud, a Pogányé
Bálvány övé, Traditio másé,
Muhamedé Alkorán s Világé,
Keresztényé Biblia örökké.²*

Ez a gondolat állandósult irodalmunkban. Decsy Sámuel a magyar nyelvről írt könyvében ejti módját, hogy meghatározza a talmud lényegét. Szerinte „Thalmudnak nevezetik a zsidóknak bibliája, melyben az ő értelmök szerint, mindenek, melyeket Isten Ádámmal, Enokkal, Abrahámmal, Mosessel és Josueval szóról szóra beszéllett, fel vagnak jegyezve.”³ Bessenyei György világképében is hármas tagolásban különülnek el a monoteista vallásokat szimbolizáló szentkönyvek. Meggyőződése szerint a nevelés nem változtathatja meg az emberek erkölcsét. A vallás sem. A természet a legnagyobb hatalom:

*A kít származása sok epével formál
s Testében, vérében mérget, tüzet tsinál,
Bibliát, Alkoránt, Talmutzot dörgölhetsz
Fejéhez, de velle semmire se mehetsz.⁴*

Bessenyeinél a talmud „manér”-módosító hatásának, a bibliával és alkoránnal együtt, tagadó jellege van. Irodalmunk rövidesen pozitív jeggyel ruhazza fel.

Itt, ezen a ponton kerül új szemléleti síkba a zsidó irodalom. A multal leszámoló változást az az időpont jelzi, amikor a biblia ismét a zsidóság szent könyveként tudatosítja az irodalmi közvéleményben a zsidó szellem alkotó erejét, amikor a magyar ismeretvágy nemcsak vallási tartalmában közelíti meg, hanem az ösköltészet formateremtő szépségét is felfedezi benne; amikor a talmud nem kényszerül helycserére a bibliával, hanem mint a rabbinikus intellektualizmus teljesítményét az erkölcsiség gondolata felől hódítja meg irodalmunk.

A „zsidó” biblia és a talmud hazai megigazulásának korjelző kerete a XVIII.—XIX. századforduló.⁵

*

A biblia a racionalizmus zsidószemléletében független volt a zsidóság megítélésétől. A szentkönyvek kisajátított vallási-egyházi jellege mentesítette a józanokosság nevében törvényesített zsidótámadásoktól. A talmud magyar sorát ellenben a zsidósággal azonosított érték helyzete határozta meg.

A századforduló irodalmában a talmud két területen találkozik a magyar művelődéssel. A vallástudomány és bölcséleti irodalom külföldi munkák közvetítésével vagy közvetlen ismeretek nyomán iktatja forrásidézetei közé a talmudot és illeszti a történeti fejlődés vonalába a zsidó filozófia korszakzáró megnyilatkozását. Egy Rozgonyi József talmudi könyvrendszert áttekintő ismeretése vagy egy Varga István talmudi anyagon is tájékozódó apparátusa messze elkerüli irodalmunk talmudszemléletét. Kijelentéseik, tényközléseik mögött

² Szent Írás értelmezésére vezérlő Magyar Leksikon... Győr. 1746.

³ Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott Magyar Nyelv. Bécs. 1790. 6. 1.

⁴ A természet világa vagy a józan okosság (1799—1801) Régi Magy. Kvtár. VII. 226. 1.

⁵ A biblia új, világi értékelésének irodalmi mozzanatait l. Zsoldos: Jób könyve a XVIII—XIX. századforduló magyar irodalmában. Hevesi-émlékkönyv, Bp., 1934. 290. 1.

szinte ugyanaz a tudományos érdektelenség húzódik meg, mint aminő pártatlan közömbösség szabadította fel motívumközlésre a talmudot a múltban, hogy Batizi András és Bencédi Székely István reformációkorabeli talmudtalálkozása jelölje meg a módot és formát Magyar Istvánnak, Apáczai Csere Jánosnak, Taxonyi Jánosnak, Bod Péternek, Percsényi Nagy Lászlónak. De ez a tárgyilagosság azonnal megszűnik, mihelyt a talmud fogalma átlépi tudományos környezetének határát és átkerül a szépirodalom területére. Itt íróink tájékozatlansága, racionális világlátásból eredő elfogultsága, a köztudatban terjedő talmudellenes közhelyek hatására, azonnal exotikumká torzíttja a talmud jelentéstartalmát.

Időpontunk magyarságának talmudelhárító magatartása mögött Johann Andreas Eisenmenger hirhedt művének, az Entdecktes Judentumnak szelleme él. A heidelbergi egyetem tanára „szent célok” teljesítésére vállalkozott: ki akarta mutatni, hogy a zsidóság szörnyű rágalmat szór a kereszténység tanításai ellen, hogy a biblia utáni zsidó irodalom nevetséges és tisztátalan történeteket halmozott össze, hogy a zsidó vallás és teológia nem egyéb, mint botrányos mesék és tévedések gyűjteménye. Eisenmenger könyvének gyűlölettől izzó szóáradata végighömpölygött Európán. Magyar földön is megtalálta szétszivárgásának lelki feltételeit. Még Kölcsey Ferenc is hozzámenekül, jóllehet megtagadja azt a lehetőséget, hogy az Entdecktes Judentum torz állításaival hozakodjék elő.⁶ Eisenmenger mellett Medicei Pálnak „a zsidóságból megtért doktornak” műve terjesztette széles rétegekben a talmudhamisító vádak tudománytalan kitételeit. Ilyen hangulati környezetben és forrásközelségben került azonos szemléleti irányvonalba talmud és zsidóság.

Dugonics András lemond a lelkiismereti ellenőrzés kötelességéről és elfogadja a talmudhamisítások tételét: „Minden ellenvetés nélkül igaz az: hogy a Talmud megengedi a zsidóknak, hogy a keresztényeket megcsalják és azt véteknak ne tartsák”.⁷ Gvadányi József bántón-csípős helyzetképből izzó megérzelmű érdekelttségét. A galgóczi rabbi a Vág partján temetési szertartást végez: „A Talmudból mörmölt s magát hajtogatta”,⁸ Verseghy Ferenc a talmudi költött meséket a racionalizmus parancsára az értéktelenség színvonalán tartja számon. Ezzel a mértékkel veti súlyra az irodalmi alkotásokat. Rikóti Máttyás sok mindent összeolvas, az angolokat utánzó német írókat is, bár ezek „Talmud-bábok”-kal tömik tele munkáikat.⁹ Verseghy megjegyzésében nincs vallásbántó zöngé. Értékítéletének hangsúlyát irodalmi ízlése határozza meg. Az észkultusz csodatagadó égboltja alatt nem jutott levegőhöz a talmudesevilága. Itt a romantika jóvoltából enyhül a hagyományos merevség.

A romantika felfedezte a zsidót s annál többet lát meg belőle, minél szélesebb területen vonja érdeklődésének területére a zsidóságot alkotó anyagi és szellemi életet. Az új ízlésáramlat Keletrajongása, orientalizmusa, öskultúra-vágya irodalmunkban is egyre sűrűbben keresi fel a zsidó őshazát, veszi észre a sajátos zsidó hagyományokat, menti át a költészet tárgyi elemei közé a bibliai mozzanatok és az irracionális erején legalább messziről rátalál

⁶ Minden munkái: Pest, 1860. VI. 51. l.

⁷ Magyar Példabeszédek... Szeged. 1820. 201. l.

⁸ Pöstyéni fürödés. 1787. 28. l.

⁹ Rikóti Máttyás. Pest. 1804. 29. l.

a rabbinikus irodalom meseszerű részleteire is. A romantika közelségében a racionalizmus mintegy egyezményre lép a talmudi aggada elemeivel. Új területet fedez fel a zsidó képzeletből lecsapódó történetekben. Meghódítja. Nem hiánytalanul, csak olyan mértékben, hogy eleget tehessen a maga józanész-kötelezettségének és hozzáisimuljon kora romantikus levegőjéhez. Ez a magyar szépirodalmi talmudismeret természetesen nem jelenti a talmuddal való foglalkozást. Csak annyit igazol, hogy a nyugatról érkező művek talmudi forrásból táplálkozó költői anyagát nem tagadja meg, nem halad el mellette észrevétlenül, hanem mint a zsidóság szellemi tulajdonát kiegészítésül használja fel a felfedezett zsidó kelctiség tartalmának sűrítésére. Már a XVIII. század végén találkozunk a zsidóság belső megismerésének követelményével. Ritka, szinte egyedülálló hang a racionalizmus zsidótól idegenkedő légkörében. Nánásy Benjámín a zsidók örökségéről, osztályairól és testamentumairól szóló átnézetében kívánja a magyar-zsidó hídverést: „... szépnék, sőt némelykor szükségesnek is állítván lenni egy olyan nemzetnek törvényes szokásait tudni, amely mi velünk egyetemben ugyanazon kegyes fededelemnek szárnyai alatt nyugszik”.¹⁰ Ez a zsidóság felé fordulás a romantika kegyelméből mind fokozottabb irodalmi visszhangot kap. Erősödésének egyik rendkívüli pillanatában a talmudnak is elégtételt szolgáltat. Bessenyei még tagadta, hogy a nevelés és természet hatásában megmutatkozhatnék a biblia, a talmud vagy a korán egyéniségformáló ereje. Ettől a negatív értékeléstől egynegyedévszázad új érzésvilága, életszemlélete elvisz a talmud erkölcsi nevelőhatásának elismeréséig. Kiss Sámuel szerint: „Morális értelemben lehetnek és vannak szép lelkek mindenütt... de aesthetica értelemben sokkal, sokkal többet kíván a széplelkűség. Ahhoz és ott elég az egyetlen talmud, valamint ama jeles Kínai Confuczius nevű bölcsnek gyönyörű filozófiája is; — ehhez szükséges a nevelés, a tudományos kifejlődés és a finomult ízlésű emberekkel való társalkodás.”¹¹

Irodalmunk tehát az erkölcsiség pontjáról hódítja meg a talmudot. A talmudi tanítómesék és erkölcsi példázatok a Robinson-regények módjára egyazon időpontban találják magukat szemben a racionalizmussal és romantikával, s tesznek eleget mindkét szellemi áramlat követelményének. Robinson a kietlen, magányos szigeten, az elhagyott őstermészetben a romantika hangulatigényét elégíti ki, de ugyanakkor a maga józan eszével, gondolkodó erejével építi ki életformáját. A talmudi példázat meseszerű környezet-beállítása, az aggadikus elemek csodás mozzanatai a romantika nyelvére íródnak át, de a bennük rejlő tanító célzat és morális tartalom az észszerűség talajába kapaszkodik. A harmincas-negyvenes évek magyar irodalma ebben a formában अपercipiálja a talmud világát. Korlátlan irracionáliszmusát, fantasztikus meséit még nem érti meg. Edvi Illés Pál talmudszemlélete jelzi irodalmunk viszonyát a talmudhoz. A magyar író állásfoglalásában még ott kísért a racionalizmus hamis talmudítélete, de felenged benne a ferde hagyomány következetes önámítása és legalább részben megközelíti az igazságot. A talmudot — írja Edvi Illés Pál — a „zsidók főlebb becsülik és szorgosabban is tanulják, mint magát a valóságos szent írást; azonban úgy venni észre, hogy a felvilágosultabb zsidók előtt ma már tekintete nagyon vész; sőt az ausztriai Rabbik nem is abból cenzuráltatnak... A könyv temérdek, és majdnem meglábolhatlan

¹⁰ Testamentom a magyarországi törvények szerint, Pest, 1798. 589 l.

¹¹ Tudományos Gyűjtemény 1824. XII. 90. l.

tengere a halomra hordott sok magyarázatoknak. Rejt pedig helyel-közzel sok szépet és helyeset, bölcseségnek és értelemnek számos példáját is; de ezeket csakugyan végtelenül meghaladja az esztelenség, nevetséges, költeményes és a keresztény vallásra intézett csufolkodás". Ime: a racionalizmus gondolaterején megnyilatkozó író ellentét-szembeállítását. Az oktató jellegű talmudrészleteket elfogadja, a tiszta mesét elveti. A talmudi példázat összeegyeztethető a józanésszel, az általa említett költeményes holmik azonban kivonják magukat a józanokosság ellenőrzése alól. Szerinte nevetséges: Ádám és Éva óriási nagysága, Isten lakomája a Messiás eljövetelekor. Esztelenség elhinni, hogy a Behemot-ökör minden nap ezer hegy fűvét eszi meg, hogy a Bar Juchneh madár leesett tojása háromszáz cédrusfát zúzott össze és kifolyt tartalma hatvan falut öntött el. Oktalan mese: a Leviátánról szóló történet és annak az oroszlának a létezése, amelynek ordítása kétszáz mérföldre hangzik.¹²

A „keletföldi mondák”-nak, „talmudi példázatok”-nak, „hajdankori rabbin regék”-nek megjelenése a magyar irodalomban nemcsak a talmud irodalmi polgárjogát szentesíti, hanem a héber mese világi szétterjedésének és megismerésének történeti pillanatát is ellenőrizhetővé teszi. A szentírási mesék ugyanis sem szépirodalmi öncélúsággal, sem világi keretbe illesztett tartalmukkal nem bukkannak fel régi irodalmunkban, hacsak nem soroljuk ide vallásos jellegű környezeté ellenére is az 1752. évi csíksomlyói nagypénteki minisztérium interlocutióját, amely a passziót előkészítő bibliai tárgyú jelenetek közt párhuzamos allegoriával dramatizálja Jótam meséjét a fák királyválasztásáról.¹³ Igaz, szentírási mesénk alig van. S így kevésbé feltűnő jelentkezésének elmaradása, mint amennyire lényegvalló irodalmunk tájékoztatása a bibliai meselemekekről. Világi irodalmunk a meseelmélet átnézetében szinte a mai tudományos felfogás igazolása mellett ismeri föl a szentírás meséit. Egy 1817-ben írt cikk szerint: az emberi szellem elmés alkotásai közül a mese jelent meg elsőnek s mind a szellemi élet kezdő fokán, mind a magasabb műveltség időpontjában értéknek minősítették. „Jóthamnak a fákról szóló meséje mindazok között, melyeket ismerünk, legrégebb és oly szép, mint a legszebbek közül akármelyik. Náthán meséje a gazdag emberről és annak juhocskájáról hasonlóképen régiségére nézve mingyárt a most említett után következnek, s oly hatásos volt, hogy egy fejedelemlennek megintésére s oktatására szolgált, s az Istennek szíve szerént való embert vétkének megismerésére bírta”.¹⁴ Verseghy Ferenc is megjárja a héber mese bibliai táját. Idézi Salamon bölcséséget; szól Salamonnak a Királyok könyve említette háromezer példabeszédéről. Úgy tudja: a zsidók versekbe foglalt meséikkel szoktak egymás között vetekedni, s aki a mesét megfejteni nem tudta, köteles volt megfizetni a feltett bért. Szerinte Sámson találos kérdése, Sába királynő Salamont megkísértő szándéka, Ezékielnek Izrael házáról mondott meséje az igazolja, hogy a szentírási meseköltés „gyönyörködtető mesterség”-e a zsidók között „nagy böcsben volt”.¹⁵ Ezekkel a szentírási mesemotívumokra rámutató irodalomelméleti és esztétikai közleményekkel egyidőben a talmudi és midrasi mese már eredeti formájában, nem egyszer szöveghű tartalmában érintkezik a magyar irodalommal.

¹² Sas. 1833. XIII. 96. II.

¹³ Régi Magy. Kvtár. III. 95. I.

¹⁴ Erdélyi Múzeum. 1817. VII. 168. I. V. ö. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Magy. Irod. Rik. VIII. 25. I.

¹⁵ Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1820. III. 12. I.

A folyóiratok, almanachok, zsebkönyvek lapjain ad egymásnak találkozózt zsidó költészet és magyar kultúrtörékvés. Néha rejtve marad a forrás, néha a talmudra hivatkozás jelzi a mese eredet-vidéket. Legtöbbször a rabbik nevének említése tisztázza a megismerés kezdetén a tájékozódás irányát, de van úgy is, hogy a meseköltő nyomatékos felhívással mintegy ráhangolja olvasóit a vá-
 rakozásra. Így Pap Gábor, aki figyelemébreztő megjegyzéssel vezeti be mese-
 szemelvényeit: „Agadetháknak nevezetnek mindazon erkölcsi példázatok, melyek a zsidók Talmudjában találhatók. Látni fogjuk a néhány belőle vett példázatokból is, . . . hogy oly aranytanításokat foglal az magában, melyeket mindenki tiszteletben tarthat”.¹⁶

Zsoldos Jenő

A názánfalvi fazsinagóga*

(Folytatás.)

Azok a maradványok, melyeket lapunk előző számában tárgyaltunk, arról győznek meg bennünket, hogy a názánfalvi fazsinagóga belső falai gazdagon és művészi ízléssel voltak díszítve.^{7/a} Építésének idejére vonatkozólag két adat áll rendelkezésünkre. Egyik a már említett felírat, amelynek egyes kipontozott betűi 'ת'ק'מה az 1785-ös évet jelölik meg mint a falfestmények készítésének idejét.^{7/b} A másik: két okmány. Ezeknek eredetijét a marosvásárhelyi Teleki levéltárban őrzik.

Méltóságos Groff Consiliarius és Ordinárius

Ispán Ur!⁸

Tekintetes Officiolatus.

Gratiosus és jó Patronus Uraim.

A közelebbi múlt Holnapnak 28-ik Napján vettem vala Nagyságodnak és az Inclytus Officiolatusnak olly poronsolótját melyben 2113 szám alatt költ Felsőleges Rendelés szerint meg tiltatván, hogy a Sido Nemzetnek különös Házakban imádkozni egyben gyülni szabad ne légyen, és ha ezen Marosi Circulusban Ollyanok találhatnának azokat

¹⁶ Regélő. 1838. 143. 1.

* Lehoczky Tivadar 1870-ben arról tudósít, hogy Bereg megyében sok rutén fatemplom található. Említésreméltó Lehoczky tudósítása, mivel a rutén fatemplomok építészeti és díszítési szempontból nagy hasonlatosságot mutatnak a názánfalvi fazsinagógával. Főleg a tetőzet tekintetében. „Kúpokkal ellátott boltozata majd csúcsíves, majd gömbölyű, sőt néhol behajlással díszített.” (Archeológiai Értesítő, 1870, IV. 246. l.) Az 1794-ben épült szkotárszki fatemplom belsejét festmények is díszítették. Falán többek között az utolsó ítélet képe látható (u. o. 248. l.) Ugyancsak beregmezei rutén fatemplomokat ír le Rómer Flóris is. (Arch. Ért., 1871, V. 1—7. l.)

^{7/a} A zsinagógák falait díszítő dekoratív művészetről Grotte A. megjegyzi (Grotte A., Deutsche, böhmische und polnische Synagogentypen von XI. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts. Berlin, 1915, Blau Lajos: Magy. Zsidó Szemle, XXXIII, 1916, 186. l.) hogy az részben az örmény, részben pedig a bizánci stílussal tart rokonságot.

^{7/b} A felírás valószínűleg az 1875-ben történt restaurálás alkalmával került a falfestményre. Erre mutat a „prat”-ban előforduló Móse név. Eisler Mátyás szerint (Zsidó lexikon, Budapest, 1929, 640. l.) Mózes Izsák Frankl, a hitközség akkori elnöke megnagyobbította és restauráltatta. A rá vonatkozó adatokat l. bővebben: Löwy Ferenc, Erdély legrégebbi zsidótemploma. (Magyar Zsidó Almanach, Budapest, 1911, 144. l.)

⁸ Eredetije a marosvásárhelyi Teleki levéltár zsidó tagozatában No. E. 100 alatt található.

haladék nélkül tiltsam bé, mely Porontsolat szerint ezen a folyó Májusi Holnapnak harmadik napján azon helyekre az hol ezen Marosi Circulusban a Sidók találtatnak ugy mint M. Szent Királyra és Názánfalvára ki mentem, azokban találató imádkozásra Rendeltetett Épületeket meg vizsgáltam. Elsőben is a Názánfalvi Moses Isak Nevezetű Sidó taxális helyén találtam egy nem igen nagy Sinagógát, ez ugyan nem Régiben épült, de minden környül állásaira nézve templom módra vagyon el készítve, és ebben járnak magok Cultusoknak végben vitele végett a Názánfalvi Sidók. Ezt e szerint hagyván mentem másodsor az M. Sz. Királyi Sidók imádkozó Házokban mely is ez előtt circiter 25 esztendővel építettvén vagyon egy Gidalutz Nevű Sidónak lakhelyén ezt is meg vizsgálván semmi Templom formát abban nem tapasztaltam, hanem tsak mind egy lakó ház ollyformán vagyon építve, ebben járnak a M. Sz. Királyon lakó Sidók, ezt azért tapasztalván a Királyi rendelések ellen való imádkozó Háznak a Porontsolat szerint bétiltattam, melyeket e szerint referálván szokott tisztelettel vagyok

Nagyságodnak és az Inclitus Officiolatusnak

M. Vásárhely 4-a Mai 1789.

Alázatos Szolgája

Id. Dési Gábor Fő Biró mp.

Ad

Illustrissimum Dominum Dominem Comitem Consilii Gabrielem Haller L. Baronem de Hallerkő Incl. Comitatus de Küküllő cum sede Marus Uniti, Ord. Comitem Incl. item eiusdem Comitatus Officiolatum Dominos Dom. Patronum Gratosissimum humilime collendissimos.

Ex Off.

Marosvásárhely.

Ez az okmány hitelessé teszi a felirat évszámát. 1789-ből származik és szavai szerint a názánfalvi templom „nem régiben épült”.

A második okmányban a názánfalvi „zsidó compániában lévő hívek” kéri gróf hallerkői Haller Gábor ispánt, hogy a zsinagóga megnagyobbítását engedélyezze.

Méltóságos Ordinarius Ispány Ur! Egész Inclit Officiolatus

Mlgos Uraink Kegyes Patronusunk!⁹

Az Inclit. Officiolatusnak parantsolattayából, Concernens Szolga Biro Ur által tertio secum dimensuráltatván a Názánfalvi Sidó Sinagóga, hosszóságában találatott két Német öl, és ött Sug s fél. Szélyességiben pedig találatott egy Német öl, és kilentz Sug, s fél. Eszerent a Lelkeknek is száma Connumeráltatván, Názánfalván találatnak 80 Lelkek. Szent Királyon találatnak 86 Lelkek. In Circuferentiis pedig ide Názánfalvára tartozandó Lelkek vannak 127 bölts itületire támasztván az Incl. Officiolatusnak, miképpen férhet meg ennyi számú Lélek olly kevés ölü nagyságban levő templomban? ujonnan is tehát alázatosan folyamodunk az Incl. Officiolatushoz alázatosan instálván, hogy méltóztassék nyomorult Statusunkat Consideratioba venni és Názánfalván fenn álló Sinagógnaknak ampliatióját, mint hosszra, mint szélyire nézve kegyesen megengedni: Ugy is a mi Nagy Ünnepeünk, melylyen minden Zsidó Lélek köteles az Isten házában meg jelenni, három holapok mulva érkezendő és addig a templomnak nagyobbitása had végződne el hogy akkor a templomnak kisedsége miatt a Népnek fogyatkozása ne légyen.

Kegyes resolutióját az Incl. Officiolatusnak esedezve várván vagyunk.

Anno 1789. Maji 29.

Aláz-tos Szolgái

Zsidó Compániában lévő Hívek

⁹ Eredetije a marosvásárhelyi Teleki levéltár zsidó tagozatában No. 37. ZS. alatt található.

Méltóságos Ord. Ispány Urhoz Groff Hallerkői Haller Gábor eő Nagyságához: az egész Inc. Officiolatushoz Mlgos Urainkhoz kegyes Patronusainkhoz. A Názánfalvi Zsidó Sinagógának ampliatioáért. A benn megdedzet Zsidó Compániának alázatos Memorialissa.

Procurat. Joan Benkő

mp.

A templom korára vonatkozó fenti adatokon kívül a templom falát díszítő két latin nyelvű Oratio is szolgáltattat erre vonatkozó utalásokat. Az egyik Bartsai főispán özvegye és annak családja számára kéri az isteni gondviselés segítségét, a másik pedig II. József császár dicsőséges országlására kéri Isten áldását.

Oratio.¹⁰

Deus misericors, Creator coeli et terrae misericordia duxit sua in antecessores nostros Abraham Isaac et Jacob ex terra Egypti domo Regis Pharaonis et Deus ille omnipotens dedit ipsis vim et potestatem super hostes eorum gratia et auxilium nom (sic!) desit a Regibus nostris praestitum ab Rege David ille Deus terefecit omnes hostes et liberavit a profunditate maris rubri et copia hostium deportavit vero eos ad sedem liberam secundum promissum nepotis Israel ille Deus maximus cusdodiat (sic!) Barbara KERESTUR [...] Sp(ectabi)lis D(omi)ni Ladislai BARTSAI viduam ab omni malo et conservet totam FAM(ILI)AM in omnibus viis et locis eis largire vitam et auxilium in bello pugnet pro ipsa damor eius conterrat omnes inimicos ipsarum et veniat ille Deus super familiam ut nos miseros exulantes Israelitas in gratia et pace gubernent et possideand omnia cordiatus praecamur filii Israelitarum

AMEN.

Oratio.¹¹

Qui Regibus auxiliatur et Regnorum Gubernacula Gubernatoribus an(n)uit cujus Regnum totius Orbis est qui famulum su(u)m David a funesta morte liberavit qui viam in altomari demonstrat et semitas exterarum aquarum edocetis benedicat conservet custodiat gubernet et illustret JOSEPHUM II dum Imperatorem nostrum ad summum dignitatis fastigium exaltes benedicta sit gloria ejus. O Rex Regum Dom(in)us D(omi)na(n)tium tua eum conserva gratia ab omnibus curis adversitateque solutam eilargire vitam tuere eum et subijce Gentes sub potestates ejus fac ut hostes coram co contremiscant confortata suscepta ejus: O Rex Regum: coloca gratiam tuam super corda eorum consiliariorum Primatumque loca miserationes tuas Domine ad benefatiendum nobis et cuncto Populo Israel fiatque voluntas tua

AMEN.

Sajnálatos, hogy a magyarországi zsidó műemlékek védelmének és megővésának hiánya miatt a názánfalvi fatemplom, egyetlen efajta művészeti emléküink elpusztult. Felszántott helyén nyoma sincs már az egykor remekbékészült zsinagógának. Emlékét csak a Zsidó Múzeum birtokába került néhány töredék fogja megőrizni.

Balázs György.

¹⁰ Mindkét tábla a Marosvásárhelyi Izr. hitközség birtokában van.

¹¹ Ennek az Orationak a szövege majdnem szó szerinti fordítása a „Hannótén jesua lammelachim” kezdetű imának.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„Isztiszká“ Budán

A budapesti zsidók történetének érdemes monográfusa, Büchler Sándor, Petrus Nigerről, a budai főiskola tanáráról szólva, megemlíti azokat a hitvitákat is, melyeket a domonkosrendi hebraista, még mielőtt Mátyás király Budára hívta volna, Németországban, regensburgi és nürnbergi zsidók jelenlétében tartott. S hozzáteszi, hogy efféle hitvitáról Magyarországon e korban nincs tudomásunk,¹ de nem hoz fel ilyet későbből sem. Van olyan adat, mely első tekintetre értelmezhető úgy is, hogy alig száz évvel Petrus Niger budai tartózkodása után egy budai hitvitában a zsidók is résztvettek. Ez adat forrását különben a budai zsidók e korbéli nagy számára vonatkozólag maga Büchler is idézi,² de, úgy, látszik, csak másodkézből, ennél fogva, amit közvetítő forrása, Zinkeisen *Geschichte des osmanischen Reiches* c. műve, mint a maga szempontjából érdektelent, mellőzött, azt Büchler sem ismeri. Így maradt újabbkori történeti irodalmunkban, tudomásom szerint, mindeddig említés nélkül a budai zsidóság multjának egy érdekes epizódja.

Schweigger Salamon 1576 őszén hajózott végig a Duna magyarországi szakaszán.³ A császári követség vitte magával Konstantinápolyba, ahová németnyelvű hitszónoknak szemelték ki. Schweigger, egyfelől humanista kíváncsisággal, másfelől a kat. teológus hitvédelmi szempontjaival, különösen sokat foglalkozik úti élményeinek vallási vonatkozásaival. Érdeklődésének e kettősségére jellemző, hogy pl. a Szentföldön, ahol a *genius loci* mélyesen megilleti, ráér Rotterdami Erasmust is dicsérni, aki Colloquiumaiban minden zarándoklás értékét erősen kétségbe vonta.⁴ De mindenesetre az apologéta szólt belőle abban a rendkívül érdekes párbeszédben, melyet Nagymaros („Marusch, das ist Margreth“) „arianus“ — unitárius — lelkesével folytatott a Trinitas és az úrvacsora kérdéséről.⁵ A hitvitákban való érdekelttségéről tesz tanuságot az a tudósítása is, mely a budai zsidókra vonatkozik.

A zsidók iránti ellenszenvé különben mindjárt a rájuk vonatkozó első szavaknál megnyilatkozik: Budán sok zsidó is lakik, akik szerinte „kereskedéssel, uzorával és — áruházzal foglalkoznak“. (*Es wohnen auch sehr viel Juden darinnen, die treiben Kauffmanschaft, Wucher und Verrätherey.*) Ezt persze magában véve nem volna érdemes kijegyezni: a szokványos ellenségeskedő közhelynél semmivel sem több vagy érdekesebb kijelentés. Más megítélés alá esnek már a továbbiak. Ezek szerint néhány évvel Schweigger budai útja előtt Mehmet budai basa, látva a szárazságot, mely az egész országban szükségét okozott, elhatározta, hogy most végre megtudja: keresztények, zsidók és törökök közül melyik van az igaz hit birtokában. Először is megparancsolta a törököknek, hogy az ifjúságot gyűjtsék össze az iskolákból és a szabad ég alatt imádkozzanak esőért, hogy nyomában termékeny esztendő járjon. A török fiatalság imádkozott is „ég és föld ismeretlen teremőjéhez“, de ez nem akarta meghallgatni őket, vagy — teszi hozzá szerzőnk irónikusan — nem volt éppen otthon, mint ahogy Illés próféta gúnyos szavai szerint a Baal-papok nem találták otthon istenüket, vagy ahogyan Juppiter, mikor Thetis kereste imájával, éppen Aethiópiában vendégeskedett. Ugyanígy jártak Schweigger szerint a „szegény vak“ zsidók is. (*Ebner massen beschabe*

¹ Büchler Sándor, *A zsidók története Budapestén*. 1901. 62. l.

² U. o. 106. l.

³ Útleírásának második kiadását használom: *Neue Herausgegebene Reissbeschreibung nach Constantinopel und Jerusalem etc.* Nürnberg, 1665.

⁴ U. o. 300. l.

⁵ 16—17. l. A nagymarosi „arianusokat“ ebben az időben Reinhold Lubenau is említi Schweiggerrel sok más tekintetben is feltűnő egyezéseket mutató útleírásában.

auch von den armen blinden Juden, aber auch vergeblich.) Végül kijöttek a keresztény iskolából a gyermekek, s litániájuk és egyéb imáik hatására megeredt az eső, mire a basa elismerte a keresztény hit igazságát.

Ez elbeszélés expozíciója — az iszlám hatalmon lévő képviselője felteszi a kérdést, hogy a három egyistenhívő vallás közül melyik az igazi — akár a „három gyűrű” parabolájának a megoldására is vezethetne. De természetesen a leghevesebb hitviták korában, a XVI. században, a Duna mentén ez a megoldás nem időszerű. Schweigger előadásában más hagyományos elemek mindenesetre kiemelhetők. A zsidók „vaksága” például a keresztény szimbolika közismert vonása, „Egyház” és „Zsinagoga” szembeállításában a középkor a Zsinagógát törött nádszálra támaszkodó, bekötött szemű szűz alakjában ábrázolta. A keresztények imájára megeredő eső legenda-elemének egyik legismertebb előfordulására maga Schweigger utal: *Ein gleichförmige Histori lieset man von den Christen, die dem Käyser Marco Aurelio wieder die Teutschen gedient haben, welche in der grossen Dürre und Mangel des Wassers erlangt haben.*

Többé-kevésbé az már a hitviták természetéből folyik, hogy az eredményt a tudósító pártállása befolyásolja. Hiszen tudjuk, hogy azt az esőt is, mely Marcus Aureliusnak a kvádok ellen harcoló tikkadt legionáriusait váratlanul felűdítette, — mely nyuliban erre céloz Schweigger —, a keresztény katonák a saját imájuknak, de mások Juppiter Pluvius megnyilatkozásának, sőt az egyiptomi mágia által a földi történesekbe idézett Hermes segítségének is tulajdonították.⁶ De Schweigger tudósításából tendenciáját és legenda-szerű elemeit megfelelően leszámítva, hajlandók volnánk mégis a magyar zsidóság történetének elfogadható adatai közé sorolni, hogy 1570 körül a török hódoltság alatt álló Buda városában a török hatóság a három egyistenhívő vallás képviselői között rendezett hitvitát, ha nem ismernénk olyan adatokat, amelyek Schweigger tudósítását egészen más megvilágításba helyezhetik. Magához a tényhez ugyanis, hogy szárazság idején a mohamedánok keresztényekkel és zsidókkal együtt imádkoztak, Goldziher Ignácnak egyik keleti útján tett megfigyelése, melyre a közelmúltban Heller Bernát emlékeztetett,⁷ megfelelő párhuzamot, és e megfigyeléssel kapcsolatos fejtegetései az iszlám vallástörténete szempontjából kielégítő magyarázatot is nyújtanak.

Az iszlám tudományának nagy mestere egy könyvismertetés során, Alfred Belnek az ismertett tanulmánykötetben megjelent *Quelques rites pour obtenir la pluie en temps de sécheresse chez les Musulmans Maghribins* c. értekezéséhez fűzi idevágó eredményeit.⁸ A mohamedán orthodoxia esőkerő szertartása, az *isztiszká*, bár mágikus eredetűek sem tudta minden nyomát a fejlődés eltüntetni, lényegében a bűnbánat kifejezése Isten előtt, ki a szárazság idején az emberek bűnei miatt tartja vissza az áldást. Ez a gondolat, mely a Koránban is megtalálható,⁹ a szertartás részleteit is megszabja. Így mindenekelőtt ez teszi érthetővé, hogy az országban lakó nem-mohamedánok részvétele is kívánatos: a szárazság őket is sújtja, tehát Isten haragjának a felidőzésében az ő bűneiknek is része lehet, az eső, mint a természeti világ ténye, az emberiség egyetemes érdeke. E momentum jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az iszlám teológiai iskolái között élénk megvitát tárgya volt és akadtak annak a követelménynek is képviselői, hogy az esőkerő könyörgést a zsidók és a keresztények semmiesetre se végezzék a mohamedánoktól elkülönítve, nehogy a hit érdekét veszélyeztesse az, ha esetleg közvetlenül az ő könyörgésük után következnek be az eredmény. Goldziher 1873/74. évi kairói tartózkodása idején még élt ott az anekdóta Mohammed Ali pasáról, Egyiptom liberális alkirályáról, aki a Nilus egy elmaradt áradásával kapcsolatban a régi szokás felújítását, hogy a szárazság idejére való könyörgést a zsidókkal és keresztényekkel együtt végezzék, avval a mohamedán szempontból felvilágosult - cinikusan ható indokolással engedélyezte: „Ki tudja, hátha az ő birtokukban van az igazság?”

⁶ A *legio fulminata* legendájának forrásait és a csoda különböző megítéléseit I. Renan, *Histoire des origines du christianisme*, VII. k. 17. fejezet.

⁷ Heller Bernát, *Goldziher Ignác és a néprajz*. Heller-Emlékkönyv, 1941, 323.

⁸ Goldziher I., *L'École supérieure des lettres et les médersas d'Alger au XIVe Congrès des Orientalistes*. Revue de l'Histoire des Religions. 1905. A különnyomat kegyelettel őrzött kézirpéldányán, melyet Heller professzor úr figyelmeztetésére, Goldziher Károly professzor úr szíveségéből megtekinthettem, utólagosan jegyezte Goldziher, Romanelli: *בשרי בשרי* (Revue du monde mus. IX. 648) alapján, hogy Marokkóban, ha a muszlimok imája hatástalan maradt, zsidóknak kellett a muszlimokért imádkozniok.

⁹ V. ö. Goldziher, *Mubammedanische Studien*, I. k. 1888. 35. l.

Ezekből is megítélhető, hogy a nem-mohamedán lakosság bevonásával rendezett *isziszká* már eleve magában rejti, ha nem is hitvita, de mindenesetre a vallások próbátételének lehetőségét. Hogy mennyire indokolt volt azoknak az aggálya, akik az ilyen-természetű fordulat megelőzését szorgalmazták, Schweigger tudósítása is mutatja. Mert aligha tévedünk, ha ebben egy ilyen *isziszká* emlékét látjuk: a kereszténység győzelmével végződő „hitviták” mintájára nyilván csak a mohamedán ritust nem ismerő nyugati utazó színezte át.

Waldapfel Imre

Tagja volt-e Arany László az Izr. Magyar Egyletnek?

Zsoldos Jenő a Libanon 1940 március-májusi számában azt az érdekes közlést tette, hogy Arany László 1861-ben, mint a fennmaradt jegyzőkönyvek bizonyítják, tagja volt az Izraelita Magyar Egylet „felolvasási bizottmány”-ának. A meglepő közlés, bár gondosságról ismert írója ezúttal is körültekintő alaposággal ellenőrizte adatait, már magában is kételkedésre készítet, s a részletek a legnagyobb mértékben fokozzák kétségünket. Mint Zsoldos ugyanis elmondja, Arany László keresztény létére nemcsak helyet kapott a zsidó egylet vezetőségében, de tevékeny részt is igyekezett szerezni annak irányításában, a bizottmány azonban csöppet sem volt megtisztelve szereplésétől, felolvasásra ajánlkozását is csak kelletlenül fogadja, s mikor Arany László — Klein Adolf és Rosenberg Izidor társaságában — egy-egy új tagot ajánl a társaságba, ajánlatát visszautasítják, végül összevesz Tenzer Pállal, s mikor aztán, torkig a mellőzésekkel, kilép, a bizottmány még ezt is sértő módon veszi tudomásul. Ez a történet a zsidók, még hozzá a jognélküli 1861-es zsidók közé furakodott, ott szerepért törtető izgága Arany Lászlóról és az elékelő keresztény ifjút a vezetőségbe befogadó, de ott háttérbe szorító és sértető egyletről olyan valószínűtlen, annyira ellentmond annak, amit akár a korabeli zsidóság elnyomott helyzetének, akár Arany László jellemének ismeretében lehetségesnek tarthatunk, hogy akkor sem tudnám elhinni, ha cáfolatul egyetlen adat sem állna rendelkezésemre. De van ilyen adat. Elég a Magyar Izraelita című folyóirat 1861-es évfolyamát kinyitnunk, s abban Arany Lászlótól „A zsidók jelen állása az európai nemzetek között, különös tekintettel Magyarországra” címen többek közt a következő mondatokat olvashatjuk: „Igen, zsidók vagyunk; mert zsidók voltunk, de zsidók leszünk is!” s végül: „Ha tehát a testvéri kebel előttünk továbbra is zárva maradand, ha a gyűlölet és rosszakarat átkos ördöge pokoli garázdálkodásait iratunk meg nem szüntetendi; ha dacára a korszellem intéseinek és nógatásainak bennünket a jog és igazság még tovább is fog lábbal tiportatni; ha megfosztott emberi jogaink visszaszerzésére már minden reményünk sírba szállandott: egyedüli támaszunk, egyedüli vigaszunk, egyedüli büszkeségünk az lesz: — zsidók vagyunk!” (13. szám, 107—8. lap). Nem kell többet idéznünk: ezeket a sorokat nem írhatta a „Toldi” költőjének fia. Arany László lehetett akármilyen szabadelvű, filozemítizmus aligha ment odáig, hogy zsidónak vallotta magát.

Komlós Aladár.

Adatok a máramarosi zsidó zenekarról

A Libanon 1941. évi 4. számának a magyarországi zsidó hangszokról írt érdekes cikke (Beke Ödön: Iszák száraz fája) kiegészítéseként a következőket közölhetem a máramarosszigeti zsidó zenekarról:

A múlt század nyolcvanas éveiben telepedett le Kolomeából jövet egy kis zsidó zenekar (klezmer) családostól Szigeten. Gyermekkorom emlékei között világosan feltűnnek a nagyírtú zenekar érdekes figurái, fülemben cseng a hangászok szép, zeneileg kifogástalan és kultúralt muzsikája, magam előtt látom a nagyszakállú vörös brácsást, a ragyás, remekhangú nagybőgőst, az elegáns csellistát stb. A banda tagjai egyben marsalíkok (népköltők, rögtönzők, énekes előadók) is voltak, akik bukovinai hazájukból szebbnél szebb chaszideus dalokat hoztak magukkal és azokkal családi ünnepélyeken, esküvőkön megríkátták és megnevettették hálás publikumukat. („Mit'n Rebes kojach,” „Sabes machen,” „Die tájre Mame” stb.). Különös nevezetessége volt programjuknak a menyasszony búcsútatása szüleitől, testvéreitől, barátáitól. Ezzel ríkátták meg legjobban a násznépet a „bedäcken” előtt.

A banda két hegedűsből, egy-egy fuvolásból, brácsásból, kis- és nagybőgősből és cimbalmosból állott; a cimbalmosuk híres xylofon művész volt. Mindegyikük kottaolvasó lévén, darabjaikat partitúrákból tanulták, de kotta nélkül játszottak közönségük előtt, mint a cigánybandák. Programjuk igen változatos volt. Játstottak opera- és operett-nyitányokat és egyvelegeket, divatos táncszámokat, klasszikus dalokat, később magyar hallgatóság és csárdásokat is.

Lakodalmakon a menyasszonyt zenekar kísérte a chupe alá és onnét a lakodalmos házhoz, ahol aztán egész nap és egész éjjel zenével, dallal, mókával szórakoztatták a násznépet. De nemcsak lakodalmakra voltak hivatalosak, ott voltak paszitáknál, bármicvón, eljegyzési mulatozásoknál, házavatásnál, purim-vacsorákon, Jomkippur után és a szimhász tóra utáni estén végigjárták muzsikájukkal a tehetősebb „bálboszok” házeit.

A banda szigeti tartózkodásának későbbi éveiben magyar nótákat is játszott rendszeresen, a menyasszonyt már a Rákóczi- és Hunyadi-indulókkal kísérte, primhegedűse pedig — Schächter Bernát — az ezidőben ott hangversenyező Reményi Ede csodás játéktól elbűvölve, a „Repülj fecském”-et is megtanulta és játszotta azután állandó műsordarabjaként olyan kitűnő magyaros átérzéssel és inepretálással, hogy a vármege urai csodájára jártak. Schächter Bernát egyébként is mestere volt hangszerének. Kitűnő pedagógus volt; az egész megye fiataltsága — felekezetre való tekintet nélkül — nála tanult hegedülni. A hosszú évek alatt a magyar beszédet is jól megtanulta. Utóbb megvált bandájától és zeneiskolát nyitott, amelyet tavaly bekövetkezett haláláig vezetett. Érdekes és jellemző az elmúlt évtizedek liberalizmusára, hogy Schächter sok éven át volt karmestere a református lyceum ifjúsági zenekarának és nagy tiszteletnek örvendett a diákság köreiben is.

Benniünket, magyar zsidókat azonban mindezeknél jobban érdekelhet az a körülmény, hogy hazánk világhírű nagy hegedűművészenek, Szigeti Józsefnek, ez a zsidó banda volt a fészke. Ebből a fészekből repült ki a nagyvilágba és emelkedett hírből, dicsőségben még nagyobb magasságokba, mint nagyszerű elődje, a szintén magyar zsidó Joachim József. A kis Jóska gyerekeknek Schächter Bernát volt a nagybátyja. Édesapja Schächter Adolf mint a banda fentemlített csellistája működött. Nagypapa, az öreg Mordche brácsás, még úgynevezett félhosszú bukovinai kabátban járt. Schächter Bernát tanította hegedülni, ő fedezte fel nagyszerű képességeit és hozta fel Hubayhoz, aki aztán világhírű hegedűművészt nevelt a kis zsidógyerekből.

Fejér Lajos.

K Ö N Y V E K

ÉNEKEK ÉNEKE

Officina Könyvtár 10. Szent Jeromos latin fordításában, Kerényi Károly bevezetésével és párhuzamos magyar szövegével. Budapest, 1941.

Xenion, vendégajándék az, amivel Kerényi Károly megajándékozta, meglepi a magyar olvasó közönséget. Xenion, vendégajándék, melyet ezúttal a vendég nem, mint rendesen, kap, hanem amelyet ad. Kerényi, a classica philológiának, a mythológiának, a vallástörténelemnek elismert tekintélye, vendégként ellátogat a bibliai irodalom területére. Ily vendéglátogatásnak, vitatja Goethe, a tudomány már sokat köszönhet. Goethe például hozza Jean Astruc (1684—1766) érdemét, aki, orvos léte, az első egyike az Istennek eltérő használatától a Pentateuchus különböző forrásaira következtetett. Goethe maga is nemcsak a színelmélet területére látogatott el, hanem a perzsa, arab, héber irodalméra is s oly biblia-tudományi föltevésekre jutott, melyeknek ma is akadnak híveik. A mai szentírásmagyarzatban pedig egyre erősebben hódít az a metrikai elmélet, melynek alapját a klasszikus és a germán metrikán élesztett szemmel Ed. Sievers vázolta.

Kerényi kísérlete korántsem ily jelentőségű. Inkább eszünkbe juttatja Newtont, aki az Apokalypsisnek, az Új-Testamentum legrejtelmesebb könyvének értelmezésére vállalkozott.

Kerényi kiadja Szent Jeromos fordítását az Énekek Énekéről s ezt a latin fordítást magyarra fordítja. Meglepő. Egészen természetes pl. hogy IV. Ezra Apokalypsisét Gunkel latinból fordítja németre, mert sem héber, sem görög eredetije nem maradt reánk. De az Énekek Éneke, Istennek hála, héberül van meg s azt várnók, hogy bármely új fordítása vagy magyarzatának új kísérlete a héberből induljon ki.

A kiadás és fordítás

Kerényit feltűnő vállalkozására az a vágy csábította, hogy a „beduin-poézis az augustusi aranykor hangjaival” szólaljon meg. Szt. Jeromosban *költőt* lát, érez Kerényi. Ezt az érzést nekem is sugalmazta. A tartalmi poézist már a héber eredetinek pazar hasonlatai és képei adják. De a költői rythmust is meglepően éreztetik ily verssorok:

*Jam enim biems transiit
Quomodo inauar illa
Tulerunt pallium meum
mihi custodes murorum
Omnes gemellis fetibus
Sexaginta sunt reginae
Viderunt eam filiae
Reginae et concubinae
Quasi aurora consurgens
Revertere revertere
ut intueamur te
Nunquam indigens poculis
Caput tuum ut Carmelus
Egrediamur in agrum
Mille tui pacifici...*

Megcsap bennünket a rythmusnak az a bűbája, amely a későbbi egyházi himnuszokból kihangzik:

*Dei canamus gloriam
Coelum secundo qui die
Expandit admirabile
Mortalibus spectaculum
Rerum Creator omnium
Nostros labores adjuva.*

Kerényi bizonyosan ismeri az utat, amely a Jeromosban föl-fölhangzó rythmusokból elvezet a középkori egyházi himnusköltészethez.

Kiadásának alapjául Kerényi nem a közhasználatú Vulgatát veszi, hanem azt a szöveget, melyben Migne Patrologia Latina-jának XXVIII. kötete Jeromos műveit közli. Követi ezt akkor is, amikor a Vulgata szövege helyesebbnek látszik. 18. lapon: Indica mihi, *ut pascas*, — helyesebb: Indica mihi, *ubi pascas*, — a szerelmes lány azt kérdi szerelmesétől, *hol* legeltet, hol találhatja. 20. lapon: „*iste venis*”, helyesebb: *iste venit*. — Néhány sajtóhiba is akad: 20. l. laquearia cupressina, helyesen: laquearia nostra cupressina. — 20. l., *infra 5 dilecti*, recte: *dilecti 20. l., infra 3 aspirat*, recte *aspiret*, — 38. l. Umblicus, recte: *umbilicus*. — Az orthographiában néha, az interpunctio-ban igen gyakran tér el a Patrologia kiadásától, — utóbbi eltérések, kivált a sűrű felkiáltó jelek, a tagolás cázatával történnek. Egyszer — igen helyesen — a Vulgata szövegét fogadja el: 36. l. *Descendi in hortum meum*, — Migne-nél: *ad hortum meum*.

A latin szöveg magyar fordítása — ez Kerényitől másként alig is gondolható — hű, ízléses, lendületes. Igen ritka, hogy az eredeti alapján módosítani szeretnők. Refrain-szerűen visszatér e sor: *Adjuro vos, filiae Jerusalem* (24, 32, 40. l.). Kerényi fordítja: *kényszerítlek benneteket. Mennyivel költőibb az eredeti: Az őzikékre megeskelek benneteket.*

Értelmezés és taglálás

Amikor Szt. Jeromos fordítását fogadta el Kerényi a maga kiadványa alapjául, állást akart foglalni az Énekek Éneke értelmezése dolgában. Erre az értelmezésre hivatotabbnak bcsüli Jeromost, mint napjaink bibliamagyarázoit, mert „Szent Jeromos közelebb van hozzá 1500 évvel és genuin mediterrán műveltségével, mint korunk tudósai”. Meglepő megokolás. Ily megokolással az is volna vitatható, hogy Plotinus jobban értette Plato-t, mert 16 évszázaddal közelebb állt hozzá, mint Wilamowitz von Möllendorf vagy hogy samothrakei Aristarchos jobban értette Homeroszt mint Croiset és Kerényi, mert két évezreddel közelebb állt hozzá.

Szt. Jeromost fogadván el illetékesnek, Kerényi határozottan, nyomatékosan állást foglal az Énekek Éneke egészének egysége mellett, s így tudatosan, élesen szembehelyezkedik a mai tudományos közfelfogással.

Az Énekek Éneke értelmezésének története ma általánosan ismeretes. Azt kiérezte minden olvasó, hogy szerelemről szól. Folyt is a vita egészen a tannák koráig, fölvehető-e a könyv a szent iratok közé. A vitát avval döntötték el, hogy a tartalmát allegorizálták: a szerelmes lány nem más mint Izráel, ill. az Egyház; a szerelmes ifjú pedig Isten, ill. Krisztus. A középkori zsidó szentírásmagyarázók elfogadták ezt az allegorizációt, de kiérették az alapértelmet; Ibn Ezra az arab szerelmi dalokat, Samuél ben Meir a trubadurokat hozza föl párhuzamul. Nemzsidó körökben már régen fölsímték a dalok világi jellegét. Széles körökben elterjesztette ezt a megismerést Herder. Ma uralkodóvá lett azon párhuzamok folytán, melyeket a palaestinaí, syriai, arab népköltésből közre adtak.

Miként a tartalomról, úgy vita folyt az Énekek Éneke műfaji formájáról. Az allegorizáló értelmezésből az is következett, hogy kihallották belőle a dialógust Izrael vagy az Egyház és Isten vagy Krisztus közt. A XIX. században divatos lett az Énekek Énekének dramatizálása. A dráma cselekvénye: pásztor és pásztorleány hűséges szerelmmel szeretik egymást; Salamon király szeretné a szépséges pásztorleányt elhódítani a hárome részére, de minden kísérlete kudarcot vall. A dráma személyei: a szerelmes pár, Salamon udvara, pásztorok. Felvonásokra, jelenetekre tagolták a könyvecskét. Ennek a sajtóságos dramatizálásnak igen előkelő tudományos képviselői akadtak. Kerényi Renan-t emeli ki. Ma azonban, ismétlem, leginkább a palaestinaí, syriai, arab népköltés párhuzamai alapján egyes szerelmi dalokat és lakodalmi énekeket látnak benne. Salamon királynak annyi köze van hozzá, hogy a lakodalom hetében a fiatal férjet királyként, Salamon királyként is, a mátkát pedig királynőnek ünneplik.

Evvel a közfelfogással szemben ma alig hangzik el ellenvélemény. 1940-ben történt a Kerényiéhez hasonló kísérlet. F. Wutz, a bibliai tudománynak igen szorgalmas, de nem nagyon szerencsés kutatója, az Énekek Énekét folytatólagos párbeszédnek látja két szerelmes közt, kiknek szerelmét hűséges érzés és előkelő önmegtartóztatás nemesíti meg s semilyen nehézség el nem tántorítja. Wutz még Salamon szerzőségét sem tagadja.

A szerzőség dolgában Kerényi nem foglal határozott állást. A történet — úgy véli — Salamon „hárem-életében könnyen előfordulhatott”, (ebben is kétkedem), de nem tehető fel, hogy maga a király énekelte volna meg kudarcát. A szerkezet, az egység dolgában Jeromos-sal tart Kerényi. Jeromos egységnek vette. A Vulgata jegyzeteiben sorra megszólal: Vox synagogae, Vox Ecclesiae, Vox Christi, Vox Mariae Magdalena ad Ecclesiam. Majd ily jelzések: Christus Ecclesiae dicit, Christus gentes convocat, Ecclesia de Christo dicit, Vox Ecclesiae ad Christum, Vox Synagogae ad Ecclesiam stb. Kerényi az allegorizálást nem követi, de ugyancsak jelenetezi az énekeket: Előjátékszerű. A mátká a völegényről. A lányok a völegényhez. A mátká önmagáról. Vége az előjátéknak. A mátká a távollévő völegényhez, mintegy látomásban. A király a mátkához. A mátká látomása. A völegény hangja a mátká látomásában. A király jelentője. A leányok a mátká látomásában. A király. A mátká álmában önmagáról. A völegény igazi hangja.

A rendezői jelzések ismétlődnek, különösen gyakoriak a látomások. Ezeket az egyes jelzéseket nem vitathatjuk, mivel nem fogadhatjuk el közös alapjukat. Kerényi részben a XIX. század dramatizálóihoz, részben a nagytekintélyű egyházatyához tér vissza. A classica philologia klasszikus filologusa ezúttal romantikussá lett.

Heller Bernát.

SZEMERE SAMU:

FILOZÓFIAI TANULMÁNYOK

Arany János irod. és nyomdai műintézet kiadása. Budapest, 1941.

Szemeré Samu ebben a tanulmánykötetében a szakembereken kívül a nagyközönséghez is akar szólni. Ez a cél adja meg a nem-szakembernek is azt a jogot, hogy a maga szemszögéből foglalkozzék ezzel a könyvvel, holott lépten-nyomon érzi, nem jut el a könyv legmélyéig s újra meg

újra átkényszerít tételeket, megállapításokat, gondolati élményeket abba a körbe, amelyet magáénak vallhat, de amely az író számára csak másodlagos fontosságú.

De a filozófiailag nem képzett, nagyközönségi szerepben fellépő ismertető előtt is kibontakozik a könyv olvasása során egy olyan rendszer, vagy szerényebben: egy olyan atmoszféra, amellyel úgy érzi, nagymértékben köze van. Olyan filozófiai íróval, olyan írói egyéniséggel ismerkedik meg az olvasó, akiben — a szerző terminológiájával élve — egy sajátos kultúrérték:

a műveltség valósul meg. Műveltségen azt a humanista ideált értjük, amelynek, mint készségnek, birtokában, az ember az értékek világát áthasonítani, megélni képes. Az olvasót az az élményszerűség kapja meg, amellyel az író az egyes gondolati eredmények geneziséről ad számot. Szinte az együttdolgozás örömeivel képes azt az élményfolyamatot nyomonkövetni, amellyel a par excellence gondolati élmény testet ölt. Hogy ezekből a gondolati élményekből rendszer bontakozik ki, — a szerző szellemében vélünk eljánni, ha szerényebben fejezzük ki magunkat, — vagy legalább a filozófikus tisztaságú rendszeresség, azt a szakember-ismertetők már megállapították.

Számunkra, az elsősorban irodalmi érdeklődésű olvasók számára, az a folyamat az érdekes és jelentős, ahogyan ez a rendszeresség az írásműben tükröződik. A tanulmányok írásmű-jellegének köszönhető az is, ha a filozófiailag felületesen tájékozott olvasó is az olvasmányi élmény intenzitásával és örömeivel halad végig a könyvön. A stílusnak szándékos világosságra való törekvése, az a puritánság, ahogy az író mindig a gondolati rend végét, bordázatát is megmutatja: adja a mű sajátlagos irodalmi értékét. Az író nem utaló technikával dolgozik, nem fedi el a gondolkodás műhelytitkait. Feltárja a gondolatort megindító élményt, lépésről-lépésre téteti meg az olvasóval azt az utat, amelyen az eredményig eljutott. Így az olvasó együtt érzi az írótval a gondolkodás logikai örömeit. Ez a sajátlaga jelöli ki az író essaystílusának a helyét a Taine, Péterfy, Alexander-vonalban.

A stílusban is tükröződő nagy érzékenység, az ezt az essay-fajt jellemző beleérző-képesség, közel vagy távolabbeső gondolatvilágok megélni képessége, teszi Szemerét nagy filozófusok finom és exakt interpretálójává. Könyvének ezekben a tanulmányaiban kiegyensúlyozott és az élmény erejével tanító pedagógus is szól az olvasóhoz. De az interpretált filozófusok sem alkalmasszerű kapcsolatok alapján kerültek az író tollára. Az ismertetések egyrésze érthetően rokon — és ösikeresés. (Giordano Bruno, Spinoza, Windelband.) Spinozával két tanulmány is foglalkozik más-más szempontból. Ebben része van Szemere egy sajátlagos problémájának is. Kimondva és kimondatlanul, újra meg újra felvetődik számára az a kérdés, hogy mennyiben ismerhető fel egy gondolatrendszerben a sajátos zsidó gondolkodásmód, a zsidóság filozófiája, az a mód ahogyan a zsidóság élet és halál, lét és érték problémáit éli. Ez az érdeklődés vezet akkor is, mai-

kor a kötet legújabb (művészi szempontból legértetebb, legtömörebb) tanulmányában a próféták történefilozófiai látásmódját elemzi és értelmezi. Annak az útnak egyik jelentős állomását jelzi ez a tanulmány, mely a zsidó önismeret új értelmezéséhez visz közelebb.

Az irodalommal foglalkozó ember számára „Művészet mint valóságértelmezés” és „Szellemesség és komikum” című tanulmányai a legfontosabbak. Ezekben is tisztán rajzolódnak ki a gondolatort egyes tagjai. A nem-filozófus olvasó számára ezekből világosodik meg, hogy ebben a gondolatrendszerben mi az eredeti. A „magyarítás” és „értelmezés” szembeállítás, mely más tanulmányokban is visszatér, s amely alaptengelyévé válik az író filozófiáról vallott felfogásának, egyszerre olyan új látási módot tanít, amelyen át az olvasó új értékelés szempontjait nyerheti.

Az ismertetés nem lehet teljes, ha az az olvasó éppen azokra a pontokra nem térhet ki, amelyek a filozófiai irodalom sugarát verítenek a bejárt területre. Lényegében csak stílusélményről adhatunk számot, olvasmányi élményről, de ez az az eszmei kör, amelyet az író a nagyközönség számára meg akart nyitni.

Steiner Lenke

ROSENTHAL L.—WEINBERGER J.:

ÁBRAHÁM

Imit kiadása. Budapest, 1941.

Ábrahámnak, a majd négyezer évvel ezelőtt élt első ősnak örökké élő voltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy alig néhány év alatt két regény is őt választja hősnének: a közismert Hardy-regény és az előttünk fekvő könyv. Érdekes összehasonlítani az azonos tárgy különböző feldolgozását a két könyvben. Míg Hardy-nál a bibliai keret csak ürügy arra, hogy az író egészen önálló, bibliai forrásra vagy egyéb hagyományra vissza nem menő történetet adjon, addig Rosenthal-Weinberger könyvében kevesebb írói leleménnyel, annál tiszteletreméltóbb „eposzi hitell” találkozunk. Honnan meríthet azonban egy bibliai regény írója egy ilyen hiteles rajzot a Szentírás amugyis ismert adatain kívül? Vagy az ásatások-nyújtotta couleur local kínálkozik erre, vagy pedig a bibliai elbeszélést színező, bővítő, kiegészítő midrás. *Dr. Kohn Zoltán* a könyv élén álló, tanulmányoszerű, mélyreható bevezetőjében különös erővel mutat rá az ásatások-feltárta világ és irodalom csodálatos tanulságaira. A könyv szerzői mégis az aggáda- és midrás-irodalomhoz fordulnak ihletért. Alig van az Ábrahám-mondakörnek

olyan mozzanata, melyet a szerzők fel ne használnának: Emtalaj Ábrahám anyja, a születést jelző csillag, Ábrahám élete a barlangban, stb. mind megkapják helyüket a szerzők művében. Ebből azonban több következmény adódik: a könyv hőse immár nem a Szentírásnak mégis csak emberi színekkel rajzolt Ábrahámja, hanem a midrásnak csodáktól környezett hérosza, akinek szájában a barlangban méz csöpög és liszt szóródik (33 l.), a börtön falán forrás fakad (38 l.) és hirtelenül nőnek kedvéért a növények stb. Szerzőink tehát nem történeti alakot, nem is *embert* ábrázolnak Ábrahámban, hanem emberfeletti lényt, csodatévő héroszt. Lehet, hogy könyvünknek ez a vonása kedves lesz a csodára, meséire szomjazó gyermeklelékeknek.

Mert ez a könyv elsősorban a *gyermek*hez szól. Nem is kísérli meg, hogy egy letűnt világ lelkét idézze nekünk, leszállván a múlt „feneketlenül mély” kútjába, nem az a célja, hogy az őskor mitoszain túl megmutassa az örök emberit; ez a könyv elsősorban mesét, csodás cselekményt akar adni a gyermeknek. Ezek között a maguk-megszabta határok között jó és becsületes munkát végeztek a szerzők. Könyvünk könnyű, kedves, élvezetes olvasmány a gyermeknek, de minden bizonynyal szívesen fogja forgatni a felnőtt is, aki eredetileg kisgyermeké számára vette meg. Külön kell megemlítenünk Ámos Imrénének illusztrációit.

Kíváncsok, hogy ez a könyv mennél szélesebb rétegekhez jusson el, felbresztve a fogékony gyermeklelékekben a mesén át az érdeklődést, érdeklődésen túl a szeretetet a könyv szűkebb hőse: Ábrahám és tágabb értelemben vett hőse: Ábrahám népe, a mi megpróbáltatott közösségünk iránt.

Hahn István.

MOLNÁR ÁKOS: SZABADULÁS

A Tábor kiadása, Budapest, 1941.

1914-ben elindul az első kokárdás metnyszázad, vele *Szántó* Géza tart. hadnagy, egyébként a polgári életben banktisztviselő és — ezzel elindul a regény is. Asszonyt, három kisgyereket hagyott otthon a Szondy-utcában, az íróasztala titkos fiókjában pedig egy köteg friss szerelmeslevelet, amely egy másik asszonnyal való viszonyáról árulkodik. Majd ezt is meg

fogja végül tudni a magáramaradt asszony, akinek férje már az első harcokban „eltűnt”, mint ahogy megtudja magáramaradásának minden veszedelmét és kínját és a rendkívüli időknél minden küzdelmét. Csapás csapás után éri ezt a gyenge asszonyt, csupa megpróbáltatás az élete, míg csak a tornyosuló szenvedések csúcsán el nem jut Istenhez, aki mellett a háborgó lélek megnyugszik és fölszabadul.

Ami pedig közbül van — 1914-től 22-ig —, nyolc súlyos és kivételesen mozgalmas esztendő keresztmetszetét mutatja meg. Az író egész sereg eleven embert sorakoztat föl, írásművészete finom fény-szóróját villantja rájuk olyan élesen, hogy még a szemölcsöt is észrevesszük arcukon, lelkükön egyaránt. Egész galéria élő alak, különféle emberek a maguk valóságában, indulatokkal és alattomos bűnökkel, jók és komiszak, hívók és cinikusak, húsuk és vérük van. Nem légüres térben mozognak, kitérül eléjük a jólismert korszak, megmutatkozik, mint a papíros vízjele és hitelességéről mindnyájan tanuszkodhatunk. A háború itthoni távlatban világosodik meg, a forradalom, ellenforradalom keretezi be a történetet és a kitűnő író érdeme, hogy a keret is olyan fontos és izgalmasan érdekes, mint amit körül fog. Történelmi idők szolgálnak hátterül és Molnár Ákos, nagyszerű, remek történelmi regények írója, biztos kézzel, higgadt mértéktartással, epikus nyugalommal festi meg, mintha egy másik, messzi és életétől független korszak lenne, amelynek problémáit csak fölveti, anélkül, hogy állást kellene foglalnia.

A vesztett háborúból hazaözönlő problémák között fölbukkan a zsidó kérdés is, amely a regény hőseire — zsidó polgári család tagjai — ugyancsak végig és csontig hat és sorsukat döntően irányítja. Nagy részvéttel rajzolja meg az író a kérdés lelki hatását, egy-egy mellékmondatban még a jövőt formáló következményeit is, de saját líráját gondosan elfojtja és nem engedti forró vallomásokban felbuzogni. Egy pillanatra sem zökken ki elbeszélése medréből és nem feledkezik meg arról, hogy mesél és harmadik személyek élete fonálát gombolyítja. Ez erénye a jó regényírónak.

A Szabadulás Molnár Ákos változatos és dús életművének egyik érdekes és értékes darabja.

Bródy László

AZ ORSZAGOS MAGYAR ZSIDÓ MŰZEUM GYARAPODÁSA

Ajándék útján:

- Apfelfeld Ferencné, Pápa: Sivişi tábla, héber-német szöveggel.
- Bajai Izr. Hitközség: A bajai templom belsejének képe. (Fénykép.)
- Dr. Bolgár Ferenc: Albertirsai iratok. (13 drb.); Régi chevra könyv első lapja; Detsinyi L.: Mózes törvényhozási éptana. (Buda, 1847.); Flesch M.: Első oktatás a bibliai történetben. (Budapest, 1875.); Büchler Zs.: Az albert-irsai izr. hitközség és chevra kadisa története. (Nagyvárad, 1909.).
- Eppler Sándor: Máramaros vármegye alispánjának felhívása a megye zsidóságához. 1941 július 8.
- Fejér Lajos: Széder-serleg, Fischer Móric ajándéka S. W. Szófer pozsonyi rabbinak 1862. (4 drb. fénykép.)
- Fischer Izidor dr.: Édesapjának Jisszachar Fischer magyarországi héber költőnek vers-kötete és a „kolel”-től nyert oklevele.
- Géber Antal dr.: Ezüst amulett. Felirata: Zsoltárversek és angyal nevek. (Két darab.)
- Hell Ferenc, Szeged: Ben Zeév, Héber nyelvtan.
- Néhai dr. Herczog Manó kaposvári főrabbi hagyatékából templomi beszédek.
- Ipolyi Alfrédné: Zwi Moskovits: Pirché neurim, verskötet. (Pozsony, 1873.); Rabinicki, Bialik, Ben Zion: Sirat Jiszraél I. (Krakkó, 1904.); Hacefira (Ujság 1921-ből); Levelek és feljegyzések. (19 darab.)
- Kecskeméti Árpád és neje: Goldmark Károly szülőháza Keszthelyen. Szin György festménye.
- Klaber Leo: Nouveau dictionnaire Allemand François. (Vienne, 1780).
- Lichtenstein Samu: Házassági szerződés, Gold-Boskovitz. (Bécs, 1851.); Házassági szerződés Wahrmann Mór—Gold Lujza, 1861. (Másolat.)
- Löw Imánuel dr.: Kiss Arnold levelei Löw Imánuelhez.
- Márton Lajos dr.: A „Hatikva” cionista asztaltársaság pecsétje, Nagybánya.
- Nagyváradai Izr. Hitközség: Képek az összerombolt nagyváradai templomból.
- Pécsi József: Ezüst gyűrű héber felirattal, V. J. monogrammal és mészaros jelvényekkel.
- Pollák Bernátné: Tóra-pergamenből készített katonai oldaltáska az orosz frontról, 1917.
- Sós Ernő dr.: Fénykép (12 drb.); Varga I.: Az Izraeliták régi rendtartásai és szokásai. (Debrecen, 1818.)
- Szemző Katalin (Dr. Vázsonyi János útján): Néhai Szemző Ernő ny. államtitkár hagyatékából iratok és nyomtatványok. (25 drb.)
- Szlovákiai zsidó jelvények 1940—41—42.
- Tolnai Simon: Urna, melyben Kossuth Lajosnak vittek a hazai földből.
- Várady Imre: Báró Kornfeld Zsigmond emlékalbum.
- Weiner Samu: 1. „Vándorúton”, Lakos A. festménye; 2. L. Krestin festménye; 3. Nyolc mécesű bronz menóra; 4. Szentírások és imakönyvek. (11 drb.)
- Váli Izr. Htközség. Weinstein Ármin útján: Széfer tóra (1 drb); Ezüst jad (1 drb); Asztalterítő (3 drb); Frigyszekrény-függöny (2 drb); Fehér függöny (1 drb); Tóra-köpeny (2 drb).

K A P H A T Ó

az Országos Magyar Zsidó Muzeumban
néhány példány a következő műtárgyakból:

Örkényi Strasser István:

MENDEL PREFEKTUS ÉRME

Ára darabonként 12 P.

*

MÜNZ MÓZES óbudai főrabbi
rézmetszetű képmása

Donath festménye után készítette Lenhard
Az eredeti régi rézlemezről nyomva

Ára darabonként 15 P.

30.194

LIBANON

Z S I D Ó L A P

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉ-
SZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

- Szemere Samu:* COHEN HERMANN *Steiner Lenke:* KÓBOR TAMÁS
Bánóczi László: RIBÁRY GÉZA *Kandel Sámuel:* A MAI ZSIDÓ ÚTJA
Balassa József: KERTÉSZ MANÓ *Elek Oszkár:* KARDOS ALBERT
Szabolcsi S. Miklós: EGYKORI FRANCIA TUDÓSÍTÁS SABBATAI CEVI
MOZGALMÁRÓL

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- Büchler Sándor:* ZSIDÓ ORVOSOK
Bernstein Béla: A HAMIS VÁDAK TÖRTÉNETÉHEZ
Grünvald Fülöp: GRÓF FORGÁCH SIMON OLTALOMLEVELE
Rubinyi Mózes: VÉSZI JÓZSEF A KÖLTŐ
Waldapfel József: A SZEGEDI ZSIDÓ GYEREKEK MAGYAR TANI-
TÓJA 1844-BEN
Grózinger M. József: SPINÓZA SZÁZ ÉV ELŐTT

KÖNYVEK

- Fokos-Fuchs D. Rajael:* BALASSA JÓZSEF, A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE
1872—1840. *Hirschler Pál, N. E.:* KÉT HAGGÁDA. *Komlós Ottó:* MÓZES ÖT
KÖNYVE ÉS A HAFTÁRÁK. *Zsoldos Jenő, W. MUNKÁCSI NOÉMI* VERSEI.
Rosh Emil: KÉT ÚJ JAVNE-KÖNYVRŐL. AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ
MÚZEUM GYARAPODÁSA.

VII. ÉVFOLYAM

1942. II. SZÁM

BUDAPEST

LIBANON

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI
EGYESÜLET FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

AZ EGYESÜLET PÁRTOLÓ TAGJAI TAGDIJ FEJÉBEN KAPJÁK

Szerkesztőbizottság

BALÁZS GYÖRGY, GRÓZINGER M. JÓZSEF, GRÜNVALD
FÜLÖP, KANIZSAI ERNŐ, KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI
ERNŐ, ZSOLDOS JENŐ

Kiadóhivatal és az Egyesület titkári hivatala

BUDAPEST, VII., SIP-UTCA 12.

Hivatalos óra

Hétfőn 3—5-ig

**AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEI MEGTEKINTHETŐK
BUDAPEST, VII., DOHÁNY-UTCA 2.**

Vasárnap 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Csütörtök 4—7-ig

Szombat 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Minden cikkért szerzője felel

Felelős szerkesztő: MUNKÁCSI ERNŐ

Felelős kiadó: KOHN ZOLTÁN

Löbl D. és Fia. — P. v.: Dr. Löbl Ödön.

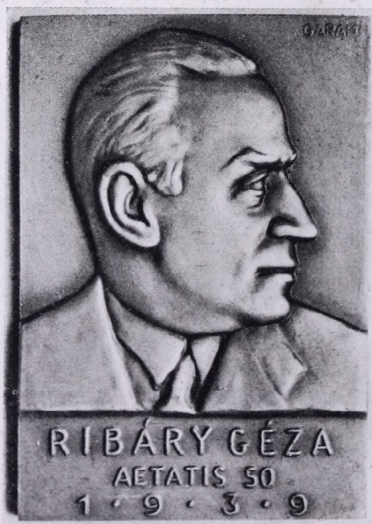
9. ábra. Cohen Hermann (Horowitz L. érme).

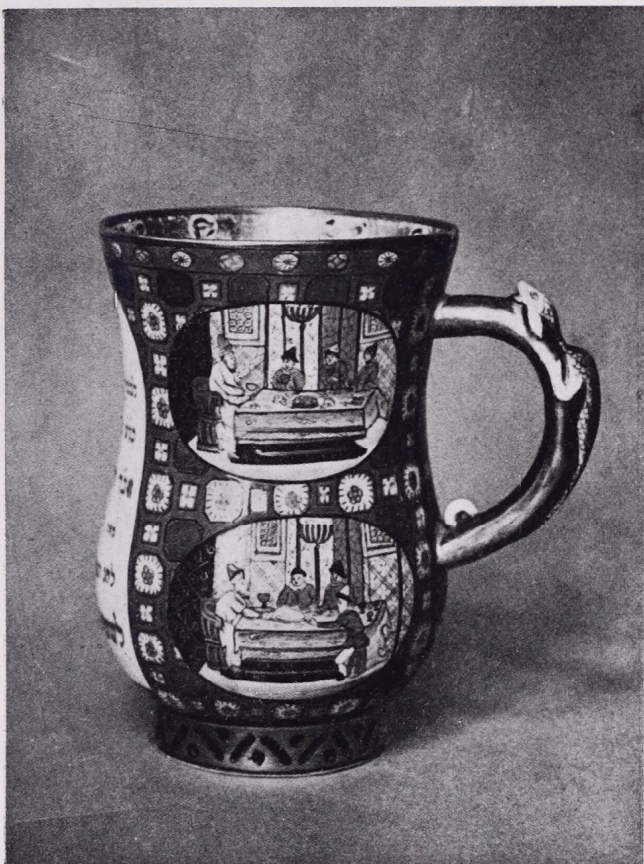
10. ábra. Kertész Manó (Beck András érme).

11. ábra. Kóbor Tamás (Beck Ö. Fülöp érme).
(Országos Magyar Zsidó Múzeum)

12. ábra. Ribáry Géza (Garam plakettje).

13. ábra. Herendi porcellánkupa (oldalról).
(óbudai Freudiger Ábrabánné tulajdona)
(lásd: Libanon 1942. 1. szám 15. lap).

14. ábra: Herendi porcellánkupa (elülső feliratos oldal)

(óbudai Freudiger Ábráhámné tulajdona)

(lásd: Libanon 1942. 1. szám 15. lap).

Cohen Hermann

Születésének 100. évfordulójára.

Ez év július 4-én volt száz éve annak, hogy a német Coswig városában megszületett Cohen Hermann, a neokantianizmus egyik úttörője, a marburgi filozófia iskola megalapítója és legnagyobb, legmarkánsabb képviselője. Mint korának nagyhatású, szigorú tudományosságú, a filozófiát új mederbe terelő, rendszeralkotó gondolkodója előkelő helyet foglal el a filozófia történetében; de a zsidóság külön is számon tartja őt mint a zsidó vallásnak századunkban legmélyebb filozófiai értelmezőjét. E kétirányú lelki lekötöttség végigkíséri egész életét. Szülővárosa gimnáziumát látogatja, s ugyanakkor atyjával, aki kántor-tanító volt, bibliát és talmudot tanul. A gimnázium elvégzése után a boroszlói zsidó-teológiai főiskolán folytatja zsidó tanulmányait 1859—1861-ig s többek között Frankel és Graetz a tanárai. 1861-től kezdve a boroszlói, majd 1864-ben a berlini egyetem hallgatója. Tudományos hírnevét *Kants Theorie der Erfahrung* (1871) c. művével alapozta meg. 1873-ban magántanára, 1876-ban rendes tanára a marburgi egyetemnek s itt működött 1912-ig. Nyugalomba vonulása után a berlini *Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums* hallgatóinak tartott rendszeres előadásokat, 1918-ban bekövetkezett haláláig.

Cohen nem tartozik a népszerű filozófusok közé. Ha tanítását bármily vázlatosan is jellemezni akarjuk, kikerülhetetlenül súlyos problémákat kell érintenünk. Műveit nem könnyű olvasni. Nyelve elvont, sokszor homályos. Nehéz és felelősségteljes feladatot vállal: az európai gondolkodást ki akarja emelni filozófiaellenes sívárságából, új utat akar neki mutatni, vagy inkább vissza akarja zökkenteni a helyes útra, amelytől való letérése okozta elsőkélyesedését, fegyelmetlenségét, termékeltenségét. A Cohen fellépését megelőző évtizedek, a XIX. század második harmada, a filozófiai hanyatlás korszaka. A századeleji nagy idealisztikus rendszerek eszményisége után a minden metafizikai spekulációtól elforduló józanság lett úrrá a lelkeken. Nem hittek többé az előbb szinte korlátlanul uralkodó hegeli filozófiában, mert optimizmusát szélesen tántogó úr választotta el a valóságtól. Nem hittek többé a metafizikai megismerés lehetőségében. Csak a tapasztalatban akartak bízni ezentúl. De a tapasztalat adatainak feldolgozása a tudományok feladata, mellettük a filozófiának — úgy vélték — nincs sajátos munkaterülete, azaz filozófiára nincs is szükség. És valóban ez a korszak elsősorban a szaktudományos kutatás kora: a tudománynak jut most az a vezető szerep a kultúréletben, amely a filozófiáé volt a nagy rendszeralkotások idején. De azért e kornak is megvan a maga filozófiája, csakhogy ez jellegzetesen tudományosnak mondja magát a spekulatív filozófia önkényes konstrukcióival szemben. Ilyen filozófia volt a materializmus, amely „természettudományos” alapon tagadta a szellem létezését, vagy legjobb esetben a szellemet az anyag melléktrünetének, az agyszubstancia termékének vallotta. Sokkal tudományosabb ennél és sokkal maradandóbb értékű eredményekre mutathat rá a gondolkodásnak egy másik iránya: a pozitívizmus. Ez csupán tények megállapításában és rendszerezésében látja a tudományos gondolkodás feladatát; külön filozófiai ismeret lehetőségét tagadja, illetőleg a filozófia nem egyéb szerinte, mint az exakt tudományoknak meghatározott elv szerint való rendszerbefoglalása. S ugyancsak jellemző e korra a filozófia történetének gazdag művelése. Abból a szinte szállóigévé lett meggyőződésből

fakadt, hogy a filozófia már csak történetében él; az emberi gondolkodás számára elvileg megoldható problémák a szaktudományokra tartoznak, külön filozófiai problémák nincsenek.

A materializmus, pozitívizmus és historizmus uralmának e korában lépett fel Cohen. Alapmeggyőződése, hogy igenis vannak külön filozófiai problémák, amelyek kivülesnek a szaktudományok körén és csak a kanti filozófia szellemében oldhatók meg. E felfogással Cohen nem állt egyedül. Néhány évvel előbb Liebmann Ottó is hirdette a Kanthoz való visszatérés szükségességét. De Cohen továbbmegy, önállóan továbbfejleszti a kanti filozófiát. Ennek alapelveire építi fel a maga gondolatrendszerét és egészen ez a rendszer szigorú logikájával, erkölcsi pártoszával, egyoldalúságában is átfogó világképet nyújtó gazdagságával egy mély és eredeti gondolkodóegyniség nyilatkozása. Kanttól mindenekelőtt az különbözteti meg Cohent, hogy a metafizikával szemben való állásfoglalása sokkal határozottabb. Kant ismeretnát többnyire úgy értelmezik, hogy megvonta a megismerés lehetőségének határait és kimutatta a metafizika lehetetlenségét. Másrészt azonban mégis kétségtelen, hogy Kant a tapasztalat világával szembeállította a magánvaló, a Ding an sich érzékfeletti világát és rendületlenül vallotta az embernek egy intelligibilis világhoz való tartozását. Kant sokrétű, többféle tendenciát magábarejtő filozófiájának e metafizikai elemei annyira nem mellékesek, hogy vannak magyarázók (pl. Paulsen), akik épp ebben, egy idealisztikus metafizikában, látják az egész kanti rendszer legfőbb célzatát. Cohenben nincs efféle bizonytalanság; egészen határozottan tagadja a metafizikát. Csak *egy* világot, egyféle létet ismer: azt, amelyet a tudományos gondolkodás a logika normáinak megfelelően megállapít. Nincs a gondolkodástól független lét. Nem úgy van, hogy igaz az, ami egy tőlünk független léttel egyezik, hanem amit igaz ítéletben megállapítunk, az létezik. Az igazság határozza meg a létet, nem a lét az igazságot. E felfogásnak megfelelően a Ding an sich eszméje is Cohennél más jelentést kap. Kantnál a Ding an sich a gondolkodástól függetlenül létező, a gondolkodás szubjektív formáitól nem illetett valóságot jelenti s annak feltevése nélkül, amint mondták, nem juthatunk be Kant rendszerébe, mert hiszen belőle indulnak ki az ingerek, amelyek érzékeinkre hatva, bennünk benyomásokat, képzeteket keltenek. Cohennél a Ding an sich határfogalom: a megismerés folyamatának nem kiindulópontja, hanem végső eredménye: a tudományos módszerességgel megállapított, egymással összhangban levő, minden ellentmondást kizáró ismereteknek eszmei összessége — egy végtelen feladatnak a végtelen távolba helyezett megoldása.

Mindez azt mutatja, hogy az ész spontaneitása, létmeghatározó — hogy ne mondjuk, világalkotó — öntörvényűsége Cohennél végletesebb, egyöntetűbb, zavartalanabb, mint Kantnál. A világkép, amely Cohen filozófiájának tárgya, az egyetemes érvényű gondolkodás alkotása. A tiszta gondolkodásé, amely az „adottat” folyton haladó megismerő-folyamatban racionalizálja, azaz matematikai-logikai képletté változtatja. Így történik ez a matematikai természettudományban, s Cohen számára ez a tudományos gondolkodás eszménye (a történettudomány lehetőségének feltételeit nem vizsgálja). A matematikát is Cohen a tiszta gondolkodásra alapítja, nem mint Kant, a tiszta szemléletre. A matematika tárgyait, mindenekelőtt a számokat, az ész teremti. Tér és idő nem szemléleti formák, hanem a matematikai gondolkodás rendező formái.

Az ész öntörvényűségének eszméje érvényesül Cohen erkölcsstanában is. Akarásunk és cselekvésünk az ész, a gyakorlati ész törvényei alatt áll, erkölcsi

magatartásunkban a magunkadta törvénynek engedelmeskedünk. A kanti kategórikus imperativusz szelleme hatja át Cohen etikai gondolkodását. De ezen a területen is Cohen továbbfejleszti Kant tanítását. Kant individualisztikusabb, Cohen szociálisabb gondolkodású: végső erkölcsi eszménye a szociális igazság megvalósulása. Ez is végtelen feladat, mint a megismerés: a tökéletes szociális igazság a történeti fejlődés végpontja; de az állam kötelessége törvényhozásával elősegíteni e végső eszménynek mindjobban való megközelítését. Cohen az állami életet is az erkölcsi parancs alá helyezi. Nem teszi feladatává a magántulajdon megszüntetését, hiszen azt történetileg fejlődött berendezésnek tekinti, de hangoztatja minden embernek a megélhetést biztosító munkához való jogát. Az állami közösség az a keret, amelyben az egyén erkölcsi egyéniséggé válhatik. De az állam nem a legtágabbkörű erkölcsi közösség. A történeti fejlődés végpontja: az államok szövetsége — az emberiségnek a zsidó prófétáktól hirdett erkölcsi egysége.

Cohen etikája beletorkollik a zsidó prófétizmusba, ennek betetőző tanításába: a messziánizmusba. Az erkölcsiség, a legegyetemesebb, legátfogóbb emberi szolidaritás, megvalósulhat itt a földön, megvalósulhat a végtelen távoli jövőben: ez a messzianisztikus hit lényege. A zsidóság történeti jelentősége abban van, hogy előkészíti az emberiség egységét a messzianizmus eszméjében. (L. Ethik des reinen Willens, 2. revidierte Auflage, Berlin 1907. 496). A kapcsolat a filozófiai erkölcsstan és a zsidó vallás eszmevilága között Cohennél nem mesterkélt, külsőleges, véletlen, hanem a legbensőbb, legszerveesebb. A zsidó prófétizmus képviseli Cohen számára a legmagasabbrendű erkölcsi tanítást, s végiggondolva a kanti elveken nyugvó erkölcsant, oly filozófiai tanításokhoz jut, amelyek lényegileg egyeznek a próféták erkölcsi eszméivel.

S ugyanazt a belső, szerves kapcsolatot látjuk Cohen vallásfilozófiájában. Legrendszeresebben és legátfogóbban kifejtette ezt *Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* (2. Aufl. 1929.) c. posthumus művében. A cím világosan megmondja, miről van szó. Nem a zsidó vallás tanításait akarja alátámasztani, igazolni az „észmegismerés” segítségével, hanem „az ész vallását” akarja bemutatni a zsidóságból merített források alapján. E mű Cohen vallásfilozófiája s mint ilyen integráns része filozófiai rendszerének, amely maga egészében a logosnak, az egyetemes érvényű észelveknek vizsgálata. Ahogyan Logikájában a megismerésnek, Etikájában az erkölcsi akarathoz az észben gyökerező törvényszerűségét kutatja: azonkép vallásfilozófiájában a vallást is mint egyetemes észfunkciót mutatja be, amelynek az szükségyszerű jellegét köszöni. De nem vádolható-e egyoldalúsággal a filozófus azért, hogy az ész vallását egyedül a zsidó vallás forrásaira alapítja? Cohen eleve megfelel e kérdésre: a többi monoteisztikus vallás épügy szolgálhatna az ész vallásának forrásául; ami a zsidó vallást kitünteti, az eredetibb volta: ősforrása a többi forrásnak. A zsidóság irodalmi forrásaira Cohen szerint különösen két vonás jellemző. Az egyik az, hogy a zsidóság egész irodalma az Egyetlen Isten eszméjében gyökerezik. Ebben van eredetisége. Isten egyetlenségének eszméje nemcsak a politeizmus ellen irányul, hanem a panteizmus ellen is: Isten a természetből különböző, erkölcsi lény, transzcendens, világteremtő. A másik vonás az, hogy a zsidó tudatban vallás és erkölcsiség nem különül el egymástól. Mind a két vonás a zsidó irodalmat tősgyökeres nemzeti irodalomná bélyegzi és legvilágosabban a prófétizmusban tükröződik. E vonások alapján a zsidó vallás forrásai nemcsak a Szentírás könyveit foglalják magukban, hanem épügy a talmudot és a midrást, a bibliamagyarázatot és a középkori liturgikus költé-

szetet és vallásfilozófiát is, s mindez a maga egész fejlődésében a zsidó néplelek egységes terméke. E forrásanyagból építi fel Cohen a zsidó vallás rendszerét. Legfőbb eszméi: Isten egyetlenvolta, a teremtés, a kinyilatkoztatás, a szentség szelleme, az embernek mint felebarátnak felfedezése, a messiás eszméje és az emberiség, a halhatatlanság és a feltámadás. Ezeknek az eszméknek filozófiai elemzése egy mélyen hívó lélek önvallomásaként hat, s az egészen előmlik az a bizakodó optimizmus, amely a zsidó vallás életszemléletének alaphangulata.

Szemere Samu.

Ribáry Géza

(1889—1942)

Ribáry Géza a mai kor embere volt: a hideg akaraté, a bátor alkotásoké, a befejezett tényeké. Korunk igazi hőse volt.

De egyben a közelmúlt évtizedeiben is gyökerezett. A szociális gondolat problémáit forgatta elméjében és a kultúra és az élet elválaszthatatlanságát hirdette és gyakorolta. Valóságos romantikus hevülettel töltötte be lényét a háborúelőtti világ e két eszménye.

A *Libanon* — a zsidó szellemi élet orgánumát — *Ribáry* kulturális tevékenysége érdekli elsősorban, annál is inkább, mert ezen a területen teljesedett ki leggazdagabban sokrétű, érdekes egyénisége. *Ribáry* ritka jelenség volt a mi világunkban: áhítatosan tisztelte a szellemet, a szellemi munkát, de nemcsak a sajátját, hanem a másokét is. Lobogó vágy élt benne a harmónia után. Ez vezette el a jogtudományhoz és a zenéhez, mindkettőben annak klasszikusaihoz. Lázasan érdekelte az emberi szellem minden megnyilvánulása: a szépirodalom, a képzőművészet és a színház is. De a dolgok nemcsak ünnepi magasságból és messziségből foglalkoztatták örökké éber gondolatvilágát, hanem egészen közléről, hétköznapi gyakorlatiasságukban is.

Ezek egyenként, de főképpen a maguk összességében vezéri tulajdonságok. Ezt az elhivatottságát az időkhöz méltóan töltötte be az OMIKE Kultúr-tanácsának elnöki székében.

Sokoldalú és éppen ezért nyughatatlan mivolta valóságos perpetuum mobile-nek látszott. Az volt a tragédiája, hogy annak hitte is magát.

Azok közül a ritka egyéniségek közül való volt, akikről haláluk után még évtizedekig beszélni fognak.

Ribáry Géza fontos fejezete a magyar zsidó kultúrtörténetnek.

Bánóczi László.

Kertész Manó

(1881—1942)

Egy nagyértékű, komoly készütségű és járatlan utakon haladó tudós munkássága tört ketté Kertész Manó halálával ez év április havának 3-án. A vidéki gimnáziumból a budapesti egyetemre jutva, Simonyi Zsigmond hatása alá került s az ő tanítványai között kezdte meg tudományos munkásságát a Magyar Nyelvőr évfolyamaiban. Dolgozatai megjelentek a Magyar Nyelvben, a Keleti Szemlében, a Nyelvtudományi Közleményekben, a Nyelvészeti Füzetekben és a finnországi Finnisch-ugrische Forschungenben.

Kertész Manó nyelvészeti munkássága széles területeken mozgott. A magyar nyelv multjának kutatásában elsősorban mondatnani kérdések érdekelték és ez irányú tanulmányait kiterjesztette a finnugor nyelvek nagy területére is (Finnugor jelzős szerkezetek, Die finnisch-ugrische Wortfolge). A magyar nyelvtörténet körében főleg jelentéstani kérdések, a szólások keletkezése, a stílus érdekesebb sajátosságai érdekelték. Alapos ismerője volt a régi magyar nyelvnek, s a régi korok szellemi termékeibe, okleveleibe és magánleveleibe elmerülve, a nyelvfeljődés lélektani oldalát tanulmányozta és sok szónak, szólásnak eredetét, fejlődését világította meg. Ezeknek a tanulmányoknak eredménye két önálló kötete: „*Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei,*” és „*Szólások az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története.*” Mind a két kötetet a régi nyelvnek alapos ismerete, az összefüggések élesesű felismerése jellemzi. Nyelvének tisztasága és zamatos magyarsága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy könyvei a magyar nyelv multja iránt érdeklődő körökben nagy népszerűséghez jutottak. Később a katonai műszavak, a személy- és helynevek eredetének és történetének kutatása felé fordult érdeklődése. Ennek a munkásságának legértékesebb eredménye „A magyar helynévadás történetéből” c. dolgozata volt a Magyar Nyelvőrben. Tudományos munkássága három ízben részesült akadémiai jutalomban.

Amilyen értékes volt Kertész Manó tudományos munkássága, époly kitűnő volt tanári működése. Nagy tudása és világos, színes előadó képessége tekintélyt szerzett számára tanítványai előtt az Eötvös József gimnáziumban (azelőtt reálistkola). Régi és fiatalabb tanítványai nagy szeretettel csüggték tanárukon. Ennek a szeretetüknek néhány évvel ezelőtt azzal kifejezést, hogy arc-képét bronzplaketten örökítették meg és adták át neki emlékül.

A tudományos és tanári munkásság mellett juttatott időt arra is, hogy részt vegyen a felekezeti életben a budai izraelita hitközség körében. Volt iskolaiügyi előjáró, az iskolaszék alelnöke és ebben a minőségében előadásokkal, alkalmi beszédekkel hatott közönségére.

Életének utolsó évét a közélet és az ettől el nem választható egyéni és családi élet nehézségei zavarták. Érzékeny lelkére lesújtólag hatott, hogy idő előtt meg kellett válnia iskolájától és tanítványaitól. Most már tudjuk, amit akkor ő maga sem sejtett, hogy lelki fájdalmát súlyosbítja a benne lappangó betegség. Az első hetek lehangoltságát és elkedvetlenedését kezdte már felváltani az újraledő munkakedv és jövőbe nézve kezdett beszélni a *Szokásmondások* új kiadásáról, melyhez megjelenése óta annyi új adator gyűjtött és melyet számos újabb fejtegetéssel tud gazdagítani. A személy- és helynévkutatás is új, érdekes területet nyújtott ébredni kezdő munkakedve számára. És ekkor sujtott le rá a végzetes betegség.

Emlékét nagyértékű tudományos munkássága, barátainak és tanítványainak szeretete kegyelettel őrzi.

Balassa József.

Kóbor Tamás

(1867—1942)

A magyar zsidóság Kóbor Tamást két jogon is a legsajátabb értékének vallhatja. Egyfelől azért, mert első ízben adott hangot egy zsidó társadalmi réteg útjának, másfelől, mert először szólalt meg regényben azon a városi, ujságírói és írói hangon, amely irodalmunkban a Hét íróinak nevéhez kapcsolódik. Tehát mind tárgyi érdeklődési körében, mind stílusideáljában a maga nemzedékének zsidóságát fejezi ki. Ezt a nemzedéket a magyar irodalomban először vallott és művészileg megvalósított városiaság jellemzi. Ez a városiaság már nem a Sue-utanzók romantizált urbanitása, mélyebben és alkatibban megélt város az, amely ennek az első jelentős zsidó-magyar írónemzedéknek, a Hét nemzedékének irodalmában kifejezésre jut. Kóbor Tamás útja ezé a nemzedéké, a zsidóság élményétől vezet a városi szociális élményig. A megélésnek ez az időrendi sorrendje. Ha azonban értelmezni és értékelni akarjuk ezt a szép és gazdag írói pályát, akkor, benső, művészi értékmozzanatokat véve alapul, azt látjuk, hogy a fejlődés fordított irányú: a városi ember szociális problémáinak ábrázolásától vezet zsidóságának élményéhez. Ha ma, óvatosan és szerényen, számbavesszük azokat az értékeket, amelyeket, akár csak tárgy történeti szempontból is, zsidó írók jelentenek a magyar irodalom számára, akkor el kell végeznünk ezt a másik értékelő munkát is: meg kell vizsgálnunk, hogy ezek az írók mennyiben fejezték ki zsidóságukat és ezzel mennyiben váltak jelentőssé a zsidóság számára. „Önelvűen” kell eljárunk, ahogy Horváth János tanácsolja. Ha ennek az értékelésnek útját követnők, akkor kiderülne, hogy a tárgy történeti szempontok akár mellőzhetők is, (pl. az a körülmény, hogy Budapest éppen Kóbor és társai tollán vált nagyvárossá) s világossá válnék, hogy az utóbbi szempont a fontosabbik. A kérdés azonban még így sem intézhető el megnyugtatóan. Annak, aki Kóbor zsidóságélményét próbálja az írói egyéniség és az irodalomtörténet szempontjából rögzíteni, vizsgálnia kell azt is, hogy mennyiben függ össze az író szociális szemlélete, városiasága zsidóságával, vagy mennyiben függ össze ezeknek a szociális irányu regényeknek mély líraisága, vagy sajátságosan egzaltált levegője ezzel a zsidósággal.

A Hét városias szemléletű írói nemzedékének szinte irányzatos első jelentkezése Kóbor ifjúkori Budapest-regénye. Azt a várost ábrázolja benne az író, amelybe akkor még bele kellett látni a naturalista titkokat, mint ahogy a megelőző nemzedékek romantikus titkokkal teljesnek látták. Kóbor ebben a regényében nem is adott szerepet *egy* hősnek. Az utcákat játszatta benne, a Belvárost, a Lipótvárost, a Terézvárost a maguk sajátságos és egyéni színeivel. A fiatal író naturalizmusának hangja olyan, mintha még állandóan védekeznie kellene. Kóbor naturalizmusa mindvégig ilyen. Tényeket ábrázol, de ez az ábrázolás szociális és nem művészi szempontú. A „Budapest” nem is alakul igazán regénnyé, megreked egy újfajta, szókimondóbb és bátrabb tárcastílusban.

A Budapestben megpendített városélmény Kóbor életművében akkor jut el igazi ábrázolásához, amikor egyben a zsidó proletárréteg ábrázolásává válik. Ehhez az állomáshoz Kóbor *Ki a gettóból és Hamupipőke önagysága* című lírai regényeiben jut el. Ezek a regények valóban hangbeli és tárgyi újítást jelentenek. Kóbor egy kis pincelakó zsidó fiú szájába adja az elbeszélést. A regény színt és művészi hitelességét az a lírai melegség adja, amely az írók ehhez a zsidó proletársorhoz fűzi és amely néha már a mese színeiben ragyogtatja

meg ezt a sorsot. A mesealakok szinte szimbólikussá válnak, a zsidó népi sors egy percének szimbólumaivá. Otthonukból, a pinceoduból, törnek kifelé, a szabad levegő felé, ki a gettóból. De valójában csak addig érdekesek, míg ebben az egzaltált fényű, különös pincében élnek. A pincelakók két jelképes és reális úton jutnak ki a gettóból: a számok világa, a mérnökség vonzza az egyik testvért, a zene hatalma a másikat.

Kóbor írói pályáján még egyszer visszafordul a szegénység szimbólikus pincéi felé: Aranyhajú Rózsika című meseregényében. Ebben szinte példázatszerűen, a realizmus talaját messzehagyva, ábrázolja még egyszer a kietlen szegénységet és a kietlen gazdagságot. Ebben a regényében már messzejutott kezdő korának irányzatos elbeszéléseitől. A mese a legvadabb kontraszthatásokat, a gyermeki képzelőerőt szabadítja fel. A mese süríti a mondanivalót és nem kényszerít utalásokra. Ez a mű talán a legkérdelhetetlenebb kifejezése az író világszemléletének.

Kóbor zsidóságélménye és szociális élménye a városi ember világának két megjelenési formája. Hoi líraiabb, hol naturalisztikusabb fokon jelenik meg ez a két élmény. Világának az ad különösen egyéni jelleget, hogy mindenütt érezteti, hogy a reménytelen szegénységnek és egyben a reménytelen és embertelen súlyokkal megterhelt életnek van egy kiútja. Van egy szelep, amelyen keresztül levegőhöz jut a lefojtott emberi lélek. Ez a kiút Kóbor naturalisztikus-pesszimista szemléletében: a neurózis vagy az örület. Alakjai mögött mindig ott leselkedik ez a nem is rémületet keltő, de megnyugtató és menekülést ígérő felszabadulás. (Halál, Aranyhajú Rózsika, Hamupipőke önagysága, Furcsák klubja.) Talán azért, mert ez az írói lélek nem ismeri a humort. Komikus helyzeteket, alakokat gyakran épít, de nincs, ami felismeréseit eljuttatná a ki-egyenlítődésegig. Nem véletlen, hogy éppen zsidó író az, aki a bölcs felismerést igen, de a bölcs mosolyt nem ismeri.

Kóbor Tamás és vele írói nemzedéke abban a hitben élt, hogy szociális felismeréseikre az egész nemzetnek szüksége van. Erről a hitről a mai nemzedék is nehezen mond le. Azt kell hinnünk, hogy az az írói nemzedék, amely először fordult érdeklődésével a városi élet különféle területei felé, a maga szociológiai és szociográfiai érdeklődésével (ez utóbbi Kóborra különösen áll) megindított egy folyamatot, amelynek végső kiteljesedését éppen napjainkban láttuk.

A magyar naturalizmus sokáig volt kénytelen, éppen városi érdeklődésénél fogva, de később is, abban az en garde hangban megmaradni, amely első, késői magyar jelentkezéseit jellemezte. Ma a Hét egész írói nemzedékének műve új értékelési folyamaton esik át. Főképp azzal a váddal kell megküzdnie ennek az irodalmi nemzedéknek, hogy siettetett egy folyamatot, amelyhez akkor még a magyar irodalom saját fejlődésének törvénye értelmében nem jutott volna el. A fejlődés meggyorsításához éppen arra a zsidó érzékenységre volt szükség, amely Kóbor munkásságát életrehívta. Igazság és igazságtalanság iránti fájdalmas érzékenységének gyümölcsét adta Kóbor Tamás életművében a magyar irodalomnak.

Steiner Lenke.

A mai zsidó útja

Vajjon hova vezet — kérdi ma sok-sok ezer, zsidóságán gondolkodó, töprengő testvérünk. Mert zsidóságán gondolkodni, töprengeni kénytelen ma még az is, akit már csak egészen gyenge külső és belső szálak fűznek közösségéhez. Erre készíti őt a mi zsidó sorsunknak, még a mi megpróbáltatásokban oly gazdag multunkban is — egészen egyedül álló megjelenési vagy jelentkezési formája. Mert az eddigi, kis megszakításokkal majdnem kétezer éves szenvedésünk mindig az asszimiláció, az erőszakos asszimiláció, elsősorban vallási asszimiláció jegyében tört ránk. A XVIII. sz. közepéig ez az erőszakos asszimiláció a legdrasztikusabb alakban az elé a kérdés elé állította a zsidót: hogy választhat, vagy elszakad a zsidóságtól és ennek ellenértéke: az élet, a biztonság, a boldogulás; vagy zsidó marad és sorsa: a halál, vagy enyhébb időkben a bizonytalan élet, az örök üldöztetés, a szenvedés. Ma a zsidó a választás, a döntés belső lelki tusáitól meg van kímélve, a mai zsidó sors, ilyen természetű probléma elé nem állítja a zsidót, ma kevésbé bonyolult, de az eddigieknél tragikusabb élességgel tör rá az asszimilációs korok minden keménységével és kíméletlenségével a disszimiláció, amely faji, vagy vérségi alapon taszítja vissza a zsidót még akkor is, ha már rég nincs is tudatában zsidó származásának. Tragikus azért, mert olyanokat ér a zsidó sors, akik már nem is érzik magukat zsidóknak, akik formálisan is már rég szakítottak azzal. Ezekről azonban most ne essék szó, most kizárólag a zsidóságnak a rétege foglalkoztat bennünket, amely zsidó maradt, s annak vallja is magát, amely azonban a magyarsággal, a magyar nemzettel való eggyéválásnak őszinte és nemes hevületében — egyre jobban távolodott el a zsidó lélettől, annak gazdag, sokrétű világától annyira, hogy zsidósága olyan felekezeti hovatartozássá gyengült, melyet hivatalok, hatóságok ugyan számon tartottak, ő maga nem igen, de kártartott mellette becsületből, kegyeletből és valamilyen nem egészen tudatos szolidaritásból. Ennek a rétegnek a lelkére is nem kevésbé tragikus erővel és hatással rontott rá a disszimiláció, olyan nagy belső lelki megrázkódtatással és csalódással, amelyhez hasonlóval alig találkoznak a zsidóság történetében.

Ez az intellektuális, haladó rétege a zsidóságnak joggal hitt a XVIII. század közepétől egyre humánusabb igényekkel fellépő asszimilációs törekvéseknek, amelyek különösen az emancipáció óta a különféle országokban épűgy, mint Magyarországon, azt a hitet és feltevést keltették benne joggal, hogy a politikai, társadalmi egyenjoguságnak, a nemzetbe való beolvadásnak feltétele: a nyelv, a nemzeti kultúra és művelődés elsajátítása. Hogy e feltételeknek megvalósítása milyen igazi őszinteséggel és milyen nagy lendülettel történt mindenütt, arra felesleges rámutatnom. És ha e ritka teljesítménynek az elismerése a környezet részéről távol sem volt teljes, azt hajlandó volt a többezeréves előítéletek lassúbb ütemű eltűnési folyamatának tulajdonítani, amelyet végül az emberi szellem és erkölcs feltartózhatalan fejlődése le fog majd egyszer teljesen győzni.

Csak egyet nem vett tudomásul ez a rétege a zsidóságnak, még pedig azt, hogy a környezettel való nemzeti összeolvadás nem hagyhatja érintetlenül a vallásához való tartozást sem. Mert, ha még oly egyetemese is egy vallás alapításai és eszméi, azok megnyilatkozási formái nem maradhatnak mentesek a nemzeti színezettől, a népi és nemzeti jellegűségtől. Ezért aztán eggyéválni, asszimilálódni teljes mértékben annyit jelent, mint eggyéválni a nemzeti élet

teljes lelki és szellemi megnyilatkozásaival, a szorosan vett nemzetével épügy, mint a nemzeti színüvé és jellegüvé vált vallással. Így értette ezt mindig, ha nem is mondta ki nyíltan, minden környezet, amelyben a zsidó élt; asszimilálnak igazában csak azt a zsidót tartotta, aki a zsidó vallást elhagyva kereszténnyé lett. Ugy, hogy tulajdonképpen a XVIII. század közepe óta tartó asszimilációs irányzata a különféle zsidó környezeteknek egyenes folytatása az előbbi évszázadok térítési törekvéseinek humánus, vonzó, vallásos fanatizmus-tól mentes formában. Nem az egyház végzi azt, hanem a nemzeti társadalom és nemzeti közvélemény. A cél ugyanaz: a vallástól való elszakadással a nemzeti többségbe való beolvasztás.

És, hogy ezt a zsidóság környezete így fogta fel: az természetes. A nem zsidó környezet a zsidóságot sohasem tekintette csak vallásnak, csak felekezetnek. De nem is tekinthette, mert ha igaz az, hogy van szoros kapcsolat egy nép nemzeti és vallási tényezői között, mennyivel inkább áll ez a zsidóságra, azzal a különbséggel, hogy itt a nemzeti elemek váltak vallásossá; a vallásba mentette át a zsidóság egykori nemzeti létének legfontosabb tényezőit, hogy fennmaradva annál jobban kidomboríthassa vallásának keretei között a többi népektől megkülönböztetendő népi és nemzeti jellegét. Így például átmentette a nemzeti nyelvet a vallásba, a vallásosság legfontosabb kellékének, az Istennel való érintkezésnek, az imának rovására, hiszen a legtöbb zsidó a diaszporában nem érti és a multban sem értette, különösen a nők, a héber nyelvet. És ezt teszi a sajátosan vallási nép: a zsidóság! Miért? — hogy nemzeti létét valamilyen formában biztosítsa. Valamilyen formában, ismétlem, mert a rendes nemzeti lét szükséges formáját már évezredekkel ezelőtt elvesztette, elvesztette földjét, hazáját, épügy mint a másik döntően fontos tényezőt, amiről előbb szoltunk, mindennapi életének nemzeti alapfeltételét, nyelvét. Hogy miért akart így fennmaradni ebben a nemzetfelettségben, dacolva minden földi erővel, megcáfolva minden teóriát, melyet fel szoktunk állítani akkor, ha egy nép elveszti hazáját és szétszóródik a nemzetek között a világ minden táján — erről majd később esik szó.

Mindezt a haladó, intellektuális zsidó nem érezte, vagy nem akarta érezni, mert hiszen ez akadályozta volna a beolvadásban, de nem is érezhette, mert amikor elhagyta a zsidó vallásosság rituális és külső megnyilatkozásait és vallásossága a rós-hassánái és jóm-kippúri templomlátogatásra szorítkozott, ugyanakkor elszakadt a zsidó népi lélettől és orthodox, szakállas testvéreiben azt látta, amit a felvilágosodott keresztény látott az elmaradt, alacsonyabb és műveletlen népréteg primitív képzetekkel és babonával teli vallásos életében. Közelebb volt hozzá gondolkodásban a művelt, felvilágosodott keresztény, mint a szigorúan konzervatív, vagy a külső megjelenésében is tőle annyira elütő keleti zsidó.

Ilyen beállítottságban élt a modern, haladó zsidó az első világháború végéig. Az elveszített háború nyomán feltámadt antiszemitizmus ugyan nagy rést ütött ezen a beállítottságon, de megsemmisítő csapást csak a mai korszellem mért rá, amikor törvényes rendelkezések döntik fel gazdasági, társadalmi helyzetét és rekesztik ki lelkileg is a nemzeti közösségből, amikor a disszimilációs törvényes irányzat azt kiáltja feléje: nem kellesz nekünk sem vallásoddal, sem anélkül. És ez a rétege a zsidóságnak kérdi most és keresi az utat, a számára még lehető zsidó utat, mert más számára nincs. Az utat, melyen megtalálhatja azt az erőt, amely segítségére lehet a rázúduló csapások elviselésére, az utat, amelyen ez a rétege a zsidóságnak vissza tud jutni újra a maga közösségéhez, de úgy, hogy azt az erőt tudja tanusítani a mai szenvedések

között, amelyet az ő szakállas zsidó testvére tud. Mert az nem kérdi, nem keresi az utat, annak meg van a régi, amit semmiféle, sem erőszakos, sem csábító asszimiláció nem tudott kikezdeni. Ezt látja már, érzi már a modern, a haladó zsidó, már nem néz rá olyan idegenkedéssel, vagy bosszúsággal mint egykoron, már kezdi csodálni sőt irigyelni fölényes lelki nyugalmát, melyről visszapattan minden szitok, minden gúny és csúfszó. Csodálja azt az erőt, amely leküzd minden nehézséget, amely egész életét behálózó vallásos törvényeinek megtartásában megakadályozná, amelynek megtartásáért kész minden anyagi vagy kényelmi áldozatot meghozni, sőt! meg van győződve róla, hozzátehetjük: joggal, hogy kész hitéért életét is feláldozni, úgy ahogy azt tették ősei.

Nyilvánvaló az utóbb mondottakból, hogy a kérdő zsidó tekintetét oda irányítom a még vallásos életet élő orthodox zsidó, illetőleg annak ősei felé, akik boldogan tudtak meghalni vértanukként hitükért. Felmerül azonban a kérdés — amikor a vallásos zsidó ember útjára irányul a tekintetünk, akár a jelenben, akár a múltban, hogy mi adhatta az erőt a zsidó tömegeknek erre a heroizmusra? Látszólag az a hit, hogy az ólám habbá-ban, a halál utáni földöntúli életben az örök élet jutalma vár azokra, akik e földön ártatlanul szenvedtek. A földöntúli életben való hit kétségtelenül nagy erőként hatott mind a régi, mind a mai vallásos zsidó lelkében. Csodálatos az a tájékozatlanság, amelyet a művelt, intellektuális zsidó árul el a zsidó vallás hitelveivel szemben. Nem rég többen ismerőseim közül azzal a kérdéssel fordultak hozzám, hogy vallja-e a zsidó vallás a túlvilági életben való hitet és ismeri-e a feltámadás gondolatát. Hogy milyen intenzív módon alakítja és irányítja a vallásos zsidó ember életét a túlvilági életbe vetett hit, azt gyermekkoromban volt alkalmam tapasztalni. A chéderben a gyermekek velem együtt egy rettegésben éltek, hogy valami kis bűnükért elveszíthetik az ólám habbá-t. „Kezet rá” ezt kiáltottuk oda annak, akinek szavahihetőségében kételkedtünk. Mert kézadással megerősíteni egy nem igaz dolgot vagy szót, az ólám habbá elvesztésével járt. Gyermekkoromban nem tudtam eléggé csodálkozni zemplénmegyei kis városunk orvosának könnyelműségén. Észrevettem, hogy szombaton a zsebéből zsebkendőjének csücske kilátszott. Érdekes — gondoltam én — kockáztatja az ólám habbá-t, hogy zsebkendőjét ne kelljen karjára vagy nyakára kötni. Ezt mind csak azért említtem meg, hogy rámutassak arra a kontrasztra, amely a zsidóság két rétegének vallásos élete között mutatkozik. Az egyik oldalon nem ismerik azt a vallásos tényezőt, amelynek a másik oldalon ilyen fontos szerepe van. Nem felesleges megjegyezni, hogy annál csodálatosabb ez a tájékozatlanság, mivel a művelt zsidó azt bizonyosan tudja, hogy milyen uralkodó szerepe van a túlvilági életben való hitnek a kereszténységben és tudvalévőleg ezt a hitet is a zsidóságtól kapta a kereszténység, attól a zsidóságtól, amely éppen Jézus idejében a legnagyobb erővel hirdette azt, különösen annak egyik irányzata, az esszeusok pártja, amely a legszélsőségesebb askézizmus alapján a földi életet lebecsülve, azt tisztán csak a túlvilági élet előkészületének tartotta. És ehhez a párthoz legalább is nagyon közel állott, sőt egyes kutatók szerint ennek a pártnak tagja volt Jézus.

De térjünk vissza az előbb említett feltevéseinkre, amely szerint a zsidó vértanuk százezreinek heroizmusa a túlvilági életben való hitből táplálkozott. Kétségtelen, hogy e hitnek nagy része volt és van a zsidóság csodálatos magatartásában a legnagyobb megpróbáltatások idején. De semmiképpen sem kizárólagos. Ez egyedül nem tudja megmagyarázni a zsidó hősiességet. Hiszen más vallásnál, mint pl. a kereszténységnél és annak felekezeteinél, ahol a túl-

világi életben való hit époly fontos eleme a vallásnak, mint a zsidóságnál, még megközelítőleg sem találkozunk olyan jelenségekkel, hogy hosszú évszázadokon keresztül egész nagy tömegek inkább választják a halált, mint a hitelhagyást; hangsúlyozom, hogy választják, mert a legtöbb zsidóüldözés az elé az alternatíva elé állította a zsidót, vagy halál, vagy megkeresztelkedés és jó, gondtalan élet. A jelszó nem az volt, kiirtani a zsidót, hanem megtéríteni, meggyerni a kereszténységnek.

De ettől eltekintve, van a zsidó vallás történetében egy több évszázadra terjedő korszak, amikor — és ezt bizony állíthatjuk — a legnagyobb és a legnagyobb szerűbb vallásos egyéniségek életében és mártíromságában nem volt szerepe a túlvilági életben való hitnek. Ez a kor a próféták kora. Maguk a próféták, a legizőbb vallásos egyéniségek, seholsem tesznek említést a túlvilági életéről, pedig hányszor vetődik fel a teodicia kérdésével kapcsolatban az alkalom, ezzel a gondolattal felelni arra a kérdésre, hogy miért van e földön jó sorsa a gonoszoknak és rossz sorsa az igazoknak. Vagy választ adni azoknak, akik azt mondták, hogy ló jétív Adónáj veló járéa — (Cefanja I. 12.) nem jutalmaz az Isten és nem büntet, az Isten közönyös az emberi sorssal szemben, nincs isteni gondviselés. Vagy a zsoltárosok hányszor panaszkodnak azok ellen, akik üldözik az igazat, mert szívükben azt mondják „Nincs Isten”.

Nem merném határozottsággal állítani, hogy a próféták nem tudtak a túlvilági életéről, de az bizonyos, hogy soha róla említést nem tesznek. A seól, az alvilág képzete, ahol a halottak árnyai kárörömmel fogadják a babilóni királyt e szavakkal „Gam artá, hullétá kámónú élénú nimsaltá” (Jes. 14. 10.) hát te is a mi sorsunkra jutottál, csak költői képe a síri világnak, a földalattinak, az alvilágnak, ahová egyformán jut az egyszerű gyenge ember és a hatalmas nemzeteket leigázó babilóni zsarnok. Azt látjuk tehát, hogy a próféták tudtak a megszállottak extázisával hinni a jogban és igazságban, anélkül, hogy annak győzelmét a túlvilági életbe utalták volna át; tudták a leglángolóbb szenvedéllyel követelni a jogosság és igazság követését népiüktől és minden néptől, anélkül, hogy a túlvilági élet jutalmával kecsgettették vagy büntetésével ijesztették volna őket; tudták népiüket esetttségükben az idők végén bekövetkező békés és boldog korszakkal vigasztalni, anélkül, hogy arra gondoljanak, el kellene háritani azt a gondolatot, hogy micsoda vigaszt és biztatást jelent a messi jövő boldogságának megcsillogtatása annak, aki ma szenved; tudtak szenvedni, megaláztatást, megvetést eltűrni, ahogy közülük az egyik legnagyobb mondta: „Hátamat odaadtam, hadd verjenek, orcáimat, hadd tépjenek, arcomat nem rejtettem el a megalázástól és köpésektől. Az én Istenem segít nekem, éppen ezért én meg nem szégyenülhetek, ezért tehetem arcomat olyan keménnyé mint a kő, mert tudom, hogy engem meg nem alázhatnak” (Jes. 50, 6—7). E prófétai szavak nyomán mintegy élénk rajzolódik egy jól ismert kép: a gyűlölködő utcán végigsiető sápadt, beesett arcú, szakállas zsidó képe, akinek nemcsak külső megjelenésében, hanem etikai és vallásos gondolkodásában, az Istenről vallott képzetében sokkal több van a prófétákból, mint amennyit rendszeren egy intellektuális, modern zsidó feltételezni szokott. Az ő Istenhez való viszonyát nem kizárólag a túlvilági életben való hit határozza meg, hiszen ő, illetőleg az ő talmudi zsidósága teremtette a biblia és a próféták nyomán a lisema fogalmát, ami annyit jelent, mint önzetlenül Istent szolgálni, jót tenni, az igazságot gyakorolni magáért a jóért a lesém sammájum — az ég, az Isten kedvéért, az ő nevének megszentelése céljából. A talmudi zsidóság dolgozta ki a legapróbb részletekig az isteni név

megszentelésének nagy gondolatát egy az egész emberi életet, annak minden egyes mozzanatát, ünnepeket és hétköznapiakat egyaránt átfogó hatalmas törvényhálózatban, amelynek alapgondolata a tóra és a próféták tanításai szerint a sok közül csak néhány kiragadott idézetben így hangzik: „És megszenteltem Izráel fiai között” III. Móz. 22., 32. „És szentek legyetek, mert szent vagyok én, a ti Istenetek. És elkülönítetek benneteket a népek közül, hogy enyéme legyetek.” 3. Móz. 20., 26. „És megszenteltem általuk sok nemzet szemeláttára.” Ezek. 34., 27. „És megtudják a nemzetek, hogy én vagyok az Úr, midőn megszenteltem általuk.” Ezek. 32., 26.

E bibliai idézetek szerint tehát Izráel Isten szent nevének megjelenítője, megérzékítője itt a földön a népek előtt, valóságos hordozója Isten nevének. Ezt tartja ébren benne, erre emlékezteti őt az élet mindennemű vonatkozásában a 613 törvény. Életének minden helytelen, igaztalan, alacsony és bűnös megmozdulása, meggyalázása az isteni név szentségének. Hát még a legnagyobb, a legrettenesebb, a megtagadás — még gondolatnak is szörnyű a vallásos zsidó ember számára. — Ezzel a hittel voltak át- és átitatva a zsidó nép tömegei, amelyek az élet nehéz óráiban azért tudták elviselni a szenvedések minden nemét és volt erejük választani a mártírhálát, mint az Istennév megszentelésének lagmagasabb fokát inkább, mint azt az életet, amely az Istennév megszentelésének legalacsonyabb, leggyalázatosabb foka. Ezért és elsősorban azért tudtak oly nagyok, oly emberfeletti erők lenni és nem azért csupán, mert a mártírhálát után az örök élet üdve és boldogsága vár rájuk.

De hát választhatjuk-e, megjárhatjuk-e a zsidóságnak ezt az útját — kérdi az imént vázolt életúttól oly messzire elszakadt, modern intellektuális zsidó nemzedék? Nem! Semmiesetre sem. Az orthodoxiától elszakadt, vagy oda soha nem is tartozott intellektuális zsidó újra orthodoxá nem válhat, legfeljebb opportunitásból, de meggyőződésből aligha. Mert ha igaz az a megállapítás, és ezt kétségbevonni nem igen lehet, hogy a vallás csak akkor lehet életünk eleven, ható, alakító ereje, ha az összhangban van lelki életünk többi tényezőivel, mint műveltség, esztétikai érzés stb., akkor ezerszer igaz az ama, mikor szükségünk van a vallásunkra, hogy erőt adjon ahhoz, hogy elviselhessük lelki összeroppanás nélkül az életnek zsidó voltunkból eredő nagy megpróbáltatásait. Nem válhat újra orthodoxá a mai modern zsidó, de közeledhet hozzá, hogy meglássa benne túl a számára idegenné vagy közönyössé vált vagy eddig nem ismert vallásos formák és rítusok mögött a nagy gondolatot, amelyet az orthodoxia, vagy talmudi zsidóság mentett át a bibliából a próféták hirdetéseiből és ez: hogy nekünk fenn kell maradnunk, nekünk van egy évezredes hivatásunk, amely nem engedi, hogy letűnjünk a világtörténelem színpadjáról, fenn kell maradnunk, a próféták számtalan hirdetéseiből csak egyet kiragadva, azért, hogy példáját nyújtsuk a mi közösségi életünkkel a zsidó nép nemzeti ideáljának. Ez a prófétai hirdetés Cefanja prófétáról ered és így hangzik: „Meghagynak benned egy szegény és egy alázatos népet, amely oltalmat talál Isten nevében. Izráelnek e maradéka jogtalanságot nem követ el, hazug szót nem mond és szájában csalárd nyelv nem találatik. Így fognak majd őt legelésző és heverő nyájképen élni és nem lesz, aki őket megfélemlítse.” (Cefanja 3. 12—13.) Ez tehát a zsidóság nemzeti eszményképe. Egy, az Isten nevének oltalmában élő, arra méltó nép. És mikor nevezhető annak? Ha tud anyagi és anyagi vágyak és törekvések háttérbe szorításával szegény és alázatos életformában boldog lenni és tud megfélemlíthetetlen lenni tisztán etikai erejének ama ideális egységében, amelyben zavartalan harmóniába olvad:

gondolat, szó és tett. Ezt a nemzeti közösségi ideált állította eléánk évezredekkel ezelőtt a prófétaság.

Most az a kérdés, megtaláljuk ezt az ideált a mai orthodoxyiában? A megvalósult ideált távolról sem, de megtaláljuk azokat az erőket, amelyek az ideálhoz vezetnek. Az erőket, amelyek előtt megilletődöttséggel hajolhat meg a modern zsidó. Ezek az erők: a lemondanitudas, az áldozatkészség és ha kell, a vértanuság vállalása.

Megtaláljuk azokat a vallásos életformákat, amelyeken keresztül az említett erők olyan heroikus módon nyilatkoztak meg és amelyeket évezredek szenteltek meg. Ezeket a vallásos formákat a maguk teljes egészében a modern zsidó újra át nem veheti, újra át nem élheti, de mélységes tiszteletét el nem vonhatja tőlük és azokból átmentheti a saját életébe azokat a hagyományokat, amelyeket beilleszthet a maga, az orthodoxyiától elütő, modern lelki és hangulati világába. És végre megtaláljuk azt a legfontosabb tényezőt, amelyből az említett erőket állandóan táplálja és ez az: hogy a zsidó népnek van a többi népektől eltérő nagy és szent rendeltetése, amelynek tudatos átérzése és vállalása nélkül a zsidó ember elpusztul ma nemcsak lelkileg, hanem fizikailag is.

Csak ezekkel a zsidó népben rejlő ideális erőkkel tudja a cionizmus is az új Palesztinát nemzeti keretek között felépíteni; ha soha szem elől nem téveszti, hogy Palesztina legfőbb vonzóereje az a tudat, hogy az a zsidó nép Szentföldje, amelyet szentté nem az tett, hogy néhány évszázadon keresztül ott élte le a zsidóság a maga nyomorúságos nemzeti életét, amely semmivel sem volt különb, mint a többi kisázsiai népé, hanem azzal, hogy „Cionból ered a tan és az Isten ígéje Jeruzsálemből.” (Jes. 2—3.) Hogy ott éltek a próféták, ott a zoltárosok, ott keletkezett a Biblia és ott kell ma folytatni a zsidóságnak a szent feladatot: életté valósítani a próféták látomását az Isten népéről, a biblia nemzetéről.

Palesztinában egykor, de talán már most is, a kormányzati szervek megvalósíthatják, vagy legalábbis megközelíthetik ezt az eszményt. De mi lesz a szétszórásban? Ki vezeti vissza a zsidó lélektől lélektben sokszor hibáján kívül annyira eltávolodott és most magára maradt modern zsidó egyént — a bibliai, a prófétai eszményekhez. Ki, vagy mi tudja a zsidó egyedeket újra egy olyan szoros magasrendű eggyüvértartozó vallás-etikai közösséggé forrasztani, amelynek minden tagja érezze a nagy egyéni felelősséget, amely reá hárul, nem az általánosítás igazságtalansága miatt, hanem belső hivatástudatból, ugyanabból a tudatból folyólag, aminőből a vallásos életű zsidó érzi a kiddus hassém, az isteni név megszentelésének reá háruló kötelességét.

Van egy ilyen szerv, amely a gálútban is, a nemzeti kormányzati szervek külső ereje és tekintélye nélkül is képes arra a misszióra: és ez a hitközség. Magasan mai szerepköre fölé emelkedve olyan vallási, szellemi, etikai centrummá kell válnia, hogy abban minden intézményünknek egy darab megelevenedett bibliává kell felmagasztosulnia. Ha a zsidó ember csak belép egy ilyen intézménybe, érezze, hogy ez különb, ez nemesebb világ, mint amilyen künn van. Ha pedig künn van az utcán a gyűlölködő életben, érezze lelkében ennek a centrumnak kisugárzó melegét, amely a mai zsidó könnyen megérthető alsóbbrendű érzetét a szakállas zsidó nyugodt felsőbbrendű tudatává változtatja, azzá az erővé, amellyel évezredekkel ezelőtt a próféta így tudott oda kiáltani azokhoz, akik bántották és lenézték: *Arcomat olyan keménnyé tehetem, mint a kő, mert tudom, hogy én szűgyent nem vallhatok, engem meg nem alázhatnak.*

Kandel Sámuel.

Kardos Albert

(Folytatás.)

Értékben *A göcseji nyelvjárás* mellé sorakozik még nem egy dolgozata. *Hányadán vagyunk a határozókkal?* (M. Nyr., 1900), *A debreceni Fűvészkönyv nyelve* (Magyar Nyelv, 1907), *A debreceni Fűvészkönyv szavai* (M. Nyr., 1908), *Kegyalak* (M. Nyr., 1931), *Mikor és hogyan lett a Julius Gyulává* (Egy. Phil. Közl., 1934), *Időhatározók zavara* (Balassa-Emlékkönyv, 1934), *Budenz József és Lugossy József* (a M. Nyr. *Budenz-émlékfüzete*, 1936), *Ábrahámról Ábrándig* (M. Nyr., 1940): a magyar nyelvtudományi értekezések legkitűnőbbjei közül valók; látása élessége, következtetései meggyőző hatalma, előadásának kristállyal vetekedő világossága s nem egyszer felvillanó elméssége lebilincseli bennük az olvasót.

Ezek az erények uralnoknak apróbb, de nem kevésbé tanulságos és élvezetes nyelvi cikkeiben is.

A kapcsolatok meglátásának valódi remeklése lepi meg a figyelőt *A Mondolat csirájában* (M. Nyr., 1908); csalhatatlan, lelke legmélyén gyökerező magyar nyelvérzékének kitűnő bizonyossága a *Felső fok és tárgyaz igeragozás* (Nyr., 1908); a nyelv árnyaló erejének legfinomabb megérzésére vall a *Helységnevek és helyragok* c. cikke (Nyr., 1929); éleselméjűség, kedély, szellemesség és gyökeres-zamatos nyelv tünteti ki a *Testrészt és verekedést* (Nyr. 1929); finom, hajszaleregik jutó megkülönböztető készség, rejtőző jelenségeket s Röntgen-sugárral átvilágító erő, elmés magyarázat, választékos nyelv hódítja meg az olvasót az *Aranynál el, Petőfinél le* címűben (Nyr. 1932). Öserejű magyar nyelvérzék, kedély, elmevillanás és a nyelvért élni-halni kész, mélységes szeretet jellemzi *Az öreg uralom ellen* címűt (Nyr., 1932); Illyés Gyula *Petőfi*-jében egy új fi jelenik meg: *népfő*, nosza, hamarosan kész a dústartalmú *Népfő*-cikk (Nyr., 1937). Szóljunk-e a *Debreceni Szemlé*-ben megjelent, Kazinczy és Csokonai stílusával kapcsolatos, széles tudásról, nagyon éles megkülönböztető és ítélő rátermettségről tanuskodó dolgozatairól és még annyi, de annyi másról, melyek nem kevésbé érdemlik meg a gondos figyelmet? A méltatót valóságos *embarras de richesse* fogja el; mikor választania kell. Pökainéval kérdi: „Melyitök kedvesebb? Melyiket szeressem?”

Tolla percegőbben szántja a sorokat, mikor úgy érzi, hogy bántják, vagy sebzik az ő szeretten szeretett és féltén féltett anyanyelvét. Egyszer így nyilatkozott: „Néha a kezembe akadt suhogó pálcikával még az ujjára is rákoppintottam azoknak, akik a magyar nyelv épsége és a magyar stílus tisztasága ellen vétettek”. (*Debreceni Független Ujság*, 1930 március 18). A pálcával suhintást nemcsak Gyulai Páltól és Szarvas Gábortól tanulta, a magyar nyelv szelleme előtt való hódoló tiszteletének *categoria imperativa* is serkenti reá.

Emma asszony-ban (Nyr., 1902) játékos az iróniája, de mikor rávetődik a szeme a magyar bankó szövegére, legott elhangzik a vád: szolgai fordítás (Nyr., 1900); az *Egyiszony*-ban Zilahy Lajosnak jut ki a virgácskenet, mert szinte döbbenetes félszeggel kerüli az egy névelőt (Nyr., 1924), a *quos ego* suhintása eléri Márai Sándort és Bibó Lajost is (Nyr., 1931). Pórus jár Herczeg Ferenc, nem is egyszer, germanizmusai miatt, különben nagy hódolattal adózik neki, Babits Mihály tenyerét sem kíméli, ha nem vigyáz. Mikor Zoltai Lajos egyik munkájában az emelkedést jelentő *gerend*-del és *laponyag*-gal találkozik, megdöbbenve látja, hogy egyetlen szótárunknak sincs róla tudomása (Nyr., 1938); az sincs inyére, hogy Pintér Jenő *Nyelvvédő* könyvében tilalomfa zárja el a *kölcsönyszót*, noha a *kölcsönkenyér visszajár* (Nyr., 1939).

*

Szépen tanítgatott Kardos Albert a *Nyelvőr*-ben, de nemcsak ott. A pedagógia és az iskolágyek irodalmában is van néhány kiváló dolgozata. Az egész ország sajtójában és közoktatásügyi kormányzatban is erős figyelmet ébresztett *A magyar Alföldért* című tanulmánya (*Közoktatásügyi Szemle*, 1891).

Méltatlankodik, hogy a középiskolákat aránytalanul osztották el az országban, az Alföld kedvezőtlen helyzetbe került; mostoha gyermek sorsára jutott. Szomorú képet

fest csonka és rozoga házakba helyezett gimnáziumairól. Felülről való érdeklődést kér a nép iránt, akkor hite szerint jóra fordul minden.

A latin nyelv nemzeti hivatásában (*Magyar Pedagógia*, 1892) súlyos érvekkel fegyverkezik a latin nyelv védelmére.

Szépen igazolják az *Országos Középiskolai Közöny*-ben megjelent dolgozatai, mennyire szíven viselte a magyar középiskola sok ügyes-bajos dolgát és tanítási problémáját (*A magyar verstan a középiskolákban*, 1892, *Pedagogus igazgatók*, 1892, *Kritikai megjegyzések a kerületi tornaversenyekre*, 1895, *A helyettesítés ügye*, 1897, *Gimnázium és reáliskola*, 1911, stb.).

*

Zsidóságához is bensőségesen ragaszkodott. Nagy igazsággal mondotta róla Ady Lajos, hosszú pályája alatt Kardos Albertnek az volt a vezérgondolata, hogy a zsidóság hitéhez való hűsége mellett rendíthetetlen magyar érzéssel mutassa meg a nemzetsethez való tartozását. (Id. d. a: 9. l.)

Szombatos énekek című szép dolgozatában (*Magyar Zsidó Szemle*, 1885) azt fejtegeti, hogy a szombatosok fenséges elvei, magasztos erkölcsi szabályai között egy sincs, mely ne a zsidó iratokból támadott volna. Méltóak a figyelemre egyéb dolgozatai is.

A *Zsidó mondák és a magyar irodalomban* a korona és kard hagyományát veti össze egy Mózes-mondával (*Magyar Zs. Szemle*, 1898); *A zsidók kulturális hivatásában* azt fejtegeti, hogy a magyar zsidóságnak nagy szerepe van a nemzetiségek magyarosításában (M. Zs. Sz., 1891). Milyen gazdag okulásokkal teljes Kiss Bálintról írott dolgozata: *A magyar zsidó nyelvokonság utolsó bajnoka* (Munkácsi-Emlékf., 1930), politikai élelátásra valló tanulmánya az Izr. M. I. T. évkönyvében (1939); kapcsolat megfigyeléséről tesz bizonyosságot a *Himnusz és az Ó-Testamentum* (Libanon, 1938).

Szívesen foglalkoztunk Kardos Albert munkáival. Igaz, több dolgozatot olvastunk tőle, mint amennyiről szólunk. Nem említettük, milyen génie-felfedezéssel méltatja Móríc Zsigmond *Hét krajcár-ját* (*Erdélyi Múzeum*, 1909), milyen finoman elemzi Tóth Árpád költészetét (*Magyar Jövendő*, 1922). Nem szólunk debreceni lapokban megjelent cikkeinek számairól sem.⁴

Levelében Lengyel Miklós ezt írja: „Mondhatom neked, kevés egyenesebb, becsületesebb és tanultabb embert ismertem nála”. Ezt az ítéletet igazolja tanulmányom is: Kardos Albert egyenessége a meggyőződésben, becsületesen kitaró hűsége magyar lelkiségéhez és eszményeihez, tanultsága a legapróbb kérdés taglalásában is a *vir integer* varázsával hat reánk. Levelében Pap Károly professzor megkapóan jellemzi: „Szép, hosszú élete alatt, tudom, ő nem volt mindig a sors kegyeltje, sok csapás érte, sok irányban, de páratlan vitalitása, munkakedve és derűs, sokszor humoros filozófiája felül tudta emelni a bajokon s ma 80 évvel is csaknem ugyanaz, mint volt 30—35 évvel ezelőtt. Igen, ez már Isten adománya. Mentől tovább!” Névrokona, Kardos László tanár, *A 80 éves Kardos Albert* című meleg megemlékezésében nem győzi eléggé dicsérni testi és szellemi épségét és azt a megtagadó jelenséget, hogy „megőrizte törhetetlen hitét eszményeiben áhítatát bálványai: a magyar nyelv és irodalom iránt”.

Most, hogy megnehezült az idők járása felettünk, Kardos Albert élete folyása és munkássága megfigyelésének sugalmára mégis csak derűlátásra melegegett szívűből kívánom, hogy a *tot discrimina rerum* éjszakájában is hallassa szavát még sokszor, sokáig, sokunk gyönyörűségére. *Elek Oszkár.*

⁴ Kardos Pál tanár úr, K. A. fia, szíves levelében (1942 febr. 4.) ezt írja: „Apámnak a debreceni lapokban megjelent cikkeit csak feljegyezni is hetek munkája volna... a cikkek száma pedig nyilván meghaladja az ezret... ezekben is sok irodalomtörténeti anyag van”.

Egykorú francia tudósítás Sabbatai Cevi mozgalmáról

A francia irodalomtörténet, sajátos strukturájánál fogva, a 17. század alacsony irodalmát nem méltatta elég figyelemre. Főleg a nagy teljesítményekkel foglalkozott és így történhetett meg, hogy például a 17. század irodalmi életének jellegzetes termékei, a verses újságok is kimaradtak vizsgálódása köréből. Sem irodalomtörténeti, sem történeti szempontból nem hasznosították adataikat, pedig kellő kritika mellett sok ismeretlen történeti adalékot lehetett volna felhasználni belőlük; ha mást nem, a közvélemény akkori felfogásait híven tükrözik. Elég talán csak arra utalnunk, hogy ezek a röpiratok a XIV. Lajos udvarának és családjának kiemelkedőbb személyiségeihez szóltak és így közvéleményt vettek át és közvéleményt alakítottak.

Ezek az újságok az 1650-es évektől a század végéig tudósították a francia közvéleményt; sajtótörténeti jelentőségük is nagy.¹ A magyar kutatónak rendelkezésére állanak a röpiratok egy részének kiadásai; kiadták a leghíresebb „gazetier”-nek, Jean Loret-nak összegyűjtött újságjait, majd Rotschild James báró 1881-ben kiadta a párisi és vidéki közkönyvtárakban szétszórt többi röpiratoknak (az úgynevezett Loret-követőknek) egy részét.²

Nagy meglepetésemre ebben az utóbbi publikációban több zsidókra vonatkozó tudósításra bukkantam. Ezeket a tudósításokat szeretném itt röviden ismertetni. A híradások az 1665—67. évekből valók és nagyrészt természetesen a Sabbatai Cevi-féle mozgalomra vonatkoznak. Összesen nyolc ilyen híradást találtam (ami nem jelenti azt, hogy még több ne rejtőzne) és sajtáságos módon a nyolc közül hat *Perdou de Subligny* újságjában, a „*Muse de la Cour*”-ban található. Ez az újság a Dauphin-nek van ajánlva, ami a viszonyok ismeretében annyit jelent, hogy a trónörökös házi újságja volt. A másik két tudósítás a leghíresebb Loret-követőnek, *Charles Robinet*-nek leveleiben maradt fenn, ez az újságíró viszont Madame-nak, XIV. Lajos nővérének írta meg híreit. Világosan bizonyítja ez azt, hogy a Sabbatai-féle mozgalom iránti érdeklődés a francia uralkodó családban is mennyire élénk volt.

A tudósítások tárgyukat tekintve három csoportra oszthatók.

I. Az első egyedülálló tudósítás, 1665 dec. 27-ről³ egy fantasztikus történetet mesél el az arabs zsidókról. Elmondja, hogy egy Arábiában uralkodó zsidó fejedelem, akit a törökök megsértettek, hadával Mekka elé vonult és azt teljesen kifosztotta:

„*Il marcha vers la Mecque avecque son Armée
Et pilla tout quand il y fut*”

A törökök persze meg voltak rémülve. Hogy ez a tudósítás mire vonatkozik, nehéz lenne eldönteni, történeti eseményre semmiesetre sem.⁴ Talán

¹ G. Weill: *Le journal*, Paris, 1934: 27—42. E. Natin: *Histoire de la presse française*, Paris, 1859. I: 250 skk. stb.

² *Les continueurs de Loret*, rec. et publ. par le baron James de Rotschild. I—II. Paris, 1881. ezentúl: R.

³ de Subligny, R: I. 549—50.

⁴ Itt köszönöm meg Heller Bernát professzor úrnak azt, hogy az arab-zsidó érintkezések terén segített. A történeti eseményekre v. ö. J. v. Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches III*. Pesth 1835.

Reubéni mozgalmanak bizonyos vonásai tűnnek fel itt, vagy esetleg még régibb messiási mozgalmak analógiái hatottak.⁵ Mindenesetre a véleményünk az, hogy valamilyen a messiási évet váró zsidó, vagy az 1666. apokaliptikus évet váró keresztény fantáziája, vagy valamilyen csoport izgalmas várakozása termelte ki a legendát.⁶

II. Ugyanennek a tudósításnak második része és a következő öt tudósítás már tisztán Sabbatai mozgalma-ra vonatkozik. A történeti munkák ezeket a tudósításokat sehol sem említik.⁷ Forrásértékük valóban nem nagy, de az európai keresztény és főleg francia közvélemény hangulatát tükrözik.

Az előbb említett de Subligny féle tudósítás egy Ispahánban született, magát Messiásnak mondó zsidóról ír, aki Ázsiában „un plaisant remuement”; tréfás felfordulást csinál. A tudósítás könnyed francia élcelődéssel záródik.

A soron következő tudósítás már egy évvel későbbi. 1666 dec. 9-ről való szintén Subligny-től⁸ és már sokkal részletesebb. A török birodalomról szólva említi, hogy a zsidók szerfelett szegyenkeznek, mert Messiásuk becsapta őket: mohamedánná lett. Nem is volt más, csak gazember.

*„Ce roy des Juifs si renommé
Et si diversement nommé,
Et qu'on disait le Chef de douze cent mille hommes,
Don't on ne pouvait pas comprendre quatre mots,
N'était qu'un de ces fins qui, rencontrant des sots,
Se font passer par tout pour ce qu'ils ne sont pas,
Pour attraper quelques repas.”*

Persze nem volt buta ember, — így gunyolódik a tudósító, — alexandriai zsidó nőismerőseitől rajongásuknak gyakorlati adóját is beszédte. Fil-lér nélkül így élt éveket. Amikor azután a Szultán kényszerítette, dehogyan akart volna tovább Messiás lenni.

„Au Diable s'il voulut estre encor un Roy juif!”

Sajnos a tudósítás legérdekesebbnek ígérkező része elveszett.

Ezt a tudósítást megelőzi egy négysoros hírecske november 25-ről, amely bejelenti, hogy Messiás törökké lett: „Ah! bon Dieu! le plaisant Messie!” kiált fel a tudósító.⁹

(Folytatjuk.)

⁵ V. ö. különösen B. Heller: Youscha' Al-Akbar et les juifs de Kheybar dans le roman d'Antar. REJ 83. (1927): 113. skk.

⁶ L. azt a Kastein idézte (Schabbatai Zewi, Berlin, 1930. 236), sajnos forrás-megjelölés nélküli, hamburgi hírt, amely szerint ott az terjedt el, hogy a zsidók Arábiában fellázadtak, Mekkát bevették, Mohamed sírját megostromolták és 30.000 törököt lemészároltak. Valószínűleg ugyanarról az egy álhírről van szó.

⁷ Nem említi részletes forrásjegyzékében Graetz sem. X. 1868. XXIII. skk. Graetz viszont megemlékezik az európai közvélemény általános érdeklődéséről, amelyek hullámverése a mi tudósításainkat is létrehozta. Erre von. I. Kastein: Sch. Z., 1930. 215. skk. v. ö. Jew. Enc. és Jüd. Lex. megfelelő cikkeit.

⁸ R. II. 542—543.

⁹ R. II. 506.

Zsidó orvosok

Egyenjogositásuk előtt a zsidók Magyarországon a lateiner pályán egyedül az orvosi választhatták élethivatásul. De nemcsak a fennálló korlátozás volt ennek oka, hanem ősi hajlam is oda vonta őket a gyógytudományhoz, melynek területén a zsidók a középkoron át elvitázhatatlanul sok érdemet szereztek Európában. A pesti tudományegyetemen a bölcsészeti fakultásnak már a mult század első felében voltak zsidó növendékei, közöttük a prágai születésű Frankel Zacháriás, a boroszlói rabbiszeminárium későbbi rektora, aki filozófiát és matematikát hallgatott és 1831-ben nyerte el Pesten a bölcsészeti doktorátust.¹ A jogtudományra a Pázmány egyetemen 1826-ban iratkozott be az első zsidó, Fleischer Ábrahám.²

A magyar zsidó orvosokra vonatkozó alább közölt adatokat s megállapításokat Dr. Veress Endre, Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók (Budapest, 1941) kitűnő munkája foglalja magában, melynek gyakran még szövegét is változtatás nélkül adjuk itt. Ennek a nagy szakavatottsággal készült műnek 499—500. oldalán olvasható egy Bolognában 1564 február 14-én keltezett levél, melyet Jordán Tamás medikus írt Páduába Daum Márkus András medikusnak, melynek végén ezek a szavak állanak:

In casa del Excellence M. Camillo medico appresso la Synagoga degli Hebrei.

Figyelemre méltó, hogy az olasz egyetemek a náluk tanult magyar zsidók neve mellé sohasem jegyezték be a zsidó jelleget, hanem csakis magyar származásuk, Hungarus, megjelölésre vetették a súlyt. Ebben a magyar zsidók művelődésére fényt vető cikkben, az egyes olasz egyetemi városokban a személynév után következő évszám a doktori felavatás idejét tünteti fel, melyhez az orvosi értekezés címe sorakozik.

PÁDUA:

Bettelheim Bernát Pozsonyból; 1836 február 28. Quaedam de naturae et artis in Medendo efficacia.

Az orvosi doktori értekezést Wodiáner Rudolfnak ajánlotta, ki egy esztendeig házában tartotta és külföldi tanulmányaiban támogatta.

Kadisch Lajos Pestről; 1837 szeptember 9. Regulae prophylacticae de gravidis.

Markstein Ignác Henrik Szeredről; 1840 július 16. Tabulae botanico medicae.

A disszertációt Giona Benedictnek ajánlotta. A felavatási ünnepségre olasz barátja szonettet írt, melynek fényképmásolatát Veress a 228—229. oldalon közölte.

Rainer József Szegedről; 1842 november 12. De consensu inter cutim et abdomen.

Az 1841-ben készült értekezést gróf Zichy Ferdinándnak ajánlotta, a felavatás évében pedig Muray Józsefnek.

Kaczander Áron Miskolcra; 1843 augusztus 24. Diagnosticon cardiopathiarum.

Deutsch, F. Glaser, I. Holländer, L. Karsay, L. Kolbenhayer, T. Körtvélyesi, I. Pulitzer, G. Reuss, S. Schäffer, F. Sugár, barátainak s kollégáinak ajánlotta.

Kaczander Miskolcon működött orvosként 1875-ben bekövetkezett haláláig.

Brück Simon Pestről; 1850 augusztus 20. Paraplegia per casum clinicum illustrata.

Ehrenfeld Zsigmond Nyitráról; 1852 február 3. Nonnulla de vomitu. Ehrenfeld Bécsből jött Padovába az ötödik tanévre, felavatása után 1852 június 18. a sebészetből is külön vizsgát tett.

¹ Gesammelte Schriften von David Kaufmann. Herausgegeben von M. Brann I/Frankfurt am Main, 1908/261.

² Évkönyv, kiadja a IMIT, 1897, 170—172.

Reiner Zsigmond Szegedről; 1852 február 7. Dissertatio inauguralis medico — practica de arthritide.

Ugyancsak Páduában avatták doktorrá Reiner Zsigmond rokonát, ki részt vett a szabadságharcban és Gyulafehérvárot telepedett meg, ahol 1893-ban hunyt el.

Pillitz Dávid Veszprémből; 1856 június 26. Diagnosi delle malattie del cuore. Pillitz előzetesen Berlinben folytatta öt éven át tanulmányait.

Az 1863-ban Veszprémben elhunyt Dr. Pillitz Dávid sírfeliratát Luzzatto Sámuel Dávid, a híres páduai tudós készítette, melynek másolatát kiadta az ugyancsak Páduában járt fivére Dr. Pillitz Benő veszprémi orvos az IMIT. 1901. Évkönyve 335. l.

Az IMIT. 1897-iki Évkönyvében, 169. l., azt állítottam, hogy Marpurger és Valmarin Izrael pozsonyi zsidó orvosokat a XVIII. században Páduában avatták doktorokká, Veress munkája nyomán Marpurgeré nem bizonyítható, de benne adatokat találunk Weszprémi, Succinta med. biogr. alapján, hogy Valmarin Izrael 1746-ban avatták Páduában orvosdoktorrá. 1725-ben Görtzben született, ahol páduai tanulmányainak bevégezése után, orvosként működött. Görtzből meghívták Kismartonba, innen a kormány engedélyével Pozsonyba költözött, ahol 1772-ben bekövetkezett haláláig tevékenykedett. Az Országos Levéltárban őrzött 1770-iki pozsonyváraljai zsidó konskripció „Doctor miser”-nek jelöli és megjegyzi róla, hogy 1756-ban került hazánkba, felesége, 1 fia, 2 leánya és 1 nőcseléje van. Ennek a jeles képzettségű, tudós, szegénysorsú orvosnak értekezése eddig nem került elő, pályatársa Hirschel Mihály Nátán pozsonyi zsidó orvos Halleban készült érdekes, Pálffy grófnak ajánlott disszertációja azonban fennmaradt.

PÁVIA:

Stern Móric 1836 július. De causa proxima inflammationum. Dr. Moesetig Andreas, lombardtartományi főorvosnak ajánlotta.

Bresslauer Jakob a szlavóniai Daruvárról; 1838 január, Synopsis entozoorum hominis.

Goldstein Simon Komáromból; 1839 március. Quaedam de China.

Strasser Gyula Pestről; 1839 július. De rabie. Értekezését szüleinek ajánlotta, egyben avunculo suo I. Victor ejusque filii devinctissimus nepos consobrinusque.

Roth Mátyás Kassáról; 1839 augusztus. De ferro. Tábori orvos volt a szabadságharcban, ahol fogságba esett, innen kiszabadulva Angliába költözött.

Bermann I.; 1841 április. De variis methodis taeniam expellendi, melyet fivérének Bermann S.-nek ajánlott.

Mandel Joachim Pozsonyból; 1842 július. De aquis medicatis regni Hungariae.

Klein Soliman; 1842 augusztus. De trismo neonatorum, melyet Hirschler Adolfnak és nejének ajánlott.

Schlesinger Vilmos; 1842 augusztus. Dell'influenza fisica e morale Della Musica sull'uomo, ajánlva seinem theuern Cousin Wilhelm Figdor, dem geist- und gemüthsreichen Verehrer der schönen Künste.

Breüer Miksa Pozsonyból; 1843 szeptember. Memoranda toxicologiae, szüleinek és testvéreinek ajánlva.

Deutsch Jakob Pozsonyból; 1843 szeptember. De corporis exercitii in salutem influxu, anyjának és testvérének ajánlva.

Deutsch Giacomo Pozsonyból; 1846. Deutsch Pozsonyban született 1815-ben; Bécsben tanult az 1841—42-iki évben.

Veress munkájának 585. lapján megemlíti az 1815-ben Pesten született Prinz Mórt, ki 1843-ban Herczeghyre magyarosította nevét. Ez a világhírt orvos Bécsben szerzett orvosi diplomát, 1853-ban kiadta Memoria scientifica-literaria művét. 1860-ban beállt orvosnak Garibaldi hadseregébe, ahol a katonai kórházak főfelügyelője lett. Bolognába költözve itt 1865-ben kiadta Dissertazione munkáját. Résztvett az 1877—78-iki orosz—török háborúban; meghalt Bécsben 1884-ben.

Büchler Sándor.

A hamis vádak történetéhez

Hogy a hamis vádak s a különféle rágalmak, melyeket ellenségeink a zsidóság és a zsidók ellen koholtak, mennyi bajt és szenvedést hoztak a zsidókra, mennyi életet és vért követeltek áldozatul arról a zsidó történet lapjai eleget tudnak beszélni. Egyik legelterjedtebb rágalom volt a vérvád. Ez minden lehetetlensége mellett, — hisz a zsidó vallás híveinek minden vér élvezetét a legszigorúbban tiltja, — a legsűrűbben ütötte fel hydrafejét. Hiába vágták azt le a törvényszéki ítéletek, melyek mindig és mindenütt a vádlottak felmentését hozták meg és derítették ki a vád hamis voltát, mégis újra meg újra felbukkant itt is, ott is.

Megvolt ennek a hamis vádnak a maga rendszere, mely csekély változtatással mindenkor érvényesült. Eltűnt egy kisebb vagy nagyobb keresztény gyermek, nem találták meg hamarosan, vagy nem is keresték, de — kész volt a futó tűzként terjedő vérvád: A zsidók ölték meg, hogy véret rituális célra felhasználják.

Néha, még mielőtt komoly következményei lettek volna a csúnya rágalomnak sikerült szerencsésen elintézni az ügyet, mert kézzelfoghatóan kitűnt alopatalansága. Így történt ez 1824-ben Szombathely külvárosában, az akkor még külön helységet képező Szentmártonban lakozó Kohn József ellen emelt vádnál, amint azt az ott székelő ferenczrendi barátok főnöke utasítására a megbízott pater sajátkezü bizonyítványa jelenti. Ezt a bizonyítványt, Vasvármegye zsidóságának történetét írván meg, a városszalónaki hírközség levéltárában találtam és eredeti helyesírásban itt közlöm:

BIZONYÍTTO-LEVÉL.

Én alul irtt ezennel adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik, hogy a N. Tiszt, P. Prior commissiojára Jobbágyunknál lakozó Kon Josef zsidónak mint zellernek kérésére vizsgáltam meg az ellene koholt hamis hirt a mely abban áll, hogy ünnepek meg sértése nélkül a lovakkal való bánás végett valami Bukics N volt lovasnak 12 esztendősi fiát Jánost vélek Salonakra vittek. A gyermek pedig ki részént a nyelvnek tudatlansága miatt az ott lévő Német Gyermekek között bajtárust nem találván, részént hogy az öt fogadó zsidótól a lóval való rossz bánásért meg hurrogattatván a zsidótól haza szökött — így hát az a hir hogy a gyermeket meg ölték v. meg akarták ölni leg hamisabb, mert a gyermek eleibém állittatván az elsőt személyével meg czáfolta, a másikat pedig azzal hogy ő egyedül a ló mellé vitetett el, hanem hogy a sidótul meg hurrogattatván szökött haza. Ennek hitelére adom ezen néhány rendeimet nevem allul irásával meg erősítve

Die 25. Apr. 1824, Sz. Marton.

P. PIUS ORRAY
comionatus.

Az érdekes okmány világosan igazolja, mint keletkeztek a hasonló hamis vádak és mint lehetett azokat elhárítani, ha elfogulatlan és igazságérettől vezérelt hatósági egyének közbeléptek.

Berstein Béla.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum levéltárából

GRÓF FORGÁCH SIMON, II. RÁKÓCZI FERENC FŐGENERÁLISÁNAK
OLTALOMLEVELE A ROHONCI ÉS SZALONAKI ZSIDÓK RÉSZÉRE 1704-BEN.

A magyarországi zsidó községek életének folytonossága a századok során többször megszakadt. Ezért nem is őrizhették meg okmányaikat a XVIII. századot megelőző időkben. Az Országos Levéltár, a városi, vármegyei és egyes főúri családok archívumai tartották meg számunkra a régmúlt századokban élt eleink emlékeit. A Magyar-Zsidó Oklevéltár, a Monumenta Hungariae Judaica négy kötetének okleves anyaga azokból kerül elő.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeumnak a XVIII. század előtti korból juttatott két eredeti oklevele nem hitközségi irattárból származik. Fredman comes birtokeladását tartalmazó árpádkori oklevelet 1280-ból Dirsztay Béla báró, a kismartoni Hirschl Izsák fia Verzichtbrief-jét az 1511. évből Pap Dávid dr. ajándékozta.¹

A legrégebb, már hitközségi levéltárból származó oklevelei a Zsidó Múzeumnak a vas megyei Rohonc (Rechnitz) zsidó községének iratai közül valók. A rohonci zsidó gyülekezet a XVII. század közepén alakult meg -a Batthyány-család uradalmának főhelyén. Történetét a község gazdag okleveles anyagának felhasználásával megírták Zipser Meir és Bernstein Béla rabbi.² Az Anschluss előtti években Kismartonban Wolf Sándor megszervezte a burgenlandi zsidó községek központi levéltárát (Jüdisches Zentralarchiv für das Burgenland). Odakerült Rohonc községének több mint 12000 darab irata. A burgenlandi zsidó archivum sorsát azonban 1938 óta nem ismerjük. De a rohonci levéltár néhány régi darabja még 1916-ban Ehrlich Mózes rabbi útján múzeumunknak jutott. Ez iratok közül hármat Mandl Bernát már közölt a Magyar-Zsidó Oklevéltárban.³

Újabban Kohn Sámuel főrabbi irodalmi hagyatékával is kapott a múzeum egy, a rohonci hitközség irattárából származó oklevelet. Ez a legrégebbi irat, mely magyarországi hitközség levéltárából mindeddig múzeumunknak jutott. Egyúttal a legrégebbi eredeti magyar oklevele gyűjteményünknek. Gróf Forgách Simon oltalomlevelét tartalmazza ez oklevél Rohonc és a hozzá közel fekvő, szintén Batthyány uradalomhoz tartozó Szalonak (Schlaining) zsidósága részére 1704 június 22-ről. A néhány soros írás 20—32 cm. nagyságú közepén már szakadt és foltos papíroson van, de még elég tisztán olvasható teljes szövege:

Intimáltatik Praesentibus, sött serio parancsoltatik Clumus Urunk s Fejedelmünk eö Ngha minden rendin lévő Tisz/teinek, köz katonáknak és Haiduknak, hogy mivel az Rohonczí és Szalonaki Sidóságot protection alá vet/tem és az szabad kereskedést minden felé megh engedtem, senkitül, se városokon, sem falukon, sem pe/digh utazásukban legh kissébb bántások se légyen. Egyébaránt, ha valaki ezen Parancsolatomat nem/respectálná, és az említett Sidókat akár Személyükben megh bántaná, akár portékájokban megh károsítaná, /kemény büntetését el nem foghia kerülnyi. Praesentibus perlectis, exhibentibus restitutis. Datum Sabariae 22/Junij Ao 1704.

Clumus Urunk s Fejedelmünk

eö Ngha Mezej Lovas és Gyalogh

Hadai Fő Generálissa

GForgach Simon

(P.) (Fedett pecsétje gróf Forgách Simonnak, köriratán kibetűzhető:)

SS. SIM. . FORGACS DE GHI. . . S

(Az okmány alján): Rohonczí és Szalonaki Sidóknak.

(Hátlapján héber kurzív betűkkel): כחב פון פארקאטש שימאנ

(Írás Forkáts Simontól.)

Az okmány II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának első idejéből való. Zipser ismerte, de az oklevél kiállítójának, gróf Forgách Simonnak, nevét nem közli, csak Rákóczi egyik főgenerálisáról ír: Ein Obergeneral der Rákotzischen Truppen. Bernstein Balogh Ádámtól származóknak véli a védőlevelet. Kohn Sámuel kéziratában meg azt olvassuk, hogy Károlyi Sándor adta e levelet.⁴ Az eredeti oklevél alapján tehát most látjuk, hogy gróf Forgách Simonnak, II. Rákóczi Ferenc legképzettebb tábornagjának, is szerep jutott a magyar zsidóság multjában. Sokkal nemesebb tettel szerepel, mint hasonnevű öse, — a XVI. századbéli Forgách Simon. Egervár kapitánya, Heves és Borsod megye főispánja, — aki Szűcs Gergely nevű huszárral szerződött, hogy a gazdag Móyses budai zsidót kézrekerítik és váltságdíján osztozkodtak.

Rohonc és Szalonak községek zsidói, bár sokat szenvedtek a Rákóczi-felkelés éveiben, mégis Forgách oltalomlevelének köszönhették, hogy megmaradhattak lakó-

¹ Magyar-Zsidó Oklevéltár I. 31. sz. II. pótlás 42. sz.

² Zipser M. Die Schicksale und Bestrebungen der isr. Gemeinde zu Rechnitz. Ben Chananja 1864—65. Bernstein B.: A zsidók története Vas megyében. Magyar Zsidó Szemle 1913.

³ M. Zs. O. II. 325. sz. Szombathelyi Ferenc kuruc-kapitány 1704-ből való levelének hitelesített másolata 1711-ből, III. 169. sz. az 1720. évből és 223. sz. 1721-ből.

⁴ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. II. k. Kézirat az O. ZS. M.-ban.

helyükön, nem osztottak a legtöbb nyugat-magyarországi zsidó község sorsában a kuruc időkben, amelyekről azt írja egy 1708-ból való héber ítéletlevél: Magyarország összes gyülekezetei száműzetésben vannak és bolyonganak egyik száműzetésből a másikba.⁵

Grünvald Fülöp.

Vézi József, a költő

Sebestyén Károly, *Emlékbeszéd Vézi József felett* című szép tanulmánya, mely az Imit 1941. évkönyvében jelent meg, mélyen meghatott. De az ékes koronából, melyet a kongeniális méltató helyezett el a nagy közíró és ember fejére, valahogy kiestt egy sötét, de csillogó ékkő. Megemlíti Sebestyén, hogy Vézi „írónak, sőt költőnek indult, húszéves korában lírai kötettel lépett a közönség elé”, de annak fejtegetése, hogy mit ért ez az indulás, kivülesik az ő nagyvonalú fejtegetéseinek keretén. Ezt pótolni az ékszerész aprólékos gondja, de én azt hiszem, evvel is tartozunk Vézi József emlékének.

*

Vézi József két verseskötettel áldozott a múzsának. Huszonegy éves korában, 1879-ben jelent meg az első kötet: *A bánat dalaiból*. Ő maga adta ki („A szerző tulajdona”) a Hungária könyvnyomda és kiadóüzlet állította ki 97 kis alakú lapon. De megjelent még egy verseskötete ugyanilyen formában: *La Traviata, Dalok egy tévedő nőből*. Ez 1881-ben jelent meg. Khór és Weisz könyvnyomdája állította ki 119 lapon. Az első kötet Burns-, Heine- és Himfy-idézetekkel indul, harcos előszóval, amely egy naív ifjú komolykodásáért a világfájdalom jogosultságáról vitázik. A költő erősen mintáinak hatása alatt áll. A csalódott szerelmes, a szegénységgel küszködő ifjú dalai ezek, akinek „fájdalom és nyomor” volt osztályrésze. A könnyes párna e requisitumai közül új hang a *Temetés* című dal, anyja temetésének megrendítő leírása:

*Összetakolt hat szál deszka,
Koporsónak elég lesz a',
Feje alatt földből váncos.*

Leírja a temetés szertartását. Kinyitják a koporsót, a templomszolga a halott két szemét két cseréppel letakarja, és „sügnak titkon titkos szókat”. Két kezébe pálcát adnak. Hat kis árva siratja az előzvegült apával az elhúnytat. A tehetséges ifjú e költeményével Kiss József költészetének új csapásán jár, tárgyválasztásában még el is mélyül, Kiss József akkori népszínmű-zsidóságával szemben. Persze a kezdő gyenge technikája még kiütözik a kötetben.

A második verseskötetre valaki, egy olvasója azt írta rá ceruzával sebtiben: „Szép. merész a hangja. Valóságos reformátor, de gyenge verselő”. Valóban *La Traviata* korának verseskötete, a perdita-kultusz egyik legérdekesebb megnyilvánulása. A fiatal szerző itt is előszóban indokolja álláspontját: „A vétek is tud fenséges lenni, ha a megbánás fölemeli magához”. Nanát megvetik, leköpi, elítélik, pedig tehet arról Nana, hogy vétkezik?” Az elbukottakat a kis embermentő az igazi felebaráti szeretettel s a szerelemmel próbálta gyógyítani. Bevallja, hogy nem sikerült neki. Versköete rámutat a bajra, a gyógyítás a társadalom feladata.

A tehetséges leendő közíró még a költői problémában is társadalmi lát. Erős színezést ígér könyvében, de nem költőietlenséget. Etikai irányán csak a prudéria fog megütközni, „Ennek ítéletével pedig nem törődöm”, írja az erős akaratú ifjú. *Téged kerestelek* c. költeményében borzongva állapítja meg, hogy Őt, kinek szépségét megénekelni „még a Mahabharáta is csekély” ott találja meg, hol fészkel a gyalázat, s akit ő szepőltennek álmódott, most „szeret tized, ha kell százat”. De a költő hiszi kedvese lelkének tisztaságát, bár szétrombolta az ő lelki világát. Vézi itt is Heine, Kiss József útján jár, az európai kaméliás-hölgy-hullám kései magyar hullámverésében. (Heine Seegespenst-jét szerette, le is fordította.) Felfogása erősebb, férfiasabb a Kiss József perdita-kultuszánál. *A bajadér, Szeretsz-szeretlek* évtizedekre tartották Vézi József költői hírnevét. Kortársai közül sokan ennyit sem értek el. Erős lelkének e költői megnyilatkozásai irodalomtörténeti értékűek, bár több bennük a program, mint az élmény. Ám a kárhózat festett világába hamar belevilágított egy szép tiszta szempár, amely a sötét ösvényről kivezette a költőt a közíró küzdelmes, de széles országútjára...

Rubinyi Mózser.

⁵ Wachstein: Urkunden zur Geschichte der Juden in Eisenstadt, 9. 1.

A szegedi zsidógyerekek magyar tanítója 1844-ben

Taymel Antal, a kegyesrendiek szegedi liceumának másodéves bölcsészhallgatója, a Horváth Cyrill alapította magyar olvasó- és gyakorlótársaság titoknokja és Kis Világ c. kéziratban terjesztett hetilapjának szerkesztője, iskolai jegyzéseit, költői és szónoki kísérleteit meg népdalgyűjtését tartalmazó füzetébe írta az alábbi folyamodványt és szerelmes levél fogalmazványát is:

1.

Tiszteletre méltó Héber közönség

Ingadozó reményem előadni bátorkodom az oknál fogva is mivel a Győzhetlen Öszövétségi vallás lelkes Pásztorától Tisztelendő Pillicz Urtól fel szolítottam hogy it a Héber közönség jóreményü fiait a magyar nyelvre tanítani a több érdemes Urak megegyezéséből megnyerendhem. De még reménylem ezen okoknál fogva is.

1ször Mivel a magyar nyelv tanítására mint születet törzökös magyar, ki honos édes magyar nyelvemet bölcsőjéből kiemelni, azt művelni s idegenekkel is közölni szent kötelességemnek tartom, ugyanez megfelelésére elegendőnek ismerem magam.

2or Remélyem, mint helybeli születés érdemes közönség engem honos társát inkább mint idegent elfogad.

3. Mivel a tanítás módját tanítóimtól lelkekre szívám, melyet némelly első Uri családoknál mostan is gyakorlok.

Végre becsületemet, melyre szót emelhetnék, Uraságtok elejükbe áldozatra kiteve kérem ez érdemes és tiszteletre méltó községet, ne tekintenek iskolai pályámat, melybe tisztes lépcsőkkel haladok, ha kérésemet elfogadják, melyre ha leend, ígérem szorgalmam és édes magyar nyelvemnek pontos előadását és tanítá(sát).

Alásan kérem, ha a választ értésemre adatna legalább *1söre* is.

Ezzel maradok az Érdemes községnek

hív tisztelője

Taymel Antal

II. Évi Bölcsész
és a magyar nyelv
Működő társulatának
tagja és Titoknokja
s. k.

2.

Kedves angyalom

Szeretet drága nevü kedves Katiczám, önt szépségre és jámborságra az angyalok közé nevezem, kihez a szent érzelmek és tiszta vonzalma(!) bilíncsel, kit szüntelen szemem előtt le festve látok és titkos szeretettel imádkok. Ön az én lelke és senki más és a piros ajkirol rezgő szavak boldogithatnak. De fájjalom, hogy tegnap a sors elzárt és (nem) lehettem szerencsés valamely(!) jelelő szavait hallani. Mi az oka — megmondom: Az, hogy a Zsidó iskolába exámettet tartottam, 5 órától fogva két fertály hétig, akkor ugyan el ballagék házok előtt, kedves angyalom, de késő, mert a söttéség fátyolozá utamat és a néma csend epeszté keblemet. — Hanem holnap, szeretett édes kis barátom, bizonyára három fertály hatra ere jövök, vagy ha nem, csötörtökön 5 órákkor, meghallani vágyom valamit akarni mondó angyali szavít.

Önt kedves szépem az egek oltalmába ajánlva maradok

leghivebb barátja T. A. II. É. B.

A fenti közlés az interpunctio és ékezés hanyagságát kipótolja, csak a feltűnőbb helyesírási fogyatékoság példáit hagyja meg. Maga az átadott folyamodvány remélhetőleg jobb helyesírással volt írva, mint a hevenyészett fogalmazvány. Mint a randevű elmulasztását a zsidógyerekek vizsgáztatásával mentegető szerelmeslevél bizonyítja, a folyamodásnak teljes sikere volt. Taymel Antal elnyerte a szegedi zsidó iskola magyar tanítói tiszttségét. Ő az első, akit név szerint ismerünk. Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig c. munkája* szerint (Szeged, 1885. 339. l.) 1845-től 1870-ig a magyar nyelv tanítására mindig külön, rendszerint keresztény magyar tanítókat alkalmaztak; elsőnek Freyler (Szabadfy) Ede rókusai tanító.

Taymel füzetének egyéb tartalmából valószínűnek látszik, hogy ő Freyler előtt, 1844-ben tanított. Füzetében az első dátum 1843. augusztus 20., történetesen éppen Pillitz Dániel, Löw Lipót elődje megválasztásának napja, akire folyamodványában hivatkozik. Pillitz, aki modern gondolkozása miatt nem maradhatott meg állásában, a szegedi zsidók magyarosodásának is tervszerű kezdeményezője volt; s ő prédikált Szegeden először magyarul, 1847-ben, három évvel Löw nagykanizsai kezdeményezése után. 1844 őszén nyílt meg többéves harc után a hitközségek nyilvános iskolája s szűnt meg a magániskolák serege. Taymel azonban, úgy látszik, még előbb alkalmazták magyar tanítóknak, valószínűleg 1844 elején, mert a füzet tartalma az 1843/44-es iskolai évből való.

Waldapfel József.

Spinóza száz év előtt

1841 augusztus 6-án elkészte Berthold Auerbach azt az előszót, amelyet Spinóza összes műveinek német fordítása elé írt. Kilenc évvel Goethe halála után még elevenen lüktetett a spinózizmus szellemélete és Auerbach a nagy közönség számára készült fordítás első kötete elé bevezetőül írta meg Spinóza életét. A régebbi Spinóza-életrajzok adataira támaszkodva (Colerus, Kodroth stb.), az amszterdami bízós genétikus fejlődését (genetische Entwicklung) és zseniális kibontakozását (geniale Entfaltung) fejtegetette költői lendülettel és művészi beleéléssel. Ez a száz évvel ezelőtt írt életrajz teszi időszorúvé sorainkat: A spinóza élet a filozófia élete és az élet filozófiája volt. Az ő élete egybeforr filozófiájával, mert élete: filozófiájának eszményi visszatükrözése és etosza, „Ethica”-jának ideális megvalósítása. Nymburgi magányában az igazi filozófus bámulatraméltó exemplárizmusával összekapcsolta a végességet a végtelenséggel és élő cáfolatként megmutatta, hogy a véges ember képes gyarlásáigain felülemelkedve, a végtelenséggel érintkezést keresni és találni. A szenvedélytelenség megtestültségével bebizonyította, hogy „nem a földi élet a javak legnagyobbja”, hanem a szemlélődő élet, a biosz teoretikus, az Isten szemlélődő élet az, amely az igazi emberhez méltó élet. Erre a kontemplatív magaslatra nagyon kevesen emelkedtek még fel. De Spinóza az „amor dei intellectualis” földi inkarnációja, feljutott erre a magas csúcusra, mert Paracelsus jelszava volt az életelve: *Alterius non sit, qui suus esse potest* = Aki a sajátmagáé lehet, ne szolgáljon senki mását. És ő senki mását nem szolgált, csak saját szellemét, isteni eredetű ruachját, a tiszta pneumatologiai szellem lényét.

Jesajás messiási embere tetet öltött Spinózában, akin „Isten szelleme nyugodott és akit istenfélelem szellemesített át”. Mert a philosophus angelicus mintaképe mentes volt minden emberi szenvedélytől és a midrasi angelológiát földi angyalaként realizálta: csak jó hajlamai voltak, mint az angyaloknak. A talmudi erkölcsannak megfelelően legyűrte benne a jó hajlam a rossz hajlamokat és így távol volt tőle minden rút, minden salakszerű anyagiasság. R. Simon ben Jochaj és a későbbi kabbalisták, az Izsak Lurják aszketizmusával Spinóza rövid élete alatt kilépett az emberi gyarláságok köréből és ez a kilépés, ez az extázis tette őt képessé Isten intellektuális szeretetére és Isten meglátására. Mert az ő szemében nem volt más, csak Isten. Egész gondolkodása odaírányult, hogy Istent mindenben megláttassa. Az egész világ nem létezik vagy csak látszatlétezéssel, szemiotikus létezéssel bír az Egygel, a Szubstanciával, az Abszolutummal szemben. Akozmizmusában minden Istenben oldódik fel, az Egy-Minden, az unomia, a Minden-Egy, hen kai pan nála azt jelenti, hogy megszűnik számára a földi élet, mert minden a transcedensbe, Istenbe merül el. Azon kevesek közé tartozott, akiknek élete a természetes létől való teljes elfordulás és a szellem valóságának, Isten országának pneumatológikus munkálása volt ezen a földön. Mózes óta, aki „szemtől-szembe beszélt Istennel”, senki nem jutott közel az abszolutumhoz, a mindenséget átölölő sechinohoz, az univerzumot befogadó Istenhez. De Spinóza, aki hágai remetelakjából éteri magasságokba emelkedett, szemlélte a Numinosumot, a kimondhatatlan Echadot, a Minden-Egyet, az örök létet, az egész világot magába foglaló, a természetet magába záró Istent, a mindenséget átölölő és befogadó Sechinát. Grózinger M. József.

K Ö N Y V E K

Balassa József: A Magyar Nyelvőr története 1872—1940.

Budapest, 1941, az Országos Néptanulmányi Egyesület kiadása. 64 l.

A nyelvi jelenségek, a nyelv kérdései felé mindenkor élénk érdeklődéssel fordultak a művelt rétegek. Természetes is, hogy a nyelv, az ember szellemi és lelki életének ez a legjellemzőbb megnyilvánulása, gondolataink és érzelmeink közlésének ez a legtekintélyesebb, legkifejezőbb eszköze állandóan foglalkoztatta a gondolkodó embereket. Különösen mélyé és általánossá vált ez az érdeklődés olyan korszakokban, amelyek a művelődés terén ugrásszerű, nagy haladást tüntettek fel. A felsőbb osztályok gyors, sokszor rohamos szellemi fejlődésével nem tartott lépést a nagy nyelvközösség nyelvi kifejező eszközeinek természetes lassú fejlődése és így beállott a nyelv gyorsabb iramú, tudatos fejlesztésének, kifejező eszközei gyarapításának szükségessége.

Ilyen helyzetet találunk irodalmunk és nyelvünk történetében a 18. század végén és a 19. század elején. Ez a helyzet adott létet és egyúttal létjogosultságot az elsősorban Kazinczy Ferenc nevéhez fűződő nyelvújításnak.

A nyelvújítás, ez a mozgalom, mely majdnem egy évszázadon keresztül két táborra, az ortológusoknak és a neológusoknak egymással sokszor szenvedélyes vitákban és harcokban szembenálló táborára osztotta nemcsak az írókat, hanem az egész magyar művelt közönséget, — mint ma már tudjuk — jelentkezésében szükséges, eredményeiben hasznos volt. A nyelvújítás igen nagy érdemeket szerzett nyelvünk, stílusunk fejlesztése és gazdagítása körül, de másfelől tagadhatatlan, hogy ez a mozgalom túlzásaival, erőszakos túlkapásaival, a nyelv törvényeinek — szóalkotásunk, szófűzésünk és néha még mondat szerkezetünk ősi szabályainak — figyelmen kívül hagyásával rengeteg ártott nyelvünk eredetiségének, szépségének, épségének. Így joggal indítottak éles harcot a túlzások ellen — néha persze a visszahatás törvényének megfelelően itt is túlzásba tévedve — az ortológusok, elsősorban a nyelv tudósok.

Ez a harc keltette életre 1872-ben a Magyar Nyelvőrt, mint a nyelvújítás korcs alkotásaival legélesebben szembeforduló folyóiratot, azt a folyóiratot, amelyről még egyik legelkeseredettebb ellenfele is, a neológia egyik legfőbb zászlóvivője, Ballagi Mór, kénytelen volt elismerni, hogy „alig van irodalmunkban példa, hogy a nemzet oly száraz kérdésekkel foglalkozó szaklapot annyi rokonszenvvel, annyi meleg részvétellel ölelt volna fel, mint éppen a Nyelvőrt”.

Ennek a folyóiratnak megalapítója és 24 éven át szerkesztője, irányítója és lelke Szarvas Gábor volt. Hozzá, mint hivatott vezérhez, csatlakozott úgyszólván mindenki, akinek a neve valamit jelentett a magyar nyelvtudomány terén.

A Nyelvőr munkája azonban nem szorítkozott csupán a nyelvtisztogatásra, a nyelvújítás fattyúháftásainak lenyesésére.

Balassa József, a Magyar Nyelvőr utolsó szerkesztője, aki ebben az előttünk fekvő, ismertetésünk címében idézett rendkívül érdekes és tanulságos tanulmányában visszatekint e dicső múltú folyóirat 69 esztendejére, joggal hangsúlyozza, hogy „az ifjabb nemzedék, nyelvészek és írók, nem tudnak Szarvas Gáborról és a Nyelvőrrel egyebet, csak azt, hogy üldözte a nyelvújítás szóalkotásait és ki akarta irtani ezeket a szavakat. Pedig a Magyar Nyelvőrnek első félszázada egyúttal a magyar nyelvtudomány kifejlődő virágkorának története volt” (3. l.).

Bizonyos, hogy a Nyelvőrnek a hibás szóalakok és idegenszerűségek ellen folytatott harca és az újabb irodalom nyelvtisztaságán örökös szerepe volt a legnagyobb, legáltalánosabb és legáldásosabb hatású — e küzdelmének pozitív eredménye a magyaros, világos, nemes magyar prózai stílus —, de soha el nem múló érdemei vannak e folyóiratnak a magyar nyelvtudomány minden ágában: a régi nyelv szókincsének feltárásában és ezáltal a Nyelvörtörtéti Szótár munkálatainak előkészítésében és kiegészítésében; a magyar szókincs eredetének vizsgálatában; a népnyelv és néphagyományok feltárásában; gyűjtésében és tanulmányozásában; az összehasonlító, nyelvtörténeti és népnyelvi kutatások eredményeinek összefoglalásában és népszerűsítésében; ez eredmények felhasználásával a tudományos magyar nyelvtan egész rendszerének kidolgozásában; végül a magyar helyesírás elveinek tisztázásában és következetes magyar helyesírás megállapításában.

Aki Balassa József e vonzóan, színesen, néhol lírai melegséggel megírt könyvének kalauzolása mellett vizsgálja a M. Nyelvőr történetét, az betekintést kapott egész magyar nyelvtudományunk legtermékenyebb korának történetébe és műhelyébe.

Szarvas Gábornak 1895 október 12-én bekövetkezett halálával lezárult a Nyelvőr első korszaka. A folyóirat szerkesztését Szarvas Gábor kívánása szerint és a M. Tud. Akadémia megbízásából Simonyi Zsigmond, a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb mestere, vette át. Az első, harcias korszakot az ortológia győzelme után immár „a békés, gyümölcsöző munka kora” fogja felváltani, hirdeti Beköszöntőjében az új szerkesztő. A nyelvhelyesség és nyelvművelés kérdéseinek népszerű és elsősorban gyakorlati irányú tárgyalása mellett főfeladatának tekinti a nyelvünk történetét és törvényeit feltáró alapvető fontosságú nyelvtudományi értekezések egész sorának közlését, de soha sem feledkezik meg programjának arról a pontjáról sem, melyben a folyóirat rendeltetését így jelölte meg: „A Nyelvőrnek elsősorban népszerűnek kell lennie, közkinccsé tennie a tudomány eredményeit”.

De mintha a Nyelvőr első korszakának heves vitákban kirobbant harcias szelleme ragaszkodott volna régi jogaihoz, régi területéhez: a békét hirdető, anyagi szelidségű Simonyi Zsigmondnak is szenvedélyes irodalmi harcokat kellett vívnia a Nyelvtörténeti Szótárnak és élénk ellenzésre talált, de utóbb szinte teljes egészükben elfogadott helyesírási elgondolásainak védelmében.

1895 november 25-én veszi át Simonyi hivatalosan a Nyelvőr szerkesztését és szinte pontosan 24 évvel rá — emlékszünk: az első korszak is éppen 24 esztendeig tartott —, 1919 november 22-én hull ki a toll a mester kezéből.

Az elárvult folyóiratot ezúttal a megszűnés veszélye fenyegette.

A folyóirat létét szellemi és anyagi válság veszélyeztette.

A világháború és az ezt követő évek szomorú emlékü eseményei megzavarták azt a békés egyetértést, amely azelőtt a magyar nyelvészet munkásait legnemzetibb tudományunk szolgálatában világnézeti és felekezeti különbség nélkül egyesítette, és most már csak egy kicsiny gárda állott hűségesen a Nyelvőr mögött. Súlyosbította a helyzetet, hogy — bár többi nyelvtudományi folyóiratunk is nagy anyagi nehézségekkel küzdött — a minden hivatalos támogatást nélkülöző Nyelvőrnek a fenntartása különösen súlyos anyagi kockázatot és áldozatot jelentett.

Örök dicsősége marad Balassa Józsefnek, Simonyi Zsigmond hűséges tanítványának és barátjának, hogy ekkor, ebben a válságos helyzetben, bátran és áldozatosan vállalta a vezető nélkül maradt folyóirat szerkesztését és kiadását és ezzel biztosította a magyar nyelvtudomány és kultúra egy fontos őrhelyének fennmaradását.

Az ő vezetésével a magyar nyelvészeknek egy lelkes kis köre tovább dolgozhatott annak a folyóiratnak a hasábjain, amely a magyar nyelvtudományunk és nyelvművelésünk évtizedeken keresztül annyi dicsőséget szerzett.

Kicsiny volt ez a kör, de oly tudósok tartoztak ekkor is ide, akikre a magyar nyelvtudomány mindig büszke lesz. És itt jogos büszkeséggel hivatkozhatunk talán arra is, hogy ha a régiéket közt is szép számmal és ragyogó nevekkel volt képviselve a zsidóság, a Nyelvőr harmadik korszakában is ott állott a lelkes szerkesztő mellett egy Munkácsi Bernát, Kúnos Ignác, Kardos Albert és a fiatalabbak közül Kertész Manó, Rubinyi Mózes, Beke Ödön, Kallós Zsigmond és mások, tovább szolgálván azt az eszményt, melynek még ifjúságukban elkötelezték magukat.

Beköszöntőjében Balassa ezt hirdette: „Továbbra is legfontosabb feladatunknak tekintjük a magyar nyelvtudomány művelését. A Nyelvőr nem akar harcos folyóirat lenni; kerülni óhajtjuk a felesleges s a tudományos igazságok megismerését elő nem mozdító vitakozásokat. Mi dolgozni akarunk. A tudomány szeretete ösztönzi folyóiratunk minden egyes dolgozótársát. Tudjuk és érezzük, mily fontos tényező az elfogulatlan és önzetlen tudományos munka a nemzeti élet újjáépítésében. Minden intézmény, mely a magyar tudományosság, a magyar műveltség szolgálatában áll, egy-egy erős szál, mely az erőszakkal elszakított magyarságot az anyaországhoz fűzi. Ezért kell fenntartanunk a Magyar Nyelvőrt, hogy félszázados hagyományaihoz híven dolgozzon tovább a hasonló célú folyóiratok mellett a magyar nyelvtudomány épületén.”

Balassa József híven teljesítette ígretét. 21 esztendőn keresztül szerkesztette — nem riadva vissza munkától és áldozatoktól — a Nyelvőrt egészen addig, míg a nyomdai papír fogyasztásának korlátozásáról szóló 1939. évi rendelet nem tette lehetetlenné a folyóirat további megjelentetését. Rövid ideig még a lelkes Vikár Béla elnöklése alatt álló Országos Néptanulmányi Egyesület kiadványaként jelenhetett meg a Nyelvőr (ez az Egyesület adta ki a Nyelvőr történetét tárgyaló füzetet is), de 1940-ben a 69.

évfolyam második füzetével véget ér a Nyelvőr harmadik, utolsó korszaka: megszűnik a Magyar Nyelvőr.

Amit Balassa József, a magyar nyelvjáráskutatás és fonétika alapvetője és e tudományágaknak mindmáig egyik legkiválóbb művelője, a Nyelvőr fenntartásával a magyar nyelvtudomány érdekében tett, ez a lelkes, áldozatos szolgálat örök helyet biztosít neki nemzetünk leghűségesebb fiai és legérdemesebb nyelvészei sorában.

A Magyar Nyelvőr 69 kötetére — köztük az ünnepi 41. kötetre, az 59. évfolyam Munkácsi-emlékkönyvére, a 65. évfolyamnak egy részét alkotó Budenz-emlékfüzetre (és ide sorozhatjuk még a Nyelvőr munkatársai által kiadott Balassa-emlékkönyvet is) —, továbbá a hozzájuk csatlakozó, a Nyelvőr gazdag anyagát szó- és tárgymutatókban áttekintő Nyelvőrkalauz három kötetére, valamint a sorozatot befejező, a folyóirat történetét összefoglaló füzetre büszkén tekinthet nemzetünk, büszkén tekinthet a magyar tudományosság.

De büszke öntudattal tekinthet vissza a Nyelvőr utolsó szerkesztője is a Nyelvőr utolsó 20 kötetére. Büszkén érezheti és vallhatja, hogy az ő munkája — Vörösmarty Mihály szép szavai szerint — „ferfi-munka volt”.

Fokos-Fuchs D. Rafael.

Két Haggáda

(Haggáda. Ribáry Géza dr. bevezetésével, Munkácsi Ernő dr. történeti és művészeti tanulmányával. Kohn Zoltán dr. fordításával és magyarázatával. Kiadja az OMZSA. Az örökös éjszakája. Peszachi Haggáda Roth Emil fordításával és magyarázataival. Javne könyvek 4.) A Haggáda régi nagy hagyományaihoz méltó köntösben jelent meg az OMZSA kiadásában. A hatalmas díszmű tartalomban is nagyszabású: nemcsak a Haggáda szövegét adja, hanem a forrásokat kimutató, reáliákat magyarázó rövid kommentárt is, főleg pedig hatalmas bevezetést és nagyszabású illusztrációs anyagot. Az egész mű célja, „hogy a történelem tükrében úgy ismerjük meg (az Egyiptomból való kivonulást), ahogyan korszerű tudományos felkészültségünk azt lehetővé teszi”. Ezt szolgálja a bevezető értekezés és a képanyag túlnyomó része, sőt ezen túlmenően, a Tóra elbeszéléseinek legtöbb egyiptomi vonatkozása figyelembe van véve, úgy, hogy az egész mű határozottan a „peszach micrájim” körül épül fel. Az olvasó és a képek tanulmányozója megérti, az egyiptomi rabság és a kivonulás nem legenda, hanem történelmi valóság. A kivonulás és a honfoglalás idejére vonatkozóan a szerző, nagyon helyesen, Garstang feltevést fogadja el; de azért a kivonulás évét olyan biztonsággal talán nem lehet megállapítani, mint e könyvben történik? Salamon trónralépésének évére nézve eltérnek a vélemények (Robinson: 976!).

Az egyiptomi vonatkozások áttekintése után a peszach ünnep története következik az őstörténettől a jelenkorig és pedig világosan, tisztán, lehető tudományos precizitással. Kár, hogy az egyiptomi kivonulással indokolt törvények közül részletesen csak a szombatot idézi a szerző; ide illettek volna: a „Szeressétek az idegent” (Lev. XIX, 34, Deut. X, 19.) „Ne vesd meg az egyiptomit” (Deut. XXIII, 8.) és a rabszolgákat (u. o. XV. 12—15) árvaikat, özvegyeket védő törvények (u. o. XXIV, 18.) is, amelyek mind az egyiptomi rabságra hivatkoznak indokolásul.

A bevezetés a magyar nyelvű tudományos zsidó vallástörténeti kutatás egyik legjelentősebb alkotása.

A fordítás nehéz kérdéseit kitűnően sikerült megoldani: emelkedett hangú, lehetőleg hű, de egyúttal magyarázó, a nehézségeket elhárító parafrázist kap az olvasó. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy egyes helyeken vitaközni lehetne, vajjon a fordító felfogása helyes-e (pl. a „púrá tidrócs...” sornál).

A külsőben és tartalomban egyaránt kimagasló mű, melynek művészettörténeti és könyvművészeti vonatkozásai külön méltatást igényelnek, méltó emléke annak a nagy embernek, akitől az előszó és az egész alkotás gondolata származik.

*

Roth Emil Haggáda-magyarázata bizonyos értelemben ott kezd el, ahol a másik abbahagyta. Nem „tudományosan kimért nyugalommal” nyúl a tárgyhoz. Programja: „Elmondjuk a magunk tapasztalatából, hol lártunk hasonló eseményeket, mit tudunk megállni zsidó próbákról, Miczrájimról, szabadulásról.” Tudományos apparátussal felmért történelmi távlat helyett inkább át akarja hidalni az évezredek, a filológus-ma-

gyarázó nyugodt tárgyilagossága helyett szinte szenvedélyesen, rábeszélve fordul egyenesen az olvasóhoz. Főleg azt keresi, ami megfogja az olvasót és amiben úgy látja, hogy a zsidó lélek tisztán fejezi ki magát. Hely és idő nem fontos, anyagának forrásai a legkülönbözőbbek, hogy a Haggáda szavával éljünk, összegöngyöli az elefantinói papiruszt a berdicevei cadikkal és együtt fogyasztja el, de kétségtelen, hogy az egész könyv szelleme egységes: kitűnően sikerült modern folytatása a régi Haggáda-magyarázók munkájának. A Haggáda ma sokaktól érzett nagy aktualitását teljesen átéli a szerző és éreztetni tudja az olvasóval is. Sok részletnél lehetne vitatni, hogy a válogatás helyes-e, de minék ez ilyen bevallottan és lelkesen szubjektív műnél? (Csak egy részletet tesszünk szóvá, amit az ember valahogy idegennek érez az egész könyv szellemétől: Miért nem fordította le a *sefócb chámátcá-t*? Ma alig van zsidó, aki ezt a magáénak ne vállalná. A kommentár feladata az esetleges ellenvetésekkel számolni). A fordítás hű, jó, magyar.

Hirschler Pál.

*

A peszáchi haggáda mint könyv is a zsidó kultúrtörténet jelentős tényezője. Nincs mű, amely a zsidó könyvművészetben még pedig úgy az írott, mint a nyomtatott könyvművészetben hasonlóan fontos helyet foglalna el. Ezért mind a két haggáda behatóan foglalkozik a haggáda művészetével. Az OMZSA-haggádában Munkácsi Ernő kitűnően állította össze az illusztrált haggáda történetét. Ez az összeállítás tömörsége mellett is teljes képet ad, hisz annak a déleurópai kultúrkörnek, amelyből a legszébb miniatűrökkel díszített kézirati haggádák kikerültek, Munkácsi egyik legavatottabb ismerője. E rész illusztratív anyaga szinte teljes képét adja a haggáda illusztráció fejlődésének és külön érdeme az, hogy nemcsak az írott, hanem a nyomtatott haggádának is megadja az őket megillető helyet, amit hasonló külföldi publikációk elmulasztanak. Ebben a részben a prágai 1527-ben nyomtatott haggádra vonatkozólag a LXXV. oldalon ábrázolt két alakot a magyarázó szöveg Jákobnak és Lábánnak nevezi, épúgy mint Heinrich Löwe erről a nyomdászati remekről írt tanulmányában. Véleményünk szerint ennek a magyaráznak semmi alapja sincs, mert ez a két alak Dávidot és Góliátot ábrázolja. Jákob fején a koronának, egyik kezében a parittyanak s másik kezében a különös nagy kardnak nem volna semmi értelme, ellenben mindezen kívül az alak lábainál lévő bárány alkalmas Dávid jellemzésére. Továbbá az a körülmény is, hogy a fametsző Dávid alakját tudatosan kicsire készítette Góliáttal szemben, álláspontunk helyességét igazolja. Egyebekben nem látjuk bizonyítva, hogy a prágai haggáda fametszeteit Gerson Hakkóhen készítette; ő volt a mű nyomdása és a nevezetes prágai Gersonidák nyomdászcsaládjának egyik tagja. Sokkal valószínűbb, hogy a fametszeteket a haggáda nyomásánál közreműködött vándorló nyomdász Chajjim Schwarz csinálta, mert nevének kezdőbetűje a Ψ nemcsak a LXXVI. oldalon reprodukált díszlapon, hanem a prágai haggáda több fametszetén is előfordul.

Az OMZSA-haggáda rendkívül díszes és pompás kiállításra megérdemli azt, hogy művészi szempontból is foglalkozunk ezzel a könyvvel. A legnagyobb elismeréssel kell adózni annak a törekvésnek, amely a könyv kiállítására irányult. Hogy ez nem mindenben sikerült, ez inkább az idők mostohaságának tudható be. A legnehezebb probléma a magyar és héber szöveg összehangzásba hozása. Ez nem volt elérhető, mert a rendelkezésre álló héber szöveg betűtipusa inkább a szefárd betű-írásra támaszkodik amelyhez sehogyszé illik az egymagában gyönyörű Bodoni betű, amelyből a magyar részt szedték. Így a héber és magyar szembenálló oldalak képe külön-külön kitűnő, de együtt nem felel meg teljesen a könyvművészet követelményeinek. Ezt az egyensúlyhiányt Göndör Bertalan egyiptomi jellegű könyvdiszje sem tudja kiegyenlíteni. Kár, hogy a haggáda művészetéről szóló rész nem csatolták a bevezetéshez, hogy ezáltal kikerüljék azt, hogy a könyvnek három kezdete legyen. Művészeti szempontból is nagy értéke a műnek, a régi egyiptomi életet bemutató képanyag, amelynél, sajnos, a fametsző a fényképekkel szemben bizonyos önkényeskedéseket engedett meg magának. Két inkább a gyors munkának betudható tévedést kell helyreigazítanom, a XIV. lapon Tájé királynőnek a James Simon gyűjteményben lévő szobra nem ébenfából, hanem tiszafából van és a „IV. Thutmosis az ütközetben” című ábra nem fametszet, hanem faragás. E reprezentatív mű érdeméből e megjegyzések természetesen semmit sem vonnak le.

N. E.

MÓZES ÖT KÖNYVE

ÉS A HAFTÁRAK

Genesis-Deuteronomium.

*Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat.
Budapest. 1939—1942.*

A magyar zsidóság szellemi életének kimagasló eseménye az I. M. I. T. új Pentateuchusának megjelenése. A több, mint 40 év előtt megjelent és azóta kanonikus erőre emelkedett régi fordítás mellett, szükségét éreztük egy olyan műnek, amely a család, az iskola és az istentisztelet feladatainak szem előtt tartásával a Tóra és a haftárak héber eredetjét, magyar fordítását és értelmi magyarázatát nyújtja. Ezt a hiányt pótolta az I. M. I. T. vezetősége, amikor a Brit birodalom chiefrab-bijának, *J. H. Hertznek* Pentateuchusát kiadta. Wertheimer Adolf lelkes buzgalma a mű létrehozásáért vállalt nemes áldozatkészsége a szerkesztő-bizottság szakavatottságával párosult. Dr. Hevesi Simon és dr. Guttman Mihály a bibliai szöveg magyar fordítását, dr. Löwinger Sámuel és dr. Guttman Henrik a magyarázatok interpretálását végezte. Dr. Balassa József részvétele a helyes magyarságot és a stíluszépséget biztosította.

A fordítás az I. M. I. T. régi kiadásán alapszik, csak hogy míg az, az eredetinek teljesen hű visszaadására törekedett, addig az új a világosságért, a vers értelmének helyes kidomborításáért, a magyarságért sokszor eltér a szövegtől. Nem is annyira az iskolai használhatóság lebegett célként a fordítók előtt, mint inkább összefüggő, jól érthető, formailag is szép fordítás alkotása. Különösen megmutatkozik ez a haftáraknál, ahol egyes nehezebb versek visszaadása egyben állásfoglalás is a helyesnek vélt értelmezési mód mellett. Ezek a haftárak Hevesi Simon műfordítói virtuozitását dicsérik. A nyelvi szépségekben gazdag fordítás sokszor átültetés, de tartalomban, hangulati hatásban biztosan érződik a prófétaí igének fenéséget magában hordozó ereje.

A szövegtelmezés hagyományos irányokat követ és a vers helyes megértését szolgálja. A magyarázók (Hertznek több angol rabbi volt segítségére) azt kívánták, hogy mindenütt az Írás szelleme érvényesüljön, s az olvasó az ismeretgyarapodáson kívül hitben, vallásos érzésben erősödjék és zsidóságszeretben megszilárduljon. A modern német kommentárokhoz szokott olvasónak talán kissé szokatlan a filológiai vonatkozások úgyszólván teljes mellőzése (az első kötetekben), de ebben is a nevelő, javító, átalakító cél érvényesült, hogy a

tradíció szelleme mutatkozzék meg és a tannák, amorák, középkori bibliamagyarázók felfogásában a maga erkölcsi szemzőgéből értelmezett Szentírás szólaljon meg. A kommentár e mellett számos alkalommal a modern zsidó és nemzsidó bibliamagyarázókat is idézi, továbbá tekintettel van a Szentírás régi fordítóira is. Az eredetiben és a német fordításban is hiányzik a hagyományos irodalomból vett idézetek lelőhelye. A mi kiadásunk ezt szerencsésen pótolja és számos kiegészítést is tartalmaz. Így Gen. 10. nemzetség táblázatánál Löwinger professor értékesíti Jitku Altorientalischer Kommentárjának (Leipzig, 1923.) adatait. A negyedik és ötödik kötetben a magyarázatoknál nagyobb önállóság érvényesül, a filológia is helyet kap és több magyar szerző nevét olvassuk.

Különösen értékesek az egyes kötetekhez írott önálló megbeszélések. A vallásos szemlélet itt tudományos megértéssel párosul.

Ma már a bibliatudományban nem az lényeges, hogy egy-egy könyv, vagy fejezet hogyan jött létre, hanem milyen tanulságot nyújt. Ettől irányítva Wellhausen hipotéziseinek éles visszautasítását találjuk. Cáfolja, hogy a Pentateuchus nem egy szerző műve és hogy mai formájában különböző források gyűjteménye lenne. (E. J. D. P.) A teremtés-történetben és a vízözönről szóló leírásban két különböző elbeszélést feltételezését tagadja (I. 105—109.) és Ex. VI. 3. helyes értelmezésével világít rá a forráselmélet bizonytalanságára. (II. 104.) Meggyőzően erősíti a Leviticus mózisi eredetét és benső bizonyítékokat hoz a kritikai elmélet ellen, hogy a Priesterkodexhez tartozó Leviticus Ezra idejében íródott volna. (III. 316—328. — Újabbán Sipos István foglalkozott ezzel a Pentateuchus mózisi szerzősége című művében, D. Hoffmann híres munkáját: Die Wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese, máig sem tudta a kritika megcáfolni.) Beható összevetésben elemzi Hammurabi törvénykódexét és a mózisi polgári jogot, megállapítva, hogy a két rendszer két eltérő és önálló kodifikálása az ősi sémi jognak. (II. 284—291.)

A feldolgozás tudományosságára vall az összehasonlító vallástörténeti elemek kiaknázása. A bibliatudományak kedvelt irányja, hogy az ókori kelet elbeszéléseit, szokásait összevesse és belőlük azonos sémi strukturára következtessen. Új bibliáinkból sem hiányzik ez. Összeveti a vízözönt és a világteremtést a babiloni mitosszal és kiemeli Szentírásunk erkölcsi magasságát.

(52—54.) Polémikus hang szólal meg Ádám bűnbeesésénél (I. 59.), az evolúcióról vallott felfogása kielégítheti a tudományos gondolkodó embert is. (I. 55.) Több helyen értékesíti az ásatások eredményeit. Ennek fényénél nyernek történetiséget az ősatyák és ezt használja fel, hogy világosságot derítsen az ősök egyiptomi tartózkodására. (II. 56 és kk.) Beható méltatást szentel a Tóra eszméinek, így a Dekalogusnak (II. 230—237), a Szentség-törvényeinek (III. 188. és kk.), a felebaráti szeretetnek (III. 220—223.) és a papi áldásnak (IV. 64—68). Vallás-történeti szempontból méltatja a „semá” jelentőségét és történetét, kiemelve, hogy e hitvallomás részben határozott állásfoglalás a politeizmus, dualizmus és panteizmus ellen, részben pozitív eszméknek fogalata. minr pl.: az emberek testvérisége, a világegyetem és a történelem egysége és a messiási királyság. (V. 100—111). Tanulságos, amit a zsidó nevelésről és céljairól ír (V. 151—153). Úgyes és helyes gyakorlati célt szolgál a Tóra és a próféták dallamainak közlése.

Az új Imit-Pentateuchus kiválóan alkalmas, hogy vallásos megértést, helyes történelmlátást s tudományos tájékozódást nyújtson és hogy egyént, meg közösséget közelebb vigyen a zsidó szellemhez.

Komlós Ottó

W. MUNKÁCSI NOÉMI VERSEI

Beszélgetések Istennel. Imit kiadása. Bp. 1942.

Amikor Munkácsi Noémi húsz évvel ezelőtt megírta tanulmányát A gyermek a bibliában címmel, tárgyválasztását nemcsak cikke megjelenésének helye és jellege határozta meg (Remény, 1922), hanem lelki elrendeltetésének kötelező belső lényege is. A felekezeti ifjúsági lap csak keret volt. A felekezeti szín mögött vallásos tájékozódás, az ifjúsági szempont kötöttségének hátterében valami ősi gyermek-élmény érződött. Beszélgetések Istennel c. verses kötetének tartalma is ezen a szellemi-érzületi talajon érett lírává. Öröklött diszpozíciót a zsidó papi ház életformája, a templomudvar szimbolikus közlése telítette meg lecsapódásra; gyermek-élménye kitágult, való értelmet kapott: ott a vallásos érdeklődés fordult a biblia és a gyermek viszonya felé, itt a zsidó anya lelkuete ver hidat önön gyermekei és az élet problémái között.

Mind a két költői területen a teremtő készség kényes pillanatokkal kénytelen számolni. Itt ütközik meg a legkönnyebben

a költőiség az alkalmyszerűséggel, az egyhangúság az egyhangulat művészi követelményével. Munkácsi Noéminak sikerült a rejtett veszélyek és lappangó akadályok fölélt a hangulatok vékeringésébe belekapcsolnia verseinek életközelségből induló motívumait és belső világának érzelmi-gondolati elemeit. E motívumok és elemek érintkezési felületén a dal, ünnep, emlék, imádság, zsoltár, család, jövő, — alázottság, szerénység, bűnbánás, töprengés, szeretet, aggodás, féltés, szelid panasz ad egymásnak találkozt; egyéválásukban néhány szép és egyéni stílusmozzanatr rejlik: a bibliai Istenszemlélet és csodavárás simán, észrevétlenül ölelkezik; a lelki megjelenés (zsidó öntudat, szülői szeretet, tanító-tisztelet, feleség-vallomás) visszatükrözésében cselekvő hatáslendület lüktet; egyik-másik versből visszhangra rezdülése közben enyhe ütemmel csendül ki a morális zöngye; az ellentétek minden zökkenő nélkül olvadnak egységes benyomássá. Az én apám c. költeményben például kicmélésre méltó technikával sűrűsödik össze: ma és mult, emlékezés és valóság, korszellem és elvágódás, reménykedés és visszafojtott fájdalom, hogy a kegyelet jogán és apai jusson hirdesse a magyarság és zsidóság találkozását alkotó munkára...

A költemények színe sötétbejárt, bánatosan fátyolozott. Ritka az efféle cím: Az én örömöm. És még e cím mögött is csak „fekete öröm”-ről árad a vallomás. Ez a vers a legmeggrázóbb s egyben a legköltőibb elígérkezés a lírai bánat mellett, elszegődés az ősz, az elmúlás, a hervadás, a halott rózsák illatának égboltja alá. Ez az árnyalatokban dús lelki beállítottság szinte azonos gazdagságot követel a közvetítő tényezőktől is. Ezért lesz észrevehető, ha itt-ott nem lendül magasba a versetchnika vagy néhol megritkulnak a képek és szimbolumok. Mindez ugyan csak elvétve, de az igényesség szempontartó parancsára, mert Munkácsi Noémi verseit hely illeri meg a magyar-zsidó lírai költészet átnézetében.

Zsoldos Jenő.

KÉT ÚJ JAVNE-KÖNYVRŐL

Herzl Tivadar: Ha akarjátok nem mese; Danzig Hillel: Az eszme kovácsai. Javne könyvek 5 és 6. Budapest.

„Ha akarjátok nem mese” címen gyűjtötte össze Gärtner Mose Herzlnek néhány írását és beszédét. A gyűjteményhez előszót, rövid életrajzot és magyarázó jegyzeteket is csatolt. A fordítás nagyon jó: világos, hibátlan. Igen ügyes gondolat

volt a kevésbé ismert fogalmaknak fejezetenként való magyarázása. A könyv tele van időszerű gondolattal. Sokszor jut eszünkbe Herzl hatodik kongresszusi beszédéből: *Mi cionisták már egy évvel ezelőtt megmondtuk ezt és, hogy állításunk beigazolódtott, az minket érint a legfájdalmasabban.* Bizonyítsa Herzl időszerűségét néhány idézet: *A zsidó állam világszükséglet és ezért fog megvalósulni. A zsidókérdés mindenütt fennáll, ahol zsidók nagyobb számban élnek. Ahol nem léteznek, oda a bevándorló zsidók burcolják be. Régi rabok nem szívesen hagyják el a börtönt. Egy népen filantropiával nem lehet segíteni. A cionizmus visszatérés a zsidóságba, még a zsidóországba való visszatérés előtt. Egy nép csak maga segíthet magán, ha erre nem képes, nem lehet segíteni rajta. Gyermekük és bolondok nem tudják megérteni, hogyan lehet majd abban a házban lakni, amelynek még csak alapjait látják a földből kinőni. Egy nép tud várni. A gettó még mindenütt fennáll, ha még oly láthatatlanok is a falai. A zsidókérdés területi megoldása Európának megkönnyebülést, nekünk pedig megváltást jelent.* A könyvet két Herzl kép díszíti.

„Az eszme kovácsai” címet adta könyvének Danzig Hillél. (A szerző Gärtnerrel együtt ahhoz a kolozsvári gárdához tartozik, amely az utóbbi időben, Marton Ernővel az élen egy kis friss erélyi levegőt hozott közénk.) Danzig könyve egy-egy jellemzőbb dolgozatot hoz Hesztől, Áchád Háamtól, Bubertől és Klatzkontól, a cionizmus legismertebb gondolkodóitól. A fordításokat ügyes, rövid ismertetések előzik meg, amelyek az említett gondolkodók életét, tanításainak rendszerét ismertetik. Sírunk kellene rajta, hogy mostanáig kellett rá várnunk, míg a magyarul olvasó közönség ezekkel végre megismerkedhetett. A Herzl-kötetről, meg erről is elmondhatjuk a dicséretet: kár, hogy egy Jávne-kötetbe csak ennyi fér bele.

Közíróinknak van valami provinciális elmaradottsága, nem akarják tudomásul venni, hogy előttük már egy Áchád Háám, egy Buber is élt. Olyan kérdéseken rágódnak természetlen vitákban, amelyeken az itt említett gondolkodók már az első világháború előtt túl voltak. Ezek a kötetek talán megzavarják „felekezeti” irodalmunk és ifjúságunk önelégültségét. Ez a kis

könyv mutatja meg legjobban, hogy a cionizmus több mint egy párt vagy politikai mozgalom. Új embertípust teremtett, belemélyült az egyén köznapi életébe; művészet, költészet született nyomában és a gondolatnak olyan mélységét tárta fel, mint amelyet például Buber írásában látunk. E két Jávne-könyvben a legkülönbözőbb fellegások változatát találjuk. Világosan látjuk, hogy a zsidó népi elkülönülés nem jelenti egyben a világtól való szellemi elzárkózást.

Izelítőt kapunk a könyvben Hessről, a Herzl előtti cionistáról, aki egyben szocialista is volt, míg vallási értelemben minden reformnak ellensége, szinte orthodox. Ismerteti annak a jelentéktelen külsejű kis öregnek az írását, akit Áchád Háám írói néven ismerünk és akinek egyszerre kellett hadakoznia az asszimiláció és a herzli politika ellen. A Bubertől közölt részlet után bizonyára soknak támad kedve, hogy közelebből megismerkedjék a mai legnagyobb zsidó gondolkodóval. A sorban Klatzkin az utolsó. Ő az a különös ember, aki Berdiczewskyvel együtt csak azért hirdethette, hogy nincs külön zsidó szellem és, hogy csak zsidó életformák vannak (mint ország, nyelv, szokások stb.) — mert ő maga öntudatlanul is tiltva volt ezzel a külön zsidó szellemmel. — Helyes lenne, ha Danzig Hillél ennek a szép munkának folytatásában az általa ígért írókon kívül másokat is venne fel az „eszme kovácsai” közül (pl. Kukot, Chajest, Glücksohnt, Sokolowot stb.), hogy a gyűjtemény több irányzat képviselőiből álljon.

Dicséret az íróknak a téma kidolgozásáért, a kiadónak a tetszetős külsőért.

Roth Emil.

SAJTÓHIBAIGAZÍTÁS.

A Libanon 1942 1. számában a 11. és 13. lapokon értelemzavaró sajtóhibák maradtak. Kérjük ezeknek kijavítását. A *Herendi Szédedertalak* című cikk 6. sorában *tausirozott* helyett *tausirozott* írandó. A 13. oldal utolsó 3 sora a következőképp szól: Évszámmal csak egy — a 6. számú — van ellátva, ez az évszám 1873. Véleményünk szerint négy, az 1, 2, 3, 5 számú, ennél az időpontnál lényegesen régebb, a 4. számú hasonló korú, a 7. számú pedig újabb.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása

Vétel útján:

Löv Lipót mellszobra. Terrakotta. Telcs Ede műve.

Ajándék útján:

- Balassa József dr.*: Székely Ferenc plakettje. Berán Lajos műve. Gold Simon dr. plakettje. Murányi műve. Kunos Ignác plakettje. Murányi műve. Balassa József dr. plakettje 1918. Gárdos A. műve.
- Földes István dr.*: Löw Immánuel gyászbeszéde IV. Károly király halála alkalmával. Löw Immánuel levele a Dugonics társaság elnökének. Szeged, 1922. „Szeged” rendkívüli kiadása 1921 május 20. Rákosi Jenő N. Loew-ról. (Budapesti Hírlap.)
- Hirschler Henrik dr.*: Worte der Weihe am 23. Okt. 1835..... in der neuerbauten Synagoge der israelitischen Gemeinde in Tyrnau, gesprochen von Jacob A. Ehrlich Rabbyner zu Nádass (Tyrnau, 1836. 20. l. 8°); Collection des procès-verbaux et décisions du Grand Sanhédrin..... Publiée par M. Diogène Tama. (Páris 1807, 5 füzet, 132 l. 8°).
- Hollós Oszkár*: Emlékérem: Hamburgi zsidó kórház, 1841; Levelek Bischitz Dávidhoz és feleségéhez (3 drb.); Bischitz Johannára vonatkozó újságlapok (4 drb.); Bischitz Johanna emlékére rendezett gyászünnepély sorrendje, 1898 május 5.; Ezüst pohár, Wien 1852. Bevésve: Hollós I. Ezüst kehely. Wien, 1853. Bevésve: Hollósné Lichtenstadt Ernesztina; Ezüst kehely. Wien 1863. Bevésve: Hollós Oszkár.
- Löv Immánuel dr. Szeged*: Löw Lipót iratok; Löw Mózes erkölcsi bizonyítványa, Czernahora 1841; Löw Lipót írása 1825-ből; Löw Lipót iskolai bizonyítványa 1827; Löw Lipót bizonyítványa Deutschmann Jóachim rabbitól, Kollin 1830; Löw Lipót bizonyítványa Mayer Wolftól 1830; Löw Lipót működési bizonyítványa Eisler Józseftől, Kollin 1831; Löw Lipót iskolai bizonyítványa, Mährisch-Neustadt 1835. (2 drb.); Löw Lipót Hátarái: Deutschmann Jóachimtól, Kollin 1835, héber és német; Sváb Löwtől, Pest 1841, héber; Rappoport S. J. Prága 1841, héber; Löw Lipót egyetemi látogatási bizonyítványa, Pest 1837; Sváb Löw két német hátarája Löw L. részére, 1837; Löw L. erkölcsi bizonyítványa, Prossnitz 1839; Löw L. bizonyítványa a bécsi St. Anna elemi főiskolától tanítói képesítéséről 1840; Löw L. bécsi tartózkodási engedélye 1840; Löw L. bizonyítványai a pozsonyi evangélikus liceum filozófiai osztályairól (3 drb.) 1837—38 1838—39 tanévekről; Mannheimer N. ajánlólevele Löw L. részére, Wien 1846; Löw L. passzusa 1846. Nagykanizsa; Löw L. levelei Hirschler Ignáchoz 1865—66. (7 drb.); Löw L. családjának és a szegedi hitközségnek gyászjelentése; Nekrológok Löw L.-ról hazai és külföldi lapokból; Leopold Loew, In memoriam. Költemény William N. Loew-től. 1911; Löw L. képe. Magyarország és a Nagyvilág 1875; Löw L. sírboltjának fényképe; Der ungarische Israelit (9 szám) 1875—76; Löw L. élete és működése 1811—1911.
- Lusztig Gábor*: A budai Bécsi kapu-tér 7. sz. házon látható emléktábla fényképe.
- Molnár Béla dr., Kassa*: Herausemanzipirerei, gúnyirat zsidó dialektusban 1840. Kézirat.
- Schischa Simon, Sopron*: Schutzbrief Kern Éva részére. Eszterházy uradalom. Németkeresztur 1825; Eljegyzési szerződés Kern Mose és Sachs Hadasz között, Pest 1839.
- Széchy Béla*: Mózes a két törvénytáblával. Philippe de Champagne festményének fényképe.
- Ismertelen*: Bleier Móric tüzérezredes bronzplakettje; A magyar zsidóság megbízottjainak felhívása hazánk tisztelt képviselőihez, 1848 júl. 24; Budaspitz Izsák értségi-bizonyítványa másolat. Nagykőrös. 1861.

JAVNE KÖNYVEK

A modern zsidó kultúra forrásai

- Benoschofsky Imre*: Zsidóságunk tanításai. *Ára P 3.20.*
S. J. Agnon: Tenger szívében. *Ára P 3.20.*
Hahn István: A Fény Ünnepe (Chanuka). Számos képpel és kottával. *Ára P 3.20.*
Roth Emil: Az Örökös Éjszakája (Hággáda). Számos képpel és kottával. *Ára P 4.50.*
„Ha akarjátok, nem mese.” *Herzl Tivadar* cikkeiből és beszédeiből. *Ára P 3.40.*
Danzig Hillel: Az eszme kovácsai. Moses Hess, Achad Haam, Martin Buber és Jakob Klatzkin tanulmányai. *Ára P 3.40.*
Esriel Carlebach: Exotikus zsidók. (Színes beszámoló Szaloniki, Tunisz és Marokkó, Jemen és Szahara zsidóságáról, a Szabbatiánusok szektájáról stb.). *Ára P 3.60.*

MOST JELENT MEG:

- Vidor Pál*: A Szombat könyve (számos irodalmi szemelvény-nyel, képpel és kottával). *Ára P 4.20.*

SAJTÓ ALATT:

- Martin Buber*: Száz chászid történet.
Chaim Weizmann beszédei.
Cecil Roth: Zsidó középkor.
Joseph Klausner: Az új héber irodalom története.

Megrendelhetők a könyvek árának és kötetenkint 20 fillér szállítási költségnek beküldése ellenében

(postatakarékpénztári számla száma 45510) a kiadónál:

MAGYAR ZSIDÓK PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGE

(Budapest, VII., Király-u. 93.)

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

K A P H A T Ó

az Országos Magyar Zsidó Muzeumban
néhány példány a következő műtárgyakból:

Örkényi Strasser István:

MENDEL PREFEKTUS ÉRME

Ára darabonként 12 P.

*

MÜNZ MÓZES óbudai főrabbi
rézmetszetű képmása

Donath festménye után készítette Lenhard
Az eredeti régi rézlemezeről nyomva

Ára darabonként 15 P.

50951

LIBANON

Z S I D Ó L A P

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

Büchler Sándor: EGY KÖZÉPKORI HÉBER KÖNYV-ILLUSZTRÁCIÓ
Weisz Pál: KONZERVATIV ZSIDÓSÁG *Grünvald Fülöp:* LÓW LIPÓT
Naményi Ernő: FÉNYES ADOLF *Kohn Zoltán:* HOLT PONTON
Szabolcsi S. Miklós: EGYKORÚ FRANCIA TUDÓSÍTÁS SABBATAI CEVI MOZGALMÁRÓL

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zsoldos Jenő: AZ ELSŐ TALMUDI „GYÖNGYSZEMEK” IRODALMUNKBAN
Grünvald Fülöp: A ROHONCI KURUCKORI PRÉDA
Zsoldos Jenő: A MAGYARITÓ EGYLET LEVELE HEILPRIN MIHÁLYHOZ

KÖNYVEK

Balázs György: KECSKEMÉTI ÁRMIN: IZRÁEL TÖRTÉNETE A BIBLIAI KORBAN. N. E.; KOMLÓS ALADÁR: ARARÁT; *Scheiber Sándor:* NEUMANN ALBERT: ELIJÁHU LEGENDÁK; *Zsoldos Jenő:* WALDAPFEL JÓZSEF: KATONA JÓZSEF; *Katona József:* VIDOR PÁL: A SZOMBAT KÖNYVE; *Grózinger M. József:* SZÉFER HASANA LIJEHUDE AMERIKA.
 AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM KÖZGYŰLÉSE.
 ÉVI JELENTÉS AZ 1941—42. ÉVRŐL.

VII. ÉVFOLYAM

1943. III. SZÁM

BUDAPEST

LIBANON

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI
EGYESÜLET FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

AZ EGYESÜLET PARTOLÓ TAGJAI TAGDIJ FEJÉBEN KAPJÁK

Szerkesztőbizottság

BALÁZS GYÖRGY, GRÓZINGER M. JÓZSEF, GRÜNVALD
FÜLÖP, KANIZSAI ERNŐ, KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI
ERNŐ, ZSOLDOS JENŐ

Kiadóhivatal és az Egyesület titkári hivatala

BUDAPEST, VII., SIP-UTCA 12.

Hivatalos óra

Hétfőn 3—5-ig

**AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEI MEGTEKINTHETŐK
BUDAPEST, VII., DOHÁNY-UTCA 2.**

Vasárnap 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Csütörtök 4—7-ig

Szombat 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Minden cikkért szerzője felel

Felelős szerkesztő: MUNKÁCSI ERNŐ

Felelős kiadó: KOHN ZOLTÁN

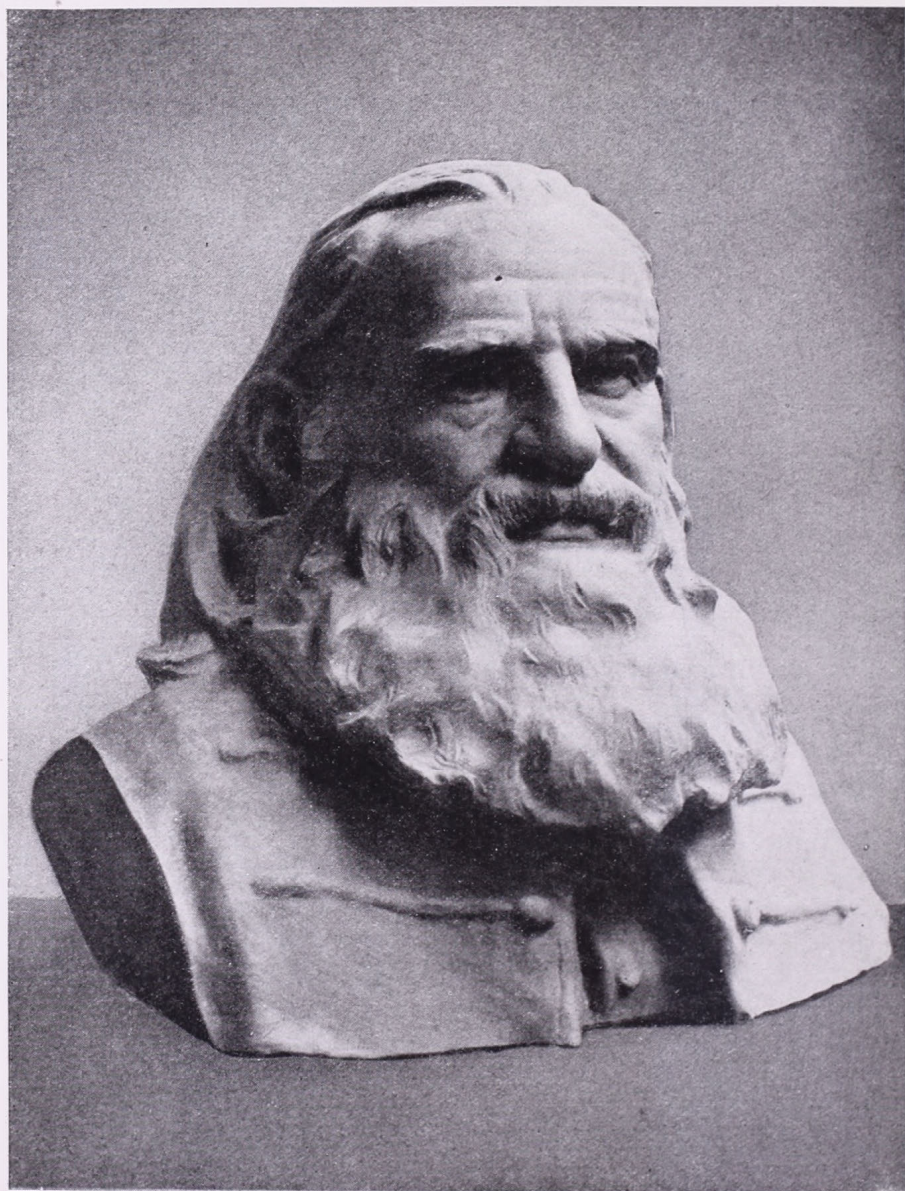
Löbl D. és Fia. — F. v.: Dr. Löbl Ödön.

15. ábra. Középkori héber könyvillusztráció.
A Festetics hercegi levéltár tulajdona Keszthelyen.

A Festetics hercegi levéltár szíves engedélyével.

18. ábra. Telcs Ede: Löw Lipót.
Országos Magyar Zsidó Múzeum.

Foto Alexander.

Egy középkori héber könyv-illusztráció

Az itt bemutatott fotográfiának eredetijét a herceg Festetics könyvtár őrzi Keszthelyen. Hogyan, mikor került oda és milyen héber munkának kiszakított része ez az érdekes hártyalap, eddig nem sikerült kinyomozni. Annyi bizonyos, hogy történetét feldolgozó kódexnek fennmaradt darabja és hogy legkésőbb a XIV. században készült.

A hártya az első krónikák könyve első fejezetének 7—39. versét tartalmazza héber szövegben, de nem pontosan, hanem változtatással. Az előző hat versből csak az első vers szava: *Adam* maradt fenn, a többi hiányzik, de megvolt, még pedig azon az oldalon, melyen Ádám alakja állt.

Az *Adam* szó felett álló rajz Ádámot és Évát ábrázolja a paradicsomkertben. Közöttük a fán csavarodó kígyó látható, Éva alakja alatt pedig két madárfej. Az ábrákat a Szentírás különböző részeinek verseiből származó apró héber betűkkel állította össze az illusztráció. A kezében gyümölcsöt tartó Éva alakja teljes, Ádámnak csak kinyújtott keze és egyik lába vehető ki. A hártya felső-, alsó- és balrészén héber margináliák vannak, Éva mögött nagy héber betűkkel Ádám következő jellemzése: Tévelgő ember, gonosz ember, zaklatott ember, esztelen ember, dicsőségben huzamosan nem időző ember.

Ez a középkori héber illusztráció megérdemli, hogy szakemberek foglalkozzanak vele és megfejtsék a rajta elhelyezett szavak összefüggését, értelmi célját és ezzel együtt megállapítsák, melyik kódex figyelemre méltó darabja ez a hártyalap. Talán nem jár téves úton felfogásom, hogy Budavár 1686 szeptember 2-iki visszafoglalásánál zsákmányolt valamelyik értékes héber kézirat kiszakított részére akadunk benne, mint ahogy sejtésem szerint ugyancsak onnan erednek azok a héber kodextöredékek is, melyek Buda török uralom alól történt meghódításánál az egyik ott harcolt magyar főúr utódjának dunántúli gazdag levéltárában található és amelyekre a közelmúlt hónapokban hívta fel érdeklődésemet az archívum jeles kutatója. Gróf Marsigli Alajos nemcsak Corvinákat keresett akkor, hanem szeptember 3-án az égő budai zsidó templomban is járt héber kódexeket a pusztulástól mentve — Beliczay, Marsigli élete és munkái (Budapest, 1881), 29—30 — és nincs kizárva, hogy a mi hártyalapunkat ő vagy másvalaki szedte fel. *Büchler Sándor.*

Fényes Adolf

(Születésének 75-ik évfordulójára.)

Nem véletlen, hogy a magyar zsidó festők legkiválóbbja, Fényes Adolf (szül. 1867) első, valóban nagyszabású műveit Israels hatása alatt festette. Első műveit, akadémikus jellegű, majd Ribera befolyása alatt festett zsánerképeit és öregembereit figyelmen kívül hagyva, sötét színeiből bontakozik ki első nevezetes képcsoportja, a szegény emberek élete amelynek legszebb darabjai: A család és Az özvegy (1898—1899, a Szépművészeti Múzeumban). Genton István írja ezekről a képekről: „Egy nemzedék távolságából úgy érezni, hogy indítéka irodalmi volt. Nyilván Zola tárgyköre és azon túl ciklikus előadási módja lebegett szeme előtt.” Azt hiszem ez a hatáskeresés nem egészen helytálló. Inkább kézenfekvő, hogy Israels hatása alatt keletkeztek ezek a képek. Egy némtalföldi tartózkodás alkalmával ismerte meg közelről Israelst. A vallásos környezetből kikerült művészre ezek az emberi érzéstől áthatott vásznak kétségkívül nagy hatással voltak. Az intellektuális szocializmus termékeny talajra talált Fényesnél, aki a legmagasabb intellektusú festőink egyike. Mint Israelsé és Liebermanné, az ő szimpátiája is a szegény emberek, az elhagyottak felé fordult. És hogy ez az érzés lelke mélyéről fakadt, szellemének minden alanyiságával bizonyítják képei. Ennek a ciklusnak legjava mélységben, az együttérzés komolyságában, a jellemzés egyszerűségében és élességében méltó magyar equivalentse Israels képeinek. Nemcsak tartalmi szempontból, hanem kompozíció és festési modor tekintetében is rokonságban vannak a nagy hollandus festő műveivel. Mint Israelsnél is kevésalakosak ezek a művek és sötét színeik összhangjával, tónusuk melegségével érik el hatásukat.

De Fényes csakhamar elhagyja ezt a tárgykört. Egyik megalapítója a szolnoki művésztelepnek. Barnás, majd szürkés színeitől elfordul. Az alföld magas ezüstös égboltja, keményen átlátszó, tiszta levegője végtelenségbe nyúló messzeségei kiváltják belőle az égő, életteli teli színek szeretetét, kevés, de intenzív színeinek finom árnyalatait, majd ezeknek a színeknek ezüstös harmóniába olvasztását. Ebben a korszakában a magyar impresszionizmus egyik legnagyobb képviselője.

Szellemeinek örökké vibráló mozgalmassága azonban nem maradhatott meg a természetábrázolásnak impresszionista öncélúsága mellett. A világháború küszöbén, az Ernst Múzeumban rendezett kiállításán, ismét egy más Fényes áll előttünk. Cézzane hatását ő sem kerülhette el. És ebben az 1912-es kiállításban jutott túl Fényes művészettörténeti szempontból Israelsen, Pissaron és Liebermannon. Israels az impresszionizmus előtti művészet képviselője, Pissaro az impresszionizmus kezdeti stádiumától, végighaladt fejlődésének minden mozzanatán, Liebermann számára is az impresszionizmus volt az a határ, amelyen túl művészete nem jutott. Fényes ezzel a kiállítással a posztimpresszionizmus egyik legjelentősebb magyar képviselője lett. Ebben a korszakában, rállátásos csendéleteiben a dekoratív, ornamentális formák már nem a véletlen adottságából erednek, hanem tudatosan alakít. Itt már nem a természet esetlegességét akarja visszaadni, hanem céljához képest kombinál, válogat, megfontol. És ezek a csendéletei jellegzetesen magyarok. Nemcsak azért, mert egyszerű paraszti tárgyakból alakítja őket, hanem mert színlátása nem lehet más csak magyar. Színharmóniája a lokális színek mellőzésével a tónusban találja meg kifejezését. Nem úgy, mint régi képeiben, a sötét színek tónusharmóniájában, hanem a világos, derűs, gazdag színekben.

De ez is csak állomás Fényes művészetében, feltárhozhatatlanul megy előre. A világháború borzalmi mintegy a valóságtól való menekedésre készítették. Ő maga mondta élőszóval hogy a színes fotográfia tökélye a naturalisztikus művészet jogosultságát kérdésessé tette és a kontemplatív művészet felé irányította úját. Minden valóság rútságot rejtett már magában, csak a belső, szellemi lényeg adhatott szépséget a művészetnek. A világháború alatt a maga lelkéhez fordult és itt találta meg azt a mesevilágot, amely képeiben kifejezésre jut. A biblia, a mese, a történet ihletik. Ebben a korszakában a lényeg szellemi, a festészet tökéletessége pedig az, ami ezt a szellemi lényeget élénk varázsolja. Nagyon kevés olyan festőnk van, aki a biblia természetfeletti eszméit jobban megérteti velünk Fényes Adolfnál. A zsidók megverik Amalek seregét, Noé bárkája, Mózes vizet fakaszt a sziklából: nem az esemény krónikása akar lenni ezekben, hanem a történet nagyszerűségében érezteti a megrendítő isteni hatalmat. Itt már végleg megérlelődött benne az a meggyőződése, hogy a kompozicionális művészet az alkotás fogalmához közelebb van, mint az ábrázoló művészet. A bibliai értelmezésében látszik Fényes zsidó volta. Nem szentföldi kellé-

kekkel vagy csikos ruhákkal ad bibliai jelleget a képeknek, hanem a maga lelkén keresztül érzékíti meg azt a szellemet, amelyet a bibliában talált. Ezekben a képeiben már megmutatkozik az út, amely az expresszionizmusban jut végső állomásához.

Mai képei szinte egybefoglalják ezt a romantikus kontemplatív megoldást a magyar tájjal, a magyar levegővel való összeforrottságával és szinte szimbolikus az a képe, amelyet a Szinyei-Merse Társaság 1942-i kiállításán láthattunk, amelyben az öreg festő — érdekes, hogy Pissaro, Israels, Liebermann és Fényes öregsege olyan mint Mózes, hogy vénája nem apadt meg, az évek száma művészetükben csak fejlődést, de hanyatlást nem mutatott — szemben áll a magyar tájjal, a festő, aki képeiben saját magát adja, lelkét, szellemét, de szeme előtt látja mindig azt a tájat, amelyben él; azt a levegőt, amelyet magába szív.

Naményi Ernő.

(Az újkori zsidóság szellemi irányai I.)

Konzervatív zsidóság

Zsidó népiség és zsidó vallás egyszerre és együtt született a Szinái-hegyi Kinyilatkoztatás percében. Történelmiségünk fonala az időnek ama nagy „időfeletti” pillanatához fűz bennünket, mikor Izráel meghallotta az isteni Hangot s annak jelentését így fogalmazta meg magának: „*Ti pedig legyetek Nekem papok birodalma és szent nép!*” Meghallotta, mert vállalta a senkitől se vállalt, gazdátlan Feladatot: felépíteni Isten országát ebben a világban. Ebből a felismerésből szövéődött aztán a Tóra nagy és erős törvényhálózata, amelyet a zsidóság évezredekre, mindörökre szóló köntösül öltött magára, vállalva, hogy, ha kell, belenő e háló isteni méreteibe, s ha kell, belepréselődik e háló szigorú és lazíthatatlan kötélszejteibe.

„*Megtartjuk!*” — fogadta a hegy lábánál álló s a csúcsra megrendülten feltekintő nép. De a Tórát megtartani nem könnyű. Külső nyomás és belső gyengeség állandóan bomlasztja az egyén és a közösség hűségét, s e romboló erők ellen védőgátakra van szükség. Az önnön hűségét féltő zsidóság kétfelől is gátat emelt maga ellen. A Tóra iránti hűségét és történelmi hivatásának sikerét feltétlenül biztosítani kívánó zsidó néplélek két ellentétes előjelű erőt termelt ki biztosítéskül: a *prófétizmust* és *farizeizmust*.

A profétizmus a legmagasabb igények nevelő módszere. Jelszava a „*mindent vagy semmit!*” Igény, amelynek lázasan követelődző ajkát csak a teljes odaadás némíthatja el. Fenyegető igény, amely a cél csillogó pontját embertelenül magas ormokra rúzi, s a népet alkuvást nem ismerő, lángoló megszállottság igéivel hajtja e távoli csúcsok felé. A profétizmus a hősi láz megbabonázó és elsodró gesztusaival mutat egyre a Tóra legközeppontibb, legmagszerűbb tartalmaira. A profétizmusnak nem kenyere a józan belátás, idegen tőle a megértő türelem, a polgári alkú. Igazában csak *plus ultra* van elemében. Intuitív, szenvedélyes, látomásos. Szava átok és raiongas, jaj és diadal. A próféta lelkében nagy feszültségű, mennyei áram kering, felsőbb akaratok nyilalnak át tagjain, isteni tervek villamosütése rándítja nyelvét. A proféciaikban az Úr háborog, büntet és ígér. A próféta mellen ragadja a zsidó lelket és a vallásnépi eksztázis állapotában szögezi az egész embert, hiánytalan lelket kívánó Tórához.

A profétizmus volt a zsidó hűség egyik biztosítóka. A profétizmust kitermelő népléleknek azonban éreznie kellett, hogy ez a biztosíték nem egyetemes, nem teljes. A próféta csak a lelki elittel találhatott kapcsolatot. Szavainak dörgő, csodálatos zenéje csak a szellemi, vagy mondjuk így: csak a szelelmileg, erkölcsileg, vallásilag legérzékenyebb rétegben verhetett visszhangot. Csak rokonlelkek rezonálhattak a proféták hangjaira, csak azok, akikben magukban is éltek a profétai ihlettség valamelyes csirái. A forró lendületű próféta-élményt megélni nyilván csak keveseknek adatott meg. A nép maga sohasem azonos a lánglelkek csoportjával. („Bárcsak az Örökkévaló egész népe profétákból állana!” — sóhajt fel Mózes.) A zsidóság tömegeiről sem lehet felténnünk, hogy csupa prófétai izásra képes egyedekből állottak. Egyszerű, hétköznapi emberekre kell gondolnunk, fáradt és igyekvő robotosokra, akiknek lelkét szellemét jórészt felzavítja az élet ezernyi gondja. Ezeknél a profétai szó süket fülekre, de legalább is

elközönyösödött, fásuló szivekre talált. A profétizmus ezekkel szemben nem volt kellő biztosíték. Ezeknek konkrétabb láncokra volt szükségük, hogy megmaradjanak a Tan hűségében; hogy még az átlag-ember se tévessze szem elől soha és sehol azt az emberfeletti programot: minden dolog, mellyel a zsidó találkozik és minden cselekedet, melyet neki kell elvégezni, szenteltessék meg általa. A Tóra hálózata azonban nagyszemű háló. Mint általában a törvények, amelyek mellett külön utasítás gondoskodik a gyakorlati élet ezer apró kérdéséről és igényéről, a lehetséges helyzetek végtelen változatáról, a Tóra is bizonyos fokig „kerettörvény”. Hogy a keretek közt el ne tévedjen és ki ne bujjon a tömeg esendő embere, a zsidó néplélek kitermelte a második és egyetemesebb biztosítékot, a profétizmus kiegészítésképpen a *farizeizmust*.

A farizeusság az idők folyamán rágalmazó ellenfeleknél és laikus száion történethamisító, valóságferdítő, megbélyegző értelmet kapott. A fogalommal itt természetesen, ősi, tiszta és sallangtalan értelmében lesz dolgunk. A profétizmussal kongeniális farizeizmus alkotta meg a zsidó tömegek számára azt az aprószemű, sűrűbb hálót amelynek fonalata átrácozza, kitölti a Tóra-háló nagyobb, ritkább, csak irányt jelölő szeméit. A farizeizmus teremtette meg a zsidóság számára azt a parancs- és tilalom tömeget, amely életünk minden mozzanatát, napunk minden percét szabályozza, amelynek tökéletes kontrollja alatt egy pillanatra sem törhetünk ki a Tóra útjairól. A jelszó kezdettől fogva: „Készítetek védőfalakat a Tórának!” Az előírásoknak e végtelen gondosságú, aggályosan aprólékos rendszere egyfelől súlyos fizikai és pszichikai teher („a törvény jáрма”), másfelől a zsidó életnek — sajátos módon — megkönnyítője. Teher, mert szakadatlanul szigorú igényeket támaszt nem tűri a kényelmes lankadást, nem respektálja az egyéniség kivételes óráit. De hatalmas könnyítés, mert gépi rendszerességével és keménységével megszabadít a vallási gyakorlat kételyeitől, készen álló megoldásaival felment az életrenddel kapcsolatos töprengésektől. Aki a farizeizmus, illetve jogutódja: a *rabbinizmus* (talmudizmus) előírása szerint él, annak nem kell félnie, hogy letér az útról, amely Istennek kedves; annak nem kell tartani attól, hogy elveszti polgárjogát a „papok birodalmában”. Tartsd meg szabályaidat — hirdethetné a farizeizmus — és én megtartalak téged a Tórának. Ha szabad „világi” hasonlattal élünk, a katonai nevelés módszerére kell figyelmeztetnünk. A kaszárnya végletekig szabályozott rendje és fegyelme amely a zubbony fényes gombját, a szalmazsák pupáját, a jelentés és kérés nyelvi formuláit, a felkelés és lefekvés időpontját, a kiképző gyakorlatok menetét és tempóját egyforma keménységgel és komolysággal tartja számon, gyakran terhes az emberi lélek bizonyos állapotaiban vagy bizonyos alkatú emberek számára, A nagy többségnek azonban lelki könnyülés. Tudni azt, hogy az előírások pontos megtartásával tökéletesen biztosított a magam számára a biztonságos élet keretét és előfeltételeit és sorsomat irányító hatalmak kívánalmainak, „megteszem a magamét”, — ez üdülés a léleknek, frissítő pihenés a szellemnek. S ahogy a katonát a katonai nevelés, az élete minden mozzanatát szabályozó „forsrift” végül is fegyelmeztet, céltudatos, értékes és az intéző hatalom magas és távoli céljainak megvalósítására alkalmas harcossá csiszolja, úgy válik a zsidó is az előírások sűrű szövevényébe beleszokva, Isten kedve szerint való emberré. Ez a szövevény végül is hozzá nő az emberhez, eggyé lesz vele, nem gátolja hanem védi, segíti. S ha elvileg meg is van a lehetősége annak, hogy szabály és tilalom végül is gépies formalizmussá csontosodik, gyakorlatilag az az eredmény, hogy az élete minden fázisában Istenre és az erkölcsre emlékeztetett ember valóban sohasem feledkezik meg Istenéről és az erkölcs parancsolatairól. A „*mindent vagy semmit!*” profétái elveti teszi magáévá a farizeizmus, amikor azt követeli, hogy *mindent* hason az a vallásosság, az élet köznapi, alsórendű megnyilvánulásait is, azokat az életfunkciókat is, amelyekben az emberről alsóbbrendű lényekkel vagyunk közösek, az embernél magasabbrendű régióba emelvén. A kisebb-nagyobb „cerimoniális” aktusok itt-ott talán merev formákká hülhetnek, de éppen mert lelkes, eszes lények végzik őket, a nyugtalan érdeklődését soha el nem veszítő elme egy-egy „miért”-je galvanizálni tudja a merevedő, formalizálódó, haldokló jelképet. A soha ki nem alvó zsidó szellem agresszív és kíváncsi „miért”-jei örökké ébren tartják az aktusok ősi értelmét, a cél nem sikkad el a jélkép mögül, a tartalom nem porlik ki a formából. Az apró vallási tények éppen azért maradnak egy élő ritus organikus mozzanatai s nem válnak *survival* jelenségekké, babonává.

Voltaképpen nemcsak az átlag-zsidónak van szüksége a rabbiniuk védőgátakra. hogy hűséges maradhasson. A kiválasztottak kisebb csoportjai, a profétái üzenet érzékeny felvevői és továbbcsúszói sem lehetnek el nélküle. Ahogy a profétái erupció, az Istennel megtelt lélek látás kiömlése nem lehet valami állandó és rendszeres

funkció, hanem ritka és boldog pillanatok megszenvedett és áldott eredménye, úgy az a lelki állapot is amelyet a felvevő, átérző képesség — nevezhetők negatív prótizmusként is — jellemez, szintén csak ünnepi alkalom lehet az emberi lélek életében. A hétköznapokon ezeknek a lelkeknek is szükségük van a *halácháta*, a megkötések biztosító sűrűhálójára.

A megkötések gazdag és gondos rendszerét a Szinhedron alkotta meg, majd Jabne, Usa és Tiberias tanházainak tudós-köre. Olyan férfiak testületei voltak ezek, akiknek a szava vallási kérdésekben a belső tekintély arányával volt súlyos, — olyan testületek, amelyeknek döntéseit az egész népközösség kétegyen nélkül fogadta, elfogadta. Ezek a fórumok időről-időre a szükséghez képest tökéletesítették a haláchát, amely ilvenformán mélyült gazdagodott, korszerű maradt, röviden szólva: *élt*. Mint ahogy a gyermek nem pusztán anyai és apai örökségek összessége, hanem döntő plus-t nyer saját korától is, úgy újult meg s vált mindig aktuálissá a változó korok hagyományhű haláchája. A gálutba szétszórót zsidóság nem emelhetett maga fölé olyan feltétlen tekintélyben álló testületet amely időnkint revidéálja tökéletesítse, talán korszerűsítse is a nagy megtartó hálózatot. A gáluti töredékeknek meg kellett elégedniük azzal ha a halácha utoljára megállapított rندیét megtarthatták, illetve ha megtarthatták belőle annyit, amennyi élet és hagyomány szüntelen, heves alkujában megtarthatónak bizonyult, megtarthatónak ígérkezett (A gyengülő hagyomány legutolsó erélyes megszilárdító szintézise a *Sulchán Áruch*.)

Hogy a halácha kötelékei ne szorítsák el az egyéni vallásosság vérkeringését, megszületett az *agáda*, a halácha ikertestvére, a szabad elmélkedés magasabb birodalma a farizeizmus teológiája és filozófiája amely egyetemesen kötelező *nem* volt. Az agáda a gyakorlati élet végleges megkötéseivel szemben biztosította a szellem, a gondolat szabad szárnyalását. Így érte el, hogy a zsidó lélek nem rabja a törvényeknek, hanem tudatos követője, ájtatos szolgája, s reflexióiban mintegy szuverénül fölül is kerekedhetik a rituálé bonyolult komplexumán.

Íme, ha a haláchikus ér-hálózat elmeszesedésétől lehetett vagy kellett tartani, az agáda jól és idejében alkalmazott gyógyszernek bizonyult. Ahol pedig a hagyományos háló leszakadt a zsidóságról, a diaszpórának azon az elszigetelt pontján maga a zsidóság is széthullott. Két ezredév változatos, nagy hullámokat verő története igazolja azt a tételt, hogy földrajzi egység hiján a vallási hagyomány pántjai tartották össze a világ zsidóságát, s hogy miután hely, anyanyelv, kultúra, társadalmi rétegződés, nemzeti hovatarozandóság szempontjából a zsidóság százfélé tagolódtott a szertartásos hagyományoknak még mindig megvolt az összetartó ereje a halácha még mindig biztosítani tudta az egész világ zsidóságának hol lazább, hol erősebb, de kétségtelenül meglévő egységét.

Annak a zsidó vallásosságnak a folytonosságában, amelynek élő voltát a halácha megkötöttsége és az agáda szabadsága biztosította cezurát jelent a zsidó-emancipáció, vagy szabatosabban: a zsidóság kilépeése a gettóból és találkozása Európával. Európa újabb szellemi áramlataival. Hogy a magyarországi zsidóság, hogyan reagált erre a változásra, ezzel ezúttal nem kívánunk foglalkozni. Köztudomású, hogy a hazai zsidóság három szervezete nem jelent három vallási irányzatot. Pozitív vallási irányzat csak az ortodoxiának van. A „neológ”, s az ehhez simuló „statusquo” szervezethez tartozó hitközségekben tömörült hívek vallási álláspontja nem nagyon határozott, vallási magatartásuk pedig csak leszűkített értelemben mondható aktívának.

Az új történeti helyzetben hármastöbbségű meg szervezett és kidolgozott programra támaszkodó irányzatban folytatódik a zsidó vallásosság. (Főképpen a németországi és amerikai zsidóság iránytszabó magatartásáról van szó.) Ez a három irányzat az *ortodox*, a *konzervatív* és a *reform (liberális)* zsidóság irányja. Mind a három irányzat a történeti hagyomány folytatójának vallja ugyan magát, de kérdés marad, melyik irány a méltó utóda a farizeizmusnak, amelynek népfenntartó, páratlan erejéről két évezred súlyos bizonyágtétele tanúskodik.

A reform-zsidóság mibenlétét és történetét — értesülésünk szerint — e folióirat egyik közelebbi száma tüzetesen ismerteti. A soron levő tanulmánynak semmiképpen sem akarunk elébevégni, így csak a zsidó konzervativizmus gondolatának megértéséhez nélkülözhetetlenül fontos tudnivalókat vázoljuk a reform-zsidósággal kapcsolatban.

Ez a mozgalom a XVIII. század második felében indult meg Németországban s az Északamerikai Egyesült Államokban bontakozott ki teljesen. Itt talált rendszeres kidolgozásra teológiája, amelyet nagyjában mérvadóknak ismernek el ennek az irányzatnak más országbeli gyűlékezetei is. A reform-zsidóság sok tekintetben radikálisan

szakított a történeti zsidósággal. Indítékai között jelentős szerepet játszott az a társadalmi előny és az a kényelmi haszon, amelyet a keresztény vallás formáihoz való hasonulás ígért volt aztán némi lázadó idegenkedés a haláchikus formák egyrésznének néma „merevségétől”, nem kevésbé egy fajta racionalizmus, amely ha nem is szakított a vallással, de legalább mentől kevesebb irracionális elemet akart látni vallásos életében. Hogy a mozgalomnak kezdeti sikerei voltak, az könnyen érthető a reformirányzat-igérte előnyökből és a racionalizmus sajátos varázsából. Hogy pedig a reform-zsidóság kísérletei hamarabb-később mindenütt elhanyagoltak, szükségszerűen elhervadnak, annak is kettős oka van. A reform-zsidóságban van valami reménytelenül zsidótlan vonás. Zsidótlan benne az istentisztelete formája (részben alkalmá is), de kiváltképpen nem is annyira reformálása mint inkább deformálása a történelmileg kialakult zsidóságnak a mozgalom ama sajátossága, hogy a szertartásos törvényeket abrogálja és hogy híveitől bizonyos hittételek elfogadását követeli szemben azzal a kétévezredes ténnyel, hogy vallásunknak egységesen kötelező eleme mindig a halácha volt. A reform-hívőnek nem jelent a zsidóság többé egy egész életet igénybevevő és kitöltő feladat, hanem csak egy *confessio*-t, ünnepi alkalmak hitvallását. E mellett azonban még csak nem is vallás-szerű a reform-zsidóság. Sokkal inkább teológiai jellegű tételek és elmélkedések hüvös szövevénye, elvont filozófiai fogalmak szintelen rendszere mint zsidó értelemben vett vallás. Nincs bene hely a misztikum, az irreálitás, az izzó hit, a zsidó szív, „személyes” Istene számára. Valami langyos pótszere ez a zsidóságnak, nem maga a zsidóság. Találó gúnnyal mondta a reform-zsidók imakönyvéről, vallásosságuk hű tükréről több társának nevében ennek az irányzatnak egy rabbija, hogy nem teljesszívű zsidóknak való az hanem „nyugalmasított filantrópoknak és műkedvelő szociológusoknak”. A reform-mozgalom csődjét egyébként az amerikai reform-rabbik egyesületének félszázados jubileumán éppen az egyesület elnöke állapította meg amikor elkerülhetetlennek monddta a törzs-zsidósághoz, annak hagyományaihoz és szelleméhez való viszatérést.

A reform-zsidóságnak ez a hézagos és futólagos ismertetése is világossá teszi, hogy ez az irányzat nem volt a farizeizmus édes gyermeke. A lázadó gyermek volt ez, aki most kezd visszabékélni a szülei házhoz, amelynek hátra fordított.

Ennek az irányzatnak szöges ellentéte az *ortodoxia*, amely a hagyományokhoz való legszigorúbb ragaszkodást hirdeti, a modern étellel és kultúrával való konfliktusokról nem vesz tudomást* s egyedül magát érzi a történeti zsidóság igazi folytatójának. Az ortodoxia minden tőle „balra” álló irányzatot száradt vagy száradó ágnak tekint a zsidóság fáján a tradíció egyetlen letéteményesének önmagát tartja. Vajjon az ortodoxia-e hát a zsidó hagyomány igazi folytatója?

Mi erre a kérdésre *nem*-mel felelünk.

Kétségtelen, hogy az ortodoxia példátlan lelki erővel, történelem-alakító kitartással őrzi a haláchikus forma-rendszert. A farizeizmus-szötte aprószemű háló ideális pontossággal fedi az ortodoxia testét, s az ortodox lélek a legnagyobb áldozatoktól sem riad vissza, amikor a háló épségéről van szó. S ha a zsidó hagyomány nem volna több tilalmak és parancsok összegénél, s ha a „zsidóság” egész tartalmát át lehetne menteni az évezredek viszontagságain tilalmak és parancsok abszolút megtartásával, az ortodoxia valóban az volna aminék az emancipáció óta magát érzi: a hagyomány egyetlen igazi letéteményese, maga a történelmi zsidóság.

A zsidó hagyomány és a történelmi zsidóság azonban több, mint hűség tilalom és parancs iránt. Amit az ortodoxia oly csodálatraméltó, szuggesztíven példás elszánnal őríz és védelmez, az maga is csak vaspáncélzata valaminek, ami beljebb és mélyebben rejlik. Az ortodoxia a zsidóság bástyáit védi s míg védi, a bástyákar magával a zsidósággal azonosítja. Igaz, e bástyák nélküli a zsidóság, az esszenciális zsidóság is

* Németországban 1836-ban Samson Raphael Hirsch fellépésével megindult az ortodoxián belül egy mozgalom mely a vallási tudásnak és vallásos életnek belső egyesülését követeli „a tiszta, igazi társadalmi műveltséggel”. Ez az ortodoxia — melyet szemben a keleteurópaival „neo-ortodoxiá”-nak szokás nevezni — tud a tudományokról, de csak mértéktartással, úgy, hogy egy bizonyos határon túl nem törődik vele. A tudomány számára nem más, mint a teológia „szolgálója”. Történeti tévedése ennek a „romantikus” ortodoxiának, hogy nagy ellenfeléhez, a reform-zsidósághoz hasonlóan *dogmatikus* vallásnak tartja a zsidóságot. A Hirsch-féle ortodoxiának „ortodoxai” később a „Trennungorthodoxie” csoportját alkották, míg a nyugateurópai neo-ortodoxizmus tudományosabb beállítottságú híveinek felfogása közel jár az *általunk* elfogadott, később kifejett zsidó konzervatizmus felfogásához.

ledől és elvész, — tehát a bástyák védelme szinte egyértelmű a zsidóság védelméért. Mindazáltal a legnemesebb és legigazibb zsidó hagyomány nem merült ki a bástyák védelmében: az eszményi zsidó élte a zsidóságot és védte zsidóságát a bástyákkal. Az ortodoxia a bástyákat éli.

Mint az élet fogalma csonka a szabadság attribútuma nélkül, a „zsidó hagyomány”-t csak az örzi teljesen, aki a haláchikus kötelmek fölött az agádikus szabadságot is folytatja. Halácha és agáda a zsidó hagyomány kettős arculata, s aki a szellem szabadsága nélkül folytatja a haláchikus meghagyásokat, nem alkot teljes művet.

Mi ezt a teljes művet annak a harmadik irányzatnak a munkájától várjuk, amelyet *konzervatív zsidóságnak* nevezünk. Konzervatív zsidóságon általában azt az irányzatot szokták érteni, amelynek megindítója Zacharias Frankel volt. Az ő „*bozitiv történeti zsidósága*” a zsidó multnak a jelen követelményeivel való harmoniáját hirdette és egy mérsékelt reformot megenedett. Mi azonban, amikor konzervatív zsidóságról szólunk, a magunk egyéni felfogásának fogunk kifejezést adni. A *zsidó konzervativizmusnak ily értelmezése* — remélni merjük — megegyezik többekével, de *semmiképpen sem tekinthető valamely zsidó közület hivatalos vagy felhivatalos állásfoglalásának*. Tévedés volna ezt a — *mi felfogásunk szerinti* — konzervatív zsidóságot úgy jellemezni, hogy középponton áll ortodoxia és reform-zsidóság között. „Konzervatív” — ezen mi nem azt értjük, hogy ortodoxtól balra és reformertől jobbra. A konzervatív zsidóság *lényegileg* különbözik mind a két árnyalattól. Az ortodoxtól abban a módban, ahogy testet és hálót lényegét és formát, várost és bástyát szemlélni tud egységben és elválasztottan, elválasztottan is egységben — a reformertől abban, hogy bizalommal át tudja magát engedni a vallási irracionális misztikusan hívó hangjainak.

A konzervatív zsidó a multnak és a jelennek olyan egészséges produktuma, amelyre szilárd jövőnd épülhet. A mult produktuma, mert történeti lélek, a hagyományoktól átítatott szellem. Életét époly totálisan kormányozza a vallás, mint az ősokeket. A parancsokat és tilalmakat tudatosan vállalja, nem mint terhes örökséget, hanem mint természetes létfeltételt zsidó élete *sine qua non*-ját, mint a levegő oxigénjét vagy a víz hidrogénjét. Tudja, hogy irracionális erők sugár-rendszerében él évezredek óta porladó apák gesztusait mozogja tovább évezredek mulva leendő utódokban fog folytatódni. Az óriási lánc élő és felelős szemének tudja magát, akin a folytonosság, az öröklét, a zsidó halhatatlanság felséges reménye nyugszik. A haláchikus háló neki természetes öltöny nem szűk és nem bő olyan mint a bőre. De egy pillanattal nem esik abba a tévedésbe, hogy a hálót öncélú valaminek tartsa. Ez a gyakorlati élet szabályrendszere amely valami mélyebbhez és magasabbhoz segíti őt. Szelleme szabad lengésekkel kering e távolibb valami körül. Kutató elméje kérdez és válaszol, egyeztet és következtet. A konzervatív zsidót semmiféle természetudományos igazság nem hozza zavarba. Az ortodoxia olykor tehetetlenül áll hagyományos tételek és modern természetudományos igazságok ellentéte előtt, a konzervatív zsidó jól tudja, hogy az isteni megnyilatkozás, a szent tanok és a tudomány végső igazságai között valódi ellentét nem lehet. Az ellentét zavara nem isteni és emberi igazság közt, hanem a megismerő elme gyarlóságában jelentkezik. Ezért produktuma a konzervatív zsidó — szemben az ortodoxszal — a jelennek is. Ez a konzervativizmus soha el nem avulhat, a haladástól, a szellem igazi haladásától soha el nem maradhat Tóráával soha szembe nem kerülhet s a tudomány új és új igazságait, a fizikai lét törvényszerűségeit sohasem kényszerül megtagadni.

Totális hagyománytisztelet egyfelől, a szellem szabad mozgása másfelől — ez a két tényező teszi gazdagabbá egyetemesebbé és életképeesebbé a konzervatív zsidóság irányzatát az ortodox és reform irányzatoknál. Hagyománytisztelet és szellemi szabadság — testvérfogalmak, egymásnak korrekтивumai, — fogalmak, amelyek egymás nélkül az emberi lelket veszélyes végletekbe sodorhatják. A hagyománytisztelet a szabad szellem élteti, a szabad szellemet a hagyománytisztelet szabályozza, fékezi: ideális felkistruktúra!

Ez a konzervatív zsidóság kitart a szertartások és hagyományos szokások mellett. Néha azért, amit a szokás eredetileg jelentett, néha azért, amivé a szokás lett. Mert minden, évezredek megszentelte szokás szervesen hozzátartozik a zsidósághoz. Az ész számára lehet valami lényegtelen, a gyakorlati haszon szempontjából lehet valami értéktelen, de a konzervatív zsidó a szentséget látja, a vallás szemével néz. Minden ritus — a benne rejlő megszentelési lehetőségen kívül is — szent, az évezredek szentelték meg. A sajátos zsidó szertartás sajátos gesztusaiba beleivódott valami az Úrból és a Nép ősi történelméből.

Míntogy a haláchának örök tökéletesítése feltételezi, hogy legyen egy testület, amely teljes ura a zsidó hagyományoknak, a hamisítatlan genuin zsidó szellemiségnek, és feltétlenül bírja nemcsak a zsidóság egy csoportjának, hanem magának a világ-zsidóság egyetemének bizalmát, önként folyik a zsidó konzervativizmusból a zsidó otthon megteremtésének feladata az ősök földjén. Itt, Erec Jisráélban kell felépülnie a „*papok birodalmá'*”-nak, Isten országának ebben a világban. Mivel egyrészt a gálutban nem tudunk az új jelenségek iránt a zsidó szellemnek megfelelően állást foglalni, nem tudjuk a hozzánk érkező új elemeket zsidóvá asszimilálni, másrészt pedig meg kell őriznünk a zsidóság egységét térben és időben, vigyáznunk kell, hogy el ne szakadjanak egymástól a gálut egy időpontban élő csoportjai — csak itt, Erec Jisráélban lehet az a *Szinbedrion*, mely a „*szent nép'*”, az újra egybeszilárduló zsidó nép élén igazi éltető talaja lesz a haláchának, a vallási megújulásnak, a Szentföldről aztán megoldódik a gálutban maradó zsidók vallási konfliktusa is, mert megvalósul a próféta hirdetése: „*Cionból indul ki a Tóra és Istenünk Szava Jeruzsálemből!*”

A zsidó élet teljességét a konzervatív zsidó éli. Csak a zsidóságnak ilyen felfogása, csak az ilyen szellemben kialakított zsidó élet várhat egészséges lelki nemzedékeket, — nemzedékeket, amelyek mult és jelen minden erőforrásából meríthetnek a jövődőlrt, — nemzedékeket, amelyek nem tagadnak meg sem hagyományt, sem életet, — nemzedékeket, amelyeket sem a muzeális porosodás, sem a gyökértelen tengéslengés nem fenyeget, — nemzedékeket, amelyek fogyatékosági zavarok nélkül állhatnak a népek élvonalába, — nemzedékeket, amelyekről áll a próféta megállapítása: „*Titeket pedig az Örökkévaló papjainak neveznek, Istenünk szolgáinak hívnak!*”

Weisz Pál.

Lów Lipót*

Emlékkiállítás mutatunk be. Lów Lipót magyarországi rabbi működésének százéves kezdete emlékére rendeztük múzeumunk anyagából, Lów Immánuel főrabbi és a Lów család több tagjának támogatásával.

Engedjék meg, hogy részben a kiállított emlékek alapján egy olyan kérdésre keressünk feleletet, amely napjainkban különösebb érdeklődésre tarthat számot. Miképpen vált a morva földön született és nevelkedett Lów Lipótból a legnagyobb magyar rabbi, a hazai zsidóság leghatásosabb magyarosítója és egyenjogúsításának előharcosa? E jelenséget megértjük, ha megismerjük Lów felfogását a hazaszeretetről általában; miként vélekedett a zsidóságról mint nemzetről és a zsidó hazafiságról?

1862-ben Lów Lipót hetilapjában, a Ben Chananjában, ismertetést közölt Hess Mózes: Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätenfrage című könyvéről. Felismerte a mű jelentőségét. Érdeklődéssel olvasta és sietett azt közönségével megismertetni. A könyv szerzőjének bevezetése 1862 májusáról van keltezve és már június 27-én kezdi Lów tanulmányát róla. Ein merkwürdiges, originelles piquantes, sehr anziehendes Buch! A zsidó állam helyreállítását az ősök szent földjén kívánja Hess. Lów rabbit, aki akkor már két évtized óta az emancipációért küzd, nem tudja eszméjének meggyválni, de azért ez bírálatában elismeri: Es wäre kein Wunder, wenn diese Idee die Herzen der jüngerer Leser und Leserinnen für die neue Messias-Lehre gewinnen würde. Lów ismertetésében kifejti, miben látja ő a hazaszeretet alapját. A hazaszeretet lényegét ma a gondolkodó ember már nem a haza hegyeinek, völgyeinek, tájainak és vizeinek szeretetében látja, hanem: in der Liebe zu seinen Institutionen, insoferne dieselbe dem materiellen Wohle, dem Bildungsgrade, den Sitten, Gewohnheiten, dem Ehrgefühl und den geschichtlichen Erinnerungen der Bürger in mehr oder minder vollkommener Masse entsprechen. Ezért a hazaszeretet nem mindig a szülőföldből sarjad, hanem gyakran — mint a tapasztalat mutatja, — teljes odaadással más országnak szenteli magát: Also nicht die patria naturae oder loci als solche, sondern die patria civitatis oder juris ist die Wiege des echten Patriotismus. A hazafiság nem

* Felolvasás az Országos Magyar Zsidó Múzeumban a Lów Lipót-emlékkiállítás bemutatója alkalmából, 1942 szeptember 6-án.

feltételezi a szabad alkotmány élvezetét sem; politikailag elnyomott vagy a jogok élvezetéből kizárt néposztályok körében is, — kiket lehetetlen, hogy a fennálló állami berendezések kielégítsenek, — lehet patriotizmus, de az csak előlegezett hazafiság, antizipierender Patriotismus. Ezek tevékenységükkel nem tartozás rónak le hazájuk iránt, hanem — ellenkezőleg — a haza még az ő adósuk. Löw ezen gondolatát a hazaszeretetről már Cicero De legibus című munkájában véli megtalálni és történeti példákkal igazolja is azt. Meggyőződésévé vált ez a felfoás és a maga magyar hazafiságánk igazolását találta meg benne.

Talmudi tanulmányainak folytatására jött először Magyarországra, a sopron-megyei Kismartonba, 1829-ben. De az Esterházy-kastély árnyékában meghúzódo önálló zsidó község viszonyai nem elégítik ki, visszatér szülőföldjére. A harmincas évek közepén Óbudán, majd Pesten nevelősködik, hol szabadon folytathatja világi tanulmányait. Pozsonyban elvégzi a filozófiai osztályokat, majd Bécsbe megy, hol pedagógiai képzést szerez. Löw irodalmi működése lehetővé teszi nekünk hogy nvomni kövessük, mi kelti fel érdeklődését, vonzalmár Magyarországra iránt. 1839-ben Ludwig Philipsson lapjában, az Allgemeine Zeitung des Judentums-ban, cikksorozat indul meg Löw tollából: Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn. Néhány képet közöl a magyar zsidóság multjából. Löw akkor már Bécsbe tanul de érdeklődése a magyar politikai viszonyok iránt megmaradt. A cikksorozat bevezetésében közli: Magyarországon több mint harminc vármegye a zsidóság teljes emancipációját ajánlotta az országgyűlési követek utasításaiban — mit voller Wärme. Löw most már a multa vonatkozólag is azt igyekszik bizonyítani, hogy e földön zsidók már régebbi időben is jobb polgári helyzetet élveztek mint más országokban. Figyelemmel kísérte a császárvárosból a szomszédos Pozsonyban ülésező országgyűlés tárgyalásait, ahol a Karok és Rendek magukévá tették a zsidók polgárosításának ügyét. „A zsidó ne tekintessék mint idegen. Adassanak neki jogok. Nyitassék meg előtte az út a tudományok és vitéségeknek külső megkülönböztetései elnyerésére.” (Az alsóábla izenete a felsőáblához 1840 március 24-én.) Löw az Allgemeine Zeitungban április 8-án keftvezve lelkesült hangú cikket közöl: Die ungarische Nationalität und die Juden címmel. (Dr. L. L. jelzéssel jelent meg, de csak Löw Lipót lehet a beküldője.)

Itt már figyelmezteti a magyar zsidókat, hogy a kapott jogok fejében milyen kötelességeket kell vállalniok: Tegyéek magukévá a nemzeti törekvéseket, igyekezzenek a magyar szellemmel és nyelvvel minél jobban megbarátkozni, abba behatolni és azt lelki tulajdonukká formálni: „Denn nur durch die Vermählung mit der ungarischen Nationalität kann der ungarische Jude wahrhaft emancipiert werden.”

1841 szeptemberében állandó tartózkodásra Magyarországra jön, elfoglalja a nagykanizsai rabbiságot. Szívesen jön magyar földre. Azonnal hozzáfog a magyar nyelv megtanulásához. Szorgalommal és kitartással folytatja azt. Nemcsak, mert rabbi-levele, felvételi szerződése erre kötelezi, de mert meggyőződése: a zsidóságnak magyarosodnia kell: „Um statt ungarische Juden jüdische Ungarn zu werden.” (1843.) Nemsokára ért magyarul, olvassa Kossuth vezércikkeit a Pesti Hirlapban. Elmélyed Eötvös Józsefnek a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányába a zsidók emancipációjáról.

Tanulásokkat merít Szontagh Gusztáv könyvéből Propyleumok a társasági philosophiához. Követi az 1843/44-es országgyűlés zsidóügyi tárgyalásait a magyar lapokban. Azt tapasztalja, hogy egyre gyakrabban emlegetik a zsidók meghonosodásának akadályaként: a zsidók külön nemzetiségét. 1843-ban még német nyelven vitába száll „a magyarhoni zsidók meghonosítása s a magyar nemzetbeli egybeolvadása ügyében” megjelent röpirattal. Kossuthnak válaszolva írja meg 1844-ben az első magyar cikkét a Pesti Hirlapban: Nyílt levél a zsidók emancipációja ügyében. Ebből ismerjük meg a zsidóságról mint nemzetiségről vallott felfogását. A zsidóság származásra, eredetre nézve nép, de nem „különös nép”, nemzetiség politikailag véve Felveti a kérdést, micsoda elemek alkotják a nemzetiséget? Haza, nyelv, alkotmány, saját politikai élet és önállóság, vagy ezekért való küzdelem. A zsidóknál a nemzetet alkotó elemek mind hiányoznak. Igaz, Mózes tanításai vallásiai és politikaiak. Ezek összefüggtek egymással, mint test a lélekkel. A test „a politikai organizmus”, azonban már régen halott, de a lélek halhatatlanul él tovább.

Ez érvelés Kossuthot nem tudta meggyőzni, Löw különben is belátja: a zsidókérdés édes honunkban még sokáig kérdés maradand. De nem csügged biztatólag hatnak reá Deák Ferenc szavai az 1840-es országgyűlésről szóló köverjelentésben: Idővel kedvezőbb körülmények s az izraeliták polgári és erkölcsi kifejlődése, ki fogják azt lépcsőnként eszközölni, mit most elérni nem lehetett.

1844-ben Lőw már magyarul prédikál a nagykanizsai templomban. A következő évben V. Ferdinánd király születésnapján mondott beszéde nyomtatásban is megjelent: Jesásás korunk tanítója, — Csányi Csány Lászlónak és Zalabéri Horváth Jánosnak ajánlva, kik a nemzetesedés pályáján további előmenetelre buzdították. A beszédhez írt előszóban a felszólítás: Bátran tehát barátim! Honosítsa a zsinagóga a magyart, s reméljük, hogy a magyar honosítandja a zsinagógát. A zsidó iskola magyarosítása is foglalkoztatja. Minden magyar izraelita tanítézetnek hármas feladatát látja: tisztán emberi, zsidó vallásos és magyar nemzeti. Feladata hogy növendékeit jártassá tegye a magyar nyelv beszélésében és írásbeli használatában; a hazai történettel, alkotmánnyal és az ifjúságnak való irodalmi termékekkel is megismertesse: um sie solchergestalt mit einem echt nationellen Geiste zur erfüllen.

Összeállítja a magyarországi zsidóság statisztikáját a Bécsben megjelenő Buschféle Jahrbuchban és ugyanott megírja a magyar zsidóság áttekintő történetét: Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn. A zsidóság jogi helyzete érdekli. Ez alapon osztja fel korszakokra a multat. Az első aranybulla koráig terjed, amikor becses honfiúi jogok élvezetében voltak. A második 1791-ig tart; változó jogviszonyok jellemzik. A harmadik, az 1791-gyel kezdődő, korszakot a cenzura törlése miatt nem közli.

Négyévi nagykanizsai tartózkodása után 1845 november 3-án megkapja a Batthyány uradalomtól a törvényes lakhatási és letelepedhetési jogot „mert jeles erkölcsökkel, bő tudománnyal és a Nemzetiség, valamint a nevelési ügy terjesztésében fáradságtalan buzgalommal és jeles sikerrel működő Fő-Rabbi Úr híveinek érdemlett bizodalmat bírva már ötödik esztendőben teszi a magyar hazának hasznos szolgálatait... e Hon lakói közé soroztatva van”.

Munkássága elismerést talált Nagykanizsán, mégis elfogadja a meghívást Pápára. Magyar beszéddel avatja fel a község pompás új templomát. Sajnos, olyan ellenfelekre talál községében, kik eszközeikben éppen nem válogatosak. E torzsalkodások igénybe veszik erejének egy részét, de azért tovább küzd a zsidóság jogkiterjesztésért. Az 1844-es országgyűlésen támadások érték a zsidó vallás tanait. Szükségesnek érezték a magyar zsidóság vezetői, hogy ősi vallásuk elveit nyilvánítsák, confessio fidei-t tegyenek. Schwab, pesti rabbinak, Lőw apósának, füzete: Erinnerungen an den erhaltenen Religionsunterricht tartalmazta ezt. Lőw kiegészíti a munkát „Zsidó valláselvek” című könyvecskéjével. Az 1807-ben Párisban tartott Sanhedrin határozatait adja magyar fordításban jegyzetekkel. Napoleon egyik kérdése a Sanhedrinhez az volt, hogy a Franciaországban született zsidók ez országot hazájuknak tartják-e s kötelezve érzik-e magukat annak védelmére? Engedelmisséggel tartoznak-e az ország törvényeinek? A Sanhedrin felelete Lőw fordításában így hangzik: Vallásbeli kötelessége minden izraelitának azon államtól ahol született, felnevelkedett, vagy melynek polgárává akar lakás, akár egyéb törvénytábla feltételek által lett, hazájának tartani és tekinteni. Ehhez a fordító jegyzetben még hozzáfűzi: Szent vallásunk tiszta érzelmekre hevíti lelkünket s arra felbuzdít bennünket, hogy a hazának földét művelvén, nyelvét beszélvén iavát és híret lankadást nem ismerő lelkesedéssel előmozdítván hazafiasságunkat tetteink által bebizonyítsuk.

Irodalmi tervei a zsidók magyarosítását célozzák. Megjelenik a Magyar Zsinagóga első füzete „a felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcsiség és buzgó hazafiság az izraeliták közti elterjesztésére.” Felszólítást intéz a Szentírás magyar fordítására.

Bekövetkeznek a 48. év márciusi napjai. Lőw templomi beszédében köszönti az új korszak kezdetét. Az Isten újat teremtett. (1848. IV. 8.) Kifejezést ad ama várakozásának, hogy e változás: feljogosít bennünket hogy polgáriasságunk mellett alaposan szólhassunk. Nem voltak oly vérmes reményeigei, mint a pesti zsidóság vezető köreinek, Kunwalder és társainak, azért nem is éri oly nagy csalódás, mikor az április 11-én szentesített törvények a zsidóságnak nem juttatnak semmit.

Mikor feltámadnak a nemzetiségek a magyarság ellen és veszélyben a hon, a pápai rabbi elkíséri a veszprém-megyei nemzetőrököt a Dráva mellé és ott Baranyában, Sellyén, tartja a nyomtatásban is megjelent tábori beszédét: Az Isten velünk vagyon.

Forradalmi időben is megőrzi mérsékletét. A harc célja: „Védeni akarjuk a jogot. Nem akarjuk oltalmazni a pártütést, hanem megszilárdítani a felséges királyunk trónját.” Még húsz esztendő után is emlegeti Lőw: eddigi pályafutásomban, amaz óra volt a legünnepelesebb, midőn 1848-ban szabad ég alatt a magyar nemzetőrök-höz szóltam.

Az elmaradt egyenjogosítás miatt érzett panaszra jut kifejezésre az első elesett zsidó nemzetőr temetésekor mondott gyászbeszédében. „Földi pályádon nem virágnának

a szabadság, az egyenlőség és a testvéri szeretet lombjai; elnyomást, visszautasítást és gyűlöletet szenvedél néped valamennyi fiaival; szíved lángolt a hazáért, fejedelemért, alkotmányért, de szerenél s nem leled honodat a házában." Az előlegezett hon-szeretetnek, — Lőw szavával, des antizipierend Patriotismus — legszebb példáját adta a zsidóság a szabadságharcban. Mély benső együttérzéssel követték a szabadságharc eseményeit a pápai rabbi házában; ennek megható emléke Lőw feleségének naplója az 1849-es évről. A legnemesebb jogokért folytatott küzdelmet látták benne. Kampf für die edelsten Menschenrechte, De a zsidóság jogainak elismerését egyre várták. Mikor augusztus 7-én híret veszik Pápán, hogy Szegeden kimondották az emancipációt, Lőwné naplójában a német költő szavait idézi: „Spät kommt Ihr, doch Ihr kommt."

A szabadságharc leverése után Lőw rabbit pápai ellenfelei börtönbe juttatják, két hónapig a Neugebäude rabja. Bűne: dicsóította a forradalmat, a függetlenségi nyilatkozatot. Szenved magyar hazafiságáért. Ez csak újabb kötelék mely a hontoz fűzi.

1850-ben elfogadja a szegedi község meghívását. Az Alföld szívébe kerül. Magát a várost is becsülte Lőw, mert az egyetlen város volt mely 1844-ben a rendek ülésén a zsidók polgárosítása mellett szavazott. E városban hirdették falragaszok 1849 július 28-án az emancipációt.

A Bach-korszak nem ismerte el a szegedi emancipációt, de érvényben tartotta még egy ideig az 1849 márciusi oktrojált alkotmányt, ez pedig kimondotta: a polgári és politikai jogok élvezete független a vallásfelekezettől. Szabad letelepedést engedélyezett és megadta a zsidóknak a birtokképeséget. De Lőw meggyőződéssel vallotta: állandó csak az alkotmányos úton megállapított egyenlőség.

Ezt igazolva látta: Az 1815 december 31-iki határozat visszavonták az engedélyezett alkotmányt és felfüggesztették a zsidók jogegyenlőségét. Az ötvenes években Lőw több külföldi község meghívását kapja, „de multja és törekvései annyira hazájához fűzik, hogy azt el nem hagyhatja." Itt marad és teljesen magáévá teszi Deák felfogását: csatlakozik a haza nemzeti és békés mozgalmához, kész mindent tenni s mindent túrni szent hazájáért. Politikával a Bach-korszakban nem foglalkozhatik, hisz még templomi beszédei meghallgatására is ellenőrt küld a megyefőnök. Tudományos munkásságnak szenteli idejét. Megírja bevezetését a bibliához és az írásmagyarázat történetét is adja a Hamafteáchanban. Ben Chanania címen teológiai folyóiratot indít, újra a liberális tanaita — der freisinnige Josua Ben Chanania — nevét viselte lapja, mint 1844-es próbálkozása. Kiváló munkatársak egész sorát nyeri meg, és lapja a zsidó tudományos világban elismerést nyer.

A Széchenyiről tartott emlékbeszéde vezet be 1860-ban politikai vontkozású templomi szónoklatának újabb sorát. Mikor az októberi diplomával az uralkodó helyreállítja a magyar alkotmányos életet és összehívja az országgyűlést, Ezekiel látomását idézve: az elhalt testek újjáéledéséhez hasonlítja a megindult politikai mozgalmat: a nemzetnek zsidbadására új nemzeti élet fog következni. Annnyira egynek érezte magát nemzetével, hogy a Bach-korszak embereiről mint az „idegen urak"-ról beszél, kik az elmúlt évtizedben az országot igazgatták.

1860 december végén húsz év után, újra értekezik a magyar nemzetiség és a zsidóság kérdéséről. („Történelmi és vallástudományi értekezések" című füzetében.) Megokolása: „Néped polgári és politikai állása nem lévén még biztosítva e házában, kötelességemnek vélem, hogy véreim és hitsorsosaim védelmére szót emeljek." Hangja most már sokkal határozottabb. Követelése, a közeljövő országgyűlés egyik törvénye így szóljon: A Mózes vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttassék. Az ő felfogását tette magáévá a magyar zsidóság vezetőinek 1861-es összejövele, mikor határozatot hoztak: az emancipációt az országgyűléstől nem kell kérni, mert az megilleti őket. „1-tens. Ist die Gleichstellung der Ungarn mos. Confession kein Akt der Gnade, um die man wohl bitter, sondern eine Frage des Rechtes, des bisher unverdienterweise vorenthaltenen Rechtes . . ."

Mivel már szabadabban lehetett írni, a most hetenként megjelenő Ben Chananiában új rovatot kezd: „Emancipation und bürgerliche Stellung der Juden" címen. Legtöbbször ő maga értekezik ott. Bírálja a zsidóságra sérelmes kormányintézkedéseket, visszautasítja Trefort Ágoston akadémiai beszédjének a zsidóság becsületézését sértő megállapításait és az egyes törvényhatóságok zsidóellenes tevékenységét.

Senki nem ünnepelhetne nagyobb megelégedéssel az emancipáció törvénybeiktatását, mint a magyar zsidóság jogainak öreg bajnoka. A zsoldáros szavaival kiáltja: Isten feloldá bilincseimet, Most is hangoztatja a jog kötelességekkel jár. Azért hirdeti: „Isten előtt magyar hittársaim nevében fogadást készülok tenni." Hűséget fogad a

királynak. „Magyar hazánkért tette kész lelkesedéssel lángolni s jólétet és dicsőséget előmozdítani. A magyar nemzethez, a szabadság előharcosához jó és rossz napokban rendületlenül ragaszkodni. A magyar nyelvet, melyen egyenjogúsításunk törvénye hozott, hő előszeretettel ápolni s a magyar irodalom irányában benső és támogató részvéter tanúsítani.”

Könyörögni az emancipációért Lőw soha nem akart, de a megadott egyenjogúságért hálát érez. Az emancipációt követő kongresszusi mozgalomtól elvi okokból távolmarad de megírja könyvét: Der jüdische Kongress, a gazdag kongresszusi irodalom egyetlen maradandó értékű termékét. Fájlalja a magyar zsidóságban beállott szakadást, amelyre a kongresszusi szabályzat vezetett. A szegedi Chevrá-könyvbe írt héber szonettjében ad ennek kifejezést. Miért nem éltek egy közösségben, miért kerestek a civódást, vizályt, sőt haragot?

Élete utolsó éveit tudományos tervei megvalósításának szenteli. Kedvenc tanulmánya a zsidó régiségtudomány, ennek két kötetét még kiadja. A magyar zsidóság történetét kívánja még megírni magyar nyelven. Évtizedeken át gyűjtötte az anyagot. Nagy kárára a magyar zsidó tudománynak e tervét már nem valósíthatta meg.

Lőw mindig bízott a magyarságban. Hangoztatja bizodalmat, Vertrauen zum ungarischen Elemente. Das auf genaue Kenntniss dieses Elementes ruhende Vertrauen. Nagy hatással voltak rá a kor nagy magyarjai. Széchenyi nemzetetébresztő munkáját méltatta Kossuth energiáját csodálta, de minden szeretete és tisztelete Deák Ferencé, kihez személyi kapcsolatai is voltak, ki mindig szívesen fogadta látogatásait.

Több kérdésben ugyanazt vallják. Lőw a honszeretet legfőbb alapját az állami berendezések és intézmények szeretetében látja. Hasonlóan Deák Ferenc azt véli: Egyáltalában, ha mi a nemzetiséget megnyerni akarjuk; ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítjuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltesük. Lőw a magyar viszonyokat megkedvelte, hazáját megtalálta e honban. De polgári és politikai jogok nélkül, jus és civitas nélkül hazát nem tud elképzélni. Még 1864-ben írja: Heutzutage hat derjenige wirklich ein Vaterland, dem in dem Lande, dem er angehört, das Bürgertum und Rechr nicht entzogen werden.

Mit éreztünk mi, kik a jogkorlátozások korszakát éljük? Újjárendezés előtt áll Európa, a zsidó kérdés rendezése elmaradhatatlan része az újjárendezésnek. Elvárjuk oly módon történjek az, ahogy Lőw remélte a 48-as év forradalmi előestéjén: A zsidókérdés nem lesz többé hasonló Penelope ruhájához, mely ma szövetik, hogy holnap felbontassék.

Grünvald Fülöp.

Holt ponton

(A mai zsidóság lelki helyzetképe.)

1.

A pillanatnyi zsidó jelen sok-sok bajával, gondjával olyannyira leköti figyelmünket, hogy manapság csak ritkán adódik alkalom arra, hogy a holnapot is szemügyre vegyük. Pedig, ha pillantásunkat a távolabbi jövőndő felé irányítjuk, sok olyan gondolat rohan meg bennünket, amellyel foglalkoznunk elsődendű érdekünk. A zsidóság fizikai létét meghaladó problémákra gondolunk most. Nem a mindennapi kenyer gondjára és nem a testünk biztonságára, hanem lelki életünk bizonytalanságára: zsidóságunk belső szellemi válságára. Bizonyára már tegnap is megfordultak bennünk ezek a gondok és gondolatok, sőt nem egyszer szinte lázadó követelődzéssel robbantak tudatunk küszöbe fölé és hogy ma nem halljuk őket, annak csak egy oka van hogy „egyéb” bajaink iszonyatos orkesztere túlharsogja őket. De itt vannak és félelmetesen ágaskodnak bennünk. Csak látszólagosan feledkezünk meg róluk, csak ideig-óráig sikerül elmenekülni előlük, mert mindennapi életünk egyetlen és legvalóbb problémájával: zsidóságunkkal minduntalan érintkezésbe jutnak, belebotlanak és összeütköznek vele.

A mai úgynevezett művelt, asszimilálódott zsidó ember egy toronymagas, megoldatlan és tisztázatlan kérdésekből összehalmozott hegy tövében gubbaszt. Belenyúl a problémákba és kihúz belőlük egyet, mire a magasbaoromló kártyavár összeomlik és eltemeti. Utána alélt ajkán megvonaglik a kérdés: vajjon valóban zsidó vagyok-e?

Közben körültekint és rémülten figyel: nem túlságosan hangosan kérdezte-e és nem hallotta-e valaki azok közül, akik szintén csak halkán, önmagukat merik ilyen kérdésekkel gyötörni. Mert ha azok hallották, akik hangosan vívódnak, a bátor-gyávák, a gyáva-bátrak, az elbitangoltak, akkor nincs baj, ezek előtt nincs mit titkolnia. Ezek előtt nem a zsidótlanságát, hanem zsidóságát rejti el. Csupán a megátkozottaktól tart, a „csakazértis” zsidóktól, akik konok és szívós eltökéltséggel még mindig kitartanak. Igaz, maguk sem tudják pontosan, hogy miért, de állhatatosan és csökönyösen tetszelegnek önmaguknak hősiességük pózában. Egyszer-másszor már meg is kérdezte tőlük hogy „miért”, és a felelet csodálkozó pillantás kíséretében ez volt: „most, amikor...” Ezek a reaktívak, ezek a legkülönösebbek és legérthetlenebbek, szinte titokzatosak. Igen, minden modern művelt zsidó egy-egy titkot hordoz magában: bátorságának, vagy gyávaságának a befejezett szakításnak, vagy a szakítani-akarásnak, a megpecsételt, vagy pecsétetlen bűnnek a titkát. Valamennyien pedig roskadoznak egy „átokszűly alatt”, azok is akik merészek és azok is, akik gyávák, mert — úgy látszik — tehetlenségük áldozatai. Valamennyien érdekesekek, mert egyikük sem érdektelen; az egyik azért mert még zsidó, a másik azért, mert már nem az. Legtöbbjé vár és figyel: figyel környezetére hogy mit tesz a másik. Ahogy tehetlenségüknek is tömegpszichológiai oka van. azonképpen aktivitásuknak is. Tulajdonképpen valamennyien várakoznak, rezignáltnak lesik a holnapot, a „kibontakozást”. Valamennyiből lehet még elszánt hős és martír, de lehet hűtlen renegát, mert zsidóságuk már régen nem lelki ügy, hanem pusztán opportunus életmentés. A kérdés csupán az, hogyan jobb, vagy méginkább: hogyan lesz jobb holnap?

Ez a pillanatnyi lelki helyzetképe annak a mai városi zsidóságnak, amely egy kicsit tanult, művelődött, belemártotta lelkét Európa kultúrájába, egy kicsit megmámorult tőle és egy kicsit megcsömörült, hol szenttelen, hol patetikus, egyszerűen egy csöppet kultúrshó. Életstílusa bizonytalan, mert a külső körülmények, a gazdasági életfeltételek is bizonytalanok. Elvi állásfoglalásában is határozatlan. Lelki sikon inaktív. A világmindenség legrejtélyesebb pontja. Maga sem tudja, hogy micsoda, hogy hová tartozik. Ég és föld között lebegő, misztikus csoda, mert a földnek alig van ismeretlen pontja, az égnek alig van már ismeretlen csillaga, de ő saját maga és más számára is ismeretlen és érthetetlen, rejtelmes kérdőjel: művelt és tanult zsidó 1943-ban. Világtörténelem zajlik körülötte, *miatta és érte* hullik-bomlik a mindenség. Ő a kozmosz egyetlen pontba szorulása és e pontnak végtelenbe tágulása: zsidó, és nem tudja, hogy miért az, és hogy valóban az-e.

Mi köti a zsidóságához? Lelke? Nincs a lelkének egyetlen parányi pontja, amely őszintén vonzódna hozzája. Hiszen nem is ismeri zsidóságát. Neveltetése a szülői házban és azontúl ifjúkori emlékei. Férfikorának valamennyi élménye oly messzire sodorták a zsidóságtól, hogy — mitsem tud arról, ami a zsidót isténvé teszi. A századforduló nagy modern zsidó eretneksége ellefejtette vele hitét, Istenét. De még ha hívővé nevelődött volna is, a környezet, a légkör, olvasmányai, a materialista, pozitívista és természettudományos világkép kiölte volna belőle lelke poézisét: hitét, és úgy találta volna magát szembe a zsidóságra zúdult történelemmel, ahogy a többi, akit már eleve istentelenné neveltek, aki már alig hallott valamit is égi igazságszolgáltatásról és isteni gondviselésről. De ha hallott volna is róluk, és ha a lelkébe oltották volna is zsenge gyermekiségének fogékony éveiben a hit csodatévő misztériumát, vajjon lázadozva nem tört volna föl belőle a kérdés, mint ahogyan a többiben, a hívőben és Isten-mámorultban is fölborzad az iszonyat hallatára, a szörnyűségek láttára: oh Istenem, mondd, vajjon miért? Már pedig ebben a manapság oly sokszor szinte refrényszerűen ismétlődő, általánossá vált kérdésben a megrendült zsidó lélek mélységeiből fölszakadó hitelenség lázadozik. Mert vajjon mi más volna, mint hitelenség: kétkedni az egyéni és közösségi sorsomat irányító és eldöntő, természetfölötti hatalom végzésében, ítéletosztó igazságában, a reám zúdult szenvedés méltányosságában. Hiszen nemegyszer halljuk társaságban, baráti körben a teljes tagadás álláspontjáról a mindenséget anyagias és észelvű principiumokkal magyarázó elme kifakadását: ha van égi igazságszolgáltatás, vajjon miért nem nyitja föl szememet és toldja meg értelmemet, hogy az élet rejtelmét átfogó összefüggésekben és értelmes egészben tudjam szemlélni, hogy akaratlanul is rádöbbenjenek a próbatétel igazságára. De a hitelvek hierarchiájában — mondja tovább — az égi igazságon túl ott ragyog a könyörület isteni attribútuma is. Vajjon miért nem nyílatkozik meg csodatévő hatalmában még az emberi szívet is irgalomra hangoló megbocsátás? Ezek a kérdések némán és hangosan, megfogalmazatlanul és megfogalmazottan egyre több zsidó lélekben visszhangzanak. Ez a visszhang pedig az *istentagadás* visszhangja.

Az eddigiekben csak a vallás igazságtartalmát vizsgáltuk. Ahhoz azonban, hogy a mai zsidó lélek belső bizonytlanságának okait teljesebben felfedjük, a tiszta metafizikai síkról át kell térnünk a pszichológiára. Eddig a vallásról, mint a világmindenséget értelemfölötti, transzcendens elvvel magyarázó jelenségről beszéltünk. Gondolatainkat most átváltjuk a belső tapasztalás síkjára.

Az isteni igazság a „több mint emberi”-nek, az értelemfölöttinek és éppen ezért a tapasztalati tényeknek látszólagosan ellentmondó örök elvszerűségnek zárt világa; ezzel szemben a lélek a „pusztán emberi”-nek örök tükörképe. És innen van az, hogy ez a két világ sokszor összeütközik. Így volt ez a multban is, már a középkor nagy zsidó filozófusainál is sőt még régebben, már a Talmudban és a Bibliában is. Valahányszor a hívő zsidó lélek, ha avatottan is, hozzá merészkedett az isteni igazságszolgáltatás: a *theodicea* bonyolult, szövevényes problémájához, rendszerint bizonytalanra, határozatlanná, ingadozóvá vált. Magyarázatai elégtelenek megtámadhatók voltak. Nem csoda tehát, ha a velőn-csonton megborzongó kérdéssel szemben a mainapság túlságosan érdekelt, szubjektíven erősen a problémára hangolt zsidóság türelmetlenebb, követelőzőbb és merészebb.

És ha ennek a merészségnek *belső*, lelki okait keressük, könnyen kitapinthatjuk őket. Csupán egymás mellé kell állítanunk tiszta vallási síkon a zsidó ortodoxiát és neológiát: a hagyományokban élő feltétel nélkül hívő zsidó embert és a hagyományoktól elszakadt, hitében megrendült, modern, művelt zsidót. Az előbbi számára a hit természetes és problémamentes életszükséglet az utóbbi számára azonban már kényszerű teher és vitatható probléma. Az előbbinél a vallás igazságtartalmát észszerű megfontolás nélkül a pusztá hit magyarázza és igazolja: azért szenvedek, mert rászolgáltam, tehát megtérek Istenhez, hogy megszabadítsam magam a bajtól és szenvedéstől. Az utóbbi pedig hit nélkül, a tiszta észelvűség álláspontján már ilyeneket kérdez: Vajjon rosszabb voltam-e, mint más hitű embertársam? és ha igen, miért csak velem szemben sikklik át következetesen az égi igazságszolgáltatás az emberi igazságszolgáltatás végrehajtó hatalmába. A hívő embert jellemző belső lelki zártságot föl-váltotta tehát egy lelki széttagoltság. Az érzelmi életet bomlasztó folyamat megindult. A *hitbeli* megrendülést nyomon követi a vallásba vetett hit meglazulása. Rádöbben a vallás és a környező világ ellentmondásaira. Tanulmányaiból tudja, hogy minden vallás alapfeltétele egy érzékfölötti, de az emberben mégis jelenlévő világ elismerése és ennek a világnak feltétlen tisztelete. De a tiszteletérzés helyett lassankint pusztá félelemérzés ébred benne azzal a vallással szemben, amely az *érzékfölötti* világotudat helyett szüntelenül *emberfölötti* áldozatot követel tőle. A vallás az embert Istenhez emeli: az ő vallása azonban minduntalan saját maga fölél kényszeríti, önmagát meghaladó, fájdalmas, emberi nagyságban. Ez a nagyság — úgy érzi — rokaszt és porba kényszerít. Eddig úgy tudta, mert úgy tanulta, hogy a vallás az emberben a feltörekvő „jó” eszméjét erősíti meg, hogy önállóságot és erőt ébreszt, a világfölöttiség győzedelmes érzését kelti föl, megszabadítja a lelket a fájdalmas önvívódásoktól, egyszóval biztonságot ad és íme, megfélemlített lelkében maga a vallás okozza a legsúlyosabb konfliktusokat. Minden lelki előny, amit a vallástól remélhet, a hitelenség futóhomokján sikkad el. A szenvedésektől feldúlt és megtört lelkét a kisebbségben lévő vallások pszichológiájának egészen kivételes tragédiája éri utól.

A modern zsidó léleknek a vallástól és hittől való elszakadása az európai emancipációval indul meg és napjainkban tetőződik be. Ezt a folyamatot két párhuzamosan futó lelkiállapot jellemzi, amely viszont két lelki típust, a *vallásos* és *hívő* ember típusát teremtette meg. A kettő közötti különbséget két fogalom reprezentálja ma: az *ortodoxia* és a *neológia*. Ez a megkülönböztetés nem a hit intenzitásának fokozatbeli különbségét, hanem egyszerűen kétfajta zsidóságot jelent. Míg más vallásokban a kettő között rendszerint csak árnyalatbeli különbség van, addig a zsidó vallásban szinte áthidalhatatlan ellentét tárog. A *vallásos* ember zsidó értelemben a hagyományok, vallási előírások, szertartások tiszteletében élő ember, a *hívő* ember a modern zsidó, aki a hagyományoktól, vallási előírásoktól úgyszólván teljes egészében elszakadt már. A zsidó *vallástalanság* a szálláscsinálója a *hitelenségnek*. Időrendben az európai zsidó előbb válik *vallástalanná*, és mindig csak később *hitelenné*. Ha történelmi síkon szemléljük ezt a folyamatot, akkor észrevesszük, hogy itt fordítottja zajlik le annak a vallási fejlődésnek, amely keleten a bibliai zsidóságból talmudi zsidóságot, a karaimusból rabbinizmust csinált. Nyugaton ez a folyamat megfordult: itt a talmudi zsidóság vált bibliai zsidósággá, mintahogy hajdanán a szemitizmusból is krisztianizmus lett. Nem kétséges, hogy ennek a folyamatnak végső eredménye a teljes felszívódás.

E feloldódás veszélye ellen, mint kisebbség, csak az önmagát vallási formák közé zárt, hagyományhű zsidóság védekezett kellőképpen. A modern zsidóság iparkodott meglassítani ezt a szükségképpeni történelmi folyamatot, de kevés eredménnyel. Tagadhatatlan tény, hogy a zsidóságot a talmudi formalizmus örököltette meg. A modern zsidóság egy eleddig ismeretlen, új ideológiával kísérte meg pótolni a pótolhatatlant. A formát a lényeggel, a keretet tartalommal akarta megtölteni és közben nem vette észre, hogy a zsidó vallásban, akárcsak a nagy görög peripatetikus filozófiában a forma a lényeg, a forma a *principium essendi*, a létét megörökítő tartalom. A zsidó neológia eszmei síkon akarta hívővé „formálni” a modern zsidót. Kiemelte mindazt a Biblia eszmei közül, ami erkölcsi szempontból örök és múlhatatlan érték. Etizálta a vallást. Egyetemes érvényű erkölcsi parancsokat, a próféták tündöklő eszmevilágát ragyogtatta meg a formalizmus terhe alól „felszabadított” modern zsidó előtt. A „Tóra igája” alatt roskadozók egyszerre könnyüléptű, szabad emberekké váltak. A hagyomány terhes előírásai és kötött formái által bilincsbe vert lélek minden átmenet nélkül vált *vallásos* zsidóból *hívő* zsidóvá. A szöszék hitet hirdetett és csak pusztá hívést kívánt és ezzel olyant művelt, ami kétezer éven keresztül a legzsidótlanabb dolognak számított. Mert minek szavakba kényszeríteni a lélek mélyén izzó és onnan kivetíthetetlen tüzet, amely csak a hagyomány formái között hevül, nélkülük elhamvad. A hitnek a zsidó vallásban nincs önálló élete, mert csak formához tapadva és azt meglelkesítve, áttüzesítve, áthevítve munkál és hat. De a modern zsidóság a hitet mégis önállósította, magánvaló értéknek léptette elő, amely a meghirdetett igékből, mint szavak kihült kráteréből, gyönyörködte, de végül is csak illanó hangulatként foszlott széjjel. A neológiának sohasem kodifikált, tisztázatlan „vallási reformja” hivatalosan nem mondta ki, mint ahogyan az előbbi okoknál fogva sohasem is mondhatja ki a formák elhanyagolhatóságát, a hagyomány előírásainak mellőzhetőségét. A hallgatóságos tudomásulvételnél messzibb el nem mehet. A vallás konzervatív alaptermészeténél fogva hivatalos reformot csak a vallási tekintély lenyűgöző erejével rendelkező ortodoxia hajthatott volna és hajthat végre. Itt a szándék azonban maga a cselekedet. Az az ortodoxia, amely reformálni akart volna, már nem ortodoxia, hanem neológia lett volna.

Kohn Zoltán.

(Folytatjuk.)

Egykorú francia tudósítás Sabbatai Cevi mozgalmáról

(Folytatás.)

A legrészletesebb híradás ugyancsak Sublignyé, dec. 17-ről.¹⁰ Szinte színjátékszerűen, lafontainei jelenetézéssel mutatja be a Messiás áttérését.

„... Quand les gens du grand Turc l'eurent donc entrepris

Et qu'on luy demanda s'il estoit un Prophète:

„Hélas! Messieurs” dit-il, hochant bien fort la tête

„Je le puis bien jurer, puisque vous m'avez pris:

„Du moment que je me vis suivre

„Par cette canaille de Juifs

„Je prévis les assauts que leur fureur me livre

„Et je me fuis dès lors pour un de vos captifs.

Lâ-dessus, d'assez bonne grace

Il leurs conta toute sa race

Les aventures et son nom

¹⁰ R. II. 553—556.

*Et comment, dans Alexandrie
 Sans son heureuse Messirie,
 Il n'auroit pas eu le teston.
 Cela parut assez bouffon
 Aux Turcs, qui sur la Juifverie
 N'aiment pas peu la raillerie,
 Et pour cela mesme, dii-on,
 Ils l'amènerent sans rudesse
 En rendre compte a sa Hautesse.
 Sa Hautesse, oyant ses raisons,
 Comme les siens, s'en mit a rire;
 Mais, pour le bien de son empire,
 Ne l'envoya pas moins coucher dans la prison."*

A zsidók persze már nem számíthattak semmi segítségre, de:

*„... Quand quelque Turc ou Janissaire
 Disoit aux Juifves du party
 Que leur Messie estoit un homme a l'ordinaire,
 Les Juifves en grosse colere
 Repondoient aussi-tost: „tous en avez menty!”
 Et quand le prisonnier, dans une peine extreme,
 Juroit qu'il en alloit ainsi,
 Alles luy répondoient, fort en colere aussi,
 Qu'il en avoit menty lui-mesme . . .”^{10a}*

A tudósítás megemlékezik azokról az összegekről, amelyet a zsidók kiszabadítására költöttek, az amsterdami zsidók veszteségéről, akik házaikat eladták, majd így folytatja:

*„J'oubliai de vous dire encor
 Que jamais captif en Turquie
 Au grand Turc ne valut tant d'or
 Qu'en a valu ce faux Messie.
 Les Juifs, pour le voir un moment
 Et luy dire un mot seulement,
 Y donnerent dix piastres par teste.
 Tous le virent: jugez si le gain fut honneste.”*

Híradását Subligny azzal fejezi be, hogy elmondja: jezsuita térítők jelentek meg a Messiás áttérése után és tekintélyes eredményeket értek el: több mint ezer zsidót sikerült megtéríteniök. Ez az adat, amely eddig ismeretlen volt, könnyen hihető, aminthogy a tudósítás többi része is elég hitelesnek látszik.

Annál bonyolultabb Charles Robinet-nek 1667 március 20-ról keltezett híradása.¹¹ Azt állítja, hogy messiási mozgalmat tulajdonképpen négy-öt elégedetlen pasa szította. Ezeket később lefejezték, a Messiás áttért és a Szultán őt „Babij-Bassa” állására nevezte ki. Ebben a minőségben az illeci kozákok ellen tüntette ki magát. A zsidókat viszont a Szultán áttérésre vagy kivándor-

^{10a} Az uccagyerekek csúfolódására másirányú adat Graétnél id. m. X:XLVII.

¹¹ R. II. 742.

lásra szólította föl. Akik kivándoroltak, azok Perzsia szolgálatába állottak, hadsereget alkottak és Perzsia uralkodójának az a szándéka, hogy őket a törökök ellen használja föl.

Valódi és költött tények kibogozhatatlan szövevénye ez a tudósítás. Természetesen azt sem tudjuk megállapítani, hogy adatai mennyiben helytállóak. Tudunk ugyan Hussein pasa, Baszra helytartója és Ibrahim pasa, Bagdad helytartója 1666-i lázadásáról,¹² de hogy ezeknek a zsidókkal bármi kapcsolatuk lett volna, arról mit sem tudunk. A babij elnevezés talán szintén elfogadható pont. Hadvezérsége persze költött. A zsidók perzsa szolgálatba állása viszont szintén annak látszik, összevethető lenne az első tudósításnál tárgyalt legendás vágyképekkel. A tudósítás többi része eddig is ismert adat.

Ugyanezt az értesülést hozza Subligny következő tudósítása is,¹³ bár erősen változtatott formában. Ő már egy új Messiásról beszél, aki két lázadó basa vezetésével hatalmas hadsereget szervezett, úgyhogy a törökök teljes haddal, a nagyvezir vezetésével vonultak ellene. Subligny fel is háborodik, hogy a zsidók mindig újból hagyják magukat félrevezetni. Természetesen ez a tudósítás teljesen légbőlkapott; akár az előbbinek átvétele, akár pedig újabb keresztény vagy zsidó kitalálású rémmese.

III. Kétségtelenül a legfantasztikusabb azonban Robinet-nek utolsó tudósítása május 15-éről.¹⁴ Ez a tudósítás már egy egészen új és különleges Messiásról számol be: „Un tout frais pondu Messias”, aki még tizenhat éves sincs, hatalmas termetű („si grand, que Gargantuas passeroit sous l'un de ses bras”) tekintete villámló, senkisémet tud szemébe nézni, szöke és jámborbeszédű és Szmirnában már több mint százezer követője van. Természetesen a Szultán trónjára áhítozik, de valószínű — teszi hozzá Robinet, — hogy ő is jó renegáttá és janicsárrá fog változni. Ez a tudósítás természetesen nyilvánvalóan a Sabbatai Cevi mozgalmának elemeiből (Szmirna!) összekombinált történet a közönség ezirányú érdeklődésének kielégítése végett; ami legalább is azt mutatja hogy a közönség és a főrangúak élénken érdeklődnek a zsidókra vonatkozó hírek iránt.

Ennyiben ismerterttük a tizenhetedik századi francia ujságírók értesüléseit. Élénk világot vetnek ezek a zsidókról elterjedt hírekre ebben a korszakban.

Szabolcsi S. Miklós.

¹² Hammer id. m. III. 589—590.

¹³ R. II. 774—775.

¹⁴ R. II. 841—3.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az első talmudi „gyöngyszemek” irodalmunkban

A talmud és a midrás aforizma-gazdagságát Ponori Thewrewk József fedezte fel elsőnek irodalmunkban. Találkozása a talmuddal: a keleti bölcsesség-irodalom romantikus magyar visszhangját erősíti. Egyidőben a perzsa Saadi, az arab Lokman meséinek, oktató mondásainak, szentenciáinak hazai népszerűsével...

Ponori Thewrewk József életrajza szinte természetes következetességgel jelölte ki irodalmi munkássága területét a prózai gondolköltészetet. Hozzásimul időpontja biedermeier izléséhez. Meggyőződése szerint: a világi boldogságot az igazság megismerése, a virtus követése, a szép érzése és gyakorlása határozza meg; félti a családi életet: a szenvedélyes regényolvasás kikezdi az otthont s „az elrománosodott leányokból jó házi gazdasszonyok soha nem lesznek.”¹ A nemzetnevelés kérdései foglalkoztatják. Aggódva figyel a képzelet hódító szerepét a társadalmi életben: Az ifjúság nem tud „a valóság és költemény között különbséget tenni... és innen származik az, hogy a világi pályán a románfejú férfiak és románszívű asszonyok száma oly tetemesen neveddik.”² Aggódik az erkölcsi magyar életforma tisztaságáért: „Hajladózni, módozni, piperéskedni, táncolni, muzsikálni, theátrumba járni, románokat olvasni, a társaságban fényleni s raisonnírozni tud talán egyik s másik úrfi s kisasszony, de kérdés, ha ezek mellett indulataik s erkölcsük oly jók, tiszták és fedhetetlenek-e, mint kellene lenniük.” Álláspontja mellett Rousseau-rokonságával érvel, az ifjúság megtérítéséhez a Biblia szellemi erejét veszi igénybe: „Írjátok fel tehát oh kedves ifjú barátaim! sziveitek táblájára ezeket az itt következők, szent Írásból kölcsönzött aranymondásokat s tegyétek azokat éltetek zsinórmértékévé.”³ A Példabeszédek bölcsességét át kövezi ki a lelki és értelmi művelődés útját. A Biblia erkölcsi fenségét tiszteli, a velőmondások értékelésében Herder véleményéhez igazodik.

A nevelés nemes eszközeivel szeretné megteremteni a társadalmi élet „gyűlöletüres engesztelő, szeretetteljes” légkört: meg kell magyaráznunk „a növényeknek a velünk egy honban lakozó zsidók közvetlen őseinek valódi érdemeit a törvényadásban, egy isten tiszteletében az erkölcsi szabályok bőséges kifejtésében, a szép, jó, igaz nagy dicső mezején tenyésző virágok buzdó ápolásában. Az őszövetség, melyet zsidók írtak, melyben zsidók működtek, méltó talpköve az újszövetségnek, az újszövetség által a keresztény vallásnak. Mi az őszövetségi írók műveit végig leheli s őstolláikból a szívből a szívből a lélekbe foly, a szépség, a jószág az igazság, a nagyság, a fönség képesek egyedül a gyermekded elméket az újszövetség tanjainak kellő megfogására elkészíteni, s őket aztán ezek szépe által szeretetgyakorló, türeldelmes, alapos keresztényekké képezni”. Ponori Thewrewk József zsidószemlélete ebből a lélekrétegből táplálkozik. Ismeri „a zsidóknak különféle okokból származó gyöngéit, gyarlóságait, hibáit, műveltségi hátramaradását”, de ezek közül csak némelyeket érint „mert minél többet hoznék elő, annál inkább kiviláglának, hogy midőn őket kárthatatnunk kell, egyszersmind a keresztényeket is méltán megróni köteleztünk”. Számomartja jó tulajdonságaikat is: „a zsidó nép fényoldalai: mértékletesség, sokszor a túlságig, takarékoság, összetartás, életrevalóság, és az, hogy mindnyája olvasni, írni tud.”⁴

¹ Ponori Thewrewk József: Hazafiúi elmélkedések. Pozsony, 1833. 49. l.

² Ponori Thewrewk József: Honosi érzések. Pozsony, 1833. 95. l.

³ Ponori Thewrewk József: Honszerető. Pozsony, 1834. 34, 61. l.

⁴ Ponori Thewrewk József: Ponori Thewrewk Emil nyelvgyakorlatai. Pozsony, 1848. 159, 168. l. L. Kecskeméti Ármin: A zsidó a magyar regényirodalomban. M. Zs. Sz. 1897. 20. l. Téves Szinyei adata (XIV. 108.): a nyelvgyakorló antológiát P. T. J. állította össze. P. T. E. 1848-ban csak 10 éves volt.

Ponori Thewrewk József szinte polihisztori rátartisággal gazdagítja a magyat közhasznú ismeretek irodalmát. Szépirodalom, művészet, történelem, régiségtudomány, nyelvészet, jog, nevelés, társadalom, egyházpolitika egyazon érdeklődéssel köti le figyelmét. Viszonyát az élethez kritikai magatartása szabályozza. Minden jelenséget mérlegre vet. Véleményét szentenciává formálja. Alapmondások címmel adja ki négy füzetben gondolatstilánkjait, elmés mondásait, közmondásszerű megállapításait⁵ Mind a négy füzet előzéklapján Herder szavait ismétli: „Sprüche sind das ganze Resultat des beobachtenden menschlichen Verstandes.” Végig járja Kelet és Nyugat közmondás-irodalmát. És műve utolsó füzetében perzsa, kínai, ind., arab, török, görög, római, angol, francia, német, olasz, spanyol és portugál mondásokat vegyíti a maga alapmondásai közé. A zsidó vilásmondásokat külön jelenteti meg Thaisz András folyóiratában: *Alapmondások. (A Thalmud szerint)*.⁶ Irodalmunk első talmudi „gyöngyszemek”-gyűjteményében Ponori Thewrewk József jóvoltából a következő tíz mondás képviseli a Biblia utáni zsidóság bölcsesség-költészetét:

*A nagybetűnek és itkányosnak nem lehet jó köntöse.
A való nehéz; ezért kevesen vannak, kik ezt elbírhaják.
Ne vess követ azon kútba, melyből vizet iszol.
Midőn a teve magának szarvakat kívána, neki a fülei is levágotának.
Ha a pástyor nyájára megharagszik, ennek vak vezetőt ad.
Légy inkább az oroszlán farka, mint a róka feje.
A kába örökre kába marad.
Nem egy csikó bőre szolgált már nyeregül az anyja hátán.
Ki sokat kíván, semmit sem kap, de aki szerényen keveset kér, célját éri.
Az ifjú korban szerzett ismeretek tartós — világosok, mint a tinta az új pergamenen, a vénségekben gyűjtöttek ellenben oly homályosak, mint a beirt pergamenre tett írás.*

Ponori Thewrewk József később is foglalkozott a zsidó irodalommal. Emil fia nyelvgyakorlatait közlő kiadványában hirdeti, hogy a régi és mostani zsidó, pogány és keresztény íróktól háromszáz alapmondást a zsidóügről s a zsidók németországi történetéről cikkeket szándékozik kiadni A tervbevett munka azonban nem jelent meg.

A magyar zsidóság csak évekkel később jelentkezett a talmudi bölcsmondások bemutatásával. Első együttes irodalmi teljesítményét az öngazolás akarata jellemzi.⁷ A Talmud magyar-zsidó védelme már előbb lezajlott. Schwab Arszlán és Bloch Móric vállalta a kényszerítő feladatot.⁸ Az elhárítás mozdulatait most az első magyar zsidó évkönyvben pozitív irányú védekezés váltotta fel. Itt nyújtotta át első ízben ellenőrzésre, közvetlen megismerésre a magyar zsidóság a talmudi mesék és mondások szellemi tartalmát. Rokonstein Lipót „Virágfűzér a talmud mezeiről” címmel gyűjtött össze néhány szemelvényt.⁹ A hatás nem maradt el. Jókai folyóirata felismeri a mutatványok véleménymódosító rendeltetését: Rokonstein közleménye „csakugyan virágfűzér még pedig a legillatosabb virágokból összefűzőgetve, holott sokan, majdnem mindnyájan a nem-zsidók közül hazánkban: azt hitték, miként ebben a Talmudban csak a dudva és bojtorjánok teremhetnek. Amely könyv ekkép nyilatkozik például az uszoráról, a hazaszeretetről, arról valóban csak az mondhatja aztán, hogy belőle tanul a zsidó uszoráskodni, ki azt csak nevével ismeri! — Csak azt az egyet sajnáljuk, hogy a közlő úr igen feszesen peckézte ki ezen a szabad természetben fejlődött keleti poesist. Nagyon szépek lehetnek azok eredetiben, ha ily saloniás francia magyarságban is még olyan szépek maradtak. Ezen rovatot jó lesz tovább folytatni a jövő folyamokban is.”¹⁰

A kiadvány második s egyben utolsó kötetében azonban hiába keressük a talmudi „gyöngyszemek”-et.¹¹

Zsoldos Jenő.

⁵ Ponori Thewrewk József: Alapmondások. I.—IV. Pozsony. 1830—1831.

⁶ Sas. 1832. IX. 23. l.

⁷ Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest. 1848.

⁸ Első magyar zsidó naptár 155. l.

⁹ U. o. 155. l.

¹⁰ Életképek. 1848. I. 124. l.

¹¹ Első magyar izraelita naptár és évkönyv. II. évf. Pest. 1861.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum levéltárából

A ROHONCI KURUCKORI PRÉDA ÜGYÉBEN FOLYT VIZSGÁLAT KÉRDŐPONTJAI.

Gr. Forgách Simon oltalomlevelét 1704 június 22-én kapták meg a rohonci zsidók.¹ De azt megelőzőleg, néhány hónappal előbb, még 1704 januárjában átélt a község egy kuruc támadást — vagy ahogy akkor emlegették — prédát. Károlyi Sándor 1704 január 11-én kelt át Somorja felől csapataival a befagyott Dunán és Pápa városából Rákóczi zászlaja alá szólította a dunántúli magyarságot. Mozgalmas napjai voltak ezek a nyugati vármegyéknek, akkor esett meg a rohonci préda.

Szombathelyi Ferenc kuruc hadnagy embereivel felverte a rohonci zsidók házeit, boltjait és sarcolta őket. Fejedelme parancsára hivatkozott: „hogy tudni illik Magyar Hazánkban, akik ekkoraigh hamissan éltek és továbbra is Méltóságához Fejedelemnek és utána minden Magyar Nemzetnek kárára látotnak és tapasztaltatnak, azok országunkból eltávolttassanak, tudni illik Sidók, Ráczok, Németek és Olaszok”² A préda január 12 és 18-ika közt folyt le, mert január 18-án Szombathelyi már írásban adja a rohonci és szalonaki zsidóknak: „absolváltaknak kgyimes Urunk eő Fejedelemséghe kiadot Edictumátul.” Tette ezt a kuruc tiszt „a zsidók rimánkodására és más keresztényén böcsületes emberek is interponalvan magukat, velönk kedvet keressete és Contentáltak bennönket.”

Évekkel később, a szatmári béke után vizsgálat indult meg Szombathelyi Ferenc és tisztársai ellen a rohonci préda miatt. Tanukat hallgattak ki, a tanukhoz intézett kérdéseket megőrizte a rohonci zsidó község egy irata, mely múzeumunknak jutott. Az egykorú magyar nyelvű irat ív nagyságú papíros harmadfél oldalán olvasható.

✱

Puncta Interrogationis De eo utrum?

Primo. Tudgyaé az Tanu hogy in A(nno). 1704. esztendőben Januarius, vagy Boldog Asszony Havában az proxime elmúlt Kurucz Háboruban Szombathelyen Vas Vármegyében lakozó Szombathelyi Ferencz Ur ekkoron Kurucz Hadnagy Rohonczy Meszeő Városban még fent említett Vasvármegyében lévőben maga allatt levő kisebb Tisztek és köz katonaságal Mélt Groff Battyányi Ádámné Asszonyom eő Ex(ce)ll(cíá)ia és akkory két Árva Urfiái, most Mélt. Groff Batthyányi Lajos és Károly uruk ö kgők vagyon Rohonczy Sidój Házaik, Boltjaik, javak és Jóságokra hatalmasan menvén és Rohanván, azokat pedig föl vevén vagy és tsak azokba bemenvén minemeő és menyi erő portékájokat vettek el azokbul.

Secundo. Kész Pénzre és más Portékra ugy mint minemeő és mit erő Posztoakat, vásznat, arany és más Portékát saroltak ki tölök és a midön eöket sarolta vagyis taxálta ugy az említett Szombathelyi Ferencz, mind azon alkalmatosságkal egyébiránt az ot levő Tisztek és katonák között Feő Tiszt.

Tertio. Vagy inkább tudgyaé az Tanu, hogy fönt nevezet Szombathelyi Ferencz Ur oltalmazta, és védelmezte s mentegetté mind a megh irt Sidokat, és azoknak lakásait Boltjait, és minden Portékáit? És hogyan oltalmazta, ha tudniillik valóságosané vagy tsak tettető és képesit formán, mintha tudniillik valóságosan eöket oltalmazná, de tsak fortélyly volt allatta; és hogyan vétettek eszükbe fortélylyát; Seöt inkább eő magának vette az fölprédált mind Portékákban, mind pedigh az Sidokat Sarcolta, Taxálta, és mennyit vett magának ezekbul.

Quarto. Tudgyaé az Tanu az alatta valo Tisztek közül nevezet szerint az említett prédán kik voltak jelen; közülök ki, hovávalo lakos, és mostig közülük kik élnek.

Ultimo. N. B. károk után az Sidok, panaszkadtaké Szombathelyi Ferencz Ur segitette eöket? és hogyan, vagy mit adva reá választ, és ha elmenteké mindgyárt az kárvallot Sidok Szombathelyi Ferencz Urhoz mint Feő Tiszthez Panaszra, kérvén orvosságot, és segítséget eő kglmétöl, az vagy igazságot az nem tévén, maga ellenis

¹ Közölve Libanon 1942 II. sz. 52. l. sajtóhibákkal az okmányban: Cl(ementissi) mus olvasandó kétszer Clumus helyett, a héber betűs regestában két szó végén a nun betű szóvégi alakja valő.

² M. Zs. Oktl. II. 375. l.

az Föllevaló akkori Comanderózó Gralis Mélt Károlyi Sándor Ur ö Exelljánál, és Bérj Bálogh Ádám akkori Obrisztternél Panaszt tétteké?

*

A vizsgálat eredményét nem ismerjük, Szombathelyi valószínűleg felmentést nyert, mert a rohonci iratok közt ott találjuk III. Károly király 1712 március 25-iki oklevelének egykorú másolatát, illetőleg formuláját, mely szerint Amnistialis Gratia-ban részesül az, ki a Rákóczi-féle zavargásokban résztvett, de utána hűségre tért. Oltalmat és védelmet biztosít az uralkodó személyének és vagyonának mindennemű támadással szemben.

A megmaradt kérdőpontok némi képet adnak, mily módon folyt le egy kuruc-kori préda, amelyhez hasonlók éltek át akkor a többi nyugatmagyarországi zsidó közösségek az Eszterházak, Zichyek, és Pálffyok birtokain. *Grünwald Fülöp.*

A MAGYARITÓ EGYLET LEVELE HEILPRIN MIHÁLYHOZ

Heilprin Mihály mint magyar-zsidó költő szinte minden előzmény nélkül jelentkezik irodalmunkban. Hangját rendkívüli visszhang fogadja. Utánérző versének (Zsidó kördal. Miskolc, 1846) irodalmi sikerét időpontjának emancipációs magyar hangulata teszi érthetővé. Lengyelországból jött honi földre s néhány év alatt Vörösmarty lírai költészetén tájékozódva, oldja föl magyar ritmusban hazafias érzelmeit. Érkezésének pillanata a zsidóság hasonulásának elvi igazolására kötelezi irodalmunkat: „Hála Istennek, nem kell igen sópánkodnunk többé nemzetiségünk dolgában, — az már gyökeret vert, erőset és önállót s ágakat hajt. elevenzöld lombzatban pompázókat, melyeknek többé a levelein még itt ott rágódó hernyócsoport sem árthat, lenne bár a hernyók mindegyike egy-egy Szvatopluk, vagy egy-egy honin hízott idegen 'Element'. Ez element közé azonban korántsem szabad számítanunk a honi izraeliták értelmes részét, mely az ellenkezőről ad naponkint örvedetes bizonyosságot. Így például napokban jutott kezünkbe egy Zsidó kördal Miskolczról, melyet egy ott lakó izraelita (Heilprin Mihály) készített, kinek magyar nyelvünkbeni jártassága annál dicséreteseb, minthogy a dal írója eredetileg Lengyelhonból származott hazánkba. Hadd szolgáljon dicsérendő például a hazánkban élő idegeneknek, kik e haza jótéteményeit, melyeken felhíznak, azzal köszönik meg, hogy gúnyoló s gyalázó cikkeket gyártanak...” (Honderű, 1846. II. 358. l.). Petrichevich Horváth Lázár lapjának figyelemkészségét az Életképek is vállalja s Heilprin verselő akarátának nyelvi és tartalmi megnyilatkozását a magyarosodás vonalán értékeli, mert „nyelvünket nemcsak tökéletesen bírja, mit e szép költeménye is tanúsít, hanem magyarnemzeti érzelmek is hevítik keblét, s buzgalmat kétszeresen méltánylandóvá teszik.” (1846. II. 603. l.). Az elismerés általános volt: „A Fótidal alakjára készített költemény nemes hazafiúi érzelmeket lehel, s e mellett tanúságot tesz arról, miként zsidó feleink mindinkább tökéletesnek a nemzeti nyelvben” (Pesti Divatlap, 1846. II. 895. l.). A vers fémjelzést adott Heilprin nevének. S amikor a magyar sajtó újabb költeményét közli (Mít csinálnak Izraelben?), a szerkesztői ajánlás az első siker emlékét idézi s a költőt a következő megjegyzéssel mutatja be: „A zsidó kördal széptehetségű szerzője” (Pesti Divatlap, 1847. I. 552. l.). A költemény helyzeti erőből folyó népszerűség-igényét zenei kísérete növelte meg: „Rózsavölgyi Márk a Heilprin Mihály kördalához írt szép zenét az Izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő egyletnek ajánlja” (Honderű, 1846. II. 517. l.). Ezen a ponton került első ízben érintkezésbe Heilprin Mihály neve a magyarító egylettel.

A költőt az egyesület tiszteleti tagjává választotta (Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest. 1848. 40. l.). Majd amidőn a némaságra utalt évek után ismét megkezdte működését, az új életre tömörülés kezdetén celekvő szerepet szánt az Amerikába szakadt költőnek. Szellemi támogatását kérte, Méltán. Heilprin Mihály nemcsak mint költő tett szolgálatokat a magyarosodó zsidóság törekvéneinek s ért el eredményt mint az első magyar kormány kormány tisztviselője a zsidóság egyenjogúsítása körül (Hochmuth Ábrahám: Heilprin Mihály. Magy. Zsidó Szemle, 1888. 560. l.), hanem az örvenes évek elején mint a sátoralajuhelyi Kästenbaum Ráfael-féle iskola igazgatója is érdemeket szerzett a zsidóság művelődési területén: „A nagy hírnevű igazgatónak Heilprin Mihály úrnak ritka tudományossága és kitűnő jelleme, s az oldalalán működő szorgalmas tanítók (közöttük két keresztyén Eördögh Dániel úr, az Ószi virágok szerzője és tiszt. Zsadányi Dul Benjámin úr) számos barátot és általános rokonszenvet szereztek a tanodának” (Rosenmeyer Izsák: Első magyar-izraelita naptár és évkönyv.

II. Pest, 1861. 75. l.). A magyarító egyesület felolvasási bizottmányának 1861 február 23-án tartott ülésén Mezei Mór jegyző bemutatta a Heilprin Mihályhoz írt levél szövegét. (Az egyesület hasonló tartalmú felszólítással fordult Ágai Adolfhoz, Lów Lipóhoz, Ehrlich debreceni rabbihoz és Lichtenstein Györgyhoz. A jelenlévő tagok, Grosz Károly, Mezei Mór, Bródy Zsigmond, Ormódy Bertalan, Tenczer Pál, Vasváry Lipót, a Lówhöz intézett levél újrafogalmazását kívánták „kevésbé érzelgős, a tárgyra szorító irányban“.)

Tekintetes Heilprin Mihály úrnak New-Yorkban.

Nagyon tisztelt hazánkíj! Habár tengerek választanak is el bennünket Ön becses személyétől, mégsem felejtjük el mi könnyedén azon időt, midőn Önt miénknek vallhatni, legjelesebbjeink közé sorozni szerencsések valánk, — és talán nem csalódunk, midőn azt reméljük, hogy viszont Ön is, ki a magyarbani izraeliták sorsának javításában egykor oly ernyedetlenül fáradozott, nem minden érdek nélkül gondol még most is az elhagyott régi hazára, és magyar hitsorsosaira.

Ha Ön a Magyarbani izraeliták sorsát részvétellel kíséri, bizonyára érdekekkel veendette azon hírt, hogy az 1843—1849. években fenállott Magyarító Egyesület új életre keltettük.

Célunk a magyar nyelvnek, irodalomnak s ismereteknek hitsorsosinknál meg-honosítása lévén, e cél valóítása végett többek között nyilvános felolvasásokat rendezünk, melyek alkalmával — a politika kivételével — bármi tartalmú magyar munkálatok olvastatnak fel.

Érezve pedig azt, hogy mert legjelesebbjeink a közelmúlt idő mostobább szakai-ban kebelünkéből messze sodortattak — az ő segedelmük nélkül célunkat nehezebben érhetjük el, s nevezetesen felolvasásaink irányában nagyobb részvétet, tőlük üdvösebb hatást alig reménylhetünk, külföldön tartózkodó magyar hitsorsosainkat, s kiküldött bizottmányunk rendeleténél fogva névszerint Önt is arra határozta felkérni, hogy törekvéseinket beküldendő és körünkben felolvasandó munkálataival előmozdítani sziveskedjék, — megjegyzvén, hogy becses leveleit az egyesület elnökségéhez — a felolvasandó munkákat pedig a felolvasási bizottmány jegyzőjéhez Mezei Mór úrhoz (2 sas-utca 3. sz.) méltóztatassék intézni.

Midőn kedves kötelességünket ezennel teljesítenők, alkalmat veszünk magunk-nak őszinte tiszteletünk kifejezésére.

Kelt Pesten 1861-iki Február 23-án tartott bizottmányi ülésünkéből.

*Az izr. Magyar Egyesület
id. Elnöksége*

A levél lelőhelye: A Magyarító Egyesület jegyzőkönyvi kötege. Magyar Zsidó Múzeum. Heilprin Mihály amerikai működéséről (tanár, író, szerkesztő) kimerítően tájékoztat Gustav Poilak műve: Michael Heilprin and his sons. New-York, 1912.

Zsoldos Jenő.

K Ö N Y V E K

Kecskeméti Ármin: Izrael története a bibliai korban

Tábor kiadás, Budapest, 1942.

A magyar-zsidó tudományos élet nagy híjával van jó és használható kézikönyveknek. Különösen a bibliatudomány területén szegény irodalmunk. A zsidó tudósoknak csak csekély hányada foglalkozott behatóan a zsidó szellem legnagyosabb alkotásával, a Szentírással. Nem kis szégyenérzettel kell arra a tényre gondolnunk, hogy a modern értelemben vett bibliakutatás és ennek segédtudománya, a Palesztina-archeológia létrejöttét és jelenlegi fejlettségét nemzsidó tudósok munkásságának köszönheti.

Annál öröndetesebb esemény Kecskeméti Ármin művének megjelenése. Hiánypótló és úttörő munka. Hat fejezetre osztva, tárgyalja benne a szerző a zsidó történelmet a legősibb kortól az első szentély pusztulásának idejéig. A nagyobb össze-

függéseket tekintve, a könyvet három fő részre lehet osztani: az *őstörténet-re*, az *állami élet-re* és ennek feloldására az *etikai alapon nyugvó egyetemességben*.

A szerző egy fejlődési vonalat követ nyomon, melynek kezdete a zsidó nép őstörténete, folytatása az állami élet, de mindkettő vázolásánál a harmadik legegyszerűbb szeméi előtt, a kifejlés, a kibontakozás. A kettő: út a harmadik felé, a zsidó nép hivatásának betöltéséhez. A szerzőnek ebből a felfogásából adódik, hogy a beosztás aránytalanok tűnik föl. Az első és második részhez képest túlságosan sok helyet tart fenn a harmadiknak. A két első rész után abbahagyja a címben kifejezésre jutott célját, a történelemírást és szinte irodalomtörténeté vagy mondjuk szellemtörténeté változtatja.

A mű természetéből adódó hármasság beosztást nyomon követve, meg kell állapítanunk, hogy a szerző a legnehezebb problémával az első részben került szembe. A zsidó nép őstörténete a tudomány mai állása mellett egyike az egyetemes kultúrtörténet legzövevényesebb és legáthathatatlanabb kérdéseinek. Kevés történelmi anyag és sok hipotézis a jellemzői. Kizárólag szaktudósok részére írt munkák is csak nehezen tudnak egy parányi fényt hinteni ebbe az útvesztőbe. Mennyivel nehezebb helyzetben volt a szerző, aki népszerű formában a művelt zsidó olvasóközönségnek akar utat mutatni, aki megfogja a laikus olvasó kezét és magyarázva vezeti a tények és elméletek labirintusában. Nagyon nehéz feladat ott megmagyarázni a lényegét, ahol először a fogalmak helyes értékét kellene tisztázni. És még nehezebb és felelősséggel teljesebb feladat a lehetőségeknek és még le nem zárt vitáknak tömkelegéből kiragadni egy lehetőséget, vagy egy véleményt és kimondani a szentenciát: ez a helyes, ez az igaz.

Ez volt az oka annak, hogy míg a szerző a legtöbb helyen helyes érzékkel osztályozza az előtte tornyosuló anyaghalmazt, néha megemlíti kevésbé fontos forrásokat és elhagy olyanokat, melyek nélkülözhetetlenek lennének az események megértéséhez. Így például részletesen felsorolja a törzsi törvények párhuzamait a Hamurabbi törvényeket, de nem tesz említést a hetita törvényekről, melyek ugyanolyan fontosak. Túlsok helyet szentel a babiloni kultúrhatásnak, mely csak közvetett kapcsolatban állt a zsidó kultúrával és ugyanakkor jelentőségénél sokkal kevesebb figyelemre méltatja a zsidó kultúra egyenes felmenőjét, az „amurru” kultúrát, az ugariti eposzokat és zsolnárokat, himnuszokat és imákat, melyeknek maradványai Szentírásunk nem egy helyén szemünkbe ötlenek. Ugyancsak kevés figyelmet szentel a Máan birodalomnak, pedig ez az újabb kutatások szerint igen nagy hatással volt főleg vallási téren a zsidóságra. A királyok korának sokszor tragikusá fajú belső vallási harcrai, melyeket JHWH hívei folytattak a bálványkultuszok ellen, az ország két alkotó elemének, a Máan-Midján hatás alól bevándorolt délkeleti semitáknak harca volt a nyugatsemita „amurru” lakossággal szemben. S ez a harc nemcsak ott válik láthatóvá, ahol Szentírásunk elbeszélő részei megemlékeznek róla. A győzelmes JHWH hit sem tudott megszabadulni teljesen a legyőzött „amurru” kultúra és vallás egyes elemeitől. A számtalanszor átrostált és újraserkesztett szentírási részek, melyek JHWH diadalát, egyedülvalóságát és mindenhatóságát dicsőítik, még mindig nem mentesek az őshit elemeitől. Nem egy JHWH-t dicsőítő zsolnárnak sorai között dübörög fel őserővel a régi kifejezési forma. Amivel egykor az ősök El-t vagy Báal-t vagy Mot-ot magasztalták, ugyanazokkal a kifejezési módokkal és szavakkal dicsőítik most az unokák JHWH-t. Vagy tán nem Baal volt az, aki legyőzte a hétfejú sárkányt (Ginsberg: *Kitbé ugarit. Jerusalem, 1936. p. 47.*) a LXXIV. zsolnárnak mégis JHWH hatalmának emelésére használja fel a nagyszerű győzelem dicsőségét.

Az első rész hiányai, amelyek a tárgy nehézségeiből adódnak, úgyszólván egy csapásra megszűnnek a második részben, amely az állami élet történetét adja. Itt már tökéletes magabiztossággal válogatja össze a szerző az anyagot. A legújabb kutatások eredményeit megnyugtató pilléreként támasztja a Szentírási adatok mellé. Célját: Szentírásunk történeti szavahihetőségének bizonyítását világos és higgadt megállapításaival és az anyagnak célszerű csoportosításával teljes mértékben elérte. Az ásatások eredményei közül főleg a történelmi és vallástörténeti jelentőséggel bíró anyagot válogatja ki. Előnyös lett volna a leletek művészettörténeti jelentőségét jobban ki-domborítani.

A harmadik rész, mely az exiliummal kezdődik, letér a történelemtudomány síkjáról és inkább az irodalomtörténetnek vagy szellemtörténetnek a területére lép. Ez az oka annak, hogy a mű terjedelméhez képest igen sok idézetet közöl. (Zsolnárok. Példabeszédek, Jób.) De ez megfelel a szerző céljának. Itt érkezik el a zsidó nép története (a szerző szerint) a végkifejléshez. Kilép zárkózott nemzeti mivoltából és egyetemes emberi lesz. Szinte úgy tűnik, mintha a szerző ezzel befejezettnek tekintené

a zsidó nép történelmi hivatását, Született, élt és hatott. Esmévé finomult, mely ki-
lépve a zsidó nép történelmi keretei közül, immár az egyetemes emberi kultúra köz-
kincsévé vált.

Ha nem azonosítjuk is magunkat a szerző „hivatásmélelet”-ével, mégis csodá-
lattal kell adódnunk a rendszerezés és céltudatosság ilyen pompás művészetének. Az
egész mű a jól összeválogatott képanyaggal együtt méltó folytatása Kecskeméti Ármin
eddiggi munkásságának. Egyéb értékeihez az úttörés érdeme is járul. Nagyon érdemes
az elolvasásra és méltó a követésre.

Balázs György.

ARARÁT — MAGYAR ZSIDÓ ÉVKÖNYV

Szerkeszti *Komlós Aladár*.

Orsz. Izr. Leányárvaház, Budapest, 1943.

Ötödöszer jelenik meg az Ararát év-
könyv Komlós Aladár szerkesztésében. Öt
évvel ezelőtt valósította meg Dénes Lajos
azt a gondolatot, hogy ez a kiadvány
egyaránt szolgálja a magyar zsidó kul-
túrát és a jótékonyt. Tudjuk, hogy
hasonló célkitűzések a legritkábban sike-
rültek. Voltak kiadványok, amelyek jóté-
konycélokat eredményesen szolgáltak, de
ezek irodalmi szempontból nem voltak
sohasem teljes értékűek és azután soha-
sem voltak képesek elzárkózni a személyi
kultusz mételetétől. Ez az évkönyv új uta-
kon jár, magasra szabta kezdettől fogva
mértékét és kezdeti színvonalát öt eszt-
endő alatt nemcsak megtartotta, hanem
csakhamar túl is haladta. Ez elsősorban
Komlós Aladár kipróbált irodalmi ítéleté-
nek és napjaink problémáit világosan fel-
ismerő meglátásának köszönhető. Az idei
évkönyv tartalma épolyan gazdag, mint
a megelőzőké. Lerója a kegyelet adóját
az Ararát életre hívójának Dénes Lajosnak
— talán a kelletténél rövidebben. — Az
évkönyv gerince ebben az évben a „Mit
tanuljunk a zsidóság mai válságából?”
című cikksorozat, amelyet Hevesi Simon
szózata nyit meg, aki tiszta életet és hit-
beli bizalmat kíván. Polgár György a
zsidó jövő gazdasági kérdéseiről írt érte-
kes tanulmányt, amely a Palesztinafelépít-
és munkájának fontosságában csendül ki.
E cikksorozat legkiválóbb darabja a „Zsi-
dóság életproblémája” című tanulmány. A
zsidóság belső megújíthatóságát, küldetésé-
nek tudatát, helyezi mélyszántású és éles
megvilágításba. Komoly Ottó a gyakorlati
élet problémáival, Schwartz Mór a zsidó
családdal foglalkozik és Komlós Aladár
a zsidóság közszereplésének észszerű és
ildomos erkölcsi határait taglalja és éle-
tünknek zsidó tartalommal való megtölté-
sét szorgalmazza. Újítás ebben a kötetben
Kardos László kitűnő összefoglalása az
esztendő új zsidó könyveiről. Nagyon ér-
dekesek Nádaï Pál és Waldapfel Imre
tanulmányai, szépek, különösen Mezey

Sándor és Bródy László versei, kitűnőek,
Pap Károly, Szép Ernő, Boda Gábor,
Molnár Ákos, K. Palotai Erzi novellái,
Mohácsi Jenő, Szabolcsi Lajos írásai. Kül-
önösen sikerült ennek az évfolyamnak mű-
vészi melléksorozata. Erdei Viktor, Her-
mann Lipót, Zádor István, Perbrot Csaba
Vilmos lapjai, Földes Lenke és Örkényi
Strasser István szobrai. Még megemlítiük,
hogy az Ararát dalpályázatának eredménye
külön kötetben fog megjelenni. Elismerés
jár ezért a kötetért a szerkesztőnek és
köszönet a leányárvaház elnökségének,
hogy lehetővé tette részére munkáját.

N. E.

ÉLIJÁHU-LEGENDÁK

*Neuman Albert: Elijáhu legendák
(Illés próféta).*

*Megjelenik az IMIT és az Orsz. Izr.
Tanítóegyesületi támogatásával.
Nyiregyháza, 1942.*

Magyarországon három rabbi foglalko-
zott eddig az Elijáhu-legendákkal: Kohn
Sámuel (Der Prophet Elia in der Legende.
MGWJ. XII. 1863. 241—255., 281—
296.), Guttman Mihály (Máftéah, IIIa.
Wratislaviae, MCMXXIV. 17—56.) és
Farkas József (Élia próféta. IMIT Év-
könyve. 1931. 201—210).

Ezzel is érzékeltehető az a szinte él-
ményszámba menő vállalkozás: utánajárni,
ellessni, miként válik a Királyok könyvé-
nek történeti Elijáhuja (I. Kir. XVII.—II.
Kir. II.) már Máleáchi prófétánál legendai
alakká, a messiási idők előhírnökévé,
akit az Isten újból el fog küldeni „mi-
előtt elérkeznek az Örökkévaló napja,
a nagy és a félelmetes” (III. 23.) s akit
Ben Szíra ekkép aposztrofál: „boldogabb
vagy te maegad aki mindig tovább fogsz
élni” (XLVIII. 11).

Azzá lett Elijáhu valóban: legendai
alakká napjainkig. A mai zsidó életbe is
nem egy szállal kapcsolódik.

A circumcisiónál reá vár az „Elijáhu
széke”, legendai emlékéül a circumcisió
fenntartásáért való buzgólkodásának Aháb
idején (Pirque Rabbi Eliezer. XXIX.:
Bamberger, Jahrbuch für Jüdische Volks-
kunde. I. 1923. 325—326). Az asztali ál-
dásban az ő eljöveteleért fohászunk,

mert „jó híreket hoz majd számunkra.” Szombat-esti két dalunk vele foglalkozik. A széder-estén az ünnepi asztalon érintetlen serleg, az „Élijáhu serlege” vár jöttére, az asztali áldás után ajtót nyitunk elébe és köszöntjük őt.

Az Élijáhu alakja köré fonódó talmudi-midrás, középkori és újkori legendákból ad ebben a kis kötetben Neuman Albert, nyiregyházi igazgató-tanító egy csokorra-valót. Ifjúsági olvasmánynak szánja, előadása ennek megfelelően könnyed és a tanulság kihangsúlyozásával didaktikai célt szolgál.

A 22 legenda közt akad nem egy, amely csak vékony szállal fűződik Élijáhu személyéhez, de több olyan van, amely nagy tárgytörténeti multra tekinthet vissza. Ezek közül említésre méltó: 2. Élijáhu titokzatos útjai (Józsua ben Lévi és Élijáhu prófétá. Bolte-Polívka. IV. 325—326., 373). 4. Az igazi vőlegény, 5. A jó szomszéd (mindkettő: változata a paradicsomi társ legendájának, amelyet Heller tett beható kutatás tárgyává v. ö. Scheiber: Bibliographie der Schriften Bernhard Hellers. Budapest, 1941. Nr. 55., 64., 250). 10. Élijáhu, az építőmester (a Jisáj b. Mordecháj szerzette szombatesti költeménynek tárgya, amely egyidőben jelentkezik a XI. században a zsidó Nisszim b. Jáqobnál és az arab Thalabínál. Erről Heller, MGWJ. LXXXI. 1937. 76—80). 13. A képmutató (Nisszim b. Jáqob és Ibn Szahula mesegyűjteményeiben. Heller: A héber mese. I. 45., 56—57). 14. Reb Brana csodálatos élete (egy házaspár két élete: haláluk után Isten ismét a földre küldi őket hogy vétküket egy újra kezdett életben jóvá tehesék. Ugyanez a tárgya Fényes Samu: Jidli első változása. Wien, 1922. és Jidli második változása. I—II. Wien, 1929. című kétrészes regényének).

Fokozottabb figyelmet természetesen a három magyarországi Élijáhu-legenda érdemel: 17. A türelem próbája. 19. M'siách ben Dávid és Élijáhu próféta Kállón, 20. Eszróg helyett kis lovacska. Érdemes lenne összevüjteni a magyarországi Élijáhu-legendákat mind, külön kiadványban.

A kötethez Bernstein Béla írt értékes előszót.

Az Élijáhu-legendák első magyar gyűjteményét a Barlám és Jozafát-legenda magyar szerzetes-fordítójának bevezető szavaival ajánlom ifjúságunknak: „Kérem azért én, ki ezt írtam, mindazokat, kik e könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel olvassák, mert igen szép”.

Scheiber Sándor.

WALDAPFEL JÓZSEF:

KATONA JÓZSEF

Franklin Társulat. Budapest, 1942.

Újabb Katona-irodalmunk legbecsesebb tanulmányait Waldapfel Józsefnek köszönhetjük. Ezirányú irodalomtörténeti kutatásaival részben kitágította irodalmi közvéleményünk Katona-szemléletét, részben megsűrítette Bánk bán-képünk filológiai színeit. Ez a tájékozottsága és szakértői szerepe kötelezte a Magyar írók könyvsorozat szerkesztőjét, hogy vele írassa meg kiadványa részére Katona József monográfiáját.

Kevés magyar költőnk írói arcának vetülete volt hiányosabb, sőt nagyrészt ismeretlenebb, mint Katona Józsefé. Hosszú ideig Gyulai Pál tekintélye merevítette meg az irodalomtörténeti köztudatban a nagy magyar kritikus megállapításait a legnagyobb magyar drámaíróról és főművéről. Nem utolsó sorban ennek a sok évtizedes hagyománynak kell tulajdonítanunk, hogy az irodalmi figyelem a Bánk bánra halmozódott. Holott éppen Waldapfel munkásságának nyomán világosan áll előtűnk: Katona drámaköltészetének is megvannak a maga emelkedő fordulói és törvényszerűségei. A Bánk bán nem előzmény nélküli kiélése Katona drámaírói tehetségének, hanem fokozatos kiszélesedő és elmélyülő teremtőkészségének eredménye.

Waldapfel József következetesen érvelnyesíti művében ezt a fejlődéstörténeti gondolatot. A költőt minden pillanatban és minden szellemi helyzetben a multhoz való viszonyának összefüggésében leplezi le, amikor tudásterülete új kultúrelemekkel bővült, amikor írói teljesítményei új szellemi hatások visszfényében látszanak. Mélyre ássa a szintézis tárgy-, műfaj-, stílustörténeti, lélektani, műveltségi és művelődési motívumainak medrét. Az átvételek, érintkezések, találkozások rámutatásában meggyőző érvi hangsúlyt ad a költő asszimiláló erejének, drámaalkotó tudatosságának, szerepátélő művészetének. — Első ízben kíséri nyomon Bárány Boldizsár ösztönző közreműködését Katona egész költői pályáján. Nemcsak a Bánk bán szöveg mögött kelti újra életre, hanem Katona egyéb megmozdulásának hátterében is számon tartja módosító befolyását. — Felfedezi Katonát mint lírai költőt. Klímatajza benne a századforduló lírai anyagát, a rokokó nyelvi elemait, a rousseauizmus és a romantika motívumait, a kor filozófiájának visszhangját (Schoenhauer!).

A szerző igénybe veszi a Katona-irodalom minden számottevő adatát, hogy kiegészítse a maga gazdag találatainak értékét. S talán éppen ez a dús anyag okozza, hogy néhol az olvasó részéről is ismertnek feltételezett mozzanatok között csak szüksézáv kapcsolással érinti a jelenségeket.

Waldapfel műve a Katona-centenárium egyetlen jelentős irodalmi emléke.

Zsoldos Jenő.

VIDOR PÁL: A SZOMBAT KÖNYVE

(Javne-könyvek 8.)

Lapozgatjuk, olvasgatjuk Vidor Pál könyvét — a „legzsidóbb ünnepről”. A nemes gonddal és papi hozzáértéssel megírt fejezetek sok zsidó melegséget árasztanak magukból. A szombat élményét érezteti meg az olvasóval ez a kedves könyv. Célja, amint előszavában a joggal népszerű Javne könyvek kiadója írja, „hogy amennyire az ilyen úton lehetséges új kapcsolat teremtse a zsidó társadalom sokfajta rétege és e tiszteltreméltó, ősi, de ma sokszor elfelejtett nap között”; az író pedig azt reméli, hogy „sikerül megéreztetnie a legfontosabbat: a sábbát izét és illatát”...

Vajjon mindig eredményes-e e törekvése?! Milyen érdekes tanulmány lenne a könyv hatását lemérni: ébreszt-e nosztalgiaát a szombat értelme, jelentősége, a megkapó hangulatú péntek estéknek megihittsége, bensőséges szépsége iránt; van-e nevelő, fejlesztő hatása a zsidó élet iránt érdeklődőre; fel tudja-e kelteni a vágyódást a kultúremberben a zsidó műveltség iránt; megmutatja-e a zsidó esztétikumot az ihlető szépséget szeretőknek; termel-e olyan értékeket, amelyek közelebb hozhatják a zsidó eszmeközösséghez az eltávolodottakat; van-e elég ereje a zsidó szellem hevével új lángot gyújtani a kiégett lélküekben?!

... Csak az indokolhatja e rövid fejtetéseiteinket ha ezekre a kérdésekre válaszolunk: s mi kezünkben a kötettel értékítéletet tartunk a munka felett és háttérzottan igennel felelünk. A könyv valóban gazdag tartalmával méltóan szolgálja célját és minden egyes sorával eredményesen hirdeti, hogy bizony „nem annyira Izráel tartotta meg a sábbátot, mint a sábbát tartotta meg Izráelt” (Achad Haam).

A Szombat könyve első része bemutatja a szombatot a zsidó írásokban: a Szentírásban, a Talmudban és a Midrásban

meg a filozófiai irodalomban. Foglalkozik a szombati munkaszünettel, annak törvényeivel; a szombattal a zsinagógában és a családban; a mai szombattal (itt többet szeretünk volna hallani Erec Jisráel szombatjáról), az egyik legszebb szombati intézménnyel, Bialik oneg sábbátjával; a szombat és a nemzsidók viszonyával, e helyen külön az erdélyi szombatossággal.

A második rész igézetes virágok csokra a szombat poéziséből: Makai Emil, Csernichovszky, Patai, Jehuda Hálévi, Péchi Simon, Fleg, Schalom Asch, Bialik, Agnon, Buber, Franz Rosenzweig és mások szebbnél szebb írásából. Függelékben pedig a szombat művészetéből meg szombati dalokból kapunk gyűjteményt.

Valóban a szombatnak szent hangulata hull a lélekre a könyv olvasgatása közben: és, ha a mai életritmusban nem tarthatja meg sok zsidó ember hagyományosan a szombatot, úgy véljük, hogy ha a napi munka után péntek este otthonában előveszi A Szombat könyvét, annak lapozgatása közben átlendül annyira a szombat tiszteletébe, hogy megőrzi ezzel a szombattal s ezáltal erősíti zsidóságát is, mert Majmüni Mózes tanítása szerint „a Tóra azért parancsolja meg olyan nyomtétősen a szombat-tartást, hogy a szombat-tartás tetteivel vallásunk alapigazságait hirdessük meg”.

Ez az eredményes hatás Vidor Pál könyvének értéke s egyben munkájának érdeme is.

Katona József.

SZÉFER HASANA LIJEHUDE AMERIKA

Az amerikai zsidóság évkönyve,
(New-York, 5701.)

M. Ribalow szerkesztésében ez már a negyedik évkönyv, amely az amerikai héber kultúra virágzásának beszédes bizonyítéka. Három részben sokszínű képet fest az amerikai héber életről. A szépirodalmi rovatban megszólaltatja a legismertebb héber költőket, drámaírókat és elbeszélőket. „A zsidó ház Amerikában” c. fejezetben plasztikus képet fest az amerikai zsidó élet kezdeteiről és fejlődéséről, az Amerikában virágzásnak induló zsidó tudományról, a hitközségi életről, a zsidó újságírásról és újságírókról. A harmadik rész (Tudomány és kutatás) a pszichológia, a filozófia, a bibliakritika, az irodalomtörténet, a bírálat, a pedagógia stb. tudományköreiből közöl nagyértékű cikkeket:

Z. Schneur költészetét M. Ribalov mutatja be; J. Steinberg elbeszéléseit A.

Epstein elemzi, J. Rajder a mai dráma fejlődéséről számol be, A. Kaminka Jeszajás gondolatvilágának és stílusának összefüggéseit kutatja. Kaminka szerint Jeszajás stílusa arra enged következtetni, hogy a „névtelen próféta”, vagy „második Jeszajás” feltevéis nem helytálló. Csak egy Jeszajás van, amint ezt a szerző már külön könyvben is bizonyította. C. Scharfstein a társadalmi mozgalmakról és a tankönyvekről ír. A haszkala kortól a mai napig megjelent héber tankönyvek fölött tart szemlélt szociológiai-pedagógiai szempontból. S. Goldmann a szabad akaratról értekezik Maimonidesz és Planck alapján. A Gordin a bűn fogalmát taglalja Freud és a Midrás ezirányú elméletének össze-

vetése nyomán. N. Turow irodalompszichológiai és művészetfilozófiai cikke az individuum és a kollektivium szerepét írja körül az irodalom és művészet különböző területein. E. Berenstgin „A frankfurti látnok” címmel Franz Rosenzweigről, a filozófusról, az emberről és szenvedéseiről fest megrázó képet. J. Davidsohn J. Nagara új költeményeiről számol be, K. Mirsky R. Háj Gaonról ír, A. R. Malachi Napoleon Bonapartecionista deklarációját cáfolja.

A modern héber irodalom és tudomány minden ága szóhoz jut a kitűnő évkönyvben, s kielégíti a zsidó szellemi élet iránt érdeklődők igényét.

Grözinger M. József.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum közgyűlése

Szeptember 6-án tartotta meg a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület 1942. évi rendes közgyűlését a Múzeum helyiségében a tagok rendkívüli érdeklődése mellett. Ez alkalomból az egyesület megemlékezve arról, hogy száz esztendővel ezelőtt foglalta el Lőw Lipót a nagykanizsai rabbiszéket, elhelyezte gyűjteményében a *legnagyobb magyar rabbi* Telcs Ede készítette mellszobrát és megnyitotta a múzeum helyiségében rendezett Lőw Lipót emlékkiállítását.

A közgyűlésen, amelyen Dr. Naményi Ernő társelnök elnökölt, ott láttuk többek közt Lőw Mózes építész, Lőw Lipót fiát, Keller Izsónét, Lőw Loránt és Lőw Antal doktorokat, Lőw Lipót unokáit, valamint a Lőw család számos tagját, az IMIT képviseletében Wertheimer Adolf elnököt, a budai izr. hitk. képviseletében Dembitz Gyula előlárót, továbbá óbudai Freudiger Dénes és Mezey Sándor alelnököket, Dr. Alapi Henrik, Auer Róbert, Dr. Balassa József, Braun Vilmos, Dr. Csech Arnold, Dr. Csörgő Hugó, Dr. Farkas József, Fejér Lajos, Dr. Földi Károly, Dr. Földes István, Dr. Gábor János, Dr. Guttmann Mihály, Hermann Lipót, Dr. Hirschler Henrik, Dr. Katona József, Dr. Kecskeméti György, Kolb Jenő, Dr. Kolbach Bertalan, Konta Arnold, Dr. Kohn Zoltán, Dr. Náday Pál, Dr. hliniki Neuberger Aladár, Dr. Rubinyi Mózes, Dr. Somogyi Ferencné, Sós Endre, Dr. Sós Ernő, Dr. Szabolcsi Bence, Dr. Szemere Samu, Dr. Waldapfel József, Dr. Zsoldos Jenő rendes tagokat.

Dr. Naményi Ernő a következő beszéddel nyitotta meg a közgyűlést:

Melegen üdvözlöm tisztelt tagtársaimat, akik a mindnyájunkra nehezéd súlyos gondok közepette megjelentek közgyűlésünkön, mély tisztelettel köszöntöm *Lőw Lipót* fiát és ivadékait, akik megtisztelték ma-jelenlétükkel, üdvözlöm különösen *Wertheimer Adolf* urat, az IMIT elnökét és *Dembitz Gyula* ömértóságát, a Budai Izraelita Hitközség képviselőjét.

Az elmúlt esztendő mindnyájunkat ért megpróbáltatásokon túl a magyar zsidó szellemiség néhány jelesének elhunytával borított gyászba. Meghalt *Kóbor Tamás*, a nagy magyar író, akinek írása részünkre költői és irodalmi becsen felül értékes, mert először választotta tárgyat a magyar zsidót, aki a faluról, a vidékről a városba telepedve, a magyar városi polgári rend jelentékeny alkotó elemévé lett. Ennek a zsidó magyar városi polgárságnak legjelesebb, megbecsültebb ábrázolója volt, akinek a modern magyar prózairodalomban épügy kijár az első helyek egyike, mint a költészetben Kiss Józsefnek. Domborművü képmását leánya, K. Kóbor Noémi áldozatkészségéből elhelyeztük gyűjteményünkben.

Eltávozott közülünk *Kertész Manó*, a magyar nyelv nagy szerelme és legavatottabb ismerőinek egyike. A dunántúli magyar zsidó kultúralt típusának egyik legvonzóbb egyénisége volt. Szívének minden dobbanásával dunántúli magyar úr, szellemének egész gazdagságával magyar tudós volt és emellett a legöntudatosabb s leg-hűségesebb zsidó, akiben a zsidóság és magyarság minden erénye egyesült.

Csak a közelmúlt napokban temettük el *Dénes Lajost*, aki generációkat nevelt a magyar kultúra szeretetében és egyik kiváló tagja volt annak a filozófiai körnek, mely Alexander Bernát és Bánóczy József körül csoportosult.

A magyar zsidóság vezérférfiai közül elhunyt *Ribáry Géza*. Önzetlen, tiszta

lelkesedését, szociális akarását és hatalmas mozgató erejét maradék nélkül állította az utóbbi években a magyar zsidóság és a magyar zsidó kultúra szolgálatába.

Elhunyt *Eppler Sándor*, aki nem mindennapi tehetségét a Pesti Izrelita Hírközség ügykezelésének élén fáradhatatlan kötelességtudással és szorgalommal érvényesítette.

Eltávozott közülünk *Krammer Miksa* a Pesti Chevra Kadisának — intézményünk megalapítása óta legáldozatosabb előmozdítójának — tiszteletreméltó elnöke. Emléküket a magyar zsidóság annalesi kegyelettel őrzi.

Meg kell emlékeznünk ehelyütt örömmel és szeretettel a magyar művészet büszkeségéről, *Fényes Adolfról*, aki a közelmúltban lett 75 esztendő, s akinek ma is ifjú zsenije épügy gyökerezik a magyar föld, a magyar levegő szerelmében, mint a zsidó szociális meglátás, emberi együttérzés eszméiben. Adja Isten, hogy még számos éven át tudja a magyar művészet és zsidóságunk magáénak.

Öszinte örömkünknek adunk kifejezést, hogy egyesületünk ügyvezető igazgatója, *Munkácsi Ernő*, hosszú betegségéből felépült és nagy tehetségét ismét felekeztünk ügyeinek szentelheti.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Hogy napiaink gondjait, keserveit, megpróbáltatásait elviselhessük, azok felé a férfiak felé kell tekintenünk, akik a magyar zsidóság kultúráis és anyagi fejlettségének alapjait lerakták és majdnem oly jogfosztottan, mint mi, annak a kornak lelkes és bizakodó munkásai voltak, amely a magyar nemzetnek és vele a magyar zsidóságnak soha nem látott haladásához vezetett. Éppen most van száz esztendeje, hogy a megvetők néhányának munkája után ezek a férfiak rátermettségben, odaadásban, erkölcsi értékben azóta sem elért munkájukat végezték; most van egy évszázada, hogy ezek közül a legkiválóbb *Lőw Lipót*, elfoglalva a kanizsai rabbiszéket, nemcsak munkájának színterévé tette hazánkat, hanem olyannyira magyarrá vált, mint talán történelmünkben senki sem. Mai közgyűlésünket emlékének szenteljük és elhelyezzük gyűjteményünkbe *Telcs Ede* és *Lőw Immanuel* szívességéből, mellszobrát.

Az 1840. XXIX. t. c. volt a magyar zsidóság erkölcsi és anyagi fejlődésének egyik legfontosabb határköve, megnyitva előtte a foglalkozások jelentékeny részét és a városok kapuit.

Ez a törvénycikk, amely szövegében is előfutára volt a teljes polgárosodásnak, az emancipációnak, általános örömet és lelkesedést keltett. „A zsidó embernek, magyarnak érezte magát és mint hazafi működni kezdett”, írja Horn Ede 1847-ben. És valóban nem lehet meghatottság nélkül nézni a 40-es évek elején élő zsidókat. Mily lelkesedéssel, maradék nélkül, állították magukat a magyar kultúra és a magyar gazdasági élet szolgálatába ezek a férfiak, akiknek jogi helyzete még labilis volt, de rendíthetetlen hitükkel, teljesen egynek érezték magukat a magyarsággal és valóban komolyan vették azt a prófétai intelmet: „igyekezzetek a város jólétén, amelybe telepítettétek iteket és könyörögjetelek érte az Úrhoz, mert annak jóléte lesz a ti jóléte.” 1842-ben a zsidóság szempontjából is két jelentékeny esemény játszódott le: az egyik, az Iparegyesület megalapítása, amely kiinduló pontja iparosodásunknak és a Nehéz Mesterségeket és Földművelést a Zsidók között terjesztő Egyesület, a MIKÉFE megalapítása. *Kossuth Lajos* hívó szavára az Iparegyesület megalapításában nagy lelkesedéssel vettek részt a zsidók. Az Egyesület első igazgatóságában már két zsidó foglalt helyet: az egyik *Bloch Móric*, a másik, a feljegyzések szerint *Jakobsohn*, aki feltevésünk szerint nem más, mint *Jakobovits Fülöp* dr., a MIKÉFE első elnöke. *Kunewalder Jónás* a türelmi adónak legfőbb beszedője levelezőit és hitorsosait készítette belépésre és az eredeti aláírási ívek a zsidó aláírások nagy számát mutatják. Az 1846-iki iparműkiállítás kiállítási tárgyait *Kunewalder Jónás* terménytarában gyűjtötték. Már az 1842-iki iparműkiállításon a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik *Kossuth Lajos* hatalmas jelentésében *Fischer Móric* herendi porcellángyárnokról, mondván: „s az iparműkiállítás 14.000 látogatói közt bizonyosan egy sem volt, kinek szeméi a honi műipar öröndetes fejleményének ezen díszes jeleit örömmel ne szemlélte volna.” *Brüll Márkus* aradi örvös kiállított gyűrűje is elismerésre talált *Goldbergerék* és mások gyártmányai mellett, *Brüllnek* az aradi Izraelita Magyar Egyet jutalmául szolgáló szép plakettjét a Nemzeti Múzeum őrzi. Ezekben az években kalászbá szökken az a mag, amely elsőnek *Chorin Áron* vetett el: a zsidóknak az ipar felé terelése. Az aradi örvös megbecsülése a legszebb elismerés, amely e nagyszerű úttörő munkáját jutalmazhatta. A MIKÉFE elnökei *Jakobovits Fülöp* és *Kern Jakab* akinek onzetlen, nemes egyéniségét *Eötvös József* legutóbb kiadott naplófeljegyzéseiben is nagyrabecsüli. Az egyesület országosan szervezi meg azt a munkát, amelyet Aradon, Kanizsán, Pozsonyban helyi jelleggel már megkezdték. Amikor aztán a Védegylet

megalakult, az Iparegyesület hetilapjában hosszú sora olvasható azoknak a zsidó kereskedőknek akik, a „*honi árukat*” a közönség rendelkezésére tartották.

Az első magyar bank, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* megalapítása nagymértékben zsidók műve és ők szerepet vállaltak *Kossuth* gyáralapító részvénytársaságánál is. A szellemiekben semmiben sem volt munkájuk értékelenebb. Már 1841-ben kiadja *Bloch Móric* Tóra fordítását. *Rosenthal Móric* Dávid király énekeit magyarul, és *Pirké* fordítását ketten együtt Jiszrael könyörgéseit, 1842-ben *Bloch Móric*, *Jósua* fordítását. És megalakult a honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület, amelynek vezetőségében dr. *Jakobovits Fülöp*, dr. *Rosenfeld József* (később *Rózsay*), dr. *Pollák Henrik*, *Diósi Márton*, *Szegfj Mór* vesznek részt és egyik legmunkásabb tagja *Einhorn Ignác*, a Pesti Zsidó Reform Zsinagóga későbbi lelkesze, *Kossuth Lajos* „kürtöse” később *Horn Ede* néven *Tisza Kálmán* kormányának államtitkára.

A magyar közönség kedvenc zeneszerzője volt *Rózsavölgyi Márk*, akiről *Petőfi* írja: „Oly Isten igazában tudat te, hogy hol fekszik a magyarnak a szíve, a magyar-nak a szíve.” Már a képzőművészet terén is jelentkeznek a zsidók. *Alconiere Tivadar* megbecsült festője a pesti műtárlatnak és *Guttman Jakab* első díjat nyer II. József viaszkból készült profil plakettjével, amelyet a Szépművészeti Múzeum őriz. *Ehrenreich Sándor* *Ádám* arcképsorozata után a magyar házak falait *Tyroler József* kitűnően rézbemetszett *József Nádor képe*, majd *István Nádor* képe ékesíti és néhány év múlva ő metszi része *Petőfi Sándor képmását* költemény-kötete elé.

Ez a valóban lelkes és komoly munka, azonban legjellegzetesebben *Lőw Lipótban* testesül meg. Amióta Kanizsára került nincs a magyar zsidó kultúrának hozzáfogható munkása és itt a magyar és zsidó szókon egyaránt hangsúly van. Teliesen magyarnak érzi és tudja magát. Röviddel utóbb ő rendszeresíti a magyar predikációt de ugyanakkor a zsidóságnak nem volt és nem lehet öntudatosabb, nagyobb tekintélynek örvendő és a zsidóság elhivatottságát annyira áthatott vezetője, mint ő. Nagy tekintélye az élet minden viszonylatában megnyilvánul. Alig foglalja el hivatalát, 1842-ben felavatja azt az épületet, amelynek homlokán még ma is ott ragyognak az arany betűk: „Az izraeliták iskolája 1842.” Megalapítja a kézműves egyesület helyi szervezetét, a szószékre viszi a magyar nyelvet, ő avatja fel mintegy 100 év előtt az első orgonát magyar zsinagógában. Az ő útmutatása szerint épül a hatalmas pápai zsinagóga az első templom Magyarországon amely már eredetileg az istentisztelet haladottabb formáinak szemmel tartásával épült és amelynek orgona-karzata van. A zsidók emancipációjáért küzd szóval, igazgatással nem utolsó helyen *Kossuth Pesti Hirlapjának* hasábjain. Az ő pápai — egyébként keserűséggel teli — működése alatt ékesíti figurális freskókkal a pápai zsidó temető csarnokát *Herz Dávid* festőművész. Mindez agitációja mellett a tudásnak olyan mélységével és terjedelmével rendelkezik, mint nagyon kevesen, Magyarországon kétségtelenül senki sem; a héber régiségtan úttörője, akinek művei még ma is fontos forrásmunkák.

Tisztelt Közgyűlés! *Lőw Lipót* nemzetpolitikai álláspontját nálamnál hivatottabb fogja Önök elé tárni. De a mai nehéz és keserves időkben helyesnek tartottam rámutatni azoknak a férfiaknak hatalmas munkájára és akarására akik száz év előtt dolgoztak és akiknek munkájából törhetetlen zsidó optimizmussal kell erőt merítenünk, mert

Nem lehet, hogy ész, erő, s oly szent akarát
Hiába sorvadozzanak egy átok súly alatt.

Egyesületünk munkásságáról az évi jelentés fog beszámolni, azonban kötelességemnek tartom, hogy három pontra felhívjam már jövele szíves figyelmüket. Ezek közül az első: folyóiratunk, a *Libanon*, amely az egyetlen ilyen tudományos folyóirat a fenntartásával kötelességünk szolgálni a zsidó kultúrát. Azt hiszem, bár ez áldozatot jelent egyesületünkre nézve, nincs Önök között egy sem, aki e tekintetben ne értene velünk egyet.

A másik: a megszűnő zsidó hitközségek okmányainak és szent felszerelésének megmentése.

A harmadik pedig abból a szomorú körülményből háramlik ránk, hogy a világégs közepette a zsidó mult és a zsidó kultúra emlékei, kegyzerek, műtárgyak évszázadok óta nem látott pusztulásnak vannak kitéve. Ezeket az értékeket, mind Középeurópa egyetlen ily intézményének, múzeumunknak kell megmentenie. Ez kötelessége, ez hivatása. A rendelkezésre álló anyagi eszközök ehhez elégtelenek. Nem óriási összegekről van szó, a létében megingatott és elképzelhetetlen szociális terhektől roskadozó magyar Izráeltől nem is kérhetünk sokat. Ha csak azt érvük el, hogy a

jelenlők mindegyike három pártoló tagot hoz Egyesületünknek és a vidéki hitközségek, a szegedi hitközség példájára bár csekély, de állandó szubvencióban részesítik és *last not least*, ha lehetőségeinket alapító két testületünk előmozdítja, akkor megoldjuk a kérdéseket. Megoldjuk, mert zsidók vagyunk, akikben annak a kultúrának szeretete, amelyet évszázadon át szereztünk és évezredek át alkotunk, majdnem akkora, mint az élet szeretete és csak akkor mondhatjuk magunkról jogosan *ivri onachí*, ha megvan bennünk a zsidóság évezredek optimizmusa ha bízunk Jeremiás proféciájában: „mert van jutalma a munkádnak és reménye jövednek, úgy mond az Úr.”

Abban a szent meggyőződésben, hogy mélyen tisztelt Tagtársaim ezt az optimizmusomat nem fogják meghazudtolni, hogy segítségünkre lesznek feladataink elvégzésében, megnyitom az Országos Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület rendes évi közgyűlését. Megállapítom, hogy a közgyűlés az alapszabályok előírásai szerint hivatott össze és a megjelent tagok számánál főzva határozatképes. A jegyzőkönyv vezetésére felkérem *Dr. Balázs György* urat, hitelesítésére pedig *Földi Károly* és *Szemere Samu* öméltóságait.

A tetszéssel fogadott megnyitó után *Grünwald Fülöp* tartotta meg előadását *Lőw Lipótról* amelyet lapunk más helvén közlünk. Az előadást a hallgatóság nagy érdeklődéssel és élénk elismeréssel fogadta.

Dr. Balázs György előterjesztette az igazgatóság jelentését, amelyet lapunk teljes terjedelmében közöl.

A jelentéshez *Dr. Balassa József* szólt hozzá különösen kiemelve a Libanon fontosságát és fenntartásának szükséges voltát.

Dr. Dembitz Ágost pénztáros a zárószámadásokat és költségetést ismertette, amelyekhez *Wertheimer Adolf* szólt hozzá és intézett kérdéseket az elnökséghez. A nvert felvilágosítások és a számvizsgáló bizottság jelentésének felolvasása után a közgyűlés a zárószámadásokat és költségvetést egyhangulag elfogadta és a felmentvényt megadta.

Felolvasásra került *Munkácsi Ernő dr.* ügyvezető igazgató levele, amelyben új hivatalával járó nagy elfoglaltságára hivatkozva tisztségéről lemondott. Az elnök rámutatott azokra a nagy érdemekre, amelyekkel *Munkácsi Ernő dr.* lelkes és tudós munkájával mint főtitkár és mint ügyvezető igazgató az egyesület megalakulásakor és egész működése idején szerzett és javaslatára a közgyűlés *Munkácsi Ernő dr.-nak* végzett munkájáért jegyzőkönyvi köszönetet mondva, a lemondást elfogadta és őt egyhangulag társelnökké választotta.

A többi üresedésben lévő tisztségeket a közgyűlés a következőképpen töltötte be: ügyvezető igazgató lett: *Grünwald Fülöp*; főtitkár: *Kolb Jenő*; múzeumi őr: *Dr. Balázs György*. Az igazgatóság új tagjai lettek: *Fejér Lajos*, *Dr. Földes István*, *Dr. Szemere Samu* *Dr. Kohn Zoltán*, *Dr. Szabolcsi Bence* és *Dr. Zsoldos Jenő*. A számvizsgáló bizottság tagjaivá a közgyűlés *Dr. Alapi Henrik*, *Braun Vilmos* és *Dr. Rubinyi Mózes* tagokat választotta.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum Igazgatósági jelentése az 1941-42. évről

Múzeum-egyesületünk régi hagyományához ragaszkodunk, midőn igazgatósági beszámolóinkban történeti távlatból érintjük a zsidóság mai nagy sorskérdéseit és vázoljuk — mert ez egyesületünk célkitűzéseivel egyezik — azokat a szellemi és kulturális szükségleteket és követelményeket, melyek hivatva vannak, hogy a mai súlyos helyzetben elégséges lelki erőt adjanak a zsidóságnak létküzdelméi megvívására.

Mert kétségbeejtő zsidóságunk helyzete! Olyan mélységek szélén, olyan szakadékok peremén járunk, amelyeknek még létezését sem tudtuk idáig elképzelni. A gyűlölet hullámai csapdosnak körülöttünk és elnyeléssel fenyegetnek bennünket. Egyedül állunk szemben az elemek vad támadásával, mint a szirt a tenger végtelenében, vagy a tölgy, mely magányos hegyűcsúcon áll. Hiába emeljük fel segélykérő szavunkat, nincs fül, amely meghallgatná azt, szavunk pusztába kiáltó szó marad. Csak amikor már úgy érezzük, hogy végleg összecsapnak fejünk felett a gyűlölet hullámai, akkor hallunk lelkünk legmélyéről halványan felrezdülni egy biztató szót. Nem szabad elcsüggedni, mert Isten kegyelme végtelen és amiként évezredek történelmi viharain keresztül annyiszor, úgy most is meg fog menteni bennünket a fejünk fölé tornyosuló vészől.”

De vajjon igazat mond-e a lelkünk vágyából fakadó biztató szó? Vajjon van-e mibe bízunk, van-e mit remélnünk? Midőn apáinkról emlékezünk és ismét Isten kinyújtott karját várjuk, mely megszabadította őket és megment minket a fenyegető vézből, tudjuk-e, kik voltak apáink? Ismerjük-e azokat a lelki kincseket, azokat a szellemi javakat, melyeknek birtokában ők joggal rászolgáltak az Isteni gondviselés segédmére. Nem csal-e meg bennünket lelkünk biztató szava, vajjon megvannak-e bennünk is azok a lelki tulajdonságok, vajjon birtokoljuk-e mi is azokat a szellemi fegyvereket, melyek őket a messiásvárás álmába tudták ringatni?

Bizony be kell ismernünk a közelgő jóm-kippuri ima szavaival áná chátá háám házze chátáá gedolá. Vétkeztünk, vétkezett Izráel háza. Vétkeztünk zsidóságunk ellen akkor, midőn úgy gondoltuk, hogy az emancipáció által adott szabadságért cserébe oda kell dobnunk összes szellemi javainkat. Sokan tévesen értelmezték a szabadság fogalmát. Azt hitték, hogy csak akkor lehetnek igazán szabadok, ha megszabadulnak zsidóságuktól.

És ma kifosztva és megszegyenítve állunk Európa népeinek színe előtt. A szabadság, melyet nyertünk, csak délibáb volt, eltűnt, elsöpörte a szenvedélyek vihára. Zsidóságunk helyén pedig, melyet sokan lázas önkívületükben önként dobtak el maguktól, csak kongó ürességet találnak. Ma, amikor rádöbentünk, hogy semmi mások nem lehetünk, csak zsidók, nem tudjuk, hogy hogyan legyünk azokká. Több és jobb zsidó nevelésről beszélünk, de nem tudjuk mi az. Emlegetjük a zsidó történelmi öntudatot, de nem ismerjük a zsidó történelmet, Zsidó kultúrát, irodalmat és művészetet keresünk és azt hisszük, minden zsidó vagy zsidó származású író, költő és művész alkotásáról, hogy az alkotó zsidó volta már elégséges ahhoz, hogy alkotását a zsidó szellem termékei közé sorozzuk Tanácstalanul állunk, keressük az utat, mely kivezet bennünket a sötétség útvesztőjéből, de nem találjuk.

Pedig világosan látható, csak nehezen járható az az út, mely előttünk áll. Vissza kell szerezni mindazt, amit könnyelműen eldobtunk magunktól. Ha majd a héber nyelvnek zenéje nem lesz idegen füleinknek, ha a próféták tanításai újra bevesződnek lelkünkbe ha történelmünk nagy alakjai mindennapi életünk részeivé válnak, ha újra összekovacsoljuk az erőszakkal elszakított láncot, mely bennünket a zsidó nép évezredes történelméhez kapcsol, egy szóval, ha újra a szó legnemesebb értelmében zsidókká válunk, csak akkor hihetünk a lelkünkben felrezdülő biztató szónak, akkor reménykedhetünk az Isteni gondviselés segítségében. Akkor megnyílnak szemünk és meglátjuk azt a parányi fénysugarat, mely Erec Jiszráel felől szórja felénk világosságát és melyet ma még sötétség, a lelkünkben kiáradó sötétség tesz számunkra láthatatlanná.

A zsidóságot nevelő ezen célok jegyében működik Múzeumegyesületünk is. Ha végig nézünk termünk falain ha betekintünk vitrinjeinkbe, mindenütt multunk beszédes emlékeiben gyönyörködhetnek szemünk. Aki végigjárja múzeumunk termeit, felémelt fejjel, öntudatában megerősödvé távozik onnan. És célunk felé: kiállításaink útján megismertetni és megszerettetni a mai generációval a zsidó történelmet, szép sikerrel haladunk. Egyre emelkedik kiállításaink látogatóinak száma, pedagógusaink ma már nem nélkülözhetik nevelő munkájukban azt a nagy erőt, mely a közvetlen tapasztalásban és a személyes élményben rejlik. Egyre több iskola tekint meg múzeumunkat. A zsidó társadalom is egyre jobban értékeli egyesületünk munkáját állandóan emelkedik azoknak a száma, akik részt kérnek munkánkból és pártoló, tagjaink sorába lépve erkölcsi és anyagi súlyukkal segítik elő működésünket.

A háborús viszonyok mostohasága azonban akadályokat gördít úton-útfélen zavartalan működésünk elé. Fűtési nehézségek miatt a téli hónapok folyamán kénytelenek voltunk kiállításunkat zárva tartani. De ezt a nehézséget is sikerült elhárítani. Hogy a kapcsolat tagjainkkal továbbra is fenntartsuk. Igazgatóságunk elhatározása folytán egyesületünk kiadja a „Libanon” című folyóiratot. Hivatalos lapunk hasábjai tájékoztatják tagjainkat a zsidó tudomány és művészet mai állásáról és e nagy történelmi időkben, midőn sokszor úgy érezzük hogy a pusztulás szélén állunk, gyökértelenül, kitéve a körülöttünk tomboló vad vihar kénye-kedvének, megmutatja az örök nagy zsidó értékeket, melyeknek ismerete és becsülése a mainál nagyobb vézsekből is megmentette apáinkat.

Mіндеzeket túl hivatásának érzi egyesületünk, hogy támogasson minden olyan kezdeményezést, ami a zsidó kultúra ügyét szolgálja. Ez vezette egyesületünket, midőn részt vállalt az „Omzsa-haggáda” anyagának szállításában. Ügyvezető igazgatónk, Dr. Munkácsi Ernő és Dr. Kohn Zoltán a haggáda szerzői, munkáikkal fontos házappótló művel ajándékozták meg a magyar zsidóságot. A legtörténelmibb és leg-

zsidóbb ünnepet. A „peszach”-ot emelték ki a mesék és mondák világából, megvilágítva a tiszta történelemtudomány fényzóróival. E bibliofil szempontból is kiváló alkotás képanyagát múzeumunk bocsájtotta a szerzők rendelkezésére.

Az év munkájáról szólva, gyűjteményünk örvendetes gyarapodásáról számolhatunk be. 1941 augusztus 1-től 1942 júniusáig körülbelül 150 új tárggyal lett gyűjteményünk gazdagabb. Hogy csak a legjelentősebbeket említsük, megszereztük annak a sírkőnek a másolatát, melyet egy Jeruzsálemből Aquincumba származott katonának állítottak. Újabb bizonyítéka ez az emléktábla annak az élénk kapcsolatnak, mely a Kr. u.-i első századokban közvetlenül a zsidó állam tragikus pusztulása utáni időkben, Palesztina és Pannonia között fennállott. A nagykanizsai hitközség Dr. Naményi Ernő társelnökünk útján egy, a XIX. sz. elejéről származó művészi kivitelű Tóraszekrény-függőnyt ajándékozott múzeumunknak. Egyesületünk Istenben boldogult elnökéről, Pfeiffer Ignácról, tanítványai és tisztelői szeretetük és ragaszkodásuk jeleként Gárdos Aladár szobrászművésszel plakettet készíttettek és azt a legméltóbb helyen a magyar zsidó történelmi arcképcsarnokban helyeztették el. Ugyanott nyert elhelyezést Kóbor Tamás domborművé képmása. Beck Ö. Fülöp műve, Kallósné Kóbor Noémi úrnő ajándéka. Géber Antal ömlesztősága által adományozott két ezüst amulett. Goldmark Károly keszthelyi szülőházának festménye melyet Kecskeméti Árpád úr és felesége festetett meg Szin Györggyel múzeumunk részére, mind csak emelik gyűjteményünk értékét. Lőw Immánuel ömlesztősága és Telcs Ede szobrászművész előzékenységből gyűjteményünkbe sorozhattuk Lőw Lipót mellszobrát.

Történelmi értékünkénél fogva külön kell megemlékezni azokról az okmányokról és iratokról melyeket fehérmegyei kutatásaink alkalmával e megye régi és kihalófélben lévő zsidó községeiből sikerült megmentenünk. Itt is, de az ország egyéb részein is egyre több lesz azoknak a zsidó községeknek a száma, melyek elnéptelenednek, lakosságukat felszívják a városok. Ilyen esetben a megszűnt zsidó községek birtokában lévő kultusz tárgyak, tudományos és művészeti értékek, úgymint: templomok, történelmi értékű sírköveket őrző temetők, a templomok szakrális eszközei, a hitközségek okmánytárai és könyvtárai gazdátlanokká válván, veszendőbe mennek.

Hogy ezt megakadályozzuk egyesületünk igazgatósága e határozta, hogy létrehozza az „országos zsidó műemlék bizottságot”, mely behálózva az egész országot, egyrészt állandó kapcsolat lenne múzeumunk vezetésével másrészt ahol a szükség megkívánja, helyi bizottságot alakítva, községkerületi és hitközségi elnökségek mellett mint felvilágosító és tanácsadó szerv működne. Ily módon talán sikerülni fog megelőzni a hozzá nem értés vagy a nemtörődomség pusztításait és meggátolni azt, amit gyakran tapasztalhattunk, hogy anyagi előnyökért pótolhatatlan zsidó történelmi és kultúrtörténeti emlékek semmisülnek meg. A kezdeményező lépéseket már megtettük, hogy munkánk sikeres lesz-e, az a zsidó társadalom és a vidéki zsidó vezető réteg megértésétől függ.

De ezzel már át is tértünk a jelen munkáiról a jövő célkitűzéseire. És ez alkalommal még egy fontos megvalósításra váró tervünket ismerethetjük meg a mélyen tisztelt közgyűléssel. Múzeumunk őrzi Dr. Kohn Sámuelnek, a nagy pesti rabbinak és történetírónak jegyzeteit és kéziratait. Már a felületes vizsgálat is arról győzte meg Igazgatóságunkat hogy a magyar zsidó történelemtudomány nagy mesterének hagyatéka érdemes arra, hogy a nyilvánosság elé kerüljön. Szakbizottság dolgozza fel az anyagot azzal a céllal, hogy Kohn Sámuel „A zsidók története Magyarországon” című művét új szempontok szerint átdolgozva, a magyar zsidó történetírás nagy mesterének kiadatlan jegyzeteit alapul véve és kiegészítve a magyar zsidóság kezébe adja. Senki előtt sem lehet kétséges, hogy nemcsak a történelemtudománynak jelentene nyevesztést e kiváló munka kiegészítése és felújítása, de a mai viszonyok között politikai szempontból is kívánatos lenne egy objektív és tudományos alapossággal összeállított magyar zsidó történelmi munkának kiadása.

Jövő céljainkról beszéltünk. Pedig nem tudhatjuk előre, hogy a magyar zsidóság számára mit hoz a holnap. De bármir is hozzon, azzal a szilárd elhatározással nézünk eléje hogy kötelességünknek minden körülmények között eleget fogunk tenni, hogy munkánkat minden akadály ellenére folytatni fogjuk. Hisszük hogy az esztergomi római korbeli zsidó sírkő hétégű menőrája, melyet kétezer év előtti pannóniai ősrünk választott szimbólumává és amelyet múzeumegyesületünk is jelenvénynek tekint örök fényével meg fogja világítani a magyar zsidóság útját. Hisszük, hogy munkánk nem lesz hiábavaló hisszük, hogy egyesületünk is hozzájárul egy szerény téglával a jobb jövő felépítéséhez.

JAVNE KÖNYVEK

A modern zsidó kultúra forrásai

- Benoschofsky Imre*: Zsidóságunk tanításai. *Ára P 3.20.*
S. J. Agnon: Tenger szívében. *Ára P 3.20.*
Hahn István: A Fény Ünnepe (Chanuka). Számos képpel és kottával. *Ára P 3.20.*
Roth Emil: Az Örökös Éjszakája (Hággáda). Számos képpel és kottával. (II-ik kiadás sajtó alatt.) *Ára P 5.60.*
„Ha akarjátok, nem mese.” *Herzl Tivadar* cikkeiből és beszédeiből. (II-ik kiadás sajtó alatt.) *Ára P 3.60.*
Danzig Hillel: Az eszme kovácsai. Moses Hess, Achad Haam, Martin Buber és Jakob Klatzkin tanulmányai. *Ára P 3.60.*
Esriel Carlebach: Exotikus zsidók. (Beszámolók Szaloniki, Tunisz és Marokkó, Jemen és Szahara zsidóságáról, a Szabbatiánusok szektájáról stb.). *Ára P 3.80.*
Vidor Pál: A Szombat könyve (számos irodalmi szemelvény nyel, képpel és kottával). *Ára P 4.20.*
Martin Buber: Száz chászid történet (Martin Buber életrajzával és a chászidizmus történeti áttekintésével). *Ára P 4.50.*
J. Klausner: A modern héber irodalom története (1785-től napjainkig). *Ára P 5.80.*

SAJTÓ ALATT:

Cecil Roth: Zsidó középkor.

Héber költők antológiája (Kardos László műfordításai).

Megrendelhetők a könyvek árának és kötetenkint 20 fillér szállítási költségnek beküldése ellenében

(postatakarékpénztári számla száma 45510) a kiadónál:

MAGYAR ZSIDÓK PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGE

(Budapest, VII., Király-u. 93.)

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

K A P H A T Ó

**az Országos Magyar Zsidó Muzeumban
néhány példány a következő műtárgyakból:**

Örkényi Strasser István:

MENDEL PREFEKTUS ÉRME

Ára darabonként 12 P.

**MÜNZ MÓZES óbudai főrabbi
rézmetszetű képmása**

**Donath festménye után készítette Lenhard
Az eredeti régi rézlemezeről nyomva**

Ára darabonként 15 P.

Az

**Orsz. Magyar Zsidó Muzeum kalácstakarója
(Kner Albert terve)**

Ára darabonként 10 P.

50980

LIBANON

Z S I D Ó L A P

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉ-
SZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TANULMÁNYOK

- Hahn István:* DR. GUTTMANN MIHÁLY
Mohácsi Jenő: REICHARD PIROSKA EMLÉKEZETE
Roth Emil: A CHÁSZIDIZMUSRÓL
K. Friedrich Klára: „BEIKTATTATOTT AZ ELSŐRANGÚ KIRÁLYI KÖNYVBE...”
Kohn Zoltán: HOLT PONTON
Grózinger M. József: LEO SCHESTOW VALLÁSFILOZÓFIAI ELMÉLETE
Zsoldos Jenő: A ZSIDÓ ÍRÓK ÉS AMIT TENNIŐK KELLENE
Scheiber Sándor: A CICIT SZEREPE MEGÁLLAPODÁSOKNÁL

50980

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- Goldberger Salamon:* ZSIDÓ MARADT-E BERGSON?
Blaustein Sándor: HÉBER NEVEK MAGYARÁZATA ILOSVAI SELYMES PÉTERNÉL
Grünvald Fülöp: EGY PESTI ZSIDÓ IFJÚ LEVELE 1848 ÁPRILIS HAVÁBAN

KÖNYVEK

- Soós Magda:* PAP IZSÁK LEGÚJABB VERSEI. *Szabolcsi Miklós:* SZÁZ ÉV
 ZSIDÓ MAGYAR KÖLTŐI. *Bródy László:* KOMLÓS ALADÁR: AZ ELSŐ
 CSILLAG. *Widder Salamon:* BEN S'LOMO: G'SARIM. K.: ÉVKÖNYV. Sz. B.:
 MOHÁCSI JENŐ: HEGEDŰ ÉS KOLDUSBOT. N. E.: BIALIK: A TALMUDISTA.

VII. ÉVFOLYAM

1943. IV. SZÁM

BUDAPEST

LIBANON

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI
EGYESÜLET FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

AZ EGYESÜLET PÁRTOLÓ TAGJAI TAGDIJ FEJÉBEN KAPJÁK

Szerkesztőbizottság

BALÁZS GYÖRGY, GRÓZINGER M. JÓZSEF, GRÜNVALD
FÜLÖP, KANIZSAI ERNŐ, KOHN ZOLTÁN, MUNKÁCSI
ERNŐ, ZSOLDOS JENŐ

Kiadóhivatal és az Egyesület titkári hivatala

BUDAPEST, VII., SIP-UTCA 12.

Hivatalos óra

Hétfőn 3—5-ig

**AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEI MEGTEKINTHETŐK
BUDAPEST, VII., DOHÁNY-UTCA 2.**

Vasárnap 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Csütörtök 4—7-ig

Szombat 10— $\frac{1}{2}$ 2-ig

Minden cikkért szerzője felel

Felelős szerkesztő: MUNKÁCSI ERNŐ

Felelős kiadó: KOHN ZOLTÁN

Löbl D. és Fia. — F. v. : Dr. Löbl Ödön.

19. ábra. Kossuth-bankó.

Tyroler József rajza.

20. ábra.

21. ábra.

PETŐFI SÁNDOR KÉPMÁSAI.

20. ábra. Eredeti formában. 21. ábra. Áttrajzolás után.

Barabás után acélba metszette Tyroler Iózssef.

Dr. Guttmann Mihály

(1872—1942.)

Alig néhány hónappal tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála előtt az egyetemes magyar-zsidó kulturális élet ünneplő hódolattal tisztelgett hervenedik születésnapján a munkaereje, alkotókedve teljében lévő tudós előtt; az *emberről* szóltak akkor a hódoló megemlékezések és a résztvevő közönség lelki szeme előtt a tudósi értékek mellett inkább az emberi nagyság képe rajzolódott ki. Most, amikor az Elköltözöttnek a halhatatlanságba dermedt alakját idézzük még egyszer magunk elé, tanulságul és példaadásul, már csak arról szólhatunk, ami benne elmúlhatatlan és időálló: a Műről, amely immár kész és lezárt és a hatásról, amely ez életművön keresztül örökké frissen a zsidó tudomány és a zsidó gondolkodás örökkévalóságához szól.¹

Guttmann Mihályról ha szólnak, könnyű ez a feladat. Alig van zsidó tudós, aki annyira tudott volna *csak* tudós lenni, mint ő és akiben az *ember* annyira háttérbe szorult volna a *feladat*, a *mű* mögött, mint őbenne. Akik ismerték, tudják, hogy egyéni élete beléolvadt tudós mivoltába. Ez az élet a maga egészében nem több és nem kevesebb, mint tanulás, tanítás és alkotás. Talmud és matematika, egyháztörténet és bölcsélet, történelem és kémia: egymástól távolesőnek tetsző tudományágak önmagukban is mérhetetlen anyaga forrott össze Guttmann Mihály agyában rendszeres egységé. Ennek az irtózatossá adathalmaznak tégláiból — apró cédulákból — épül föl az a hatalmas palota, amit a tudós élete-művének nevezünk.

Guttmann Mihály neve összeforrott két hatalmas — töredékben maradt — művel: a „Maftéach”-chal, a 24 kötetesre tervezett talmudi enciklopédiával (négy kötet jelent meg belőle) és a „Das Judentum und seine Umwelt” 1927-ben megjelent egyetlen kötetével — a második kötet mint posthumus munka most van sajtó alatt, a harmadik kötet anyagából csak néhány cédula, apró feljegyzés van meg. Ami bennünket érdekel, az e művekben összegyűjtött mérhetetlen tudásanyagon túl a bennük lüktető szellem, a zsidóság szelleme, úgy, ahogy az Guttmann Mihály nagy műveiben és néhány kisebb, nagyrészt élete utolsó esztendeiben kiadott tanulmányában revellálódik.

Ennek a zsidóság-szemléletnek újszerűsége és jellegzetessége, hogy — hatalmas történelmi tudása mellett is — elsősorban nem hisztorikus és nem is filozófikus, hanem teológiai jellegű. A vallási eszméknek nem annyira a valóságos életben való érvényesülése, mint inkább elvont gondolati tartalma érdekli. Nem kialakulásukban, hanem teljes és lezárt kifejelettségükben szemléli őket. Így értjük meg, hogy Guttmann Mihály évtizedek — vagy évszázadok? — óta az első, a világi tudás teljességével megállított zsidó tudós, aki világszemléletének középpontjába irracionális: természetfölötti és történeftfölötti elemet helyez: az Isten autonóm akaratán alapuló törvény- (micva) rendszert.

A vallástörvények — micvák — rendszerének kutatása nemcsak terjedelem szempontjából számottevő része Guttmann Mihály élete-művének; a „Das Judentum und seine Umwelt” hosszú passzusain kívül két önálló műve teljes egészében erről a kérdéstről szól: a *Vizsgálódás a törvényekről*² és a *Vizsgálódás a törvények fennmaradásáról*.³ Számottevő ez a problémakör elsősorban annál a középponti jelentőségénél fogva, melyet Guttmann Mihály neki tulajdonít. Ő a micva-rendszerben a zsidóságnak lényegét kifejező karaktervonását látja. Micvákban kristályosodik ki a zsidó vallásnak minden, még a legelvontabb hitelve is. Még az egyistenhit is micva alakjában szólal meg vallásunkban: „Ne legyen neked más Istened kivülem...” A világ teremtettségének dogmája nálunk a szombat parancsaiban és tilalmaiban fejeződik ki. De a micvarendszernek ezen, a zsidó vallásos gondolatok egyetemességét magába olvasztó jelentőségén túl benne látja vallásunknak azt a döntő fontosságú vonását, amely elválasztja a vallások másik csoportjától: a misztérium-vallásoktól. Két típusa van — úgymond — a vallások érzsnek. Az egyik az Isten jóindulatát misztikus szertartásokkal (tehát mechanikus módszerekkel) kikényszeríteni akaró *misztérium-vallásoké*. A másik típus a *törvényvallásoké*, amelyek nem a szertartások mozdulatainak, hanglejtéseinek, formuláinak mechanizmusán, hanem az isteni akarat, az isteni parancsok teljesítésén: az engedelmességen át keresik a közeledést Istenhez. Tehát nem a szertartások léte, száma vagy formája szabja meg valamely vallás jellegét, hanem intenciójuk, vallási tartalmuk. Ugyanaz az áldozati szertartás pl. az egyik vallásban nem

több, mint Isten vagy az istenek kényszerítésének mágikus eszköze, a másikban nem kevesebb, mint Isten akarata teljesítése. Az isteni akarat teljesítésének pathosá lelkesíti át, szépíti meg vallásunk legkisebbnek, legjelentéktelenebbnek látszó micváját is.

Eddig a pontig eljutva látjuk meg Guttman Mihály szemléletének eredetiségét és jelentőségét. A micvák központi jelentőségének gondolata régebbi bölcseleink tudatából is előcsillan. De a másoknál csak szórványosan, nem-tudatosan észlelhető felismeréseket Guttman Mihály fejleszti teljes rendszeres tudatossággá. A törvények racionális magyarázatával szakítja ő viszi be a tudományos irodalomba a törvények — és ezzel a zsidó vallás értelem-fölöttiségnek elvét, anélkül, hogy ezzel misztikussá válnék. Egyik utolsó cikkében⁴ az összehasonlító vallástudományban való lenyűgöző tájékozottsággal kimutatja, hogy a zsidó hagyományos irodalom a „természetes”, tehát racionális, nem-kinyilatkoztatott vallás gondolatát még csökevényes alakjában is elveti. Szádjá- emlékbeszédében⁵ a középkori gondolkodó legnagyobb filozófiai tettét abban látja, hogy nála csillan föl először az isteni eredetű szellemi értékek magánvalóságának eszméje.

Nem véletlen, hogy a zsidó mult nagy gondolkodói közül Majmunit, a törvények rendszerezőjét érezte magához a legrokonabbnak. (A Rabbiképzőben mindeka hallgatójától a legszigorúbban megkívánta a Misne Tórának legalább részletes tartalmi ismeretét.) A Misne Tórában látta vallásunk eszmevilágának adequat rendszerezését; hiszen ez az egyetlen olyan alkotása a zsidó irodalomnak, amelyben vallásunk dogmatikus tanításainak összessége — a monoteizmus, a világ teremtettsége, a messiási hit — a micvarendszer keretén belül, a szertartási törvényekkel szoros egységet alkotva, jelentkezik. És mégis egy ponton éles ellentétbe kerül felfogása Majmuniéval: legnagyobb középkori gondolkodónk racionalizmusát nem tudja magáévá tenni. Majmuni a More-ban talmudi helyek alapján azt igyekszik kimutatni — általánosságban is, az egyes törvényekre vonatkoztatva is, — hogy minden, vagy legalább majdnem minden, törvényünk mögött racionális indok lappang; Guttman Mihály a hagyományos irodalom ugyanazon helyeinek ismeretében hangoztatja, hogy törvényeink egyedüli alapja a transzcendens isteni akarat.

*

Az autonom isteni akaraton alapuló micvarendszer felismerésének nyomán oldja meg a tágabb közönség körében legnagyobb hatást keltett munkájában, az „Umwelt”-ben a zsidó vallás univerzalizmusának vagy partikularizmusának sokat vitatott kérdését. Megoldása: „erkölcsi univerzalizmus — vallási partikularizmus”. Vallásunk különállása csupán a micvák megtartásának különlegesen zsidó kötelezettségét jelenti, de nem azt, mintha e parancsok *objektuma*: az embertárs, *akit* szeretünk, *akin* segítünk, *akinek* jogát, igazságát megadjuk, ne lehetne nemzsidó. A monoteizmus magával hozza a monoantropizmus elvét: az Egy-isten az egy-embert — minden ember őst — a maga képmására teremtette. Ragyogó szellemességével mutat be egy régi indián imát,⁶ amelyben a hívő a „mindennapi kenyér” bibliai szépségű kérése mellett „számos skalp”-ért is könyörög. Ime, a sokistenhit a legtisztább egyéni vallásos érzés mellett sem tud felemelkedni az emberiség gondolatáig, mint ahogy a legnagyobb görög szellemek, Platon és Aristoteles sem tudtak. Az egy-emberiség fogalmának megteremtése az első egy-istenhívő népre várt. Ezen a középponti gondolaton elindulva mutatja be Guttman Mihály fölületes teológiai és történelmi tudással az elmélet és a történeti valóság síkján a nemzsidókkal szemben való zsidó valláserkölcsi állásfoglalást. Így válik ez az exakt tudományos módszerrel megírt alapvető mű egyúttal a zsidó hitvédelem elsőrendű fegyverévé. A Divinum és a Humanum az egyetemes emberiségre kiterjedő együttérzésben találkozik és egyesül.

*

Néhány vázlatos vonásban igyekeztünk megrajzolni valamit abból a tanításból, amit Guttman Mihály életműve jelent. Ezekon a műveken keresztül nemcsak a mult értékei és eszményei szólnak hozzánk, hanem — a tudós halkságával és szerénységével — Guttman Mihály, az ember is, a hagyományokban élő lelkek mélyen átértzett vallásosságával, az ősi zsidó életforma és a zsidó közösség iránt érzett mélyes szeretetével. Ez a szeretet tette lelkessé, lendületessé máskor szigorúan precíz stílusát, ha a zsidó értékekről íratott; ez tüzesítette át máskor halk hangját, ha a katedrán vallásának örök szépségeit hirdethette. Az igazi tudós nemcsak gyűjt és rend-

szeréz, nemcsak a tiszteletreméltó tegnap értékeit kelti új életre, hanem alkot is, és tanít is. Művei nem a valóságot szolgáló ábrázoló fényképek, hanem festmények, melyekben benne lüktet az alkotó lelke is. Guttmann Mihály a szónak ebben az értelmében is igazi tudós; azért lehetett egész tudóssá, mert több volt, mint „csak” tudós: nevelő is volt, a magasabbrendű értékek hirdetője. Műveiből lélek szól hozzánk és lelkeket mozdit meg hirdetése.

A halálnak komolyságot és alázatot parancsoló közelségében is elmondhatjuk róla: Guttmann Mihály is azok közül való, akik műveikben és hatásukban, könyveken és a tanítványok, a szellemi utódok egymást felváltó láncolatán át — önmagukat örökítették meg.

Hahn István.

¹ Dr. Guttmann Mihály élete jellegzetes tudós élet. Eseményei: egy-egy új tudományos feladat, egy-egy új könyv. Életének főbb mozzanatai: Született 1872-ben; 1905 óta a budapesti, 1921 óta a breszlai Rabbiképző intézet tanára; közben egy évig (1924-ben) a jeruzsálemi egyetem meghívott tanára. 1933-tól elhunytáig a budapesti Rabbiképző intézet rektora. — ² בהינת המצות Breslau... — ³ בהינת קיום המצות Breslau... — ⁴ דת אלהית דת טבעית (Kohn Sámuel emlékkönyv), Budapest, 1941. — ⁵ IMIT Évkönyv, 1942. — ⁶ Das Judentum und seine Umwelt 4 l.

Reichard Piroska emlékezete

Reichard Piroska, a magyar zsidó női költők kimagasló egyénisége, nem szerette a hangzatos szólamokat. Költészetéről mégis az orgonabúgás hangjával kellene szólnunk, mert megrendítő, legmélyebb érzéseinket megrendítő.

*

Most, hogy elhagyott bennünket, meg akarom mondani, mennyire tiszteltem őt, a szinte megközelíthetlent, első találkozásaink óta.

Azt hiszem, 1905-öt írtunk, amikor először beszéltem vele. A budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán, ahol — bár jogász voltam — sok időt töltöttem. Yolland tanár angol óráján volt. Mellettem ült, megmagyarázott valamit, amit nem értettem, egy édesanya türelmével. Mert az angol nyelvhez igen értett, és valami anyás volt a fiatal leány viselkedésében, aki anya soha nem lehetett. Később gyakran találkoztam vele a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon, ezeken a költői tornákon, hol Babits Mihály, Juhász Gyula, György Oszkár, később Kosztolányi Dezső is mutatta erejét. Reichard Piroska bíráló megértéssel hallgatott.

Róla még nem tudtuk, hogy költő. Csak jó néhány évvel utóbb olvastam gyönyörű költeményeit, kisebb folyóiratokban, aztán a Nyugat-ban. A Nyugat magához ölelte. Örömmel adta ki Reichard Piroska verseit. Később több értékes irodalomtörténeti értekezését olvastam e tudósnak is kiváló asszonyköltőnek, aki bizonyára tanárnak is kiváló volt.

Sokszor hallottam róla, mindig csak szépet és jót. De nagy magányosság volt körülötte, amelyet soha nem mertem megzavarni. Néha találkoztam vele, véletlenül. Legutoljára tavaly, a villamoson. Csaknem olyan volt, mint harmincöt évvel ezelőtt. Szomorú szeméből ugyanaz a melegség sugárzott. Csak a haja volt ősz.

*

Nem tudom megmondani, melyik költői iskolához állott legközelebb. Talán meg tudja mondani az, aki erre hivatott. Nekem az az érzésem, hogy egyikhez sem. Lelkén átszűrődött a világirodalom költészete; de kristálytiszttán fakadtak ki belőle költeményei, amelyek teljesen sajátjai voltak. Mert bánata és szomorúsága az övé volt.

A változó napokkal című, harmadik verskötetét olvasom (megjelent 1936-ban, a Nyugat kiadásában). Ámfimelász, köröskörül fekete, sötét és vigasztalan ez a könyv, amelyet a költőnő már első soraiban így jellemez:

*Vagyok a gyötrelmek és gyászok könyve,
magasra szállt és mélyre hullott lélek
sötét betűgyöngysorra fűzött könnye.*

*Itt ne keress mámort, se írt, se mézet.
Ki e lapokról most megszólít téged,
az élet poklos köreit bejárta
s a kínok nyársán izenként elégett.*

(Initiale.)

Tudatosan Dante Poklának felírását juttatja eszünkbe ez a vers. A Pokolban egymás társaságában szenvednek az elkárhozottak. De legszörnyűbb a magányosság, a társtalanság pokla...

E Pokolnak muzsikája van; milyen változatos, milyen megindító! Ez a Pokol az Emberszahara: Megyek az emberszaharában, már térdig elkopott a lábam, hogy helyet értem kis halomra s magam írom fel a síromra: Szívet keresek itt e földön, hol az élet gyár, kórház, börtön, hol esznek, isznak, szeretkeznek s testük van csak az embereknek.

Reichard Piroska keserű verseiben, a kielégíthetetlen szerelmi vágyás, a csalódás, a reménytelenség, az értelemkeresés, a halálérzés költeményeiben megdöbbenően tökéletes költő. De hogy mit tudott azokban a ritka órákban, amikor harmóniában volt önmagával és a mindenséggel, arról két kis remekműve tegyen tanúságot:

TAVASZI LEVÉL.

*Ma kisütött a tavaszi nap
s minden enyém a kerek ég alatt;
a fodros felbő a hegyek felett,
a selymesen elsubanó szelek,
első levélke a tar ágakon,
virító színek távol házakon,
utak mentén az elhagyott padok,
magárcsicsergés, kósza illatok...
Mégcsókoltam egy cseresznyevirágot,
fiatal fűzek vesszejéből vágok
a busvétii barka hamvas bársonyával
megsímogatom az egész világot.
Ami itt búsul, ami itt ragyog,
minden enyém. És én tied vagyok.*

TITOK

*Tenger a szélnek zúgja,
szél a hullámozó lombnak,
erdő a völgynek sűgja,
völgy suttozja a dombnak,
bab babnak, part a víznek,
patakban fürdő fűznek,
madár madárnak bűgja,
virág azt illatozza,
minden, mindenki tudja,
nem tudja semmi, senki,
csillagfény bírül hozza,
föld égnek visszazengi,
szem ükrözi a szemnek,
emlékezés a vágnak,
csend sűgja a magánynak,
Isten sűgja a csendnek.*

Isten sűgja a csendnek. E sorból nagy költészet lehelete csap felénk. Isten sűgja a csendnek.

Mohácsi Jenő.

A chászidizmusról

Ma az egész zsidóságban, annak minden árnyalatában ki lehet mutatni a chászidizmus hatását. Ha óneg-sábbátot rendezünk, nemcsak a hangulat, de a dal-
lamok egyrésze is a chászidoktól ered. Chászid íz van a szombat délutáni „harmadik lakomában”, a szombat esti „királynő-búcsúztatóban”. Ha az erעי kibbucon a dolgozó chálucok hórát táncolnak, tőlük ered lelkesedésük. Dubnow kimutatja, hogy a 19. század közepéig népünk nagyobbik része csatlakozott a chászidizmushoz.

Az itt leírt kép első sorban az ősi chászidizmusra illik; ahogyan Buber vezetett el hozzá bennünket. A mai chászidizmus messzire eltávozott az eredettől, süllyedt, visszaesett, túlzó ortodoxia és cáddik-kultusz lett belőle. De még így is felismerhetők benne a régi értékek.

A chászidizmus felfedezte az embert. Báál Sém Tovról (1700—1760) nem sok hiteles adat maradt, de azt világosan látjuk, hogy költő-lélek volt. Mérheterlenül szerette az embert. Nem a tudóst, a gazdagot, az iparost, hanem az embert. Azt, aki egyformán küzdök a mindennapok gondjaival. Meglátta, hogy mindenki szeretetet és megértést vár. Ő és a többi chászid rabbi, más néven cáddik (igaz ember) ezt a megértő lelket hozza nekik. Meghallgatták a névtelen ember gondját, amit a régi vezetők nem vettek észre.

Most is lássuk meg a zsidóban az embert. Ha ma talán előtérben állnak is azok a bajok, amelyek zsidó voltunkból következnek, valójában azonban ma is szinte mindenkinek sok más emberi kérdése is van. Egyiknek a lelke beteg, másiknak a teste; van, akinek családja okoz szomorúságot, vagy úgy érzi, hogy egész élete rossz irányban halad. Nem csak a zsidó, de az ember is szenved bennünk. Sokkal több közvetlenségnek kellene tehát lenni a rabbi és a hívek között. Az emberi bajokat csak az bírja megérteni, aki szereti az embereket. Valahogyan a szeretet és az emberi megértés légkörének kellene megtöltenie a rabbik munkáját. Ugyanerre van szükség minden zsidó intézményben, hivatalban, különösen az iskolákban, az elemitől a rabbiképzőig. Ne csak tudást hozzanak magukkal a növendékek, hanem emberi közvetlenséget, emberismeretet, szeretetet. Sokkal több rabbi is kellene, hogy jusson idő a hívek egyéni gondozására is.

A chászidizmus odaállott a szegény zsidók, a kétszeresen sujtottak mellé. Nem hiába meséli Báál Sémről: egy időben olyan szegény volt, hogy ló híján magát fogta be a szekér elé; érthető tehát, ha az általa teremtett vallási mozgalom a hatalmasokkal szemben a gyöngék mellé állt. A chászidizmus, legalább is eleinte a kis emberek. A tudatlan vásározók, a vargák mozgalma volt. Hirdette, hogy a száraz tudás, a rang semmit sem ér tiszta lelkiület nélkül.

Álljon oda most is a zsidó vezető a dolgozók és a kisemberek mellé. Nem a jótékonyásra gondolok. Ez az igazi embert csak megalázza. Minél nagyobb ma egy község, annál kevésbé érzik azt a tömegek magukénak. Már pedig a zsidó népet és annak vallását a községben keresztül kell átelnünk. Ha másként nem, hát talán a zsidóság közvetlen jövőjéért mielőbb be kell vennünk a hitközségi vezetés minden szervébe: a szellem vagyontalan emberét, a munkást, a kiskereskedőt. Ne azonulhason a hitközség a kis-emberek szemében a gazdagok zárt társaságával. A nagy hitközségekben csak az egyesületek, a könyvtárak, az olvasó termek, az ifjúsági klubok, a tanfolyamok és az énekarok stb. adhatják meg az embereknek a közösséghez való tartozás élményét. Ezeknek vezetői pedig ne feledjék, hogy ott ők képviselik az egész zsidó nép testét és szellemét. A chászidizmus is a vezetők közvetlen személyes hatásán nyugodott.

Egyéni hitet kaptak a chászidok vezetőikől. Vallásunknak vannak olyan hangjain és törvényei, amelyek nemzeti jellegűek, azután olyan tanításai is, amelyek inkább az egyéni lélek igényeit elégítik ki. Nincs joga senkinek sem számonkérni a történelmi fejlődést, de meg kell állapítanunk, hogy a gáluti zsidóság, az állandó népi vesztély miatt sokszor nem tartotta be az egészséges arányt és inkább a közösségi erőket fejlesztette, míg az egyén lelki igényeinek kielégítéséről megfeledkezett. Pedig egy vallási rendszernek kell felelni tudnia a kollektív-szerencsétlenségekre, de ki kell

elégítenie az egyén szomjúságát is. A chászid írások tanúskodnak a mellett, hány ember találta meg általuk helyét a világban. Könyveik televannak az ima örömének leírásával. Mert ők tanították meg igazán a zsidó embert az ujjongó felkiáltásra és a kávvánára, az Istennel való találkozásra.

Nem elég a törvények követelése, igazi vallásosságot is kell adnunk. Sokkal nagyobb súlyt kell vetnünk az érzelmi vallásosságra, az imára, a közös templomi énekre. Törvényeinket sokan csak közösségi érzésből, népi kötelességtudásból, családi hagyományból tartják. Ezeknek ereje valóban felbecsülhetetlen is. Tudnunk kell azonban, hogy ha a megmerevedéstől vagyis a haláltól akarjuk megmenteni vallásos életünket, akkor a ritust hittel kell megtöltenünk. Vigyázzunk, ne essünk az elmúlt évszázad hibáiba, ne bízzuk el magunkat: a rituálét tartó egyén nem mindig feltétlenül vallásos. A megtérés propagandájában sem elégedhetünk meg a rituálék egyszerű követésével. Sok beszéd helyett magát a vallásos élményt kell adnunk. Valahogyan ki kellene javítanunk a régi neológia túlságosan racionalizáló botlásait. Istentiszteleteink kitűnő rendezettségében, a nyugodt fegyelemben néha csak úgy didereg az ember. Azelőtt a kántor csak előimádkozó volt, vezette a gyülekezetet. Ma pedig a fokozatos reform téltenségre ítélte azt a zsidó egyént, amely pedig annyira szereti az aktív részvételt. A zsidó egyének mélyebb élménye csak cselekvésen keresztül jön létre, erre tanít meg a chászidok példája.

Tanították a chászidok Izráel szeretetét. Lévi Jicchák, a berdicevi cáddik viselte azt a nevet, hogy „Izráel védője”. Jól tudta ő is meg a többiek, a lelkek ismerői, hogy rideg szigorúsággal nem lehet a szenvedő zsidó népet életben tartani. Megérdemli ez a nép, hogy szeressék, mert gyarlóságában is hősiesen vállalja az idők próbáját. A chászidizmus előtt a kis zsidó csak azt hallotta, mennyi kötelessége van, hány törvényt mulasztott. A chászidizmus inkább azt dicsérte, ami szépet látott bennük. Új életre keltette továbbá az Izráel népéről és Izráel országáról szóló lírát, folytatója lett ezzel a babilóni vigasztaló prófétának és Júda Hálévinek.

Sokszor megfigyelhetjük, hogy hiányzik belőlünk önmagunknak (Izráelnek, kultúránknak, Erecnek) erős, de nyugodt szeretete. Nem bírjük szeretni értékeinket. Belső bizonytalanságunk következtében vagy elvakultan dicsékszünk, vagy újjongunk, ha elismerik egyenrangúságunkat. Mernünk kell, mert joggal merhetjük szeretni vallásunkat, népiünket. Más vallásoktól és más népektől eltérő életünk jogát csak az adhatja meg, ha általános tartalmakat zsidó stílusban fejezünk ki, ha merünk másoktól különbözni. Csak értékeink iránt való igen nagy szeretet bírja ellensúlyozni a szétszórtság hátrányait. Vannak zsidó hibák, de nem rossz, ami „zsidós”. Szeressük magunkban a külön szint. Az egyedülletet, az elhagyatottságot csak az bírja el, akiben szeretet van.

Hangulatot, új szint hoztak a chászidok a vallási életbe. Eltekintve néhány ritusbeli változtatástól, vagy egy-egy cáddik legendás forradalmi lépésétől, a chászidizmus nem volt sem vallásalapítás, sem reform. Csak új élményeket hozott a régi keretbe. Belülről való megújulás volt. Csoda! Hogy ami életformát és törvényt azelőtt olyan fáradtan hurcoltak, mint terhes igát, most vidáman vállalták. Részükre a kásrut, az ünnepek, a szombat apró törvényei nem csak a „papi nemzet” összetartó aroncsai voltak, hanem az Istennel való találkozás alkalmai. De nem csak ezekkel, hanem mindennel Istent szolgálták. Jól ismert Schalom Asch novellája a templomban füttyülő fiúról, vagy hogy Báál Sém szőlőhöz ima helyett egy szegény asszonynak hoz tüzelőt, továbbá a sok történet a közös motívummal: minden a lelken múlik; *nem csak a kijelölt imák és ritusok, hanem minden cselekedet alkalmas az Isten-szolgálatra.*

Ifjúságunk nagy része értelmiségi pályák helyett iparra kényszerült. A chászid lelkiülettel értemet adhatunk munkájuknak. E szerint Istent nem csak a templomban, nem csak a ritussal lehet szolgálni. Minden munka szent szolgálat, ha kávvánával, egész lélekkel végezzük. A világ megváltását az a nemzedék hozza közelebb, amelyik egész lelkét adja abba, amit éppen végez. Mutassunk rá arra az eredeti chászid tanításra, hogy a kocsis, a munkás is felemelkedhetik a „szent” magasságáig, ha a maga idején és a maga helyén teljes a szolgálata. Ez a chászid szellem adott erőt például a Gordont követő chálucoknak is. Legyen a chászidizmus útmutatás, hogyan győzhetjük le azt a gyakori hazugságot, amely a jámboroktól csak a ritusnak hibátlanóságát kéri, az élet teljességét viszont átengedi az aranyborjúnak, vagy más bálványoknak. A vallásnak csak akkor lehet jövője a mai fiatalság körében, ha bírálni meri az életet is.

„Isten szelleme csak a vidám emberen nyugszik”, ezt a talmudi mondást vette élő valósággá Jiszraél ben Eliezer, ahogyan a chászidizmus alapítóját eredetileg hívták. Sokat tartózkodott Jiszraél ben Eliezer a Kárpátok erdeiben. A legendák szerint ott tanulta meg az állatok és a madarak beszédéből az igazi imát és legfőképpen: az éneket. A chászid férfiak énekelnek, sőt néha táncolnak imaközben. A tiszta öröm életük hangulatához tartozik. Báál Sém megmagyarázta Jáákov Józsefnek, a polnoji rabbinak: ha tanítványa akar lenni, abba kell hagynia az aszkézist. A megváltást nem bőjtrel, hanem tökéletes étellel lehet közelebb hozni.

Sivár vallásos életet él az orthodoxiának és a neológának az a része, amely még nem került a chászidizmus hatása alá. A zsidók még a gálutban is tudtak örülni. Ifjúsági mozgalmainkban ne legyen az a kettősség, hogy a „zsidó” összejövétel olyan kimért, mint egy komor áldozati szertartás, ha pedig jókedvűek akarunk lenni, akkor semmiben sem vagyunk zsidók. Legyenek derűs hangú péntek esték, óneg sábbátok „harmadik lakomák”, ünnepi összejövetelek. A chászidizmusnak is nagy vonzó erőt adott az összejöveteleiken uralkodó vidámság.

A chászidizmus csodálatosan felemelte minden egyénnek emberi méltóságát. Megmagyarázta az észre nem vetteknek, az elkallódott szenvedőknek, hogy ők is valakik, hősök, mert tőlük is függ a világ megváltásának eljövetele. Isten rábízta a világot az emberre, fejezze azt be, tegye teljessé a teremtés művét. Minden emberre vár valami szerep, amit vagy vállal, vagy elvet. Ezzel közelebb hozhatja, vagy késleltetheti a megváltást. Lurjával és Sábbátájjal ellentétben Báál Sém ezt nem mágikus cselekedettől, hanem a teljes ételtől várja. Nincs ilyen szempontból választófal a szent és a profán tett, a templom és a világ között. A chászidizmus a porból való teremtményt Isten segítő társává, történelmi hőssé avatta.

A borzalmaktól megszédült embernek meg kell mondanunk, hogy ő rá ma is szüksége van az életnek. Emberi magatartásával szolgálhatja a világot. Hirdessük az egyénnek történelmi felelősségét. Állítsuk őt bele a zsidó közösségbe, a zsidóságot pedig az emberiség szolgálatába. Nincs jelentéktelen személy, vagy mellékes cselekedet. Mindenki részt vehet a megváltozott életért való munkában. Cselekedeteivel késleltetheti, vagy közelebb hozhatja a „Messiás napjait” az igaz életet. Kétféle történelem van. A látható történelemben királyok uralkodásáról, megnyert csatákról, gyarmatosításról olvasunk. A rejtett világtörténelem, vagyis az embernek igazi útja a névtelen milliók apró cselekedeteiből, helyes magatartásából összegeződik. Ennek szintere az egész világ, időpontja a jelen pillanat, hőse az ismeretlen ember: Isten katonája.

Mi volt tebát a chászidizmus sikerének titka? Nem kért az emberektől, hanem adott neki valamit. És mert nem kért, ezért mindent megkapott. Hozta az emberi öntudatot, a névtelenség felemelését, vigasztalását. Adott emberi méltóságot, boldog áhítatot, tiszta örömet. Hozott megváltás-hitet, igazi emberi közösséget.

A csodálatos élelétésű Moses Hess írta a múlt században, hogy a zsidóság belső megújulása csak a a chászidizmus nyomán indulhat el. Jól érezte ezt Buber is, a chászidizmus modern átélője. Mi nem folytathatjuk mindenben a chászidizmus életkereteit, de amit a régieknek hozott, nekünk is megadhatja.

Hiszünk benne, hogy új zsidóság van kialakulóban:

1. a chászidizmus lelkéből, a chászid magatartásból,
2. a törvényeknek új, (Franz Rosenzweig-i) átéléséből,
3. az ereci népi újjászületésből,
4. a történelmi gondolkodásból.

Roth Emil.

„Beiktattatott az elsőrangú királyi könyvbe...”

— Tyroler József, a Kossuth-bankók rajzolója. —

Legendás idők, legendás alakja. *Tyroler József!* Életútját kevés hiteles adat jelzi és a hozzákapcsolódó romantikus történetek csak hozzájárulnak ahhoz, hogy a Kossuth-bankók sok megpróbáltatást átél, fiatalon elhunyt, börtönviselt rajzolójának ködbevesző alakja mégjobban elveszítse kapcsolatát a földi élettel. Annyit tudunk, hogy 1822-ben született Árva megyében. Apjának jölmönő kékfestőgyára volt Alsókubinban. *Tyroler József* tizenöt éves, amikor elhagyja otthonát, elbúcsúzik szüleitől és nekivág az árvamegyei gyolcsostótokkal a multszázad 30-as éveiben még igen kalandosnak ígérkező útnak: Alsókubinból Pestre. A szerencse melléje szegődött. A fiatal *Tyroler Józsefet*, akinek legmerészebb álma az volt, hogy pesti boltosinas legyen, rövidesen mint tehetséges, kiváló rajzoló, számszámai biztos kézzel használó rész- és acélmetszőt ismerte az ország. Magyaros divatképei *Barabás* rajzai mellett legfőbb irányítói a hazai divatnak. Megjelennek a „*Der Spiegel*”, „*Der Ungar*”, „*Delibáb*”, „*Honderü*” mellékleteiként, feleslegessé teszik a drága pénzért külföldről hozott divatkreációkat és megteremtik a nemzeti divatot. Metszőgúnyú, az akkori ízlésnek megfelelő torzképei a „*Der Ungar*” mellékleteiként jelennek meg, országszerte feltűnést keltenek és népszerűségét nagyban növelik. Arckép-metszetei között szerepelnek korának hírességei. Többek között: „*Az első magyar független jelölős minisztérium tagjai*,” *Bem József, István nádor, József nádor* arcképe, mely utóbbiért 100 forint külön jutalomban részesült. Megrajzolta *Ráchelnék*, a világhírű tragikának arcképét, mely a nagy művésznő pesti vendégszereplése alkalmával jelent meg a „*Der Spiegel*”-ben. A legismertebb az az arcképe, mely *Petőfi*t szakállal ábrázolja. Ezt *Barabás* rajza után metszette acélba és 1846-tól *Petőfi* valamennyi kiadásában megjelent. Később *Petőfi* Tyrolerrel átrajzoltatta ezt a portrét, és kortársának, *Kertbenynek* leírása szerint a csinosnak éppen nem mondható, halovány, pörsenéses arcú, égőtekintetű, nyurga fiatalember képe erősen idealizálva vésődött bele a köztudatba. Kétségtelen, hogy ez az átrajzolás *Petőfi* kívánságára történt, hiszen megvan a bizonyíték: *Petőfi* közismert, tréfás hangú levele Tyrolerhez, amelyben arra kérte, hogy valahogy vastag orrot ne rajzoljon neki. *Petőfi* levele arra vall, hogy személyes megbeszélései is voltak Tyrolerrel. Talán ült is a rajzhoz. *Kertbeny* említést tesz Tyroler *Petőfi*-karikatúrájáról is, amelynek azonban semmi nyoma sincs. (*Ágai Adolf* azt írja „*Por és hamu*” című könyvében, hogy: „...*Magyarország nagy Sándorának kemény vonásai voltak. Az orrát, nem tudom, mért pingálják-faragják most olyan finoman modellált görög orrnak, mikor inkább meglapult a ritkás bajusz fölött.*”)

1848-ban *Kossuth* Lajos, mint az első felelős, független magyar minisztérium pénzügyminisztere, megbízta Tyrolert, az akkor már európai hírességű művészt a bankjegyek, a később olyan híressé, fogalomná vált „*Kossuth-bankók*” rajzolásával és metszésével. Évtizedekkel később a Temesváron megjelenő „*Történelmi és Régészeti Értesítő*”, abból az alkalmából, hogy a metszeteket egy temesvári nyomda padlásán megtalálták, a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a sokat-használt, mégis kitűnő karban lévő ducokról. Ugyanilyen elismeréssel adózik művészi értékéről *Monte-nuovo herceg* is, akit annakidején *Haynau* a forradalmi pénzjegyek összeszedésével és elhamvasztásával megbízott.

A 48-as, függetlenségi kormány egyik legféltettebb kincse volt a Kossuth-bankók nyomdája, amelyik vörösről-városra menekült az előnyomuló osztrák csapatok elől. Az 1849-es fegyverletétel után a nyomda maroknyi testőr csapatából *Grimm* Vince, a litográfiai osztály vezetője, Törökországba emigrált, *Tyroler Józsefet* pedig a „*Neugebeude*”-ba hurcolták. Barátai közbenjárására hat hét után szabadon engedték ugyan, de ez a hat hét végzetessé vált számára. Gyenge testalkatú ember volt, akit megtörttek a viszontagságos idők. 1851-ben báró *Geringer*hez, Magyarország helytartójához intézett kérvényében már egy megtört ember szólal meg s kéri, hogy engedélyezzék újra rézmetsző-intézetének megnyitását, amelyet „forradalmi szereplésére” való hivatkozással lezártak. Az elmúlt idők amúgyis kegyetlenül megbüntették. A lelkes, munkabíró fiatalember időelött megrokkant; kenyérkereseti lehetőségétől megfosztva, nemcsak maga, hanem családja is a legsúlyosabb gondok közé került.

1854 október 26-án, 32 éves korában halt meg. Rövid házasságából nem származott gyermeke, de kiterjedt családja, testvéreinek és testvére gyermekeinek gyermekei büszkén tartják a rokonságot és kegyelettel őriznek mindent, ami rávonatkozik. Így a család birtokában van ma is a „réznyomdai kiváltáglevél”-nek, amelyet most először teljes szövegében ismertetek. (Az okmány a lemásolás időpontjában 1938-ban Tyroler József unokahúga, Löwy Mórné úrhölgy birtokában volt.)

18464 sz.

864

1846

MI ELSŐ FERDINÁND
ISTEN KEDVEZŐ KEGYELMÉBŐL
AUSZTRIAI
CSÁSZÁR.

Magyar és Csehország e néven ötödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Lodomer Országok Apostoli, ugy: Lombardia, Velencze, Illiria sat. Királya, Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Karintia és Krajna, Fel- és Al-Szlézia hercege, Erdély nagy fejedelme, morvai örgróf, Habsburg és Tírol grófja stb. emlékezetül adjuk, ezennel jelentvén mindenkinek, kit illet, hogy mi mind

TYROLER JÓZSEF

rézmetcző

bívnének a végett Filségünkben intézett alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hiv alattvalóink hasznát s javát atyailag és kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból egyszersmind különös kegyelmünkben megengedendőnek tartottuk: miszerint azon TYROLER JÓZSEF, mint jó erkölcséről és ügyességéről ajánlott és elegendő vagyonnal is ellátott egyén, hiv alattvalónk hasznára s közhasználatára szabad királyi Pest városunkban Réznyomdát állítbasson és a határozott nemű réznyomdai művekre kiadott más különösebb kiváltások sérelme nélkül bármennemű réznyomdai műveket készíthessen s eladhasson, de azon világos feltétel és pedig jelen kegyelmünk s királyi kegyelmes engedélyünk elvesztése alatt, hogy mindazt, mit réznyomás által nyilvánítani s közrebocsátani szándékozik, eleve az ország igazgató kormányzója vagy is magyar királyi helytartó tanácsunk által rendelt vizsgálat alá terjeszteti, azon vizsgálat, tehát a felsőbb hatóság hivatalos jóváhagyása nélkül semmit ki nem nyomtatni s ki nem adni, a nyomdájában készült valamennyi réznyomatokból minden felé levéllyel öt példányt, melyekből egy az országos károk és rendek alázatos felírására 1836. évi szentgyörgy hó 26-án 5440 sz. alatt kelt királyi elhatározásunk értelmében a magyar tudós társaságot illeti, említett magyar királyi helytartó tanácsunknak benyújtani és bár azon egyének tetteiért, kikkel működni fog, különben is minden esetre felelős, ezek neveit és rendeltetését és pedig még alkalmaztatásuk előtt, miként azt, ha embereit réznyomdai munkával, műhelyén kívül foglalkozni gyanítaná, valamint azoknak elbocsátását vagy önkénti elmenetelét is indokálva s körülményeivel együtt az illető városi tanácsnak bejelenteni és tudtára juttatni tartozzék, köteleztessek. Miért is nektek bíveink bármirendű, rangú, állapotú, hivatalú s méltóságú alattvalóink, kiknek e levelünk bármiképp tudomástokra jut, különösen pedig szabadkirályi Pest városunk bírójának, Polgármesterének, esküdt polgárainak s egész községének ezennel szigoruan megbagyván parancsoljuk, miszerint fentnevezett Tyroler Józsefet réznyomdai mesterségének az itt leírt módon engedett üzésében ne nyilván, se alattomban háborgatni, akadályozni, korlátozni ne merészeljétek, hanem őt, a neki ezen levelünk által, csupán és egyedül saját személyére engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos, sértetlen és háborúlan élvezetében hagyni s az illetők által bagyvatni okvetlen tartozzatok, köteleztessetek, másképp ne tegyetek, Apostoli magy. kir. titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünket pedig az előmutatónak olvasás után visszaadjátok.

Kelt a mi őszintén kedvelt bívünk Tekintetes és Nagyságos Nagypennyi gróf Apponyi György aranykulcsosunk, valóságos belső iitkos tanácsosunk, Magyarországunkon Királyi udvari másodkancellárunk kezéből birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, karácsony hó 3-ik napján, az Úr 1846-ik esztendejében, magyar, cseh s többi országi uralkodásunk 12-ik évében.

FERDINÁND.

gróf Apponyi György.

Jászay Pál.

Réznyomdai kiváltságlevél Tyroler József számára.
Beiktattatott az elsőrendű királyi könyvbe.

Bizonyítja:

Krutten József
irat és levéltári segéd.

*

A család birtokában van Tyroler Józsefnek és szüleinek életnagyságú portréja is. Illik, hogy érdeklődést mutassunk annak az embernek az emlékei iránt, aki szerepet kapott a történelemben, irányította ceruzájával korának ízlését s megőrizte számunkra híres kortársai arcvonásait. Rövid hányatott élet után most szüleiével egy sírban nyugszik a rákoskereszturi temetőben. De az omladozó, kopott sírkő, mint néma szemrehányás figyelmezteti az arra járót, hogy a besüppedt sírban Tyroler József, a Kossuthbankók elfelejtett rajzolója nyugszik.

K. Friedrich Klára.

H o l t p o n t o n

(A mai zsidóság lelki helyzetképe.)

(Folytatás.)

3.

A kimondott és elhallgatott elvek, az őszintén akart és csak eltört tények ellentmondásai között a modern zsidóság — miként mondtuk — egy egészen új vallási ideológiát teremtett. Szüksége volt erre, mert a hitnek a szószékéről való pusztá meghirdetése egymagában nem nyújtott elegendő lelki tartalmat, zsidó értelemben nem válhatott teremő erejű vallási élménnyé; a túlságosan szublimált, elvont, majdnem azt mondhatnók, teoretikus eszmeiség nem konkretizálódhatott cselekedetté. Általában a modern valóságosság, az észelvűség irányába tolódott el, mintegy racionalizálódott, elvesztette alanyiságát, emocionális, effektív tartalmát, érzelemszerű dinamizmusát. Az istentisztelet esztetizálódásával párhuzamosan etizálódott a hit. A szószék a proféták tüneményes világrendjét magasztalta, az erkölcs örök példáját, megközelíthető, de elérhetetlen ideálját csodálta és csodáltatta benne. Rádöbbsentette a hallgatóságot az *elsőbbség* büszke tudatára: mi adtuk az erkölcsi monoteizmust a világnak, mi ajándékoztuk meg az emberiséget a profétákkal, a Biblia nyelvén tárult fel az ég és szólalt meg először az emberben a lelkiismeret szava. Egy kissé tudománnyá vált az, aminek örökre hitnek kellett volna maradnia, ésszerűvé az, ami természeténél fogva mindig érzelemszerű. Az elsőbbség gögijét kiegészítette a bibliai kiválasztottság eszméje, amelyből végül is megszületett a modern zsidóság új ideológiájának középponti gondolata: a *küldetés tudata*. A szépet, a jót, az igazat *nekünk* kell hirdetnünk, az erkölcsi eszme diadaláért *nekünk* kell küzdenünk, az igazság győzelméért *nekünk* kell véreznünk és szenvednünk; a Biblia népének, a proféták példaadásával még a vértanúság tragikus sorsát is vállalnia kell. Micsoda mélységes, lelketremegtető vallásos áhitatnak, micsoda egetostromló extatikus hitnek kellett volna lobognia a modern zsidó lélekben ahhoz, hogy ezt őszintén és igazán hinni, akarni és végzetszerűen vállalni tudja. Mennyire profétáivá kellett volna válnia minden modern zsidó embernek, hogy ezt az emberföltött

feladatot önfeléd, boldog és igaz örömmel teljesíteni tudja. Közben azonban közönséges esendő emberként már apró ütlegek súlya alatt is megroskadt és önző, egyéni érdekből a túlsó parton fölcillanó érvényesülés szívárványszíneitől is megtántorodott.

A küldetés eszméjében már alig van irracionális tartalom, inkább a lélek tudatos szféráját megmozdító, ösztönző erő lappang benne. Lassanként át is alakult és fogalmi meghatározásában is egyre inkább közeledett az *öntudat* egész modern zsidó ideálja felé. A zsidó öntudat fogalma csakhamar polgárjogot kap templomi szószerkeinken is, olyannyira, hogy az Istenhez való ragaszkodás *érzelmi* élményébe már kezd belejátszani az a *gondolati elem* is, amit a *zsidóság tudatának*, vagy *zsidó öntudatnak* nevezünk. Ennek a fogalomnak lélektani analízise már világosan mutatja, hogy a művelt, modern zsidó embernek hitéhez való ragaszkodása nem egy önmagát önmagából kiárasztó vallási mámort, illuminatio deit, istenszerelmet, hanem az ősi vallásban élő közösséghez való ragaszkodást jelent; kitartást a multat megörökítő kollektivitáshoz. A közösségi érzés sokszor elevenen él olyan modern zsidó emberben és tömegekben is, aki vagy akik vallási értelemben már teljesen elszakadtak a zsidóságtól. A zsidó öntudat önértéktudatot, vagy más szóval a zsidó mult szeretetét, a zsidó kultúra megbecsülését, a zsidó tömegekkel való együttérzést és a sorsvállalás érzését jelenti: egyszóval hűséget a zsidósághoz, amely ilyen értelemben már nemcsak *vallási*, hanem valamiféle más, mondjuk *etnográfiai* közösség. Ebben a közösségi érzésben a vallás már csak az egyetemességet meghatározó, formális összetartó erőt képviseli.

A közösségi tudat a modern zsidó ember lelki életében a századforduló táján kezd határozott formát ölteni. Pótolni akarja a vallási köteleket, amely a zsidó embert évezredekken keresztül nemcsak Istenéhez, hanem testvérehez is fűzte. A megpróbáltatások sötét viharfelhői alatt ez a közösségi tudat olyan feladatra vállalkozik, amellyel megoldani véli a több ezer esztendő hányattatás problémáját: otthonhoz akarja juttatni a szenvedő zsidó tömegeket. Hogy ez a gondolat megszülethetett, nemcsak a gyötrelmek által türelmetlenné vált közhangulatnak tulajdonítható, hanem kétségenkívül az általános hitbeli megrendülésnek is. A szenvedés tüzétől fellázadt tömegek kiragadják Isten kezéből a sorsukat irányító legfőbb égi hatalom gyeplőjét. A transzcendens világ dolgaiba való beavatkozással mintegy lemondanak a vallás egyik legalapvetőbb hitelvéről: az idők végén bekövetkező messiási megváltás eszméjéről.

4.

A „zsidóság”-nak tehát kétségtelenül ma már egészen új jelentése van. Kihullott belőle sok minden és sok új tapadt hozzá. Megszegényedett és meggazdagodott. Komoly és számottevő jelentés-változáson ment keresztül. A zsidóságnak a multban lényegmeghatározó jellemvonása a *vallási világgép* volt. Ez volt az az irracionális rügg, az a középpont felé ható erő, amely összekötötte az egyént az egyetemességgel, úgyis mint embert az emberrel és úgy is, mint esendő halandót Istennel. Még nem is oly régen elképzelhetetlen volt, hogy valaki e nélkül a zsidó közösséghez tartozónak érezhette volna magát, mint ahogyan volt idő, amikor *csak* ezért és semmi másért boldogan vállalta a vértanúságot is. Ma pedig még az is — igaz, külső erő hatása alatt — a zsidósághoz számít, aki vallási szempontból már nem tartozik a zsidó közösséghez. Bármennyire is furcsának hangzik, mégis kimondjuk, hogy a zsidóságnak nem-zsidó részről való „korszerű” politikai értelmezése bizonyos mértékig vetülete, eltorzított tükörképe a zsidóságban végbement szellemi és lelki változásnak. Valaha, nem is olyan régen, a „zsidó” szó kizárólagosan csak valami konfessionálisat, vallásit, szentségeset jelentett. Ma már azonban elvilágiasodott, profán, pogány jelentést kapott. Maga sem akar — ha ugyan akar — több lenni, mint vallási építetn nélküli pusztá közösség. A zsidóság, mint fogalom és mint élmény, ma már nem religiózus, hanem társadalom-életani szükséglet. Legtöbbször nem is tudatos, hanem csak ösztönös lelki magatartás. A megfélemlítettég reakciója által bekövetkező egybizonyos-fajta merevgörcs, ellenállás, en-garde állás, védekezés; és csak ritkán több, és csak bizonyos körben több: *szociális-öntudatraébredés*. Hogy miért nem több, erre csak az lehet a feleletünk: mert a zsidóság megélése legalább két generáció feladata. Az egyik generáció még *bisz*, a másik már csak *emlékezik*. A zsidóság mesterségesen csak ritkán tenyészik. Vallási emlékek nélkül még a zsidó szociális öntudat sem igen virágzik. Nem belső, hanem tisztára külső okokra vezethető tehát vissza, hogy a pillanatnyilag magánybaszakadt zsidó lélek a közösség után szomjuhozik, hogy az egyetemesség erőteljességében keres oltalmat és védelmet. Szinte akaratlanul sodródik oda, ahová nemcsak *öszöne*, hanem *érdeke* is viszi,

oda, ahol másodmagával az *egyenműek* lelki közössége az erőt, harmadmagával már a bátorságot, többed- és sokadmagával már az ellenállás, a dac, és ha kell, a harc szövetségét jelenti.

Ez a lelki magatartás azonban nem az asszimiláció nevelő munkájának, hanem a zsidó sors feszítő erejének az eredménye. Az asszimilálódott neológia zsidó-öntudat, küldetés-tudat, történeti-tudat stb. eszméivel nem tudta pótolni a százötven évig tartó vallási és hitbéli rövidzárlatot, mert mindezt természeténél fogva nem gondolhatta őszintén, mint a cionizmus és nem válhatott azzá, amivé a faji alapra helyezkedők számára vált: lelki tartalommal. Nála mindez csak vallási *pótanyag* volt. A dolgok természete és a komor történelem fedeztette föl a ma zsidó emberével a zsidó világkép pillanatnyilag legdöntőbberejű érzelmi gyűthathatóját: a sorsközösség érzését. Ennek az érzelmi koefficiensnek a hatása alatt tolul a mai zsidó embernek öntudatlan zsidósága, mint valami ősi titok, rejtett mélységekből a tudatküszöb fölé és tágul a jelen időpontja kettős irányba: a múlt és a jövő felé. A nagy tömegekben azonban a sorsközösség érzése még mindig csak lelki állapot és nem spontán lelki magatartás: sorsvallás; még mindig csak kérdés: miért szenvedek? és nem felelet: vállalom a szenvedést.

Így érkezett el a modern zsidóság a máig, megcáfolva azt a közhitet, hogy a vallás elsősorban olyan embereknek lelki szükséglete, akiket nehéz belső konfliktusok dúltak föl és törtek meg. A szenvedés nemcsak magát a zsidóságot, hanem a hitét is megtörni látszik. E pillanatban még nem lehet tudni, hogy hová vezet a zsidóság tragikus útja. Annyi azonban bizonyos, hogy egy lelkileg összeomlott zsidóság — mint a mai — a reá zúdult végzetten megbirkózni nem fog tudni. A fejlődés kétségtelenül egy népi irányú újjászületés lehetőségére mutat, ami azonban nem zárja ki azt, hogy a megpróbáltatások tüzeiből megegyezve egy olyan zsidóságnak kell kibontakoznia, amely egy vallási renaissance mindeneket újjáteremtő hitével mozdítja ki holtpontról veszteglő, zsákutcába jutott lelki életét.

5.

Ezidőszerint még igen bajos volna eldönteni, hogy lélektanilag a közvetlen holnap, vagy egy tisztultabb későbbi időpont lesz-e alkalmasabb a zsidó vallási újjászületésre, amint hogy arra sem igen adódhatik ma még lehetőség, hogy ennek a vallási újjászületésnek a természetét, mibenlétét, lényegét, bontakozásának irányát csak hozzávetőlegesen is körvonalazhassuk. De azt viszont már határozottabban állíthatjuk, hogy annak az új zsidóságnak, amelynek meg kell születnie és amely meg is fog születni, mint közösségnek, kollektívumnak, kölcsönhatásban és életközösségben kell állania az istenséggel. Minden tekintetben elszakadhat a tegnaptól, mindent föl számolhat a múltjából, mindent eltemethet a kultúrájából, csak egyet nem: kultúrájának *vallási* karakterét. Mert ha ettől szakadna el, annyira újjá és mássá válnék, hogy nem volna folytatása az előbbinek és joga sem volna önmagát a múlt folytatásának érezni, hinni és hirdetni. A transzcendensnek az érzése, a tapasztalatföltreinek az áhítása nélkül képtelenség volna megérteni a tegnap, és elképzelni a holnap zsidóságát. Mert vajjon hogyan is lehetne elképzelni a zsidóságot a sejtelmes meghatottság, az örök titok szárnyatadó érzelmé, a megfoghatatlantól való függés, kicsinységünk és gyámoltalanságunk tudata nélkül. És alig hisszük, hogy túl sokat mondunk akkor, ha azt állítjuk, hogy a jámborságnak és alázatnak, a kegyelemnek és csodavárasnak, a bizalomnak és félelemnek, a töredelemnek és vezeklésnek sokszínű, gazdag érzületváltozata híjján a zsidóság nem volna zsidóság többé. hanem más valami volna, lehet, hogy közösség, de nem zsidó-közösség. A zsidó szó történelmi síkon egyedül és kizárólag csak vallási tartalmat jelentett. És ha a történeti zsidóságot vallás-lélektani szemszögből, azaz a vallás alanyi élményoldaláról tekintjük, úgy meg is állíthatjuk, hogy tudatának egész tartalmát és minden életműködését a vallási alapigazodás hatotta át. Mindenben Istent kereste, mindent Rája vonatkoztatott, mindent Érte tett. Ebből a vallási alapigazodásból fakadt föl világnézete: bibliai világképe, amely kultúrájának kezdeti fokán épűgy, mint szellemi életének ormain mindig Isten fényében sugárzott. A vallás nem külön, önálló szféra volt lelki világában, amely mintegy csak a tudat perifériáján foglalt helyet, hanem középponti rúgója volt egész világ- és életszemléletének és így kultúrájának is. A zsidó kultúra ennek megfelelően az istenséggel állandó érzelmi és gondolati érintkezésben volt. Ezért nem szakadt el a zsidó kultúra soha a vallástól. Ezért nem világisodott el. A középkorban épűgy nem, mint a renaissanceban és azontúl a fölvilágosodás évszázadaiban sem.

Az egykorú, zsidó tudományok mind kevés kivétellel a vallás szolgálatában állottak, úgy hogy a „zsidó” szó, mint epiteton — miként fönt ezt már említettük is — lassan egyértelmű lett a zsidó vallással. És ezért csendül bele még ma is a zsidó szóba valami, ami csak vallásit, szentségeset jelent. És ma, amikor a zsidó lélek hallatlan erőfeszítésekkel építi föl a mult és jövő között meglazult szellemi életfolyamatot, a zsidó kultúrát lelegevencben bizonyító héber nyelv akármennyire is a dübörgő, profán mának élő kifejező eszköze, a zsidóság számára továbbra is a „szent nyelv” maradt és marad. A szentségeset, a vallásit, ami az ősi tegnaptól tapadt hozzá, nem hántja le róla soha a megváltozott holnap. Nem tudom, de úgy képelem, hogy eddig sohasem írtak le ezen a nyelven egyetlen nyilvánvaló istenellenes gondolatot sem. Az ateizmus olyan antinomiája a héber kultúrának, amelyet nem egyenlíthet ki, vagy nem semlegesíthet soha semilyen profán értékérvényességgel. A vallás a zsidó kultúrában az a mágius erő, amely az embert túlemeli sajátmagán, hogy így bepillanthasson az érzéki világ fölé kupolaként boltozódó legmagasabb értékek szellemi világába. Ez a pillantás Ábrahámtól Jezsaiásig és Jezsajától Báalsémig annyira azonos, hogy méltán vallhatjuk az azonos istenszemléletet döntő jelentőségű közösségteremtő szociális funkciónak. Ez az érzelmi azonosság jelentette a „népi” azonosságot. A vallás nemcsak a kimondhatatlan és felfoghatatlan tapasztalást meghaladó világgal: Isten-nel kötötte össze a zsidó embert, hanem embertársával is. És éppen ezért érthetetlen és értelmetlen feladatra vállalkoznék a zsidóság, ha jövendő létét, sorsát, hivatását egy pusztán önmaga által meghatározott népi-nemzeti szerep betöltésére korlátozná. Ezzel olyat mívelne, amire önmagát eleve képtelennek kell tudnia: ki kellene lépnie saját magából és el kellene hagynia azt a történelmi utat, amely a halhatatlan Isten-nel sorsát is halhatatlanná tette.

Amint látjuk tehát, a vallás a zsidóságban nemcsak lélektani, hanem történelmi-társadalmi szempontból is igazoltan az egyetlen és leghatározottabb közösségteremtő erő. Hiszen még ma is valamennyi imánk — egyet leszámítva: a lefekvés előttit — szociális közösségben hangzik föl, vagy legalább is kellene, hogy felhangozzék. Közösség és vallás tán egyetlen egy népnél sem volt annyira egyértelmű fogalom, mint a zsidóságnál. És éppen ezért a jövendő zsidó közösséget sem tudjuk elképzelni vallás nélkül. A kettő annyira egy, hogy csak együtt jelentenek értelmes egészet, külön-külön csak értelmetlen részfogalmak. Kapcsolatuk nem a kölcsönhatás, hanem az azonosság. Viszonyuk körülbelül olyan, mint a szóé és a benne kifejezett fogalomé. És éppen ezért az a fogalom, hogy „zsidóság” nem mehet olyan jelentésváltozáson keresztül, amely csak torz hasonlatát fejezi ki az eredetinek és eredendőknek; a zsidóságnak, mint vallási fenoménnek. Tán azt is el lehet képzelni, hogy egy közösség teljes egészeben istentelenné válik, de azt, hogy ez a közösség a zsidóság lehet, aligha. Sőt talán elképzelhető egy kor, amelyben a pozitívizmus mint életszemlélet minden tapasztalatfeletlinek érvényességét tagadja és kizárólag az érzéki tér- és időbeli tények értékére korlátozza a valóságot, csak azt nem lehet elképzelni, hogy ennek a világ-szemléletnek a zsidóság is, mint közösség, behódoljon. Hiszen magában, való életében is annyi misztikus és mítikus, mágius energia lappang, hogy szinte szükségképpien kell hinnie a Szentségnek, mint eszménynek, emberfeletti és tapasztalatfeletti valóságban. Ósidóktól kezdve mind a mai napig, léte minduntalan túlnyúlik a számára oly gyakran szörnyű és iszonytató valóságon. És éppen ezért hite nem lehet múltó illúzió, hanem mindvégig elevenen ható valóság, amely szellemének-lelkének végső mélységeiben gyökerezik. Történelméből nem hullhat ki a legszínesebb és leggazdagabb érték, amely egész multját átszemlélti. Nem feledheti el mártírjait, akik csak a hitükért haltak meg és Bibliájából sem lehet pusztá nyelvmélék, mert ha igen, akkor az csak a „halotti beszéd” rangjára süllyedhetne le, hogy saját elmúlásának és megsemmisülésének váljék dokumentumává. És vajjon mi értelme volna újszerű, pogány nagvotakarásának, ha a holnapot a tegnap szilárd fundamentuma helyett porhanyós fővenyre építi. És egyáltalán mi értelme volna tovább vinni gyötrelmekben is kitüntetett sorsát, ha nem a szellemért, az örökkévalóért, a mulhatatlanért lépked tovább az időben időtlenül szent hivatásteljesítésképpen.

Nemcsak a messiás régmúlt, hanem a legutóbbi évtizedek története is megannyi példával igazolja, hogy a népi közösségek társadalmi, politikai tömegmozgalmainak belső indító erői között az irracionális motívumoknak döntő jelentőségű szerepük van. A közösség lelki életében az egyes ember érzésvilága kitágul és megsokszorozódik, az egyéni egyetemessé válik, a véges végtelenné szélesül. És ebben az érzés-tengerben mindig benne hullámszik mint titokzatos és varázslatos őserzés: a metafizikai. A feloldódás és egyesülés misztériumszerű csodájában van valami a vallásos

érzés alapformájából. A közös sorsvállalás tudata szinte okszerűen vezet el a közös végzet hitéhez. Az azonosulás vágya a lélek legrejtettebb mélységeiből tör a felszínre és szinte titokzatos kényszerrel fokozódik. Az egymáshoz való hasonlóság érzelmi mozzanataiban pedig már benne remeg az érzékfölötti ideálnak képe és e lelki folyamat csúcspán már ott izzik a lét értelmét kifejező erkölcsi norma: Isten is, mint *analogia entis*. Ez a folyamat az élet közvetlenségével jelenik meg és ismétlődik valamennyi volt és leendő közösségben. És éppen ezért elképzelhetetlen, hogy a zsidóság, mint történeti kollektívum történetellenesen ki akarná vonni magát a természet parancsoló törvényszerűsége alól és szakítana a multját, létét jellegzetesen meghatározó, nemcsak vallásteremtő, hanem vallástmegelő történelmi szerepével. És ha ezt meg is tenné, akkor is egy idegen vallási életformát kellene magára kényszerítenie. Viszont nem kétséges, hogy ezt az úszerű vallást is lelkének eredendő metafizikai törvényszerűsége szerint élné meg és alakítana *ősvivé*.

Napjaink tragikus zsidó történelmének nemcsak tényei, hanem tanulságai alapján is minden kétséget kizáró bizonyossággal állíthatjuk, hogy a zsidóság mint fizikai közösség és mint tényleges történelmi és szellemi életfolyamat fejlődésének egyik sorsdöntő határállomáshoz ért el. A fejlődés hierarchiájában ez a végzetzerű időpont túl a zsidó vallás történeti szerveződésén: neológián és ortodoxián, kultuszon és szakrális szimbolumokon: a zsidó ember újjászületését és szentségesülését eredményezi. És ha a próféták könyvei Asszírria és Babilon, Egyiptom és Tyrus pogányainak csodás megtéréséről adnak hírt, a holnap zsidó történelme a próféták gyermekeinek megtéréséről regél majd csodákat.

Kohn Zoltán.

Leo Schestow vallásfilozófiai elmélete

A tudomány és a hit, a vallás és a filozófia ősrégi antagonizmusa a gondolkodók legjavát foglalkoztatja az antik kortól napjainkig. A racionalisták¹ a két ellentét közös nevezőre hozásán, a vallás és filozófia coincidentia oppositorum-án fáradoznak. Ezek szerint a gondolkodók szerint minden észszerűen magyarázható, mert „alles Wirkliche ist vernünftig” (Hegel). Ebben az értelemben nevezte Schiller Fichte tudományát „szubjektív-spinozizmusnak”. Spinoza nyelvén ez azt jelenti, hogy a substanciónak csak egy attribútuma, a „gondolkodás” attribútuma van, amelyben az összes többi attribútum módusjai bennfoglaltatnak.² A ráció híveivel szemben az irracionalisták³ az észfölötti, alogikus elemekre építenek, amelyek egyedül vannak hivatva az abszolút igazság megragadására. Nem az agy, hanem a szív szüli az eszméket. „A nagy gondolatok a szívből jönnek”, mondja Pascal, aki a „logique du coeur”, a szív logikáját becsüli a legtöbbre. Ezt a gondolkodásmódot nevezi D. Frischmann „hit-falszefut haléb”, a szív filozófiájának és Tolsztoj a „szív eszének” vagy az „ész szívének”. Ezek a gondolkodók a nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu” empirisztikus alapelvét emocionálisztikusan magyarázzák: az érzés megelőzi a gondolkodást.⁴ Az irracionalizmusnak ezt a hagyományát folytatja Leo Schestow:⁵ vallásbölcseletének premissziája: a szív előjoga az ésszel szemben, és konklúziója: a vallásos érzés predominanciája a tudományos következtetés fölött. Igaz, hogy ez inkább a szcientivizmus elleni superracionalista állásfoglalást vagy anteracionalista világlátást jelent, mégis az irracionalizmuson alapszik egész rendszere.

A jó és a rossz tudás fájáról szóló bibliai elbeszélésből kiindulva, amely szerinte az első „Kritik der reinen Vernunft”, építi fel Schestow antiracionális-tudomány-elméletét. Nem az ész, a tudás az élet feltétele, hanem a hit: a tudás, az észismeret a kigyóval szövetkezett halálhírnök.⁶ Vallás és természettudomány, a hit kutatása és a kutatás hite évszázadok óta állnak egymással szemben, kibékíthetetlen ellentéttel, gyakran többé-kevésbé ügyesen takart kompromisszummal. Schestow nem ismer kompromisszumot. Ő az elsőbbséget nem a tudománynak, hanem a hitnek ítéli oda és Max Schelerrel a logikai apriori fölé helyezi az emocionális apriorit vagy értékapriorit, a hit aprioritját. Schestow tudja, hogy az agy és a szív két perpetuum mobile-je, az ész és az érzelem sokszor hoz egymásnak áldozatot; az agy áldoz a szív-

nek (sacrificio del intelletto) és viszont az érzelem az észnek (sacrificio del sentimento). Éppen ez ellen a kompromisszumos észjárás ellen indít ő kérlelhetetlen hadat és a scientia ancilla vitae elvét vallva minden scientivizmus esküdtöt ellenfele. A scientivizmus annyira elvakította a 19. század utolsó harmadát, hogy Ed. v. Hartmann még a „spekulatív eredményeket is induktív tudományos módszerrel” igyekezett igazolni. Ez ellen a monista század ellen,⁷ amely Isten fogalmát a tudomány fogalmával vélte helyettesíthetőnek, fordul Schestow és az igazi monizmust nem a tudomány, hanem Isten egyetlenségében látja.⁸ Az igazi filozófia Istent és nem a tudományt, nem az emberi spekulációt, hanem a hitet ismeri el szuverén úrnak a szellem birodalmában. Pascalnak a zsidó vallásos irodalomban szinte refrénszerűen felhangzó mondatát magáévá teszi Schestow: „Ábrahám Istene, Izsák Istene, de nem a filozófusok Istene”. A tudást hajhászó filozófusok az Isten legdrágább kincsét, a szabadságot veszítették el. Az ész kultusza, a tudás imádata ragadta ki az embereket a szabadság birodalmából és a fátum karjaiba dobta. A filozófia igazságai kényszerítők és szükség-szerűek, de nem meggyőzők, mint a hit igazságai. Ezért nem békíthető ki soha a két ellentétes pólusokon mozgó igazság; Athen és Jeruzsálem, filozófia és vallás, kinyilatkoztatás és tudomány nem hozható közös nevezőre. Az abrahamizmus és szokratizmus közt tátongó szakadékot tünteti fel Schestow vallásfilozófiája. A szokratizmus, a filozófia: kötöttséget, kényszerúséget jelent, a vallás ellenben, a hit: szabadságot, önrendelkezést ad az embernek.

Arisztotelesz „ananké szténai”-ja (a szükség előtt meg kell állni) fejezi ki a tudás kényszerúségét, a filozófia kötöttségét és szabadsághiányát. Ezért azonosította Parmenides a létet a gondolkodással, mert mind a kettő, lét és gondolkodás, ismeretlen és léttan, ontológia és gnozeológia a kényszerúségnek, az anankének van alávetve. Arisztotelizmus, sztoicizmus, cinizmus — mind az ananké hatalmát, az igazság kényszerúségét, az ellentmondás, az okozatiság, az azonosság elvének örökkévalóságát és változatosságát hirdetik. Szokratesz tanítása, hogy az ananké (szükségszerű tudás) még a halhatatlan isteneket is köti, lett Arisztotelesz, Platon és az egész nyugati filozófia öröksége. Mint Plato Szokratesz hatása alatt gyűlölte az ész megvetőit, a mizológusokat, úgy Spinoza is az észben, a tudásban látja az igazság egyedüli zálogát. Nem jó, hanem igaz filozófiát (vera philosophia) akar Spinoza tanítani. Mint Szokrates, úgy Spinoza is filozófiájának kategóriái szerint élt, a tudás és nem az élet fáját nézte az igazság kritériumának. Ezért nem hisz Spinoza a szabadságban és azt tanítja, hogy ha a kőnek tudata volna, meg volna győződve, hogy szabadon esik a földre. Szerinte mindnyájan a szükségszerűség kényszere alatt állunk és nincs sem szabadság, sem célszerűség, mert minden előre meg van határozva, még Isten sem cselekszik szabadon. Spinozánál a „sub specie aeternitatis” egyenlő a „sub specie necessitatis”-sal. Az Ananké, a szükségszerűség gondolata dominál Kantnál és Hegelnél is. Kant a kötelesség teljesítését, az engedelmességet nevezi erkölcsi szabadságnak, pedig nála is az ananké fatumszerűsége szuggerralta a körelesség fogalmát. Kant „moralisches Gesetz ist mir”-je épúgy az ananké irányította parancs, mint ahogy a „bestirnter Himmel über mir” törvényei a mechanizmus szükségszerűségének a diktátuma. A königsbergi bölcs híres kijelentése: „Ich kann, denn ich soll” teljesen kizárja a szabad akarat érvényesülését. A tudás kényszerítő uralmának hirdetésében Hegel még túl tett mesterén Kanton is. Amikor a „Kritik der reinen Vernunft”-ot olvasta, fel volt háborodva, hogy a kritikizmus megteremtője nem becsüli eléggé, a tudást, az eszt. Mint Sokrates, akir Pythia azért nevezett a legbölcsebbnek, mert a tudást tartotta a bölcseség egyedüli forrásának, úgy Hegel is a tudást mondta az igazság kizárólagos kritériumának. Kant „kötelesség” fogalmához hasonlóan, Hegel „szelleme” is a kényszerúség bélyegét hordja magán.

Parmenidesztől Hegelig és a mai kor legújabb gondolkodásáig a filozófusok legtöbbje az egyetemes szükségszerű igazságok hirdetői, az Ananké sorsszerűségének hívei és a szabadság ellenkezői. A filozófiában hiába keressük az eredeti szabadság gondolatát: a szellem, az ész, a tudás Anankéja elzárja a szabadság felé vezető utat. A filozófia, az egyetemes és szükségképi észigazságok az élet ellenségei: „in ihnen ist das bedrohliche, du wirst des Todes sterben, der biblischen Kritik der Vernunft transparent”. Az ész korlátain belül (innerhalb der Grenzen der Vernunft) mindig kötve vagyok, mert azt örök egyetemes szükségképi igazságok kényszerítenek. Ezek a szükségképi igazságok soha nem vezetnek el Istenhez. Istent csak akkor találok meg, ha kiszabadítom magam a tudás kényszerúsége alól és a forráshoz, a hit forrásához fordulok, ahol a csoda, a fantasztikum helyettesíti az észszerűt, ahol a szükségszerű igazságok eltűnnek az isteni csodaszerű elől. Az ész szuverénitása helyébe a hit sza-

badsága lép, ahol nem a „van” (az ész megkövesedett állapota), hanem a „legyen” a hit alkotó ereje) az uralkodó. A bibliai „meg fogsz halni, ha a tudás fájából eszel” a szükségképi észigazságokat halálhozóknak leplezi le és bűnnek bélyegez mindent, ami nem a hitből fakad. Ezért kell az észigazságok bitorló hatalmát lerázni magunkról és a szabadság nevében az Ananké sorsszerűségnek a szolgálatot felmondani. Szabadságomat, önrendelkezési jogomat egyedül a hit garantálja, míg az ész, a filozófia, a tudás megfoszt a szabadságtól. Az ész útja az Ananké felé vezet, a hit ellenben hadat üzen a kényszernek és az ész rendjének, amely gúzsba köti az ember akaratát. Az ész, a tudás idézte elő az emberiség szellemi bukását és lelki dekadenciáját, Az ész imádata döntötte az embert a fátum örvényébe és a sorsszerűség szeretete, az amor fati lett úrrá fölötté (Nietzsche). Egyedül a hit biztosítja számomra a szabadságot, a hit, amely Kirkegaard szerint „azt jelenti, hogy elveszítjük az eszt, hogy Istent megnyerjük”. „A hit az ész és az ismereten túl van”, tanította Plotinos⁹ és őt követve, állítja Kirkegaard, hogy az ész elvesztésével jön a hit. Ezért állítja szembe Abrahámot, a hit lovagját, Sokrateszal, a reszignáció lovagjával, Abrahámot, az indeterminizmus hőst Sokrateszel, az intellektualizmus, a determinizmus hősével, Abrahám és Sokratesz közt kell neki választani és Abrahámot választja, akit a Biblia prófétának nevez és nem Sokrateszt, akit a pogány istenek bölcsnek mondanak. Mert a bölcseséggel, a tudással elveszítjük a szabadságot, a tudás fájának ismerete az embert bűnbe sodorta, a tudás bűnébe, a szabadság vesztesébe. A szabadságot csak akkor nyerjük vissza, ha a tudás fölé emelkedve, a hitnek adjuk át magunkat.

Schestow mizológiai tudományelméletét vagy tudásellenes vallásbölcseletét Jesajésra,¹⁰ Jeremiásra¹¹ és a scholasztikára építi.¹² Szentírás és filozófia, vallás és tudomány, hit és tudás nem élhet szimbiózisban. A tudás szolgává tesz, csak a hit tesz szabaddá, szabadság csak a kinyilatkozás hitében, csak ott van, ahol „a tudás fölé kerekedünk” (Plotinos), ahol kilépünk (ekstasis) a tudás kényszerítő köréből és kiábrándulunk mindabból, amit a tudás kényszerítő „muszáj”-ja és szükségzerűsége¹³ diktál. A tudománytól megbilincselte és béklyóba rakott ember¹⁴ csak a hit útján válik szabaddá. Gondolkodónk ezért „hagyja el a tudást, hogy helyet csináljon a hitnek”, amely nem a tudomány, hanem az élmény kategóriáival operál, amint ezt Franz Werfel oly plasztikusan kifejti.¹⁵

Schestow vallásfilozófiai elmékedése, amint láttuk, az antiszcizentizmus klasszikus példája. Vajjon helyes úton jár-e tudományellenes fejtegetéseivel — azt egyelőre nem kutatjuk. De a Szentírásra való hivatkozását¹⁶ egyoldalúnak tartjuk. Számos szentírásbeli könyvben¹⁷ a tudomány dicsőítéséről és nélkülözhetetlenségéről olvashatunk. De nemcsak ezen a téren jut ellentétbe a zsidó hagyományos felfogással, hanem főleg a tudomány és vallás, a hit és filozófia összeegyeztetésének kérdését illetően. Szerinte Abrahamizmus és sokratizmus, jesajanizmus és atticizmus, jerusalemizmus és athenizmus örök kibékíthetetlen ellentétek. Schestow nem ismerte vagy nem vett tudomást a biblia utáni zsidó vallásfilozófiai irodalomról,¹⁸ amely a kinyilatkozás és a tudomány szintézisén fáradozik. Ha azonban megfigyeljük, hogy szerzőnk állandóan zsidó-keresztény vallásfilozófiáról beszél, akkor egyoldalúságát azzal magyarázhatjuk, hogy a kérdést nem-zsidó szempontból közelítette meg.

¹ Philon, Maimonides, Aquinói Tamás, Spinoza stb. — ² Róbert Reininger: *Metaphysik der Wirklichkeit*, Wien-Leipzig, 1931. — ³ Jehuda Halevi, misztikusok. Kabbala, Pascal, chassidizmus, romantikusok, stb. — ⁴ Innen származik már a mult szabadi szellemtörténeti megállapítás: Nem hiába előzte meg Shakespeare Newtont, Shakespeare isteni fantáziája és hatalmas érzelmei tették csak lehetővé Newton létrejöttét. — ⁵ A Párisban 1938 novemberében elhunyt Leo Schestow (Schwarzmann) a párizsi egyetem orosz fakultásán az orosz filozófia tanára volt. Szuparacionalista világnézete a Bibliából indul ki és mint Kirkegaard harcol a csak tudományos filozófia ellen. Könyvei (amelyeket németre, franciára és angolra fordítottak): Tolstoj und Nietzsche; Dostojevski und Nietzsche; Auf Hiobs Wege „Aux confins de la vie” c. könyvét franciául írta. Főműve: *Athen und Jerusalem. Versuch einer religiösen Philosophie*, Graz, 1938. Aus dem Russischen übersetzt von Hans Ruoff. (E könyv nyomán tárgyaljuk vallásfilozófiáját.) — ⁶ Schestow előtt hirdette már Agrippa von Nettersheim, ugyancsak a bibliai elbeszélést véve alapul; a kigyóval dicsekszik, aki tudásával kérkedik (In serpenti gloriatur qui gloriatur se scire scientiam) és ez a 16. sz. német Rousseauja az ész túlkapásai ellen írja meg „Von der Eitelkeit der Wissenschaften”

c. művét, amelyben koheleti gondolatokat felújítva kijelenti, hogy a semmit tudás a legboldogabb élet: Nihil scire felicissima vita. — ⁷ A monista kongresszuson (1911.) mondta Ostwald: Wir erkennen, dass für uns Monisten der Begriff der Wissenschaft sich unwiderstehlich an die Stelle schiebt, die für weniger entwickelte Geister der Gottesbegriff bisher eingenommen hatte. Dem alles, was die Menschheit an Wünschen und Hoffnung an Zielen und Idealen in den Begriff Gott zusammengedrängt hatte, wird uns von der Wissenschaft erfüllt... Ich eröffne hiermit das monistische Jahrhundert". — ⁸ Az előbbi jegyzetben idézett utolsó mondatra szellemesen replikált Adolf v. Harnack: „Das monistische Jahrhundert ist meines Wissens schon damals eröffnet worden als einer schrieb: Im Anfang schuf Gott Himmel und Erde." — ⁹ Epekeina nou kai noéseos. — ¹⁰ „Elvész bölcséinek a bölcsesége és értelmeseinek az értelme elrejtőzik" tanítja Jesajás (2914). — ¹¹ „Ha kimérik az eget fent és kikutatják a föld alapjait lent, én is megvetem Izr. egész magzatát" — olvassuk Jeremiásnál (3136). — ¹² A középkori filozófia vége felé, a scholasztika alkonyán működő Duns Scotus és Occam bölcséletét idézi Schestow. — ¹³ Ex anankés — Plotinos. — ¹⁴ „Parmenides desmotes, der gefesselte Parmenides" címet adta Schestow könyve első részének. — ¹⁵ „Die Religion hat nicht die Hebammenindustrie einer Wissenschaft nötig. Das religiöse Erlebnis ist das Tiefste aller Geisterlebnisse. Hier scheitern alle Fachausdrücke" — olvassuk a költőnél. — ¹⁶ L. a. 10. és 11. jegyzetet. — ¹⁷ Hosea, Kohelet, Proverbium stb. — ¹⁸ Philo, Szaadja, Maimonidesz stb.

Grózinger M. József.

A zsidó írók és amit tenniök kellene

(Megjegyzések Komlós Aladár cikkéhez.)

Komlós Aladár a *Múlt és Jövő* 1942. november havi számában „A zsidó irodalom és amit tennünk kellene érte" címmel tetemrehívásszerű cikket közöl s benne a magyar-zsidó irodalmi élet pangásának okait kutatja. Anélkül, hogy gondolatainak, érveinek, szempontjainak lényegét érintenők, komoly és cselekvésre ösztönző megállapításaihoz néhány megjegyzést szeretnénk fűzni.

Komlós Aladár szerint: valamikor a zsidó lelkesedés és tehetség könyvkiadó-vállalatot, folyóiratot, napilapot, színházat teremtett. Ez a tény tagadhatatlan. De nem lehet szem elől téveszteni, hogy ezekben az esetekben a zsidó erő, szervező készség és kultúra-vágy mint egyéni szándék nem zsidó célok érdekében jelentkezett és nem a zsidó szellemnek és kultúrának akart területet hódítani. Az egyetemes magyar művelődés gazdagítása s új színnel sűrítése volt a megoldáshoz juttatott program. Ez a zsidó alkotó képesség és vállalkozó elhatározás ma is megvolna, ha talán kissé erejétörtebb lendülettel is az anyagi és lelki vonatkozásokban, ha ismét a zsidóságtól független vonalon lehetne formát találni az akaratanak. De semmi nyomát sem tudjuk felfedezni időpontunkban, amikor a magyar-zsidó szellemi értékek megmentése a feladat. Ezekre a cselekvő zsidó elemekre nem számíthatunk. Sorsunk utolsó fordulója sem elegendők ahhoz, hogy ezek anyagi erejükkel vállalják a zsidó könyvkiadás ügyét, vállalják a zsidó jellegét. Elszakadtak a zsidó tudattól, csak születési tehetéltelként cipelik magukkal zsidó származásuk megbélyegzettségét. Már pedig a könyvkiadás csak egyéni érdekelttség következménye lehet. A zsidó közösség mint hitközségi egység ugyan ma már szükségszerűen és bizonyos hivatottsági kötelezettséggel kulturális tervei közé iktathatná a zsidó irodalom kialakításának tényezőit, a könyvkiadás vállalatát is, de kérdés, megvolnának-e ennek az elhatározásnak a termékeny és eredményes jövőbeli feltételei. Kööttségek vannak. Az író egyéni szemléletét, sajátos világlátását nem idomíthatja, nem léphet egyezményre, nem tagadhatja meg írói hitét, még ha az alkalmazkodás a legeszményibb és legzsidóbb követelmények felé hajlitaná is el teremtő ihletének lényegét. A zsidó könyvkiadás csak egyéni vállalkozásból támadhat életre, még pedig csak akkor értékesen és nagyvonalúan, ha nem egy kiadó akad a zsidó értékek közvetítésére, hanem több. Verseny nélkül az írók ólomsúlyal nyomja a kiszolgáltatottság. Csak a könyvkiadók sűrűjében vész el az a vesztély, hogy személyi kapcsolatok hiánya vagy egy lektor izlésakaratanak érvényesülése miatt nem juthat szóhoz az író.

És vajjon a kiadványállalat megszületésére felszabadulnak-e az irodalom-teremtő erők? Vannak-e zsidó írók? Zsidó költők vannak. Az érzés-rezzenések, a hangulati pillanatok, a sorsára feledkező lelki villanások, a közösségvállalás ellágyuló lelkiismereti kérdései zsidóvá izzíthatnak egy-egy lírai verset, de vannak-e zsidó írónk, akik regénybe sűrítetheték zsidó megrázkódtatásuk nagy élményét? Az elmúlt évtizedekben a zsidó író messze elkerülte a zsidó témát. Egyrészt: mert tudatosan elnémitotta magában zsidó eredetének érzelmi örökségét; zsidó hagyományt, közösségtudatot nem hozott magával, másrészt: mert félve őrzött irodalmi érdekelttségét nem akarta tompítani vagy veszélyeztetni zsidó vallomásával vagy zsidó rokonságának halvány leleplezésével. Csak ritkán akadt köztük egy-egy, aki vendégszereplésként, vagy alkalmi kirándulások idején vállalta a zsidó tárgykört, abból a ritka fajtából valók, akiknek kultúráltsága alatt még élt felidézhető nyomokban a zsidósághoz tartozás emléke vagy élménye. Emlékezzünk a Móricz Zsigmond-nyilatkozat követelményére. Minő elhárító mozdulatok követték a háztáj-kiutalás jóindulatú szándékát. A „zsidó” írók a felekezeti sajtó területén próbálkoztak irodalmivá rögzíteni írói készségük zsidó tartalmát. „Felekezeti” írók lettek. S valami másodrendű íz tapadt a nevékhöz. Hogy joggal-e vagy sem, nem kutatjuk. Ha igen, a kritika bűne. A világi folyóiratok nem vettek tudomást róluk, a belső fronton pedig a szűk együttélés korlátai között természetes következményként még a dilettantizmus is menlevelet kapott. Most, a magyar zsidóság válságának időpontjában, honnan várhatnók a zsidó irodalmi élet megtermékenyítő vértömlesztését. Az „óvatos” zsidó írók, igaz, időmérlegelő várakozással hallgatnak. Számuk azonban elenyésző. A többségnek nincs belső kapcsolata a zsidósággal. A zsidó író nem lehet „átállítani”, mert vagy mesterségesen kikapasztotta lelki-szellemi állományából a zsidó multat, a zsidó fogékonyság nedvét és vakká sorvasztotta magát minden zsidó látvánnyal szemben, hogy írói modorát, szellemi magatartását, európai attitűjét, kultúra-sznobságát sértetlenül megvédje, vagy nem volt, mit elhamvasztania, mert abból a rétegből szakadt ki, ahol a zsidóság mint „indiszkrét” fogalom csak megbélyegzésre szolgál. Ezekről a zsidó írókról azt követelni vagy várni, hogy zsidó irodalmat teremtsenek, annyit jelentene, mint valósággyá varázsolni a csodát, megfoghatóvá tenni a megfoghatatlant. A „felekezeti” írókat pedig aligha hívná találkozóra az az irodalom-szemlélet, amely a felekezeti cím adományozásával értékítéletet mondott róluk.

És az olvasóközönség? A zsidó olvasót nem érdekli a zsidó könyv. A mult bűne kísért ebben a félszeg jelenségben. Nem volt zsidó irodalom, közönségünk nem nevelődött, nem tájékozódhatott zsidó írók szellemén. Most pedig csodálkozunk, hogy idioszinkrázia üli meg a lelkeket. A zsidó olvasó nem tekintí művelődési élménynek vagy világkép módosító forrásnak a zsidó ismeretgazdagodást. Beteges ellenszennel fordul el a zsidó olvasmányoktól. Azt hiszi, azonnal a „mély zsidóság” aknáiba száll alá, ha a közös szellemi érdeklődés égboltja alá vonja európaiságának bírtokállományát és olvasmánya zsidó tartalmát. (Egy körüti könyvkereskedő még egyetlen egy példányt sem adott el a Javne-könyvekből.) Halljuk a választ: ha lesz igazi zsidó irodalom, kialakul a természetes és egészséges viszony zsidó könyv és zsidó olvasó között. Ennek azonban nélkülözhetetlen előfeltétele: az elfogulatlan kritika.

Komlós Aladár a komoly és becsületes kritika hiányában jelöli meg a mai zsidó irodalmi élet betegségét: a parazitizmust, a bizantinizmust és a dilettantizmust. És hozzáfűzi: „Folyóiratainkban sehol egy megmozgató gondolat, soha egy vita, soha egy lényeges eszmecsere.” Csupa negatív állapotvonás, mégis ott lappang mögötte meztelenül a lesújtó vád: a zsidó kritika csak bitorolja a nevet, mert esztétikai mérték nélkül veti a barátság, hízelgés, számítás serpenyőjébe a barát, a hivatalfőnök, a nagyrúr irodalmi termékét, és ha egy szerző ismeretlenül jó vagy társtalanul jelentkezik, nem vesz tudomást róla, még ha műve a legkomolyabb írói megnyilatkozás is. Más szóval: nincs független folyóiratunk és nincsenek független kritikásaink. A társadalmi hetilapok, miként általában a napilapok is, az irodalmi kritika terén eleve lemondtak könyvismereteseik bíráló igényéről, a szakközönség területéről pedig kiszorul az irodalmi életet mozgató mű. Marad tehát egy-két folyóiratunk. Nem hinnék, hogy az a folyóirat, amelyik helyet adott Komlós Aladár szemléje őszinte hangjának, megtagadná a becsületes kritika közreadását, vagy talán a másik tiltakozott volna a jogos álláspont-rögzítés ellen? Igaz, a kritika tekintélyi műfaj. De nem kell feltétlenül mellékszempontoknak érvényesülnie az elismerés és dicséret hátterében, ha történetesen egyéni megítélés alapján nem fogadható is el mértéktadó tényezőnek a bíráló személye. És hogy a zsidó irodalmi élet fölött szellemi szélcsend honol, ez a körülmény sem kizárólagosan a folyóiratok hibája és mulasztása. Az írókon is múltott. Voltak kezde-

ményező zsidó irodalmi megmozdulások és voltak zsidó írók, akik húzódoztak a közreműködéstől; más irányú irodalmi kapcsolataik sérelme nélkül nem tartották tanácsosnak akkor még az önkéntes számkivetést. Voltak írók, akik hivatásos írói érzékük védelmében anyagi ellenszolgáltatás nélkül megtagadták a közreműködést, voltak, akik tudatos bántásnak vélt kisiklás megtorlásaképpen elfordultak, akik a bírálat hangja miatt a szerkesztőre megharagudtak, a kritikussal utóbb kibékültek, akik a keménynek minősített tárgyilagos kritika miatt újonnan megjelent könyvükből már nem küldtek bírálati példányt, stb. De egyébként is, hol van eszményien független folyóirat? Akár irodalmi társaság, akár írói csoport áll valamelyik folyóirat mögött, eredendő betegség-tünete: a kényszerű lemondás a függetlenségről. Vagy talán a Nyugat tökéletesen eleget tett a tárgyilagos kritika törvényeinek? (Bírálatok Babitsról, Németh László kiválása.) Még az a szerkesztő sem tud hiánytalanul érvényt szerezni elgondolásainak, aki a feltételezett munkatársi készséget az egyik oldalon preventív módon úgy hárítja el, hogy még a cikk megszületése előtt közölhetetlenek bélyegzi meg a nemlétező felajánlkozás eredményét. Természetesen, mindez nem tompítja Komlós Aladár kijelentéseinek eszmeiségbe transzponált szükségét. A magyar zsidó irodalomnak sajnálnia kell, hogy elgondolása nem öltött testet abban az időpontban, amikor még a folyóirat-alapításnak törvényes akadályai nem voltak. Sovány vigaszul szolgálhat, hogy az általa említett hibák nem sajátosan zsidó bűnök. Makay Gusztáv a Magyar Szemle decemberi számában a kritikások árulásának bűnlajstromában teregeti közszemlére a kritika szennyesét.

Ha azonban azt szeretnők, hogy a zsidó irodalmi jelenségek különbek és az egyetemes hibáktól függetlenek legyenek, írói-emberi magatartásunknak az átlagos színvonal fölé kell emelkednie. Laptól, folyóirattól, kiadványtól nem maradhat távol senki csak azért, mert a közelben személyi vonatkozású koholt bántások emlékei kísértének; az író nem találkozhat közös munkára azokkal az írótársaival, akiknek egyszerűbb képességeit az időleges együttműködés viszonyán túl elsősorban negatív eszmeikkel méri le; az író lappangó jószándékát nem némíthatja el a rendelkező egyén tagadó állásfoglalása; nem jelenthet be senki meggyőződése ellenére érdektelenséget a pillanatnyi helyzeti kényelem kedvéért... Valami magasabbrendű, önmagát túlszárnyaló, hiúságtól, féltékenységtől mentes írói-közösségi szellemet kell teremtenünk. Igaz, ebből még nem születik meg a zsidó irodalom és az elfogulatlan kritika, de mindenesetre a zsidó irodalmi élet kovászolót alkotóbb erő fogná össze az azonos elgondolások területén és a példa az egyént és a tömeget is hasonló lelkeségre kötelezné: nyílt színvallásra a zsidó írókat s szellemi-lelki közelség-kívánásra a zsidó olvasókat.

Zsoldos Jenő.

A cicit szerepe megállapodásoknál

— Feledésbe merült zsidó népszokás. Az Eskol Hákkófer két helyének magyarázatával.¹ —

A XI. század első felében élt Móse Hádársán aggádikus gyűjteménye, a Berésit Rábbái,² máig kiadatlan, A prágai zsidó hitközség tulajdonában volt kézirat 9. lapján érdekes aggáda-változat olvasható arról, hogy miként diadalmaskodik Ádám szellemi fölénye a Sátánon az elébük hozott állatok névadásakor, Isten most az emberiség jövő nemzedékeit vonultatja fel Ádám előtt³ — ez szolgáltatta a keretet Madáchnak Az ember tragédiájához⁴ — névadás végett. A sorban Ádám egyszerre Dávidot pillantja meg s megismeri jámborságát. Megtudja Istentől, hogy csak rövid ideig fog élni. Ádám nyomban felajánl a maga ezer esztendejéből hetven évet Dávid számára.⁵ A szöveg azután így folytatódik: „Isten a földre rendelte szolgálattelvő angyalait és tanukul hívta őket: „Legyetek tanúim! Adjatok rá kezet Ádámnak és tanúskodjatok arról, hogy (Ádám) átengedett hetven évet Dávidnak, Jisáj fiának.” Isten ezután szerződést hozott és Ádámra kötelező írásba foglalta ezt. S ha bárki azt kérdezi, hiszen Isten elintézhette volna ezt írás nélkül is, tanúk nélkül is, kéz-fogás nélkül is? (Felelet.) Isten mindezzel azt akarta, hogy nemzedékeken keresztül

legyen úgy az emberek között, hogy senki ne adjon át pénzt embertársának, amíg írást és megbízható tanukat nem hoz. S mivel Isten kezét adatott Ádámnak, szokássá vált Izraelben, hogy *egyik a másikának odanyújtja cicit-rojtját a pénzre*" (azaz a pénzkölcsonre).

A. Epstein a Berésit Rábbátinak ezt a szövegrészletét a bevezető formula és meggyőző nyelvi bizonyítékok alapján Eldád Hádániból való idézetnek tartja és lenyomatja az Eldád Hádánitól származott, vagy neki tulajdonított szövegek között.⁶ A cicitre vonatkozó, utolsó kitételnél a tudós szerző kénytelen bevallani: „Erről a szokásról semmit sem tudok.”⁷

Mi megkíséreljük ennek a feledésbe merült szokásnak megvilágítását.

Mindenekelőtt leszögezzük, hogy a szövegrészlet szerzőségét illetően mi is osztjuk Epstein nyomós bizonyítékait.

Eldád Hádáni (IX. század) egyéb haláchikus közlései (vágási és teréfa-szabályai) viszont érintkezéseket mutatnak a karaitákéival. Pinsker szerint⁸ Eldád Hádáni maga is egy oly szekta tagja lehetett, amely közelállott egyrészt a samaritanusokhoz, másrészt a karaitákhoz. A kutatók közül többen egyenesen karaitának tartják őt.⁹ Mi úgy mondhatnók, hogy Eldád Hádáni sok mindent kevert misztifikációiba, amit a karaitáktól, vagy a karaitákról hallott.

Az Eldád Hádáni közölte a Berésit Rábbátiban megőrzött s a jelen dolgozat tárgyát képező szokásról is megállapítjuk, hogy *karaita szokás*. Jehúda Hádásszának 1148-ban megkezdett Eskol Hákkófer című karaita törvénykönyvében a következő két lefolyású bukkantam: „Minden dologban, amely két perlekedő hittesvér között felmerül, szükséges, hogy felszólítsák azokat, akik ott állnak és hallják szavaikat: Legyetek tanuk most felőlünk... S miután lehúzza saruját és átadta társának, vagy kezét adott neki, vagy megfogta a cicit-rojtját, tanuskodnak felőle...” (Alf. 370. D 146a). Később mégegyszer előkerül: „S minden olyan megállapodásnak, amely... sarulehúzással, vagy kézfogással, vagy a cicit megfogásával jött létre — amint magyaráztuk — visszavonása vagy megsemmisítése lehetetlen.” (Alf. 371. D 146d).

Az Eskol Hákkófer e két helyén a megállapodások következő módjairól történik említés:

1. Sarulehúzás. Első forrása a Szentírás (Rut. IV. 7.): „Ez volt régen a szokás Izraelben a kiváltásnál és a cserénél, bármily dolog megerősítésére: lehúzza egyik a saruját és odaadta a másikának; ez volt a bizonyosság Izraelben.” A vétel tehát azzal nyert érvényt, hogy az eladó levette saruját és átadta a vevőnek. Ez a ceremónia jelentette a birtokát képező tárgy átruházását az új birtokosra.¹⁰ Eredetileg az új tulajdonos rátette saruját az új tulajdonra s ezzel juttatta kifejezésre a birtokbavételt (Zsolt. LX. 10.; CVIII. 10.). Később a saru átadásával a birtokjogot is tovább lehetett adni. Akadnak reá germán, arab és ind analógiák.¹¹ A szokás a rabbanita zsidóságban feledésbe merült, már a tannák sem tudják pontosan mibenlétét; Rut fentidézett versével kapcsolatban vita tárgyát képezi náluk: ki a saru átadója és ki az átvevője (B. M. 47a). A karaita írók ezzel szemben élő gyakorlatként említik. Szálmon ben Jerúhim (X. század első felében) a Mózes előtti időből származtatja s felsorolja az alkalmakat, amelyeknél szerep jut neki, mert „ez a szokás mindig érvényben volt Izraelben, mint törvény.”¹² Áron ben Élijájú Niqomédia (XIV. század közepén) felsorolja a vétel különféle módozatai között s megállapítja, hogy „egy meg nem fogható dolognál (értsd: ingatlannál) *saruját* húzza le a tárgy helyét és adja át a másiknak, hogy ezzel perfektálja a vételt.”¹³ Sámuel Al-Magrebi (XV. század) hasonlóképp ingatlanra értelmezi: „Régi időben szokás volt Izraelben, hogy ha a vásárolt dolog nem volt kézbe adható, azáltal lett érvényes az eladás, ha az eladó levette cipőjét és átadta a vevőnek, jelölve annak, hogy az átadott dolgot eladta neki.”¹⁴

2. Kézfogás. A karaiták¹⁵ erre is a Szentírásban találnak indítékot: „és íme kezét adta” (Ez. XVII. 18). Akadna reá más szentírási példa is, mint pl. Ezra X. 19.: „És kezüket adták, hogy elbocsájtják feleségüket.”¹⁶ Hogy megállapodásoknál a szó hitelére kezert adnak, máig élő szokás, nem szükséges vele bővebben foglalkoznunk.

3. Cicit-átnyújtás. A fenti három adaton kívül más irodalmi forrásunk nincs reá. Annál nagyobb figyelemre tarthat számot az a meglepő tény, hogy napjainkig tartotta magát a zsidóságban ez a szokás. Dr. Richtmann Mózes, az Orsz. Izt. Tanítóképző-Intézet tanára, közölte velem, hogy Homonnán néhány évtizeddel ezelőtt maga látta, amint üzletkötésnél az egyik fél a másiknak kezére rítette cicit-rojtját, a cicitre kezét s ezzel nyert szentesítést az üzletkötés. Itt különös módon *egy* aktusba tömörült a két megállapodási mód: a kézfogás és a cicit-átnyújtás. Természetesen gondolkodóba

ejthet bennünket, hogy egy, a karaitáknál megismert szokás miként jutott el Nagy-Magyarország északi részébe.

Hátra volna még annak a vizsgálata, hogy honnan vette eredetét ez a szokás.

Úgy gondolom, hogy a karaiták itt is — mint az első kettőnél — a Szentírásból indultak ki. Támár zálogot kér Júdától ígérete beváltásáig. „És mondta (Júda): **Mi az a zálog, amit adjak neked. Felelte: Pecséted, rojtod (וּפְתִילֶיךָ) és a botod, amely kezdedben van**” (Gen. XXXVIII. 18). A פְּתִיל (rojt) főnév a cicit jelentésében fordul elő másutt a Szentírásban (Num. XV. 38.), közel áll a feltevés, hogy a karaiták ezen a helyen is cicitnek értelmezték.¹⁷ Erre karaita írótól egyelőre közvetlen szöveg-bizonyítékunk nincs, de cáfolatát igenis ismerjük, amely kétségtelenül mutatja, hogy *volt* ilyen magyarázat. Móse ben Náhmánról, a RMBN-ről (XIII. század), aki Palesztinában fejezte be szentírásmagyarázatát, tudjuk, hogy ismeretségbe került karaitákkal. Kézfenekvő, hogy szentírásmagyarázatának következő helyén is velük száll vitába (ad. Gen. XXXVIII. 18): „S ha azt mondd, hogy a cicit rojtjaért hívják így a ruhadarabot, távol legyen a feltevés, hogy Júda, aki teljesítette a cicit parancsolatát, most semmibe vegye és egy parázna nőnek adja oda.” Tehát a karaiták felfogása szerint a megegyezést biztosító zálog-tárgyak között a cicit is szerepelt. Innen vehették a gondolatot, hogy a megállapodások egyik formájául a cicit-rojt átnyújtását alkalmazzák.

A jövőben felbukkanó párhuzamok — különösen Qirqszáni kódexéből lehet ilyeneket várnunk — talán újabb részleteket fognak elmondani erről az érdekes és elfelejtett zsidó szokásról.

Scheiber Sándor.

¹ A XII. század közepén tevékenykedett karaita Jehúda Hádásszi Eskol Hákkófer c. művével eddig a következő dolgozataimban foglalkoztam: 1. Meseelemek a karaita Jehúda Hádásszi főművében. IMIT Évkönyve 1941. 167—199. 2. Kéziratoss anyag Jehúda Hádásszi irodalmi munkásságához. Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. Budapest, 1941. Héber rész: 101—129. — ² Négy különböző címen idézik a későbbi szerzők v. ö. Abraham Epstein: Moses ha-Darschan aus Narbonne. Fragmente seiner literarischen Erzeugnisse nach Druckwerken u. mehreren Handschriften mit Einleitung und Anmerkungen. Wien, 1891. 11. (héber nyelvű dolgozat). — ³ Szánh. 38b., Áb. z. 5a., Pesziqta Rábbái ed. Friedmann. Wien, 1880. XXIII. fej. 115a., Ábot di Rábbi Nátán ed. Schechter. Wien, 1887. Első változat, XXXI. fej. 91. és párhuzamai. — ⁴ Utoljára Pollák Miksa tárgyalta: Madách Imre és a Biblia. IMIT Évkönyve, 1936. 156. — ⁵ Pirqé Rábbi Eliezer XIX., Midrás Tádsé X. (A. Epstein: Beiträge zur Jüdischen Alterthumskunde. I. Wien, 1887. XXVI.). Párhuzamait az iszlám legendájából és zsidó forrásokból összegyűjtötte Heller, Ethnographia (Népelet). XLI. 1930. 156. — ⁶ Abraham Epstein: Eldad ha-Dani, seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus in verschiedenen Versionen nach Handschriften und alten Drucken mit Einleitung und Anmerkungen. Pressburg, 1891. 67—68. Továbbá Epstein: Bereschit-Rabbati... dessen Verhältniss zu Rabba-Rabbati. Moses ha-Darschan und Pugio fidei. Berlin, 1888. 17. (=Magazin für die Wissenschaft des Judenthums. XV. 1888. 81). — ⁷ Abraham Epstein: Eldad ha-Dani, 74, 5. — ⁸ S. Pinsker: Liqut Qádmónijot. Wien, 1860. 108—109. — ⁹ B. Sulzer. E. J. VI. 397. — ¹⁰ Jacob Nacht: The Symbolism of the Shoe with special reference to Jewish Sources. JQR. NS. VI. 1915—1916. 3. Legújabbban Kecskeméti Ármán: Izráel története a bibliai korban. Tábor, (1942.) 88. — ¹¹ Ludwig Levy: Die Schuhsymbolik im jüdischen Ritus. MGWJ. LXII. 1918. 179—180. — ¹² Rut-kommentárjában az idézett helyhez. Héber fordítását I. Markon adta ki: Livre d'Hommage a la Mémoire du Dr. Samuel Poznanski. Varsovie, 1927. Héber rész: 92. — ¹³ Gán Éden. ed. J. Sawaskan. Goslow, 1864. 195a/b. — ¹⁴ Sámuel El-Magrebi: A karaiták erkölcsi és szentség-törvényei... Első ízben kiadta... Dr. Kún Lajos, Vác, 1912. 44.; arab szöveg: 29. — ¹⁵ Gán Éden, 174d. — ¹⁶ Edmund Kalt: Biblisches Reallexikon. I. Paderborn, 1931. 729. — ¹⁷ Ezt annál is inkább teheték, mert a történet későbbi részében a szó többese is előfordul (25. m.), amely a cicit-rojtokhoz még jobban talál.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zsidó maradt-e Bergson?

Amikor Bergson 1941 január 4-én, szombaton, 81 éves korában elhunyt, már nem lehetett semmi részletet megtudnunk se haláláról, sem temetéséről. Ennek ellenére, vagy épp e miatt állandóan jöttek egymással ellentétes hírek arról, vajjon Bergson hű maradt-e halálában is a zsidósághoz, vagy sem. Megvallom, engem annyira nyugtalanított Bergson hűtlenségének csak a feltevése is, hogy egyik Párisba szakadt tanítványomtól próbáltam megtudni az igazságot: nem sikerült. Végre egy másik ismerősöm, aki annak idején segített párisi növendékemnek a tényállást kideríteni, hozzám jutott egy könyvet (Henri Bergson, *essais et témoignages...*), amelyből minden kétséget kizáróan kitűnik, mi történt.

E gyűjteményes munka bevezetésében ugyanis a szerkesztők idézik Bergson 1937 február 8-án kelt végrendeletének idevonatkozó részletét, melyet Bergson özvegye egy svájci laphoz, intézett levelében közöl. Az idézet teljes egészében így hangzik: „Elmélkedéseim mind közelebb hoztak engem a katolicizmushoz, melyben a zsidóságnak tökéletes beteljesülését látom. Áttértem volna, ha nem látom évek óta, miképpen készül az antiszemitizmus szörnyű hulláma rázúdulni a világra. Azok között akartam maradni, akik holnap üldözöttek lesznek. Mégis remélem, hogy lesz katolikus lelkész, aki — feltéve, hogy Páris érsekeitől megkapja erre az engedélyt — eljön koporsóomhoz és elmond egy imát. Ha ez engedély nem lesz elérhető, akkor e kéréssel egy rabbihoz kell fordulni, de nem szabad előtte, se senki más előtt eltitolkálni morális vonzódásomat a katolicizmus és azt, hogy első kívánságom kifejezetten az volt, hogy katolikus lelkész mondjon imát fölöttem.”

Bergsonnak ezek a mondatai a vallásváltoztatás körül dúló vitát véglegesen lezárta: Bergson megmaradt zsidónak. Az említett bevezetés azt is elmondja, hogy tényleg hívtak katolikus lelkészt Bergsonhoz, de mikor odaérkezett, Bergson már nem élt. A lelkész imát mondott, de a temetés minden vallási szertartás nélkül folyt le. 1941 január 9-én mondott fölötte emlékbeszédet Paul Valéry az Akadémián.

Paul Valéry emlékbeszédét, ezt a kis műremeket, mindenkinek el kellene olvasnia, aki meg akarja tudni, mi volt Bergson az egész emberiségnek, elsősorban pedig a franciáknak. Ám mi Ő nekünk zsidóknak, mi Ő nekünk azok után, amiket végrendeletében megírt? Én úgy érzem, hogy ha Ő az emberiségnek a szellem felszabadítója, a franciáknak a franciaság megtestesítője, nekünk zsidóknak édes testvérünk továbbra is. Fél századra terjedő, páratlan mélységű filozófiai kutatásaiban, melyek végre is elvezetik Őt Istenhez: a legnagyobb zsidó gondolkodók rokonát érezzük benne. Szívvel-lélekkel, csodálattal és gyönyörűséggel megyünk vele istenkereső útján, hiszen kezét a mi prófétáink tartják. Bennök megtalálja azt a maga-definiálta misztikumot, amely alapvető tulajdonsága a vallás-hérosznak. De csak eddig a meglátásáig követhetjük. Oda már, ahol a próféták folytatóit nem zsidó tanítóinknak és zsidó mártírjainknak évezredek át szinte a napjainkig terjedő megszakítás nélküli sorában keresi és találja meg, hanem a középkor keresztény misztikusáiban: oda már, mi zsidók nem követhetjük. Mikor útjának erre a szakaszára lép, olyan fájdalmat érzünk, mint ha a „szeresd felebarátodat...”-tanítást nekünk zsidóknak nem a Tórából idéznék, hanem az Evangéliumból.

Ha útjának ezen a részén el is kellett válnunk Tőle, végső magatartásában megint egyek vagyunk Vele. Az, hogy a vallásváltoztatás elhatározó lépését nem tette meg, olyan példaadó cselekedet, mellyel — ha nem is tudta talán — ősrégi zsidó-életvetel valósított meg, amit közel két ezer éve így fogalmazott meg R. Gamliél, Simon fia: „A tett a döntő, nem az elmélet, (melyről azt hisszük, hogy majd kiváltja valamelyik cselekedetünket)” (Pirké óvausz I. 17). Az is, amivel kitartását zsidósága mellett megokolja, ugyanolyan régi zsidó hagyomány-kincs, melyet R. Áváhu szinte pontosan ugyanazokkal a szavakkal fejez ki, mint maga Bergson, mondván: „Az ember mindenestre az üldözöttek között legyen, ne az üldözők között”. (Bóvó Kámmó 93a.)

Mi zsidók szeretettel valljuk hát miénknek Bergson-t, hogy mások is magukénak vallják: csak nagyobbíthatja reménységünket, hogy lesznek, akik magasztos emberi eszményeinek valóráváltásán munkálkodott.*

Goldberger Salamon.

*Hogy mennyire becsülték Bergson-t a katolikus egyház körében, arra nézve hadd mondjam el a következőket: Ennek a cikknek a kéziratát megmutattam a nagybeteg Heller professzornak. Már annyira elhatalmasodott rajta betegsége, hogy nem engedték meg neki a beszédet. Mikor elolvasta a kéziratot, egy papírszeletre ezt írta: „Kevéssel Bergson halála előtt a scholastika híres francia professzora — nevét nem jegyeztem meg — az Aquinoi szt. Tamás Társaságban előadást tartott ilyen címen: Humanisme chrétien et Humanisme bergsonien. Bevezetőleg elhárította a feltevést, hogy ő Bergson-t az Egyházatyák közé sorozza. — *Pedig odasorozta.*”

Héber nevek magyarázata Ilosvai Selymes Péternél

Ilosvai Selymes Péter „Sokféle nevek magyarázata” c. énekében bibliai eredetű neveket is magyaráz. Magyarázatait Szilády Áron próbálta megvilágítani, a Régi Magyar Költők Tára IV. kötetének jegyzeteiben. Értelmezései nem mind helytállóak. Több névről pontosabban meg tudjuk mondani, milyen héber szavakból származtatta Ilosvai.

1. „Oly sok-képpen magyarázzák neveteket, Pálok. Zsidó nyelvnek hívásából választottak vagytok.” Szilády jegyzete: a פלאן igére gondol. Valószínűbb, hogy Ilosvai, vagy forrása a שאל igére gondolt, hiszen ismeretes, hogy Pál neve korábban Saul Σαῦλος volt. Már pedig שאל gyök is jelenti azt, hogy „választani” és שאל e gyök part. pass. -a, míg a פלאן gyökből פלוא nem is fordul elő, és nem is hasonlít annyira Pauloshoz.

2. „Istennek ítéletinek az Dánielt mondják” — szól Ilosvai. Szilády jegyzete דניאל = Isten bírója. Ilosvai magyarázata pontosabb, mint Sziládyé. דניאל ugyanis = דן אותי אל = Isten megítélt engem. A Wutz-féle Onomastica Sacra-ban feldolgozott kódexek egyike egyenesen úgy mondja: *Κρίσις ἀπὸ Θεοῦ* (683. b).

3. „Sőt az János és az Dávid Isten ajándéka” — szól Ilosvai. Szilády jegyzete: János יוחנן jelentése inkább ez: akihez Isten kegyelmes. A חני gyöknek azonban van megajándékozni jelentése is, pl. מלכה ה' חונן דל. Hieronymos Onomasticonjában is ez az értelmezés szerepel (donare). (L. Wutz, 108. k.)

4. „Judit az Úristen dicsérei” — mondja Ilosvai. Szilády jegyzete: jelentése bizonytalan. Több Onomasticon αἰνοῦσα-nak = dicsőítőnek fordítja. Ez helyes, mert hiszen Judit név az a יהודה név nőnemű változata, melynek jelentése: Isten dicsérete (a Genesisben így kiált fel Lea: הפעם אודה אתה = most már dicsérem az Urat, és erről kapja nevét Juda).

5. „Ábrahám az Úristennek szentséges barátja” — mondja Ilosvai. Szilády a bibliai értelmezést ismeri אב המון נים = sokaság atyja. Ilosvai vagy forrása talán Eszajásnak arra a versére gondolt, amely Ábrahám-ot Isten barátjának nevezi: זרע אברהם ארנה (41/8).

6. „Sára bizodalmas” — mondja Ilosvai, Szilády jegyzete שרה = úrnő. A The-saurus S. Scripturae, Propheticae, Apostolicae c. könyvben (1608.) találok ezt a jelentést: fidelium mater. Talán ilyen értelmezésre gondol Ilosvai is.

7. „Rebekka sokat tűrő” — szól Ilosvai. Szilády jegyzete: tűr, hurok. Wutz több kéziratból közöl Ilosvaival egyező értelmezést: πολλή ὑπομονή patientia, perseverantia.

8. „Márta jóra ingörködő” — szól Ilosvai. Szilády jegyzete: jelentése megnem állapítható. Wutz egy kódexből közli ezt a jelentést: inritans, provocans, προσερίζουσα.

Blaustein Sándor.

Az Országos Magyar Zsidó Muzem levéltárából

EGY PESTI ZSIDÓ IFJÚ LEVELE 1848 APRILIS HAVÁBAN.

Keserű hangulat szülte levelet közlünk. Az ismeretlen levélíró azonban meg tudjuk érteni. Mámoros lelkesedéssel köszöntötte a dicső március idusát. A türelmi adót kezelő választmány március 17-iki kiáltványa a magyar zsidósághoz, kifejezte az ő boldog reményeit is: „Nem kell már petitiot benyújtani az országgyűléshez, azonnal ki fog mondatni általa azon elv, hogy ezentúl polgári és politikai tekintetben csak magyarok lesznek és a vallás semmi akadályul nem fog szolgálni.”¹ A pesti zsidó ifjúság azonnal nagy számmal jelentkezett a nemzetőrségbe, de csakhamar családások érik, megalázásokban van része és támadásokat szenved el. A nemzetőrségben a polgárság nem akar vele együtt szolgálni, külön zászlóaljat alkotnak. Az április 11-én szentesített törvények nem nyújtanak a zsidóknak semmit, jogi helyzetük a régi maradt. Az ország városaiban zsidóellenes támadások kezdődnek. Zichy Ferenc gróf, a helytartó-tanács elnöke, már március 30-án jelenti Bécsbe: A polgárság nagyon elégedetlen... mégis a polgári elemtől üdvös reakciót nem várok. Ők legfeljebb a zsidókkal mernek mérközni, mert ezeknél még kevesebb bátorságot tételeznek fel. (Szögyény-Marich emlékiratai I. kötet 236. lap.)

Az első támadást a pozsonyi polgárság kezdte (március 19—29) az országgyűlés szemeláltára. Pesten ott volt a független felelős miniszterium, amikor április 19-én, Peszách másnapján, a felbújtott tömeg a Teréz-külváros zsidólakta utcáit kezdte nyugtalanítani. Már akkor hetek óta feszült volt itt a helyzet. A zsidó ifjúság ingerlékenysége fokozódott. Mint Einhorn írja: Die gereizte Stimmung, wie sie seit Wochen bestand, die kleintlichen, aber quälenden Insulten, denen der Jude überall ausgesetzt war, waren nachgrade unerträglich geworden.² Az ifjúság arra az elhatározásra jut, ha a kormány nem akadályozza meg a támadásokat, önvédelemről gondoskodik majd. A házaik kapuit kezdték eltorlaszolni és fegyveres ellenállásra készültek fel. A község küldöttségének Barthyányi miniszterelnök kijelentette, csak akkor tudja elhárítani az összeütközést, ha a zsidók a nemzetőrségből önként kilépnek. Az előljárárság tagjai csak vonakodva tettek eleget a miniszterelnök felszólításának, mert erre felhatalmazásuk nem volt. Csak most vonult ki a katonaság, amelynek közeledésére a tömeg széteszlott. Miniszteri rendelet jelent meg, amely szerint a zsidó község kérelmére, a mostani izgatott hangulatra való tekintettel, „a zsidókat ideiglenesen a nemzetőrségi szolgálat alól felmenti.” A nemzetőri főparancsnoknak pedig meghagyta a miniszterelnök, hogy a pesti zsidó nemzetőröket fegyverezze le.³ A lefegyverezést április 27-éig kellett végrehajtani. — A mi levelünk április 26-ról keltezett. — A pozsonyi esemény, amelyről a levél említést tesz, a pozsonyi „véres husvét”, április 23-án és 24-én zajlott le.

Nem kívánunk a levélíró személyét illetően találgatásokba bocsátkozni, de a művelt pesti zsidó ifjúság köréből került ki. Ezt stílusa tanúsítja. Levelét nagyon szép írással, a negyedrét nagyságú levélpapír két oldalán írta.

Pest am 26 April 1848.

Bester Freund! Wie gerne wollte ich in dem fröhlichen Tone miteinstimmen, in dem dein Brief geschrieben ist. Doch es ist unmöglich, denn mein Herz ist beklommen, wie von einer eisernen Faust krampfhaft zusammengepresst, und wahrlich nicht aus Furcht, ich versichere es dir, aber aus Kummer und Kränkung. Es hat etwas Zerschmetterndes in sich, zu wissen: dass ich dem allgemeinen Hohne und Hasse preisgegeben bin, dass er nur von der Wilkür der untersten Schichte abhängt mich mit Füßen zu treten, die roheste Ausdrücke von Schimpf und Spott ohne ein Wort entgegen zu dürfen, anhören zu müssen, und das alles: weil ich ein Jude bin, — furchtbar sag ich dir. — Die Stunden so in Angst und peinlicher Erwartung verleben zu müssen, jeden Augenblick einen Ausbruch der rohesten Art befürchtend, — Die Erbitterung und Hass hat den Culminationspunkt erreicht, und sich allen Klassen *mitgetheilt* und natürlich noch gesteigert durch den Vorgang in Pressburg, wo bei derselben Veranlassung Bürgerblut geflossen ist. — Gott weiss, was ich dir

in der nächsten Zeit noch zu berichten haben werde, obwohl es seit gestern etwas ruhiger ist, doch traue ich dieser Ruhe nicht, denn es ist die Ruhe vor dem Sturme. Und dann die ominösesten Aussichten für die Zukunft noch dazu, Gott helfe.

Die jüdischen Garden müssen bis morgen, laut Ministerialbefehl, die Waffen strecken.

In Pressburg hat man schrecklich gehaust, und es sind bei 30 Bürger gefallen. Wir gehen mit Sturmschritt einer Anarchie entgegen.

Ich biete alles auf meine Leute zu bewegen nach Wien zu geben.

Erzherzog Stephan sammt Ministerium sieht zu.

Dein wahrer Freund

Ignatz.

Ein Gruss von allen.

Az összehajtott levél címzése:

Postabélyegzők:

Herrn

Pesth

27

B. Oppenheimer

4.

für H. M. Schwarz

Debreczin

Debreczen 29

4.

Országos Magyar Zsidó Múzeum. Leltári szám: 1227.

Az elkeseredés magyarázza, hogy az önvédelemtől megfosztottak, akik a kormánytól segítséget nem várhattak, kivándorlásra gondolnak. Május elején jelent meg a „Felszólítás Magyarország Zsidóihoz Amerikába-i Kivándorlásra”. „Európa minden emberének ütött a szabadság órája, csak egyedül mi magyar zsidók nemcsak hogy még folyvást tengődünk a régi elnyomatás alatt, hanem azonfelül a szegény és gyalázat bélyegével süttetve, mindenütt üldöztetünk; vagyonunk, kis birtokunkat rabolják, vagy elrontják, a néptömeg egy része életünk ellen is naponta agyarkodik. Sokan zsidó testvéreink közül vak gyűlölet áldozatjául estek el, itt Pesten, mint sok más zsidó községekben a tömeg öldöklő fegyverekkel vesztünkre összecsődül, száműzött gonosztevők gyanánt kellett a napvilágot kerülnünk, éjeken át a halál borzalmaiban virradnunk... és nem volt szabad magunkat védelmeznünk... mintha kiskorú „tébolyodott, kárhozatnak szánt emberek volnánk, úgy ragadtattak el tőlünk a törvény által adott fegyvereink és megfosztattunk azon nyomorult jogtól, hogy önön életünket magunk védhessük.” — A kiáltványt az „emberi méltóság nevében”, az ideiglenes választmány megbízásából Dux Adolf írta és Neumann Salamon fordította.⁴

De nemsokára két ellenséggel találja magát szemben a magyar, a nemzetiségekkel és a bécsi udvarral. Felhangzik vészkiáltás: „Veszélyben a haza”. A pesti zsidó ifjúság elfelejti a sérelmeket, bántalmakat, már nem gondol kivándorlásra, hanem a veszélyeztetett haza védelmére siet.

Grünvald Fülöp.

¹ Magyar-német nyomtatvány. O. M. Zs. M. Ltsz.: 389.

² Einhorn J.: Die Revolution u. die Juden in Ungarn. Leipzig, 1851. 86. l.

³ Bernstein Béle: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Budapest, 1898. 95—98 l.

⁴ Magyar-német nyomtatvány. O. M. Zs. M. Ltsz.: 3204.

K Ö N Y V E K

Pap Izsák legújabb versei

(*Jerikó kapuja előtt. Budapest, 1942.*)

Soha nem volt igazabb és meggyőzőbb mint ma a spengleri elmélet arról az óriási rémületről, amely páni erővel ragadja meg az emberiséget minden új kultúra születése előtt. Minden valószínűség szerint azért találjuk e félelmet ma különösen meggyőzőnek és igaznak, mert nemcsak az egyes korszakok lezárt és többé-kevésbé elhatárolt szellemi, vallási, művészeti produktumairól olvassuk le utólag, történelmi tételesség gyanánt, hanem elevenen és élményszerűen fedezzük fel önmagunkban mint egy új kultúra születése előtti kor részeseiben. S ha így érzi az egész emberiség — már pedig kétségtelenül így érzi — akkor a zsidóság a maga kivételes terheivel és külön okaival sűrítve és súlyosbítva érzi így. Ez a félelem a várakozás, a bizonytalanság, a vég és kezdet, pusztulás és újjászületés egyaránt rémítő misztikumának félelme, a süllyedő hajó utasainak félelme. Egy bizonyosság azonban szinte különbség nélkül fennáll az életerejének tetőpontján izzó, az éppen elbukó és az éppen keletkező kultúrákra: hogy mindegyiknek megvan a maga költői, művészi kifejeződése, mint megnyilatkozási szükségszerűség a jelen, és mint megismerési lehetőség az utókor számára. A süllyedő hajó költői a léhák és a próféták: akik utolsó percüket mámorba fojtják, s akik utolsó percben felelősnek érzik magukat a történekiért és történeendőkiért.

Pap Izsák is annak az izgalomnak a szülőtte, amely e letűnő és készülődő két kor közt kavarg. Benne is ott lappang a félelem, de nem csak a spengleri értelemben vett újtol és ismeretlentől való félelem. Nem, van ennél az átfogó borzadásnál ilyenkor valami győtrőbb és szubjektivebb félelem: hogy én mint egyén nem élttem eléggé, nem vettem ki a részemet mindentől, nem ízelettem eleget az örömből, mielőtt rám szakad a vég. A haldoklás követelőzése ez az ételle szemben, akaratos, dacos fellobbanás, amely ott ég a késői alexandrinus kor mindent megéneklő mohóságától a rokokó öngyilkos tobzódásáig, minden haldoklásban. Pap Izsákból ebben az értelemben ugyan nem a tobzó és az életélvező szól — csak a vádaskodás és kétely amiérett nem az, nem is önhibájából nem az, hanem ami talán még rosszabb, nem adatott neki, hogy az legyen. Mélyen, titokzatosan és (minden hanyatlás és félelem szerencséjére) szépséggel párosan tör fel belőle a keserűség emiatt. Az átélrt rossz nem okozhat olyan fájdalmat, mint bármi, amit elmulasztottunk. Elszalasztani valamit, nem kivenni akármiből a részünket, a legnagyobb csapás. Pap Izsák, a költő, csodákat halászik örök vizekben, de jaj a háló „összehanyatlík üresen.” „Volt farkas ez, amaz a bárány, Te nem derültél még e játszmán” — zúgja kirekesztve az élet lehetőségeiből. Győtrő problémája az a valaki, aki „meghalt”, pedig „nem is élt” s pedig „vinyogott, sajgott egy kis életért”. Hitek s mesék kékmadara fájdtja zord hollóra válva és „elrepül, jaj elrepül”. A dolgavégezetlenség, életelégtelenség félelme, egy jogát kereső merész és őszönös pillanatban szinte számonkérőn fordítja szembe Istennel: „Uram, én meghalok — s még nem történt semmi.” — Még nem szólt és nem hallották, meg se látták, lelke, vére nem áradt szét igazán... Álmod magas ívén „ott kéne már állnom” — így szól a költő — „S vagyok lenn a mélyben...” Mi más ez mint szemrehányás, az egész emberiség lelkeinek, illetve a költőnek szemrehányása a beteljesületlen élethez. Pap Izsák gyón, s legfőbb bűne az, hogy: „nincs benne semmi rossznak lelke”, hogy nem ízelette a „rossznak” ízes csordult kelyhét, lángszínű borát, vagyis az életet, az egész életet, úgy amint van. Itt azonban ennek a sóvárgásnak valami mélyebb erkölcsi igazolására gondolunk, Spinoza forradalmi tettére, mellyel elválasztotta a teológiát a filozófiától és kimutatta, hogy a vallás és a megismerés két egymásól független, merőben különböző terület. A diadalmas és magasztos megismerés nevében száll síkra az életért a kölcs és a költő, a megismerés nevében eped még a bűn után is, hogy „piros bűnös kacajjal” üdvözüljön, mint Pap Izsák kívánja Gyónásában.

A félelmek és pusztuló kultúrák káoszából kiutat keres, elindul, menekül és megérkezik az Egyetlenhez, kinek abszolút mivolta e labilis kultúrák felett szilárdan trónol. Menekülés közben átkel A Pallón „vad vizek felett” s felsikolt a vak éjbe boruló part előtt: „én Urat, Isten, add a kezed”. Mi is megkönnyebbülve érezzük, hogy Pap Izsák otthon van s megtalálta, amit keresett, hangban és formában, nyelvben és mondanivalóban egyaránt. Ha már itt tartunk, kissé ki is térünk erre a nyelvre. Határozott erő duzzad benne, sőt, néha szinte formákat repeszt, túlmegy a forma határain a forma kedvéért és súlyos földalatti feszültséget okoz. Olykor nagyonis telítettnek érezzük, nagyonis tömörnek, nagyonis arra törekvőnek, hogy kifejező legyen. Kétségtelenül inkább azt kellene éreznünk, hogy kifejező, s nem azt, hogy kifejező akar lenni, márpedig a levegőtlen szótömörítés, a keresett alliterációk, az önmagukat élyező díszítések és egyéb nyelvi túlzások, valami mesterkélt eredetiség érzését keltik mint pl. az efféle sorok: „Sara maraszt, köde mellem fullasztja kegyetlen, posványa pallaszt, doha zápít.” Azután az ilyen sejtelmes, sokszínű és sokértelmű szó összetételek: „életes ősmag” „fényes nap-arcok” „álca-oldó széken” és „álom-legények”, mint vízbehajított kavicsok megcsobbannak bennünk és halkán gyűrűzve önkénytelenül Adyt idézik. Ezek azonban minden tanúság szerint szükségszerű állomások s mint William Blake mondja: kicsapongás útja vezet a bölcsesség palotájához. A fausti ember is magába szív mindenféle jó és rossz hatást, hogy azután legyen miért vezetnie és végül üdvözülhessen. Az üdvözülés pedig egyet jelent azzal a ténnyel, hogy az ember megtalálta önmagát, igazi énjét. Pap Izsák, midőn átkel A Pallón és Istenhez ér, megtalálja önmagát. Egyszerre a nyelv túlradása, a szavak barokk túltengése létjogosultságot kap, valami prófétai sugallat szavakat görgető és tornyosító crejétől. Igen, az Isten megszállottjának, a prófétának szabad így beszélnie, ilyen szertelenül és mértéktelenül. Apokaliptikus képzelődés hevetében odanyujthatja Istennek serlegként saját „velője — szikkadt, szuvas” csontfejét és saját szívét „vérborával”, melyből „bő keservek íze szaglik”. A Viharban valóságos zuhatagként özönlenek a szavak, itt is a vízió és hallucináció meggyőző szabadságával „hördül, hörög, bűg, bög, cikkáz, zeng, zúg, dörög, síkít, sívít, üvöltöz” s szinte fellélegzünk, midőn az Urat hívja és íme „a kertek már mosolyban állnak”.

Az életsóvár én és a megtalált Isten után új állomás: a Mi, a faj, a nép, a közösség. A kitaszított zsidó lelken túl a kitaszított emberi lélek, mely ma általában nem jut szóhoz, a szociális egyetértésre és békére szomjazó lélek, beszél egyik legtisztább költeményében. Ez: A kő, melyet megvetettek az építők. Ritka szép sorai vannak: „Adtam magam ingyen téglá, vágyban, kínban elalélva: Velem is építetek!” Boldogan kitölné a fal legparányibb részét is, csak bele akar illeszkedni az egészbe, az épületbe. Ki nem érzi ma ezt? Az individuum gyöttrő keresése és a prófétai leszámazottság ereje, összetételében nagyonis súlyos ahhoz, hogy lágy és megejtő szerelmi lírát fakasszon. A nyelv bősége és a gondolat terhe útját állja annak a közvetlenségnek és dallamosságnak, melyhez sokszor a test igézete kell. Itt a szerelem is az emberi és szűkebben a zsidó sorsközösség s az Isten felé utazás jegyében áll: „Add a kezed sorsom társa, Ne tekintünk többet hátra.” Így nyújtja embertársai felé is csontos öklét, barátilag és szívélyesen „hogy testvérségük mindörökre kössék...”

Igen, így nyújtja ki Pap Izsák a kezét Isten felé, az asszony felé, testvérei felé és így nyújtja verseit mindannyiunknak: őszinte mélységgel, az élet és a szépség vágyával, az emberi rendbe való beleilleszkedés örök vágyával. A spengleri értelemben tegnap és ma között lebegő ember rémületével és igyekezetével rohan Jerikó kapuihoz, hogy megváltást vigyen, mert „inognak a földek”, s a próféta hitével hirdeti: „Állok kapud előtt Jerikó, kapu-nyitni várlak”... És mi az egész emberi közösség nevében szeretnők remélni, hogy a kapuk ki fognak tárulni mindenki előtt, aki igaz lélekkel megváltást hoz.

Soós Magda.

Száz év zsidó magyar költői

Kiadja az Omike kultúránca. Szerkesztette Csergő Hugó, Kohn Zoltán, Komlós Aladár, Mobács Jeno, Rubinyi Mózes, Sós Endre, Turóczi-Trostler József. (Budapest, 1942.)

Szeretettel és örömmel köszöntjük az OMIKE új kiadványát, az első nagyobb zsidó-magyar költői anthológiát. Szeretettel és örömmel köszöntjük, mert tudjuk, hogy ilyen kiadványra nagy szükségünk van. Szükségünk van a saját multunk irodalom-

történeti szempontból való tisztázására, meglátására annak, hogy mit alkottunk, hogy mit hozott létre ez, az anthológia tanúsága szerint is több, mint százéves együttélés, szellemi szimbiózis. Meg kell látnunk, s a legméltóbb tükörben, az irodalomában, mivel is járultunk hozzá a magyarság örökké tartó értékeihez, mi is az a sokat emlegetett zsidó hang és szín, amit mi vittünk bele a magyar irodalomba, mennyire színezi és alakítja a zsidó költő származása mondanivalóját. S ezek mellett, a mondhatni: irodalom- vagy szellemtörténeti érdekű feladatok mellett az anthológiának más feladata is van: méltón kell képviselnie szellemi termelésünket a közönség felé, kifelé és befelé egyaránt: a zsidó nagyközönség széles rétegeinek épügy, mint az érdeklődő s idefigyelő keresztényeknek. Csergő Hugó bevezetőjéből jól látható, mennyire tisztában voltak mindezzel a feladattal megjelölve s a belőle fakadó hatalmas felelősséggel is az anthológia szerkesztői. Már maga a szerkesztőbizottság névsora is a feladat fontosságának felismerését bizonyítja: hiszen az annyira hivatott irányító mellett ott látjuk irodalomtörténetírásunk, kritikánk s publicisztikánk elsővonalbeli értékeit. Már maga ez a névsor is biztosítéka annak, hogy az anthológia nivós és méltón mutatja be értékeinket.

Természetes, hogy a szerkesztőbizottságnak rendkívül nehéz dolga volt. A legelső megoldandó probléma a válogatás kérdése: kit s milyen műveket kell bemutatni? Ilyen sajtósággal körülfutott terület feldolgozásánál többféle szempont is el lehet képzelni s valóban úgy látszik, a szerkesztők igyekeztek mindenfajta szempontot is érvényesíteni. Az irodalomtörténeti szempont például azt kívánna, hogy az anthológia azokat a műveket mutassa be, amelyek a fejlődés szempontjából lényegesek, mintegy élénk tárva annak az útnak főbb állomásait, amelyet ez a költészet bejárt. Természetes, hogy az esztétikai szempont itt háttérbeszorul s a dokumentáris bontakozik ki. Ilyen szempontot érvényesített láthatólag a szerkesztő a legelső rész összeállításánál; a későbbi korokra nézve az ilyen szempont úgy látszik, túl szűknek tűnt. Másik szempont lehetne a zsidóságé: azt mutatni be, a zsidó témákat, érzéseket, gondokat miként tükrözi ez az irodalom; ez a szempont egyáltalán nem érvényesül az anthológiában. Ismét másik szempont az, hogy egy ilyen gyűjteményes műnek be kell mutatnia mindent, ami zsidó költő terméke; minél szélesebb skáláját kell nyújtania a költőknek, mintegy seregszemlét kell nyújtania, nagyszámú költőt bemutatnia, s az értéktelket csak abban fejeznie ki, hogy kisebb vagy nagyobb teret nyújt az egyeseknek. Nekünk úgy tűnik, hogy ez az anthológia leginkább ezt képviseli, s különösen a legújabb rész kétségtelenül ilyen elvek szerint van kiválogatva. Ha ilyen megfontolás szerint szerkesztik a kötetet, elkerülhetetlen, hogy a névsor teljessége kedvéért sok olyan mű is szerepeljen, amelyik abszolút értékben, esztétikai szempontból esetleg alacsonyabb fokozaton áll. Mi, a magunk részéről azt az, úgy látszik, fel sem merült szempontot részesítettük volna előnyben, amely aszerint válogatja a verseket: mi marad meg örök vagy legalább is időálló értéknek e költők művei közül s az illy módon nyert, lehetőleg korlátozott számú verset mutatja be a közönségnek: az ilyen több, ha kisebb terjedelmű is lett volna, elismert és válogatott értékeket mutatott volna be. Az anthológia a mostani formájában kétségtelenül színesebb, teljesebb, gazdagabb képet ad, többértelműt, csak persze kérdés, hogy az igazán nagy és kiemelkedő értékek nem vesznek-e el így az öket körülvevő átlagos értékek tömegében.

Fájlalunk kell, bármily szempontból is nézzük az anthológiát, egypár kimagasló értékünk önkéntes vagy akart távolmaradását. A magyar zsidó költészet képe semilyen szempontból sem lehet teljes Füst Milán neve nélkül; ez a nagy költő, akinek az utána következő nemzedékre a hatása oly mély volt, minden érteken felül attidüjében s hangjában is mélységesen zsidó. Az ő távolmaradása a legérezhetőbb hiány; de sajnálnunk kell a fiatalabb nemzedék oly költőinek hiányát, mint Radnóci Miklós, Keszi Imre, Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Pásztor Béla. Elbeszélőink közül több szép versköteve van Komor Andrásnak s Goda Gábornak; az erdélyi Bárd Oszkár versei sem szerepelnek; s a legfiatalabb generáció néhány ígéretes neve is hiányzik.

Másrészről viszont, mint az előbb is említettük, sok olyan név s vers szerepel, melynek felvételét csak a legtágabbkörű szempont igazolja. Egyeseknek viszont, érzésünk szerint, túl kevés hely jutott: Patai Józsefet, minden egyéb értékétől el is tekintve, már csak népszerűsége és hatása is érdemesítené arra, hogy több verse szerepeljen; túl kevés hely jutott Somlyónak és Reichard Piroskának is. Emőd Tamás és Szilágyi Géza csak munkásságuk egy-egy oldalát mutatják; másoknak viszont mintha túlzott jelentőséget tulajdonítana a szerkesztőség.

Az anthológia-szerkesztés másik főkérdése a beosztás s a korszakolás. Ez az

anthológia négy nagy csoportba osztja a költöket: Az elsők, Kiss József és kora, A Nyugat és kora. Az újak, Vigyáznunk kell, nehogy ezeket a megjelöléseket, mint stílusjelölőket fogjuk fel; a szerkesztők intenciói szerint is csak időjelölők; mert pl. a Nyugat és kora csoportban nagy a száma azoknak, akik egyáltalában nem állnak a Nyugat stíluseszmeényeinek hatása alatt, vagy csak távoli kapcsolatban állnak vele. Ugyanígy a Kiss József köré csoportosított írók sem alkotnak homogén csoportot, sőt talán ez az a csoport, amelyik a legkülönfélébb irányú és törekvésű művészekből áll. Legfeltűnőbb talán az, hogy ily módon például Varsányi Gyula és Szilágyi Géza együvé kerül. Mindez persze elkerülhetetlen, ha bármiféle módon csoportosítunk, mert el lehetett volna képzelni olyan megoldást is, amely egyszerűen időrendben, illetőleg irodalmi szerepük szerint sorolja egymásmellé a költöket. Az egyes csoportokon belüli betűrend ugyanilyen megfontolásokból látszik túlmechanikusnak.

Végül a kötet végén levő bibliográfiát legyen szabad egy-két ponton kiegészítenünk. Feltűnő, hogy a verskötetek mellől, ha a lírai nagyobb összefüggő művek (mint Somlyó Zoltán Nyitott Könyve) ki is maradtak, a műfordításköteteket miért nem sorolja fel a bibliográfia; hiszen ezek az irodalmi tudatosság szempontjából is rendkívül fontosak (gondoljunk csak Patai Zsidó Költők-jére). Egyéb, apróbb megjegyzéseink: Villányi Andor szerepel a bibliográfiában, a kötetben azonban nem; különben is itt említett kötete (Legenda, 1917) elbeszéléskötet, melyben csak két vers szerepel. — Barát Endre születési helye Nagykáta, Berkó Sándoré Losonc. Különb is, az újak csoportjában sok költőnek nem szerepel a születési helye. Bródy Zsigmond egyáltalán nem szerepel kötet, pedig összegyűjtötte verseit. Bródy Zsigmond költeményi, Budapest, 1890. Hungária könyvnyomda és kiadó üzlet. Pótlandó verskötetek még, amelyek a felsorolásból kimaradtak: Lenkei Henrik: Új versek (1904), Palágyi Lajos: Humoros költemények (1888), Cecil könyve (1924); Varsányi Gyula: Ipolyvölgyi dalok (é. n.); Balatonvidéki dalok (é. n.); Nagy Imre: Versek (1907); Somlyó Zoltán: Kármin (1919); Szép Ernő: Első csokor (1902), Édes (1907), Régi Kedvünk (1919), Jó szó (1929), Uri nóta (1940); Barát Endre: Anteus dalol (1934); Berkó Sándor: Ez nem legenda (1939); Herz György: Ecce Homo (1923), Idegenből idegenbe (1938), Számadás (1941); Zsolt Béla: Versek (1929). Pótlandó évszámok: Makai Emil: Újabb költeményekhez: 1899; Somlyó Zoltán válogatott verseihez: 1937; Szép Ernő összes költeményeihez: 1938; Patai Edit: Engem is hív a föld...-höz: 1928. — Téves évszámok: Emőd Tamás: Dicséret-dicsőség megjelenési éve nem 1918, hanem 1915; Herz György: Versekek nem 1925, hanem 1921.

Mindez azonban csak apró megjegyzés, kiegészítés; s csak remélhetjük, hogy az anthológia mihamarabb megjelenendő második kiadása ezeket is helyre tudja hozni. Mert ismételjük: kritikán és kiegészítéseken túl, az anthológia kiadása nagy tett volt s a magyar zsidóság kultúrelétében maradó nyoma lesz.

Szabolcsi S. Miklós.

KOMLÓS ALADÁR:

AZ ELSŐ CSILLAG

Egyfelvonásos dráma.

(*A mi könyvünk sorozatában, 1942.*)

Egy judeai zsinagógában hetyke zsoldosok fel akarják állítani Hadrianus császár szobrát, hogy megcsúfolják a zsidókat és bálvánnyal meggyalázzák a templomot és a rejtélyes Láthatatlan Istent. Hadrianus rendelete mentesíti ez alól a zsidók imaházait és tisztelében tartja a zsidó vallási törvényt, mely tiltja a faragott képek imádatát. De Hadrianus és Róma messze van és közel van az önkény, az erőszak és a légió. A zsinagóga rajongó ifjai és vakbuzgó vénei ellenállnak a merényletnek és a császár szobrát össze-zúzzák. Nem a császár ellen láznak, csak a törvényt védik. A római százados körülzárja katonáival a templomot és

megtorlásképpen az otlévő zsidókat fel akarja koncoltatni. Csak annak biztosít kegyelmet, aki a templom terén felállított hatalmas császár-szobor elé járul, hogy hódolatul pogány áldozatot mutasson be. Aki az első csillag feljöveteléig még a templomban marad, halálfiá.

Ebből a magból bomlik ki a dráma. A zsinagógába zárt zsidóknak választaniuk kell a hitük feladása, vagy a „nagyszerű halál” között. Szinte észrevétlenül tűnnek el a templom falai és táglul oly hatalmassá a szín, hogy az egész világ belefér. A szereplők az élet szereplői, nehéző időkben, nagy megpróbáltatások közepette, amikor meg kell nyilatkozniuk, színt kell vallania mindenkinek. Vannak sziklák és vannak porszemek, vértanúk és megalkuvók, hősök és cenkek, a puskacső előtt is ugrásra kész oroszlánok és kis, surranó egerek. A meggyőződés meg-

szállottjai az egyik oldalon, az egyeséget kötik a másik oldalon. Az egyik meghal azért, ami szent, a másik köszönytükkel díszítgeti gyávaságát, mentegetve indokolja azt és felmentő ítéletet hoz a maga javára. De a hitvány legbelül tudja a maga hitványságát, amelyet hiába takargat, a rásütő igazság csak megvilágítja az ő meztelenségét. És a dráma ott éri el a csúcst, amikor a hazugság visszakullog az igazság oldalára, a gyávák odasompolyognak a hősök mellé, a mindenáron élni akarók a vértanúk tündöklő fénykörébe.

Az az érzésünk, hogy *Komlós* Aladár eleve versben szándékolta megírni ezt a drámáját. Az író mondatainak lüktető szaggatottsága, zeneisége, a föl-fölvillanó vallomások lírai heve ezt mutatja. Ez a próza tözszomszédja már a versnek. Minél jobban mélyül odakünn, a színen túl, a szürkület és minél közelebb van az első csillag feljövetele, annál jobban távolodik a mindennapi élet nyelve és annál szűkszerűbben harsan fel a vers a Rabbi ajkán, aki főhőse a drámának. Olyan ez a Rabbi, mint egy egbeemelkedő fehér szirt, amely maga köré vonzza az apró zátonyokat. A Hűség Szirtje, amelynek az árnyékában megnyugodnak a tévelygők és megerősödnek a gyengék.

Komlós Aladár drámája érdekes olvasmány. Elsősorban azonban nem könyvdráma, hanem eleven színpadi mű, amely a színijáték minden sajátos kellékével rendelkezik és sajátos jeleit hordja magán. Előadásra kínálkozó, szép drámai költemény a hitről és a hűségről.

Bródy László.

BEN S'LOMO:

G'SARIM

(*Versek. Debrecen, 5702.*)

Debrecen kezd a héber könyvtermelés egyik jelentős pontjává kifejlődni. Zsidó gimnáziuma nemcsak mint nevelő intézmény érezteti hatását, hanem úgy látszik, a héber kultúra számára is termékeny talajt készít elő. Héber tankönyvek és iskolai segédkönyvek kiadása után most egy tetszetős külsejű költeményes kötettel vonja magára a figyelmet. Patai József: Sásué alumim-ja és Feuerstein Avigdor (Haméiri) Sirim-ja után ez a harmadik számbajöhető héber versgyűjtemény, amely Magyarországon megjelent.

Ben-S'lomo, úgy látszik, zsengeit mutatja be a „Hidak”-ban a költészet oltárán, mint két előbb említett elődje, de értékben is méltán sorakozik melléjük.

Ben S'lomo csöndesen pengeti a lantot, légy hangok zenéje szólal meg húrjain. Szelíden kérdezi a történések miéért és naiv egyszerűséggel veti fel a ki és mi? kérdését. Van szeme és érzéke az élet problémái iránt, felteszi a kérdést, de nem hatol a problémák mélyére. Költészete híd akar lenni a romlás világa felett, az ő műsója papnő, aki áldást szór maga körül és látszólag nem törődik azzal, hogy a híd építője a feledés homályába merül. De ez a háládatlanság szóra sem érdemes az eszmék világában, az alkotó eltűnik, a műve fennmarad és a költő beéri azzal, ha a félszázadot kibírja a neve.

Ben S'lomot nem fűtik vad szenvedélyek, szerelmi érzelmeire halkító szordiót tesz és műsáját szelíden, kíméletesen ostromolja azért a szóért, azért a varázshangért, aminek neve: költészet. Ennek a misztikus csodának lankadatlan szeretője a mi költőnk és ezen az úton fakadnak poézisének illatos virágai. Nem lelkesedik és nem lelkesít — a héber t'chijjáról egy szava sincs — és Erec fénye csak éppen hogy messziről csillámlik néhány sorában, nem viharzik és nem háborog a sorcsapásokon, de utolsó két darabjában mégis felhangzik valamelyes méltatlankodó felháborodás — „a harag dalainak” visszhangja. A „nemirovi gyülés” az a poéma, amelyben a zsidó-sors világát megrázó katasztrófia erőteljesebb hangot csal a költő ajkaira. Az orosz pogromfészek körül erdők mélyén árnyak surrannak és suttogják: kit küldjünk a gyűlésre; és egymásután sorakoznak fel és ajánlkoznak az emberi szenvedés kísérteit: a vér, az éhség, az pusztító járvány, a dermesztő fagy, az elnyelő vízár, a megbecstelenített ártatlanság és a mindennél kegyetlenebb rettegés. A zsidóság földi poklának e tényezői megrendítő színekkel gazdagítják a költő ecsetjét.

Az előbb ismertetett utolsó darabot kivéve, kisebb, néha egészen apró dalok töltik meg a szép verses kötetet. Zenei csengésű versek, könnyed népdalszerű keretben, egyszerű emberi érzelmek, tiszta, egyszerű formában. A költő lantján megszólal a vallásos érzelem is és egyik hosszabb lélekzetű költeménye (B'silché elul) a mély érzésű sz'lichák közé kívánkozik.

Ben S'lomo költészetének alaptónusára jellemző az az egyetlen fordítás, amely a kötetben található: Goethe, *Wanderers Nachtlied-je*. A lírai költészetnek ez a fölül nem mult remeke ez a néhány rövid sor, amelynek zenéjéről, művészetéről már kötetnyi értekezéseket írtak — nálunk Kosztolányi foglalkozott vele — ez ihlette Ben S'lomo héber műsáját és hívta pró-

bára héber költői alakító képességét. Mert ami Goethe költeményének lényege: a lehelletszerű csönd és gyöngédség, ehhez áll közel az ő költészete. A fordítás természetesen nem adaequat, nem is lehet az semmi fordítás, mert e mű a nyelvvvel együtt született zene, de a legkényesebb rím: Kaum ein Hauch — ruhest du auch: nid rauch — atta tanuach — mesteri hangutánzás.

Ben S'lomo verstechnikája egyéni. A párrímtól kezdve a rímtelen szabad versig a legkülönbözőbb és változatos, sokszor szokatlan rímelhelyezések találhatók verseiben, szeszélyes, de zenei formák, amelyek a héber vers gazdagítását jelentik.

Friss, üde nyelve, könnyed stílusa, plasztikus képei Erec költői köreiben helyet biztosítanak számára. Csak egy galuti árnyék tapad versén: a galuti hangsúlyszabta ritmus. Az a hébertelen köpeny, amelyet Bialik sem tudott levetni, és ami miatt a héber vers e művésze Erecben elnémult.

Widder Salamon.

ÉVKÖNYV

Szerkeszti: dr. Szemere Samu. 1942.

Kiadja az Izt. Magyar Irodalmi Társulat.

Az IMIT 1942-es évkönyve a már kialakult hagyomány irányában halad: magas irodalmi és tudományos színvonalú, elsősorban irodalom- és szellemtörténeti tanulmányokat közöl a zsidó tudományok ez ágának legkitűnőbbjeitől. A kötet élén az azóta elhunyt kiváló tudós, Guttman Mihálynak értekezését találjuk „Szaádja gáon életmunkájá”-ról, melyben az ezer évvel ezelőtt meghalt szurai bölcs életművének jelentőségét vizsgálja. Megállapítja, hogy Szaádja volt az, aki helyreállította a zsidóság vallási és szellemi egységét. Igen alaposan foglalkozik Szaádja bölcséleti és lélektani elméleteivel is. A zsidóság és a kereszténység szellemi kapcsolatainak területére vezet Heller Bernát gazdag anyagot felölelő értekezése: „Szentírásunk mint legendák forrása”, valamint Hahn István kitűnő tanulmánya: „Jesájától a IV. eklogáig”, melyben a messiási gondolat útját vizsgálja a zsidó hagyománytól a római költészetig. A valóságos motívumtörténet köréből való Scheiber Sándor értekezése: a „Kájin és Ábel áldozati füstjéről szóló legenda”, mely a Byrontól származtatott legenda régibb forrásait kutatja. A vallásfilozófiát képviseli Vidor Pál értekezése „A zsidó vallásfilozófia két főtípusá”-ról, melyben Majmuni és Jehuda Halévi filozófiáját

mint a zsidó vallási gondolkodás két életentés (univerzalisztikus, illetve partikularisztikus) jellemző példáját mutatja be; ide vág továbbá Komlós Ottó bőséges hagyományos irodalomra támaszkodó tanulmánya: „Az Imitatio Dei a zsidóságban”, valamint Benoschovsky Imre „az első író-próféta” című dolgozata is, mely Ámosz próféta alakját, vallási forradalmát idézi fel erőteljesen. A modern tárgyú tanulmányok közül kiemelkedik Turóczi-Trostler József mélyreható és átfogó értekezése: „Stefan Zweig”, melyben a szerző Zweigot mint a modern európai szellemiség egyik gazdag alakítóját s egyben a modern zsidóság lelki és szellemi válságának hordozóját mutatja be a tárgy és a szellemtörténeti összefüggések tökéletes ismeretével és mély beleérzéssel. Kiemelendő továbbá Komlós Aladár „Költőink és a zsidóság” című tanulmánya, melyben ismeretlen irodalomtörténeti anyag föltárása kapcsán vázolja négy egymásra következő zsidó költő-nemzedék viszonyát a zsidósághoz és a magyarsághoz, megállapítva, hogy a század elejének modern zsidója eltávolodott a zsidóságtól, a jelené meg visszatért hozzá. A szerző kerülni igyekszik ugyan az esztétikai szempontot, de végül mint igazi irodalomismerő mégis ennek szempontjából ítél, megállapítva, hogy a zsidó panasz költészetében több költői mélység és erő volna helyén. Reichard Piroska tanulmánya: „A Szentírás Babits Mihály költeményeiben” gondos motívumtörténeti összeállítást tartalmaz. Steiner Lenke „Somlyó Zoltán” című dolgozata a kitűnő lírikusnak elsősorban zsidó vonásait kutatja. Friedmann Klára „Pollák Zsigmond, a zsidó falmetsző” címen a magyar könyvművész elfelejtett zsidó úttörőjének állít emléket. Widder Salamon „Salamon Ibn Gabirolnak elveszett és most megtalált költeményét” ismerteti. Elek Oszkár „Athalie” címen Racine tragédiájának kritikai méltatásait követi nyomon a jelenkorig. Frenkel Jenő Rózsa Izsó emlékének szentel rövid megemlékezést. Grünvald Fülöp Mandl Bernát, a magyar-zsidó mult kiváló kutatója életét és munkásságát méltatja és szokásos történeti beszámolójában az elmúlt év mozgalmas és tragikus eseményeit foglalja össze. A szépirodalmi jellegű darabok közül kiemelkedik Goda Gábor „Divina ars poetica” című elbeszélése, Nádaí Pál „Diogenes Párisban” című emlékezése a 18. század egy különös magyar-zsidó alakjáról továbbá Berend László, Munkácsi Noémi és Kecskeméti Mária versei.

K.

MOHÁCSI JENŐ:

HEGEDŰ ÉS KOLDUSBOT

(Hungária kiadás, 1942.)

Rózsavölgyi Márk, a romantika magyar-zsidó zeneköltője, ezeltől száz évvel párlapnyi németnyelvű kéziratban foglalta össze a maga önéletrajzát, kortársak és utódok számára. Mohácsi Jenő, a magyar irodalmi romantika világának egyik leg-hivatottabb idézője és legnemesebb tolmácsa, most továbbálmódja ezt az önéletrajzot és megírja Rózsavölgyi életének regényét, Rózsavölgyi képében, az ő hangján, az ő színeivel és mozdulataival, „ahogyan megírta volna ő maga”, Petőfi barátja és Bihari utóda a kóbor életben és sanyarú halálban... Mohácsi szerepjátszó írói vállalkozása várakozást felülmúlóan sikerült, művészi gondban, a kivitel hitelességében és színes gazdagságában egyaránt. Feledhetetlen marad mindenekelőtt maga a hős, az ifjú s az öregedő Rózsavölgyi alakja ez a nemes, szerény s odaadó művészfigura, a muzsikusként oly mély valósággá lett magyarság és zsidóság összeforrása, az eszményi nemzeti asszimiláció épp a zenei romantika jegyében. Azután mellette és körötte az 1800-as és 1840-es Magyarországon nemesi és polgári, városi és vidéki, magyar és zsidó világa. Nyitra, Pozsony, Baja társadalma és művészei, s betetőzésül persze Pestbuda, Bihari, majd Petőfi Pestje, ahol mindaz összefut, ami felépítője lesz a 19. századi Magyarországnak. Költött és valóságos alakok sokadalma élénkíti a sokszínű képet s a költötték (például Gamsperger, az öreg nyitrai muzsikusként pompás alakja) nem kevésbé „hitelesek”, vagyis eihető történelmi erejűek, mint a valóságosak. Az író felelősségtudata és tartózkodása szinte az aszkézisig megy: hamis hang, félrefogás, kisiklás sehol. (Talán csak az egy pesti szerelmi epizódban érezzük, hogy Mohácsi az 1910-es intellektuális Lipótvárost játszatja meg az 1810-es Goldbaum Ráhellé; de itt is visszafordul a kellő pillanatban.) Az olvasó egy szép és meggondolkoztató olvasmány emlékével válik gazdagabbá s bizonyosan szívesen tér vissza időnként Mohácsi könyvéhez. Sz. B.

BIALIK:

A TALMUDISTA

Fordította: Kardos László, Adler Miklós fametszeivel, Debrecen, 1942.

Öröm és gyönyörűség kézbevenni ezt a könyvet. Tartalma és kiállítása egyaránt kitűnő a magyar zsidó könyvek között. Igazi zsidó áhítatos könyvszeretet párosul benne kultúráltsággal korszerű ízléssel. Bialik költeményét, amely a múlt és jövő szintézisét keresi, Kardos László remekül fordította magyarra. Adler Miklós 12 fametszete a fametszésnek azt a modern irányát követi, amely a fatömb síkját veszi háttérül és a rajzot vési ki. Ezáltal a fekete alapon a fehér vonalak, síkok alkotják a képet. Ez az irány, amelynek legjelesebb megindítója Munch volt és legjelentősebb képviselője Masereel, nálunk különösen Buday Györgyben és Gáborjáni Szabó Kálmánban talál követőkre. E művészi fametszeteknek a legnagyobb eredménye a monumentalitás, amely a fametszés technikájában gyökeredző kifejezőmód és a fehér és fekete színfoltok harmónikus kompozíciója útján jut kifejezésre. Adler Miklós fametszetei közül egyesek, mint az első, harmadik, tizenegyedik a fametszetet fajtajának igen magas értelemben vett mértékét is teljesen megüti, mások gyakran a fehér vonalak vékonysága folytán erőtlének. Adler Miklós, amióta 1938-ban József című fametszet sorozatát közrebocsátotta, készített fametszetet Bencze László Racine: Eszter fordításához is. Mindezek a munkái nemcsak akarásról, hanem tudásról is tanuskodnak és alig van szoros értelemben vett grafikusunk, aki zsidó témával ennyi beleéléssel foglalkozott volna. Örvendetes volna, ha vésője alól a szentírás egyes könyveinek (Eszter, Jóna, Jób, Ruth) illusztrációi is kikerülneek. N. E.

Hibaigazítás. A Libanon 82—83. 1. között Az első talmudi „gyöngyszemek” irodalmunkban c. cikk 8. jegyzete tördelési hiba miatt elmaradt: Schwab Arszlán—Bloch Móric: A zsidók. Buda, 1840. Viszont felesleges a második 9. számmal jelölt jegyzet.

K A P H A T Ó

az Országos Magyar Zsidó Muzeumban
néhány példány a következő műtárgyakból:

Örkényi Strasser István:

MENDEL PREFEKTUS ÉRME

Ára darabonként 12 P.

•

MÜNZ MÓZES óbudai főrabbi
rézmetszetű képmása

Donath festménye után készítette Lenhard
Az eredeti régi rézlemezről nyomva

Ára darabonként 15 P.

•

Az

Orsz. Magyar Zsidó Muzeum kalácstakarója
(Kner Albert terve)

Ára darabonként 10 P.